

СТРАТЕГІЯ
ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
(2004 - 2015 роки)

шляхом європейської інтеграції

Київ 2004

Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. “Шляхом європейської інтеграції” підготовлено у відповідності до розпоряджень Президента України №372/2001-рп від 21.12.2001 р. та №385/2002-рп від 8.11.2002 р.

Основні прогнози макроекономічні показники розвитку України розглянуто на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України та Президії Національної академії наук України 12 березня 2004 р.

Загальне керівництво підготовкою Стратегії здійснював Прем’єр-міністр України В.Ф.ЯНУКОВИЧ.

Над підготовкою тексту Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. “Шляхом європейської інтеграції” працювали фахівці під науковим керівництвом Радника Президента України – директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктора економічних наук, професора **А.С.ГАЛЬЧИНСЬКОГО** та директора Інституту економічного прогнозування НАН України, академіка НАН України **В.М.ГЕЙЦЯ**

Базовими інституціями у підготовці Стратегії були Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економічного прогнозування НАН України та Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України.

При підготовці Стратегії використовувалися аналітично-прогнозні матеріали міністерств і відомств України, Національного банку України, обласних державних адміністрацій, міжнародних організацій та фахівців.

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2004

© Інститут економічного прогнозування НАН України, 2004

© Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, 2004

Авторський колектив

- А.С.ГАЛЬЧИНСЬКИЙ – директор Національного інституту стратегічних досліджень, Радник Президента України, доктор економічних наук, професор;
- В.М.ГЕСЦЬ – директор Інституту економічного прогнозування НАН України, академік НАН України;
- С.Г.БАБЕНКО – голова правління Центральної спілки споживчих товариств України, кандидат економічних наук;
- Я.Б.БАЗИЛЮК – завідувач сектору Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;
- Б.В.БУРКИНСЬКИЙ – директор Інституту проблем ринку еколого-економічних досліджень НАН України, академік НАН України;
- З.С.ВАРНАЛІЙ – заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор;

- П.І.ГАЙДУЦЬКИЙ – заступник Глави Адміністрації Президента України – Керівник Головного управління з питань економічної політики, академік УААН;
- Б.М.ДАНИЛИШИН – заступник голови Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, член-кореспондент НАН України;
- Я.А.ЖАЛІЛО – завідувач відділу Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;
- Б.Є.КВАСНЮК – перший заступник директора Інституту економічного прогнозування НАН України, доктор економічних наук, професор;
- Т.Т.КОВАЛЬЧУК – Голова Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки і детінізації економіки, доктор економічних наук, професор;
- І.В.КРЮЧКОВА – завідувач відділу Інституту економічного прогнозування НАН України, кандидат економічних наук;
- О.О.ЛАПКО – завідувач відділу Інституту економічного прогнозування НАН України, доктор економічних наук;
- Е.М.ЛІБАНОВА – науковий консультант Президента України, заступник директора Інституту демографії та соціаль-

- них досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України;
- І.О.ЛУНІНА – завідувач відділу Інституту економічного прогнозування НАН України, доктор економічних наук;
- С.В.ЛЬОВОЧКІН – Перший помічник Президента України, кандидат економічних наук;
- В.Я.МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК – заступник директора Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” УААН, академік УААН;
- Л.О.МУСІНА – заступник Міністра економіки та з питань європейської інтеграції України, кандидат економічних наук;
- О.Г.ОСАУЛЕНКО – Голова Державного комітету статистики України, доктор наук з державного управління, професор;
- А.П.ПАВЛЮК – головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;
- Ю.М.ПАХОМОВ – директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, академік НАН України;
- В.Л.ПЕРШИН – перший заступник Міністра економіки та з питань європейської інтеграції України;

- С.І.ПИРОЖКОВ – заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України – директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки, академік НАН України;
- Л.І.ПЛАКСІЙ – головний консультант Групи радників, помічників, наукових консультантів та референтів Президента України, кандидат наук з державного управління;
- С.А.РОМАНІЮК – заступник Міністра економіки та з питань європейської інтеграції України, доктор економічних наук;
- П.Т.САБЛУК – директор Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” УААН, академік УААН;
- В.В.САНЖАРОВСЬКА – директор Департаменту Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України;
- М.І.СКРИПНІЧЕНКО – провідний науковий співробітник, заступник завідувача відділу Інституту економічного прогнозування, кандидат економічних наук;
- А.І.СУХОРУКОВ – завідувач відділу Національного інституту проблем міжнародної безпеки, доктор економічних наук, професор;

- В.О.ТОЧИЛІН – завідувач відділу Інституту економічного прогнозування НАН України, доктор економічних наук;
- В.М.ТРЕГОВЧУК – завідувач відділу Інституту економіки НАН України, доктор економічних наук, професор;
- В.М.ФЕДОСОВ – завідувач кафедри фінансів фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету, доктор економічних наук, професор;
- А.С.ФІЛІПЕНКО – науковий консультант Президента України, доктор економічних наук, професор;
- О.В.ШЕВЧЕНКО – старший консультант Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;
- І.А.ШУМИЛО – директор Генерального економічного департаменту Національного банку України.

**Над текстом Стратегії працювала редакційна колегія
у складі:**

Гальчинський А.С., д-р екон. наук, проф.;

Варналій З.С., д-р екон. наук, проф.;

Геєць В.М., д-р екон. наук, акад. НАН України;

Жаліло Я.А., канд. екон. наук;

Кваснюк Б.Є., д-р екон. наук, проф.;

Мусіна Л.О., канд. екон. наук;

Плаксій Л.І., канд. наук з держ. управління.

Вступ

Україна визначила свої довгострокові цілі та пріоритети. Вони закріплені Конституцією України, іншими основоположними документами нашої держави. Йдеться про перспективи України як високорозвиненої, соціальної за своєю суттю, демократичної, правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку.

Чітко зорієнтованою є і окреслена у 2002 р. Посланням Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір” геополітична спрямованість стратегічного курсу Української держави. Йдеться про європейську інтеграцію, основні цілі та механізми якої обгрунтовано даним документом.

Слід виходити з того, що **стратегія європейської інтеграції має об’єктивні передумови**. Курс на євроінтеграцію є природним наслідком здобуття Україною державної незалежності. Він викристалізовується з багатовікової історії українського народу, його ментальності, етнічних коренів та демократичних традицій, з прагнення нинішнього покоління бачити свою державу в єдиній Європі. Європейський вибір України – це водночас і рух до реальної демократії, інформаційного громадянського суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, що базується на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Кінцевою метою євроінтеграційного курсу України є набуття нашою державою повноправного членства в Європейському

Союзі. Водночас ми свідомі того, що відповідний курс стосується передусім нас самих – європейської самоідентифікації українського народу, стратегічних орієнтирів внутрішніх перетворень, логіки поглиблення трансформаційних процесів, політики здійснюваних реформ. Йдеться про реалізацію цивілізаційного вибору України на користь європейських цінностей, трансформацію інституційної системи нашої держави в інститути європейського зразка, утвердження європейських стандартів соціально-економічного та політичного розвитку, відповідного рівня та якості життя населення. Все це – наше домашнє завдання, реалізація якого вимагає не лише концентрованої волі політиків та керівників держави, а й консолідованих зусиль усього суспільства, потребує наполегливої, цілеспрямованої роботи, тривалого часу.

Дванадцять років незалежності України в історичному вимірі, соціально-економічні та політичні наслідки оцінюються не лише політикумом нашої держави, а й світовою громадськістю як доленосні. Підтвердженням тому є важливі взаємозалежні стратегічні результати: по-перше, вирішено головне і визначальне питання – бути чи не бути суверенною і незалежною державою; по-друге, ми остаточно відійшли від деструктивної адміністративно-командної системи, сформували фундамент ринкової економіки; по-третє, подолали тривалу руйнівну трансформаційну економічну кризу, витоки якої беруть свій початок ще з радянських часів, утвердили макроекономічну стабільність та вивели економіку в режим прискореного зростання.

Через специфіку як внутрішніх, так і зовнішніх чинників **вирішення цих завдань виявилось набагато важчим, ніж уявлялося.** Наймовірно складною була економічна ситуація. Лише у 1994 р., після страшенної гіперінфляції, пов'язаної насамперед з різким підвищенням цін на енергоносії (всього за один рік ціни зросли більш як у 102 рази), падіння ВВП склало 22,9%, а обсягів промислового виробництва – 27,3%. Валютний курс українського карбованця знизився у 8,3 рази.

Та чи не найбільші труднощі виникли внаслідок неструктурованості суспільства, недостатності кадрового потенціалу та слабкості політичної еліти, перманентного протистояння виконавчої та законодавчої влад, відсутності вкрай необхідної консолідації державницьких та національно-патріотичних сил.

Перебільшеними виявилися і наші сподівання на зовнішню допомогу. Вона була мінімальною. На відміну від більшості країн Центральної та Східної Європи ми змушені були вирішувати найскладніші проблеми ринкової трансформації та виведення економіки з кризи, спираючись, головним чином, на власні сили.

Зрозуміло, що у такій надзвичайно складній ситуації **уникнути серйозних деформацій державотворчого процесу, багатьох, у т. ч. й принципових, помилок було неможливо.** Потрібна була максимальна концентрація політичної волі для того, щоб, з одного боку, розбудовувати власну державність, з іншого – якомога швидше вивести українську економіку з глибокої катастрофи, в якій вона опинилася, і водночас не зійти з обраного шляху, крок за кроком рухатися курсом ринкових реформ та системних перетворень.

З урахуванням цього **потрібно ще дуже багато зробити, щоб остаточно завершити будівництво свого власного дому,** належним чином його облаштувати та навести в ньому порядок, подолати нецивілізовані форми нагромадження капіталу, недопустити його зрощування з владою, ліквідувати тінізацію економіки, корупцію та економічну злочинність. Найбільш небезпечним є зміцнення позицій олігархічного капіталу, його настирливі намагання підпорядкувати економіку та державу власним корпоративним інтересам. Головне нині – не дати цим негативним явищам вкорінитися, набути системного характеру. Така загроза для суспільства реально існує.

Ініційована Президентом України політична реформа, окрім інших завдань, має сприяти насамперед вирішенню цієї проблеми. Її головна мета – підвищення дієвості влади і держави, що є визначальною передумовою не лише виправлення допущених деформацій та досягнення глибоких якісних зрушень в системі економічних відносин, а й успішної реалізації неймовірно складних завдань євроінтеграційної стратегії України.

Глибокого реформування потребує і діючий інструментарій економічної політики. Сформований в умовах економічної кризи, він, природно, поки що залишається ненаціленим на забезпечення якісних перетворень – інноваційного розвитку, оновлення структури виробництва, подолання глибокої диференціації доходів тощо. **В межах нинішньої моделі розвитку широкомас-**

штабна модернізація національної економіки просто неможлива. Потрібні суттєві зміни в механізмах трансформаційних процесів, їхнє системне оновлення, тобто осмислений перехід до такої моделі ринкових перетворень, де саморегулювання поєднується з ефективним державним регулюванням.

На попередньому етапі реформ здійснювався демонтаж (через механізми лібералізації) державно-адміністративної системи управління. Нині ставиться нова мета – **формування сильної держави, активізація її регулювальної функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила б ринковий вектор розвитку, надала б йому більшої орієнтації на кінцевий результат, забезпечила б реальне розмежування влади та власності.**

Такі акценти запропонованої Стратегії цілком співзвучні з загальним контекстом світового розвитку. Нині повсюдно переосмислюються роль і місце держави в здійсненні трансформаційних процесів. Водночас слід враховувати й інші аспекти цієї проблеми. Шлях, який розвинені країни здолали впродовж кількох століть, Україна має пройти в максимально стислі терміни.

Досвід держав, які здійснювали глибокі перетворення, свідчить, що реальний успіх трансформаційних процесів можливий лише за умови, якщо реформи та їхні результати відповідають інтересам і сподіванням широких верств населення, а отже, отримують відчутну суспільну підтримку. А відтак, **щоб реалізувати стратегію економічного і соціального розвитку України на наступне десятиріччя, конче потрібні максимальний політичний консенсус, суспільна консолідація і згода щодо основних цілей цієї стратегії та механізмів втілення її базових засад.** Це також дуже важливо для зміцнення демократичних інститутів та послідовного розвитку громадянського суспільства. Варто наголосити й на тому, що йдеться не лише про суто економічні, а й соціальні, політичні, гуманітарні завдання в їхньому органічному поєднанні.

Надзвичайно важливим для України є і забезпечення спадкоємності у здійсненні політики реформ, органічного зв'язку з позитивними надбаннями попереднього періоду трансформаційного процесу. Україні не потрібні нові експерименти. Вони дорого коштуватимуть суспільству та державі. Головне для нас

– активно продовжувати політику розпочатих системних реформ, постійно доводити світовій спільноті свою послідовність в обраному курсі, в утвердженні демократичних засад суспільства, принципів свободи слова та верховенства закону й права, соціально спрямованої ринкової економіки.

Запропонована стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. “Шляхом європейської інтеграції”, опрацьована відповідно до доручення Президента України Л.Д.Кучми, враховує акцентовані вище обставини. Сутність стратегії полягає у визначенні чітко окреслених, науково обгрунтованих завдань остаточного виведення економіки на траєкторію гарантованого зростання через посилення дієздатності держави та подальше поглиблення ринкових реформ. Стратегія спрямована на утвердження європейських принципів та механізмів соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі економічного розвитку. Зрештою, йдеться про глибоку модернізацію української економіки, підвищення її конкурентоспроможності, що має стати визначальною передумовою реалізації складних завдань сталого розвитку, що визначаються світовим співтовариством як стратегія розвитку в XXI столітті.

Упродовж останніх років створено вагомі передумови для визначення такого рівня стратегічних завдань. Про це свідчить динаміка економічного зростання. Вона виявилася результативною. За темпами зростання економічних показників у 2000–2003 рр. Україна увійшла до групи країн, які сьогодні лідирують у світі. Започатковано позитивні структурні зрушення. Випереджальними темпами почали зростати реальні наявні доходи населення.

Водночас економічні результати 2000–2003 рр. не можна переоцінювати. Україні слід ще надзвичайно багато зробити, щоб остаточно подолати наслідки економічної кризи, особливо ті, що стосуються соціальної сфери, життєвого рівня населення.

Але справа не лише в цьому. Економічне зростання 2000–2003 рр. здійснювалося, головним чином, на екстенсивній основі. Відповідні чинники себе фактично вичерпали. А це означає, що існуюча ситуація не гарантує головного – забезпечення сталого зростання та прискореного подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на одну особу між Україною та країнами Заходу.

За роки економічної кризи цей розрив значно збільшився і тепер він у кілька разів більший, ніж у Польщі, Чехії та Угорщині, які перебувають на порозі вступу до ЄС.

У такій ситуації необхідно реалізувати стратегію випереджального розвитку, яка б могла гарантувати щорічні темпи зростання ВВП на 6–7% і як мінімум подвоєння у визначений період обсягів виробництва, забезпечення на цій основі відчутного підвищення рівня життя народу. Зі світового досвіду добре відомо, що **таке зростання є цілком реальним, але воно можливе лише на основі структурно-інноваційної моделі економічного зростання, інтенсивного технічного та технологічного оновлення виробництва.**

Відтак, основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, **утвердження України як високотехнологічної держави.** За оцінками фахівців, що працювали над обґрунтуванням запропонованої Стратегії, незадіяні ресурсний, інтелектуальний та науково-технічний потенціали економіки України в разі їхнього ефективного використання є достатнім для реалізації зазначених завдань. До того ж поєднання останніх із завданнями європейської інтеграції могло б лягти в основу не лише економічної стратегії держави, а й політичної консолідації нації.

У запропонованій Стратегії обґрунтовано прогнозні розрахунки на основі оптимістичного, базового та песимістичного варіантів. Вперше в незалежній Україні їх здійснено на основі використання елементів балансового методу статистичного прогнозу та відповідних математичних моделей. Це суттєво підвищує доказовість представлених передбачень.

Розділ І.

Україна та глобальні тенденції соціально-економічного розвитку. Реалізація стратегії євроінтеграційного розвитку нашої держави

1.1 Посилення світових глобалізаційних процесів

Рух України шляхом євроінтеграції мусить обов'язково кореспондуватися із сучасними глобальними процесами, враховувати їхні основні тенденції, позитивні сторони та суперечності. Глобалізація цивілізаційного процесу визначається прогресивним зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних чинників економічного прогресу. Глобалізація відкриває перед людством великі можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії у гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості.

Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й суттєві загрози, зумовлюючи розмежування країн на “цивілізаційний центр” і “периферійну зону”, поглиблюючи їхню диференціацію в соціально-економічному розвитку та економічний і технологічний розрив між багатими і бідними країнами. Політика так званої наздоганяльної модернізації, за рецептами якої (починаючи з 60-х років) розвивалася значна частина країн Латинської Америки, Азії та Африки і яка у 90-х роках набула поширення на пострадянському просторі, у т. ч. і в Україні, фактично продемонструвала свою безперспективність. Вона не вирішила ключові проблеми сучасного світового процесу – забез-

печення сталого розвитку та зближення на цій основі країн за рівнем життя населення. Нині людство зіткнулося із ситуацією, за якої значна частина держав опинилася за межами економічного та соціального прогресу. Ситуація ускладнюється й тим, що **в останнє десятиріччя відбулося розширення зони бідності за рахунок країн, які входили до складу колишнього СРСР**. Тому подолання глобальної нерівності перетворилося на центральну проблему XXI століття. Все це – об'єктивні, жорсткі й далеко не завжди прогнозовані реалії сучасного світу, які слід максимально враховувати. Світ, як і раніше, визнає лише сильних, поважає лише тих, хто спроможний до самоутвердження, здатний захищати власну свободу та цінності.

Глибокі сутнісні суперечності нинішнього цивілізаційного процесу висувають особливі вимоги щодо довгострокової соціально-економічної стратегії в Україні. Необхідно скоригувати загальну спрямованість трансформаційного процесу, надати йому сучасних цивілізованих форм, знайти такі шляхи та механізми входження у світову економіку, які б дали змогу максимально скористатися позитивними наслідками глобального розвитку і водночас мінімізували економічні й соціальні труднощі, пов'язані з адаптацією національної економіки до закономірностей розвитку світової господарської системи.

При визначенні стратегії держави **слід враховувати і нову геополітичну ситуацію, яка почала формуватися після безпрецедентної терористичної атаки на США 11 вересня 2001 р.** Нові види загроз і викликів обумовлюють необхідність **утвердження принципово нової моделі світового розвитку, глобальної безпеки**. Україна має враховувати ці процеси, брати найактивнішу участь у формуванні механізмів нової міжнародної антитерористичної політики.

Слід враховувати і глобальну тенденцію переходу до багатополюсного (поліцентричного) світового співтовариства, де основою взаємодії держав та їхніх економік має стати регіональна інтеграція. У зв'язку з цим **чітка і пріоритетна орієнтація України на інтеграцію в Європейський Союз має розглядатися як основа стратегії економічного та соціального розвитку нашої держави на наступні десять років і більш віддалену перспективу**. Як засвідчує досвід практично всіх країн-претендентів на вступ до ЄС, ця мета може стати додатковим потужним стиму-

лом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних перетворень.

Водночас пріоритетність інтеграції України в ЄС не повинна суперечити іншим стратегічним напрямам зовнішньополітичної та економічної діяльності держави. Всі вони мають бути підпорядковані стратегічній меті – європейській інтеграції. Зберігають своє значення розвиток та поглиблення взаємовигідних зв'язків з Росією. Так само велика увага приділятиметься співробітництву зі США. Активно розвиватимуться відносини з країнами СНД, Центральної та Південно-Східної Європи, Близького Сходу, інших регіонів світу. Всі вони знаходяться на перехресті геополітичних інтересів нашої держави і тому вимагають не послабної уваги.

1.2 Розширення ЄС – можливості та перспективи для України

Розширення ЄС відкриває для України нові стратегічні перспективи та надає можливості поглиблення євроінтеграційної політики. У результаті такого розширення Україна набуває статусу **безпосереднього сусіда країн-членів ЄС, що об'єктивно посилюватиме вплив ЄС на нашу державу, насамперед у політичній сфері.** Йдеться про вплив Євросоюзу на процеси поглиблення демократії, забезпечення прав і свобод людини, зміцнення позицій ЗМІ, утвердження основних засад громадянського суспільства.

Маємо **враховувати й геополітичні аспекти розширення ЄС, розглядати цей процес у контексті реалізації ідеї Великої Європи, об'єктивних трансформацій від однополярного до багатопольярного світу.** Йдеться про кроки у напрямі посилення **геополітичної достатності Євросоюзу, відродження Європи як визнаного лідера світового цивілізаційного процесу.** Саме у такому векторі розвитку зацікавлена міжнародна спільнота. У цьому контексті **модернізована економіка України може розглядатися як вагомий економічний потенціал, поетапна інтеграція якого в економічну систему ЄС здатна забезпечити важливі зміни у геополітичному становищі Європи.**

Якщо розглядати розширення ЄС у такій площині, то стає зрозумілим, що наміри України щодо набуття у стратегічному

майбутньому повноправного членства у цій організації мають вагомі підстави. Процес входження до ЄС передбачає не лише нашу зацікавленість: **в Європі зростає розуміння стратегічної важливості України. ЄС такою ж мірою зацікавлений у цивілізованій демократичній Україні, як і Україна в ЄС. У перспективі така взаємна зацікавленість зростатиме.**

Водночас, **потрібно виявляти політичну витримку і розуміння складності здійснюваного нині процесу розширення ЄС, суперечностей, пов'язаних з ухваленням Конституції Євросоюзу.** Приєднання нових держав з різною культурою і рівнем економічного розвитку, значно нижчим від західноєвропейських країн, супроводжуватиметься істотними змінами в структурі та механізмі діяльності ЄС, які полягатимуть у переході ЄС від економічно-торговельного блоку до загальноєвропейського міждержавного політико-економічного утворення, що матиме не лише значні наслідки як для самого Європейського Союзу, так і країн-кандидатів.

У такій ситуації намагання штучно форсувати інтеграційні процеси уявляються необґрунтованими. Маємо враховувати й те, що країнам Центральної Європи, які на старті інтеграційних процесів мали порівняно з Україною відчутні переваги, знадобилося здійснити надзвичайно складні системні, іноді непопулярні, реформи, щоб лише наблизитися до європейських стандартів. Ці реформи вимагали не лише політичної волі керівників країн-кандидатів, а й значних зусиль усього суспільства. Українське суспільство поки що не піднялося до такої динаміки трансформаційних процесів. Потрібен час. Потрібна наполеглива, копітка робота і насамперед політична консолідація.

У зазначеному контексті позиція Єврокомісії щодо відносин між розширеним Євросоюзом та сусідніми країнами, зокрема Україною, не може розглядатися як акт розмежування, спорудження нової Берлінської стіни чи створення так званої “сірої зони”. Насправді йдеться про протилежне: про **формування ідеології Великої Європи, намагання визначити економічне і політичне підґрунтя ширшої (порівняно з ЄС) європейської інтеграційної зони. Йдеться про утворення у перспективі спільного європейського економічного простору, організованого за принципом концентричних кіл з різнорівневими ступенями інтеграції, де сусідні країни розглядатимуться не як антиподи, а як**

реально діючі суб'єкти. З огляду на це можна стверджувати, що Велика Європа – це не ідеологія розлучення. Це ідеологія “ЄС плюс” – Євросоюз плюс зона менш поглибленої інтеграції. У цій зоні, крім України та інших держав, може опинитися й Росія. Такий процес у геополітичному вимірі є винятково сприятливим для України. Документ Єврокомісії про розширений Євросоюз “Розширена Європа – сусідство: новий вимір наших відносин зі східними і південними сусідами” має розглядатися у зазначеному контексті. В ньому йдеться не про інструментарій “відгородження” розширеного ЄС від сусідніх країн, а навпаки – про механізми активної співпраці з країнами, що не є членами Євросоюзу.

Важливо є й те, що у **Зверненні Єврокомісії не лише проголошено загальні принципи сусідських відносин, а й передбачено механізми їхньої реалізації.** Йдеться про розробку кожною країною-сусідкою ЄС **Плану дій**, що включатиме цілі, орієнтири та визначені терміни досягнення відповідної мети. Українською стороною вже висунуто пропозиції щодо змісту зазначеного документа, які було вручено керівництву ЄС на Ялтинському саміті (2003 р.).

Головним у цих пропозиціях є отримання Україною чотирьох економічних свобод у відносинах з ЄС: вільного пересування людей, капіталу, товарів та послуг. По суті, йдеться про реалізацію одного з важливих пунктів євроінтеграційної стратегії України – попереднє (до остаточного вирішення у перспективі кінцевої мети відповідної стратегії) входження нашої держави до економічних структур ЄС.

Зрештою, йдеться про те, що оприлюднена позиція Євросоюзу стосовно відносин з сусідніми країнами дозволяє чіткіше окреслити перспективи євроінтеграційного процесу нашої держави. Вона дає підстави для владних структур, насамперед Уряду України, дещо по-іншому, ніж це робилося раніше, підійти до визначення загальної логіки наших дій у контексті розширення ЄС. Акценти слід робити не лише на попередженні неминучих ускладнень та тимчасових економічних втрат (хоча зазначена проблема потребує першочергової уваги та свого вирішення шляхом переговорного процесу), а насамперед на визначенні та використанні нових можливостей, що відкриваються для нашої держави у зв'язку з розширенням ЄС.

Можливість визначення та реалізації узгоджених механізмів співпраці між ЄС та Україною на найближчий період та віддалену перспективу, яка передбачається відповідним рішенням Єврокомісії, має бути **максимально ефективно використана українською стороною. Потрібно творчо осмислити досвід країн першої хвилі євроінтеграційного процесу, зробити все, аби уникнути помилок, яких припустилися країни Центральної Європи.** Нам не хотілося б інтегруватися в Європу в якості “молодшого брата”. Маємо упередити ці явища. У зв’язку з цим відстрочення на більш віддалену (ніж це передбачалося раніше) перспективу реалізації кінцевої мети щодо набуття Україною повноправного членства в ЄС – не лише втрата для суспільства. Це водночас і стратегічна перспектива фундаментальних системних трансформацій, що мають бути здійснені у відповідний період, а саме:

- реалізація у відповідний проміжок часу обґрунтованої у Посланні Президента України “Європейський вибір” стратегії випереджального розвитку, яка має забезпечити щорічні темпи зростання ВВП в Україні на рівні не нижче 6–7% (у 1,5–2 рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС), **подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на одну особу між Україною та державами-членами Євросоюзу;**
- **опанування інноваційної моделі структурної перебудови та зростання**, реалізація якої має забезпечити істотне підвищення конкурентоспроможності української економіки, утвердження України як високотехнологічної держави;
- у соціальній сфері головним завданням має стати цілеспрямоване **забезпечення надійних передумов скорочення розриву в рівні та якості життєвих стандартів з країнами ЄС**, утвердження середнього класу – основи політичної стабільності та демократизації суспільства, суттєвого обмеження загрозової диференціації доходів населення та подолання бідності;
- завершення впродовж 2004 р. необхідних процедур, які б забезпечили досягнення позитивних рішень щодо **визнання нашої держави країною з ринковою економікою та набуття членства у СОТ**, що створить передумови утвердження, як це передбачено Угодою про партнерство і співро-

бітництво (1998 р.), зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;

- Україна має активно вирішувати завдання так званої **секторальної (або галузевої) інтеграції**. Йдеться про поглиблення інтеграційних процесів між нашою державою та ЄС в енергетичній сфері, співробітництво у розвитку транспортно-комунікаційних мереж, в інформаційній сфері та сфері високих технологій;
- у центрі уваги Уряду та Верховної Ради України мають бути **проблеми адаптації законодавства України, національної системи права, включаючи правову культуру, судову та адміністративну практику до системи законодавства та права Європейського Союзу**. Формування правового поля держави є тривалим суспільним процесом, органічно пов'язаним зі змінами в усіх інших сферах життя держави. Штучно прискорити цей процес неможливо, але потрібно створити йому режим найбільшого сприяння, адже йдеться про одну з визначальних передумов успішної реалізації євроінтеграційної стратегії України.

1.3 Євроатлантична інтеграція

У контексті практичної реалізації завдань євроінтеграційного процесу потрібно розглядати й **істотну активізацію євроатлантичного вектора зовнішньої політики України, його чітке спрямування на реформу військового потенціалу країни відповідно до європейських стандартів, повномасштабну євроатлантичну інтеграцію**. Вступ до СОТ, з одного боку, і наші активні дії щодо набуття повноправного членства в НАТО, з іншого – це дві найбільш “просунуті” позиції щодо утвердження європейської стратегії нашої держави. Те, що робиться Україною у цих напрямках свідчить про **нову якість євроінтеграційного процесу – його перенесення з площини суто політичних обґрунтувань у сферу практичних рішень**.

З урахуванням цих чинників процес євроатлантичної інтеграції має розглядатися не лише як одна з проміжних ланок реалізації мети вищого порядку – завдань євроінтеграційної стратегії України, а і як локомотив цієї стратегії.

Північноатлантичний альянс тісно співпрацює, також, з іншими безпековими структурами в Європі, насамперед з ОБСЄ, приділяючи основну увагу проблемам попередження та врегулювання конфліктів. На цьому тлі євроатлантична інтеграція України постає як багатовимірний процес, який передбачає ефективну взаємодію з основними європейськими структурами безпеки. Вже закладено фундамент цієї взаємодії, а також деякі конкретні інструменти для її реалізації. Отже, йдеться як про використання тих можливостей, що вже існують, так і про створення нових перспектив.

Прийняття Україною у 2002 р. політичного рішення щодо набуття у перспективі повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) стало переломним етапом у наших взаємовідносинах. Таке рішення стало можливим у результаті трансформації НАТО з суто військово-політичної організації у політично-військову, а також внаслідок глобалізації міжнародного середовища безпеки після 11 вересня 2001 р., реалізації стратегії розширення НАТО на Схід.

Прийняття цього рішення має важливе значення для майбутнього України як впливової європейської регіональної держави, оскільки воно остаточно визначило внутрішньополітичні пріоритети і зовнішньополітичні орієнтири розвитку, поставило складні, але конкретні завдання перед органами державної влади, поклало край багаторічним ваганням і невизначеності.

Здійснюючи курс на євроатлантичну інтеграцію, Україна як невід'ємна частина Європи, у співпраці з іншими європейськими державами прагне до розбудови загальноєвропейської системи безпеки. Відмова від участі у такій системі об'єктивно створила б для нашої держави загрозу опинитися на периферії європейських інтеграційних процесів, поставила б країну у стан відносної міжнародної ізоляції.

Україна, здійснюючи проголошений зовнішньополітичний курс на євроатлантичну інтеграцію, ставить перед собою мету – потрапити в найближчу хвилю розширення НАТО. Виходячи з особливостей внутрішнього розвитку самого Північноатлантичного Альянсу, це може статись вже у 2008 р.

Вступ України до НАТО стане важливим системним довготерміновим чинником, що впливатиме на соціально-економічний розвиток держави як на етапі підготовки до входження, так і

після приєднання до Альянсу. Вхідження України до НАТО стане вагомим стимулом:

- ♦ забезпечення національної безпеки України, захисту її державного суверенітету;
- ♦ повнішої реалізації наявного науково-технічного потенціалу держави, її прилучення до розвитку високих технологій, розвитку ОПК;
- ♦ сучасного облаштування державних кордонів України;
- ♦ позитивної структурної перебудови українського суспільства, зміцнення демократії, зокрема утвердження верховенства права, захисту прав людини;
- ♦ покращання міжнародного іміджу держави, її активного залучення до геополітичних процесів, загальноєвропейської та колективної безпеки, зміцнення стабільності у Східноєвропейському та Чорноморському регіонах.

Однією з головних передумов приєднання України до НАТО є наявність достатньої внутрішньої підтримки цієї ідеї з боку українського народу. На шляху до реалізації євроатлантичного курсу потрібні консолідовані зусилля не лише органів державної влади, а й представників громадянського суспільства.

З метою узгодження дій різних частин українського суспільства та врахування позиції партнерів України орієнтирами в стратегії приєднання України до НАТО можуть бути такі етапи:

I – 2003–2004 рр. – розробка та ухвалення базових нормативних документів, які відобразатимуть і закріплюватимуть проголошений курс на євроатлантичну інтеграцію, а саме – стратегію національної безпеки та воєнної доктрини; **2004 р.** – затвердження Плану дій щодо членства у НАТО;

II – 2004–2006 рр. – формування за участю експертів, представників ЗМІ та неурядових організацій ефективних механізмів впливу на громадську думку з метою пропагування ідеї приєднання України до НАТО; виконання Україною Плану дій щодо членства в НАТО; реформування Збройних Сил та військово-оборонної сфери України в цілому відповідно до стандартів НАТО; проведення внутрішньополітичних реформ, необхідних для досягнення відповідності критеріям набуття членства в НАТО; подача заявки України на членство в НАТО; завершення внутрішніх процедур, необхідних для набуття членства в НАТО;

III – 2007 р. – прийняття Альянсом рішення щодо прийому України до НАТО та завершення міжнародних процедур;

IV – 2008 р. – вступ України до НАТО.

Успішна реалізація Україною завдань євроатлантичної інтеграції створить для неї нові сприятливі умови, сприятиме активізації співробітництва з ЄС, підвищить авторитет і покращить зовнішній імідж, дозволить активніше відстоювати інтереси в Європі і світі. Членство в НАТО зробить розвиток України стабільнішим, системним і передбачуваним.

1.4 Взаємовідносини з країнами СНД, зокрема з Росією. Участь України у формуванні Єдиного економічного простору (ЄЕП)

У контексті євроінтеграційної стратегії Україна зацікавлена у всебічному розвитку багатостороннього економічного співробітництва з країнами СНД і, зокрема, з Росією. Цей процес передбачає передусім подолання ускладнень, що виникли впродовж останніх років у розвитку зовнішньоторговельних відносин. Позитивну роль у цьому може відіграти реалізація Угоди щодо формування ЄЕП за участю Білорусі, Казахстану, Росії та нашої держави. Головним для України на нинішньому етапі розвитку є не дилема між інтеграційними альтернативами, а пошук джерел ресурсного забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку, підвищення конкурентоспроможності економіки, наближення соціальної сфери до європейських стандартів. Маємо виходити з того, що поглиблення регіонального співробітництва повністю відповідає принципам Євросоюзу. Основою цих принципів є розуміння того, що лише через співробітництво і партнерство зі своїми сусідами кожна окрема країна може максимально використати свій потенціал, гарантувати реалізацію національних інтересів. Україна зацікавлена в європейській орієнтації нового міждержавного утворення. Посилення інтеграційних процесів між відповідними країнами може сприяти утвердженню у східній частині європейського континенту зони сталого розвитку та високих темпів економічного зростання. Якщо “економічним дивом” минулого десятиріччя стало досягнення країнами Заходу середньорічних темпів економічного

зростання на рівні 3–3,5%, то так само реальним “економічним дивом” першого десятиріччя двотисячних років може виявитися 6–7% зростання ВВП у межах нового регіонального інтеграційного об’єднання.

З євроінтеграційним курсом повністю узгоджується активна позиція Президента України у питаннях, які стосуються оптимізації наших відносин з Російською Федерацією, виведення їх на рівень стратегічного партнерства. Європейська спільнота об’єктивно зацікавлена у такому перебігу подій, у т. ч. й у взаємній координації євроінтеграційної політики наших держав. Йдеться про один з важливих чинників розширення зони стабільності на європейському просторі, утвердження якої є одним з визначальних пріоритетів Євросоюзу. Ця принципова позиція знайшла всебічне підтвердження на Ялтинському саміті “Україна – ЄС” (жовтень 2003 р.).

У зв’язку з цим особливо перспективними є наші **конструктивні відносини з Казахстаном**, який об’єктивно зацікавлений в європейському векторі нового регіонального утворення, має наміри зблизитися з Європою через “четвірку”. Україна може відіграти в цьому функцію сполучної ланки. Так само Україна зацікавлена у взаємовигідному співробітництві з Республікою Білорусь.

Водночас, стратегія регіональної політики України, **логіка наших економічних відносин з країнами “чотирьох”, зокрема з Росією, має розглядатися лише в контексті курсу європейської інтеграції України.** Росія – велика держава, яка відіграє і відіграватиме зростаючу роль в європейській політиці. Європа зацікавлена у поглибленні зв’язків з Росією, зближенні ЄС та Російської Федерації. Як і Україна, Росія прагне інтегруватися у спільний європейський економічний простір. Проте **російська та українська позиції щодо євроінтеграції мають принципові розбіжності.** Росія, як і Казахстан, не порушує питання щодо членства в ЄС. **Росія претендує на статус самостійного центру інтеграції на євразійському просторі.** Йдеться про стратегію створення єдиного економічного та гуманітарного простору без формальної інкорпорації в західну систему, у т. ч. у структури ЄС. Кінцевою метою такої стратегії має стати така світова економічна система, де взаємодіють побудовані за єдиними принципами економіки Америки, Європи, Росії (Євразії) та Далекого Сходу.

За умов розбіжності стратегічних цілей учасників ЄЄП у довгостроковому вимірі дуже важливим є положення ст. 5 Угоди про формування Єдиного економічного простору щодо можливості “різнорівневої та різношвидкісної інтеграції”. З огляду на це, принципово значущим є **вироблення Україною власної активної політики щодо формування Єдиного економічного простору, яка гарантувала б надійну реалізацію її національних інтересів, орієнтувалася б на розбудову ЄЄП відповідно до загальноновизначених принципів міжнародного права, європейських норм та стандартів економічної співпраці.**

Україна зацікавлена у повній реалізації положень Угоди щодо поетапного формування в межах ЄЄП зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень. Йдеться про розвиток торгівлі та інвестицій між країнами-учасницями ЄЄП на основі загальноновизначених у світовій практиці принципів – принципів СОТ, що гарантують рівність конкурентних можливостей країн-учасниць, їхній міжнародний правовий захист. Формування зони вільної торгівлі на принципах СОТ сприятиме вирішенню й іншого базового завдання євроінтеграційного курсу не лише України, а й інших країн-учасниць регіональної інтеграції – **приєднання до Спільного європейського економічного простору.** Це питання набуває дедалі більшої актуальності. Своїм рішенням про сусідські відносини Єврокомісія підтвердила таку можливість.

Утворення зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень між країнами ЄЄП, як і у більш широких межах – на рівні СНД, відповідає національним економічним інтересам нашої держави. Нинішнє місце України в торгівлі з країнами “четвірки” свідчить про **високий рівень конкурентоспроможності нашої економіки**, насамперед на ринках складної продукції, зокрема машинобудування. За підсумками 2003 р., частка цієї галузі в експорті України до Росії складала 30% і зросла за рік на 16,7 відсоткових пункта, до Білорусі – на 47,5%, Казахстану – на 56%. Цей напрямок забезпечує понад 40% українського експорту механічного обладнання, машин та механізмів, транспортних засобів та приладів. У торгівлі з іншими країнами світу продукція машинобудування складала лише 11,8% загального експорту.

Потрібно враховувати й те, що експорт України до країн ЄСП характеризується вищим ступенем переробки. У торгівлі продукцією чорної металургії з країнами ЄСП експорт готових виробів з чорних металів складає 41,4%, тоді як 90,8% експорту галузі до інших країн становить необроблений метал. У зв'язку з цим є підстави очікувати, що **за ліквідації штучних бар'єрів у торговельних відносинах з партнерами по ЄСП Україна матиме істотні конкурентні переваги і може посісти місце активного постачальника на відповідні ринки виробів машинобудування та продукції з високим рівнем переробки, що, у свою чергу, сприятиме поліпшенню структурної розбудови української економіки, збільшенню частки її високотехнологічної складової.**

Утвердження зони вільної торгівлі відкриває **нові можливості співробітництва і в енергетичній сфері**. Особливо важливим для України є скасування Російською Федерацією, відповідно до принципів СОТ, експортного мита на нафту та газ. Відповідна корекція цін на зазначені товари на території України сприятиме зниженню собівартості товарів українського виробництва, підвищуватиме їхню конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

Дуже важливою для України є **інтенсифікація співробітництва в галузі аграрного виробництва, а також у розвитку транспортної сфери, передусім міжнародних транспортних коридорів, що пролягають територіями наших країн.**

У контексті стратегічних пріоритетів України **потрібно враховувати й принципові застереження, що стосуються участі нашої держави у формуванні ЄСП**. Для України, яка зробила суттєві кроки у питаннях адаптації національного чинного законодавства до законодавства ЄС, **неможлива відповідна гармонізація законодавства з країнами СНД**. Це крок назад, шлях від Європи, шлях консервації суперечностей перехідної економіки, інтеграції України в євразійський простір.

Євроінтеграційній стратегії України суперечить і можливість участі нашої держави у формуванні в межах ЄСП митного союзу із загальним митним тарифом. Йдеться про вищий ступінь інтеграції, який передбачає узгодженість дій країн-учасниць відповідного союзу не лише між собою, а й стосовно третіх країн. У разі підтримки цього проекту, яким опікується російська сторо-

на, Україна позбудеться можливості самостійно вирішувати питання власної інтеграційної політики. Наша держава виходить з того, що кожна країна ЄЕП на основі власних національних інтересів має самостійно визначати зовнішньоекономічні пріоритети, ступінь інтегрованості в інші структури.

Так само **абсолютно непридатною для України є позиція щодо запровадження в межах нового регіонального утворення спільної валюти, як і можливого використання російського рубля в якості єдиної розрахункової грошової одиниці.** Слід звернути увагу, що такий проект, передбачає асиметричність економічних відносин – односторонні переваги країни, грошова одиниця якої використовується як регіональний засіб платежу.

Справедливе занепокоєння громадськості викликає можливість створення регулюючого органу ЄЕП, якому країни-учасниці мають делегувати частину своїх повноважень. Якщо врахувати принцип зваженого голосування, за якого кількість голосів кожної зі сторін визначається, виходячи з її економічного потенціалу (у 2002 р. рівень ВВП становив: у Росії – 346 млрд. дол., в Україні – 42 млрд. дол., Казахстані – 25 млрд. дол., Білорусі – 14 млрд. дол.), то можливості одностороннього економічного диктату російської сторони і в цьому відношенні стають очевидними.

У цьому ж аспекті **некоректними стають порівняння запропонованих принципів формування ЄЕП з принципами Євросоюзу, до яких вдаються окремі політики.** В Євросоюзі (хоча в ньому завжди був і зберігається особливий вплив Німеччини) не домінує якась одна держава, яка перевищувала б у кілька разів решту членів ЄС за рівнем ВВП та чисельністю населення. ЄС не є і наступницею імперії, вихідці з якої – новоутворені держави – зберігають справедливі побоювання щодо можливості відтворення в новій формі “інтеграції” імперського диктату. У зв’язку з цим **слід враховувати остаточну незавершеність “економічного розлучення” колишніх союзних республік, зокрема проблеми розподілу союзної власності, у т. ч. й інтелектуальної, розмежування кордонів, незавершеність формування національної ідентичності держав тощо.** Без остаточного вирішення цих проблем довіра зазначених країн одна до одної не може бути повною, а без цього можливості їхнього реального зближення обмежені. Невдалий досвід інтеграційного процесу на рівні СНД є переконливим доказом цього.

У порівнянні ЄС з ЄП виявляється ще одна вада. Якщо зближення західних країн здійснювалося на основі реального поглиблення їхньої демократизації, то **нові інтеграційні процеси на теренах СНД несуть у собі загрозу руху у зворотному напрямі – реставрації принципів тоталітаризму, не демонтаж, а, навпаки, зміцнення наявних механізмів корупції та тінізації, зрощування влади та власності, консервації олігархічних структур.** Окреслена перспектива є реальною. Вона усвідомлюється світовою громадськістю і не може недооцінюватися в Україні.

Слід враховувати й відмінності суто економічного порядку. **Незважаючи на спільну генетику, економіки України і Росії, як і Казахстану та Білорусі, мають принципові структурні відмінності, функціонують на основі відмінних (іноді протилежних) циклічних закономірностей і тому не можуть розвиватися на основі адекватних механізмів економічної політики.** Ми припускалися серйозних помилок, коли під час здійснення реформ крок за кроком йшли у фарватері “старшого брата”. Про це свідчить насамперед логіка економічного зростання останніх трьох років. В Росії дві третини зростання ВВП забезпечував нафтогазовий комплекс. Він же є основним джерелом формування фінансових ресурсів, споживає дві третини інвестицій. На відповідній основі здійснюється й нагромадження капіталу. В ринковій економіці це системоутворювальний чинник. В Україні ж, навпаки: з 2000 до 2003 р. ВВП зріс на 32,9%, а обсяги промислового виробництва – на 60,3%, у т. ч. машинобудування – на 107,1%, виробництва товарів широкого вжитку – 91,2%. Саме ці галузі лідирували й лідирують в економіці. За 2003 р. обсяги машинобудування в Україні збільшилися на – 35,8%, тоді як в Росії – приблизно на 7%.

Не слід перебільшувати і нашу економічну залежність від Росії. Вона з кожним роком слабшає. Якщо у 1994 р. на російський ринок припадало майже 50% українського експорту товарів, у 1996 р. – 38,9%, у 2000 р. – 23,9%, то у 2003 р. цей показник знизився до 18,7%. Натомість частка нашого експорту до країн ЄС зросла за відповідний період з 7% до 19,8%.

Слід виходити й з того, що **потенційні позиції української економіки не є слабшими за російські.** У формуванні економічного потенціалу дванадцять попередніх років реформ не минули даремно. Вони підтвердили здатність України до самоствер-

дження та розвитку. Попередні роки мають розглядатися як період не лише глибокої економічної кризи, а й структурного та технологічного оновлення діючих підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності, освоєння нових ринків та адаптації до умов винятково складної зовнішньої кон'юнктури. Лише впродовж 2000–2003 рр. продуктивність праці у промисловості зросла на 85,5%, у сільському господарстві – на 37,4%. Йдеться про темпи, які більш як у 5 разів перевищують відповідні показники російської економіки.

У зв'язку з цим **не слід перебільшувати потенційні можливості економічного співробітництва в межах ЄЄП**. Специфікою сучасного розвитку української економіки є нагальна необхідність стимулювання насамперед розвитку внутрішнього ринку, частка якого у структурі ВВП складає менше 40%. Відчутне зменшення частки зовнішньої торгівлі з країнами ЄЄП і насамперед з Росією має об'єктивні передумови. Українська економіка все більше переорієнтовується на Захід. Такий висновок підтверджується й динамікою іноземних інвестицій. На початок 2004 р. прямі інвестиції в українську економіку з країн ЄС склали 35,8% загального обсягу, а з Росії – менше 6%.

Маємо бути свідомі того, що **запропонована російською стороною модель формування ЄЄП виходить за межі суто економічного співробітництва. Його реалізація передбачає неодмінну політичну (а також військову) інтеграцію чотирьох країн. У даному разі фактично йдеться про утворення на чолі з Росією функціонально відособленого, за своєю суттю протилежного ЄС інтеграційного об'єднання, про розширене відтворення ЄврАзЕС**. Участь України у відповідному євразійському формуванні розглядається російською стороною як визначальна передумова його стратегічної перспективи та успішного функціонування. Україна, по суті, становить собою “критичну масу” щодо можливостей відповідного проекту.

Скориставшись у такій ситуації положеннями Угоди про формування Єдиного економічного простору, якими передбачається різнорівнева і різношвидкісна інтеграція, українська сторона має можливість обмежити свою присутність в системі ЄЄП лише участю в зоні вільної торгівлі. “Кожна сторона, – йдеться у відповідній статті, – самостійно визначає, в яких з напрямів розвитку інтеграції або окремих інтеграційних заходах

вона бере участь і в якому обсязі”. На відміну від митного союзу зона вільної торгівлі не передбачає формування єдиного наднаціонального регулювального органу, уніфікації тарифних режимів щодо третіх країн, гармонізації законодавств та економічної політики й тим більше – використання у перспективі єдиної валюти, на чому наполягає російська сторона. У зв’язку з цим **формування зони вільної торгівлі на принципах СОТ має розглядатися як найвища планка інтеграційних процесів на пострадянському просторі, в структурах яких можлива участь України.** Переступивши цю межу, ми можемо опинитися в ситуації, яка докорінно змінить геополітичну парадигму нашої держави, її стратегічний курс на глибоку європейську та євроатлантичну інтеграцію, який, відповідно з ініціативною позицією Президента України, сформувався останніми роками. Йдеться про те, що зона вільної торгівлі є фактично найвищим рівнем наших відносин у межах чотирьох країн, при якому для України зберігається перспектива відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз претендувати на членство в цій європейській структурі.

Водночас участь України у формуванні ЄЕП не повинна знімати з порядку денного питання **облаштування кордону між Україною та Росією, Україною та Білоруссю.** Це питання набуває першочергового значення у зв’язку з розширенням ЄС та вимогами щодо майбутнього членства України в Євросоюзі.

Потрібні виважені оцінки і щодо перспектив участі України не лише у формуванні ЄЕП, а й у розвитку СНД. Ми виходимо з однопорядкової передумови, вважаємо, що перспективи СНД залежать насамперед від нашої спроможності вирішити питання щодо **утвердження на теренах цієї організації зони вільної торгівлі.** Цю позицію наша держава твердо і послідовно відстоює, починаючи з 1994 р. Слід визнати, що, за великим рахунком, йдеться про **якісну трансформацію Співдружності – її перетворення з інструменту “політичного розлучення” колишніх союзних республік в інститут їхньої активної цивілізованої економічної співпраці.** Функціонуючи на принципах і правилах СОТ, зона вільної торгівлі без будь-яких вилучень та обмежень може стати саме тим інструментом, який в змозі не лише продовжити існування СНД, а й “вдихнути” в нього принципово нове життя, істотно зміцнити, що дуже важливо, його організаційні основи.

Формування ЄЄП не може заперечувати участі України й в інших субрегіональних (транскордонних) інтеграційних утвореннях, зокрема в ГУУАМ та ОЧЕС. Перевагою цих векторів міжнародного співробітництва є те, що Україна виступає в них визнаним лідером, ядром регіональної інтеграції. В новій ситуації особливої ваги набуває ініціативна позиція України і щодо інтенсифікації взаємодії з країнами Центральної Азії та Кавказу, зокрема у розвитку міжнародних транспортно-комунікаційних мереж та освоєнні покладів вуглеводів Каспійського басейну. Поглиблення відповідного співробітництва повною мірою кореспондується з інтересами Євросоюзу. В цих та інших питаннях Україна може стати важливою сполучною ланкою між Сходом і Заходом.

1.5 Співробітництво з майбутніми новими членами ЄС

З розширенням Євросоюзу формуються нові можливості поглиблення економічного і політичного співробітництва з майбутніми новими членами ЄС, насамперед з країнами, що утворюють Балтійсько-Чорноморську вісь. Йдеться про **країни Центральної Європи, які різняться особливою культурною спадщиною, традиціями та ментальністю і близькі до відповідних цінностей українського народу.** Вступ до ЄС виокремлює проблему статусу цих країн, **збереження їхньої специфічної ідентичності.** Слід враховувати і наявність спільних економічних та політичних інтересів між цими країнами та Україною, що зумовлює їхнє природне зближення.

Зазначені обставини визначають об'єктивну зацікавленість країн Центральної Європи в реалізації євроінтеграційної стратегії України, офіційну (публічну) підтримку цієї стратегії. Це створює **об'єктивні передумови поглиблення субрегіональних інтеграційних процесів на рівні країн Центральної Європи за участю України.** Не виключається можливість **формалізації відповідних відносин,** надання їм відповідно до існуючої світової практики інституційно визначених форм. Формування відповідного субрегіонального угруповання не повинно стимулювати поглиблення суперечностей між "старою" та "новою" Європою, які виявилися в період іракської кризи. Україна не зацікавлена у відповідному протистоянні, виступає за утвердження моделі Великої Європи. Це її принципова позиція.

Стимулом поглиблення інтеграційних процесів між країнами Центральної Європи та Україною є **адекватність завдань економічних перетворень**. Йдеться про освоєння моделі інноваційного розвитку та запровадження постіндустріальних систем виробництва, структурну перебудову АПК, соціалізацію економіки та подолання на цій основі глибокої диференціації доходів населення, забезпечення випереджаючих темпів зростання.

Слід враховувати й те, що **відставання України за показником ВВП на одну особу, розрахованим за паритетом купівельної спроможності, не є критичним**. У 2001 р. цей показник в Україні складав близько 4350 дол., а по 10 країнах-кандидатах на вступ до ЄС – 9,7 тис. дол., у т. ч. у Латвії – 7730, Литві – 8470, Естонії – 10170, Польщі – 9450 дол. В країнах-кандидатах другої хвилі відповідно: в Болгарії – 6890, Румунії – 5830, Туреччині – 5890 дол. З урахуванням тіньового сектору цей показник для України буде значно більшим. Маємо враховувати і більш високі темпи зростання, які демонструє українська економіка в останні три роки (2000-2003 рр.). У країнах “десятки” вони в середньорічному вимірі не перевищують 2,5%, у т. ч. у Польщі – 1,6%, Чехії – 2,7%, Угорщині – 3,5%. В Україні відповідне зростання склало 7,1%. За прогнозними оцінками, при збереженні високих темпів зростання у 2011 р. ВВП на одну особу в Україні становитиме 11890 дол. До того ж в Україні стабільніша валюта, менший рівень зовнішніх боргів, позитивне платіжне сальдо та значно менший бюджетний дефіцит. За відповідними параметрами Україна вже зараз відповідає маастрихтським критеріям членства в ЄС.

Позначається і те, що: країни Центральної Європи не мають відчутного потенціалу розширення торгівлі на Захід. Цей потенціал вже значною мірою вичерпано. Відповідно зазначені країни прагнутимуть використати велику потенційну місткість українського ринку. Можна передбачити й активізацію інвестиційного процесу – перенесення низки орієнтованих на експорт виробництв з території Чехії, Словаччини, Угорщини та Польщі на територію України з метою використання її конкурентних переваг, а також (що не менш важливо) виходу з-під дуже жорстких регуляторних вимог, які діють на території ЄС. Зазначені країни вже тепер схильні розглядати Україну як стратегічний трамплін для виходу на ринки інших пострадянських країн.

У цьому ж контексті дуже важливим є поглиблення прикордонного співробітництва між Україною та державами-кандидатами на вступ до ЄС.

У реалізації євроінтеграційного курсу України **важливого значення набуває стратегічне партнерство з Польщею**. Останнім часом ця країна набула принципово нового геополітичного статусу, перетворюється на одного з найсерйозніших європейських партнерів США, перебирає на себе роль своєрідного трансатлантичного інтегратора в Центральній та Східній Європі. Нині Польща опинилася у ситуації, коли війна в Іраку підняла цю країну на гребінь світової політики, але її політичні та економічні можливості не відповідають цьому рівневі. Це зумовлює об'єктивну зацікавленість не лише української, а й польської сторони у поглибленні всебічного співробітництва між нашими країнами. **“Зв'язка” США-Польща-Україна має бути ефективно використана для “просування” України до Європи. Існує реальна перспектива зміцнення такої “зв'язки”, її перетворення на стійку взаємозалежність геостратегічного значення, що має обов'язково враховуватися українською дипломатією.**

У цьому контексті **принципового значення набуває співпраця української та польської сторін в реалізації нафтотранспортного коридору Одеса-Броди-Гданськ, який політичними аналітиками розглядається як найперспективніший європейський економічний проект найближчого десятиріччя**. В контексті нової ситуації, яка склалася в Іраку, геостратегічна значимість цього нафтопроводу суттєво зростає. Йдеться не лише про перспективи транспортування до Європи каспійської нафти, а й нафти близькосхідного регіону. Поглиблення економічного співробітництва України з Туреччиною, суттєве зближення інтересів між нашими країнами, що відбулося останнім часом, наші спільні прагнення до європейської інтеграції створюють вагомі передумови приєднання до відповідного проекту і турецької сторони. Загалом, різновекторна інтеграція України в загальноєвропейську систему транспортування нафти може стати одним з визначальних чинників обоюдної зацікавленості у прискоренні євроінтеграційного процесу України.

* * *

Розширення ЄС у визначених параметрах – приєднання до Євросоюзу спочатку десятих, потім двох і далі – ще однієї країни – може мати для України два наслідки. Йдеться, з одного боку, про утворення між ЄС та країнами-сусідами кордону остаточного розмежування. В цій ситуації Україна буде змушена інтенсифікувати східний інтеграційний вектор. Альтернатива – взаємна зацікавленість ЄС та України у співпраці, активна і послідовна євроінтеграційна політика нашої держави, в якій основні акценти розставлятимуться на реалізації визначених запропонованою стратегією “Шляхом європейської інтеграції” завдань внутрішніх перетворень, демократизації суспільства. Кожен реальний крок у відповідному напрямі сприятиме зростанню міжнародного іміджу нашої держави, відповідатиме корінним довгостроковим інтересам українського народу.

————— ❦ —————

Розділ II.

Стратегічні цілі та пріоритети

2.1 Основні підсумки економічних та соціальних перетворень (1991–2003 рр.)

Період 1991-2003 рр. позначений **докорінною зміною соціально-економічних відносин, утвердженням принципово нової економіки**. Фактично з нульової позначки сформовано її головні атрибути – фінансову, грошову, бюджетну, банківську, митну та інші системи, які в сукупності визначають економічну інфраструктуру незалежної держави. За ці роки **демонтовано основні підвалини адміністративно-командної системи економічних відносин**. Особливо відчутним став перелом у реформуванні відносин власності. Нині понад 80% від загального обсягу промислової продукції виробляється недержавними підприємствами. Здійснено роздержавлення сфери будівництва та транспорту, на приватних засадах розвиваються підприємства торгівлі.

Характер і обсяги змін, які відбулися в Україні з 1991 до 2003 р. у сфері відносин власності, незаперечно підтверджують, що роздержавлення власності було найбільш динамічним і результативним суспільним процесом і стало основою економічної реформи в країні. Особливо слід відзначити, що недержавний сектор економіки започаткував економічні передумови для розвитку ринкової конкуренції суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності. Приватизація підприємств не лише позитивно позначилася на темпах приросту промислового виробництва, але й водночас позитивно впливає на стан конкуренто-

спроможності українських товаровиробників на зовнішніх ринках. Обсяги експорту, що припадають на недержавний сектор економіки, становлять близько 84% від загальних обсягів експорту. Дальший розвиток приватизаційних процесів має відбуватися шляхом формування ефективного власника і стратегічного інвестора.

Принципові, кардинальні зміни відбулися на селі, де активно реалізуються завдання розпочатої ще у 1994 р. земельної реформи. За час її проведення 6,4 млн. селян безкоштовно одержали у власність 26,5 млн. га сільськогосподарських угідь. Ще 6,2 млн. га земель передано у приватну власність для ведення фермерських, особистих підсобних та присадибних господарств. На недержавній основі нині виробляється практично вся аграрна продукція. Цей найскладніший крок у комплексі ринкових перетворень докорінно змінює систему економічних відносин не лише на селі, а й у всій державі.

Протягом 90-х років **сформовано основний каркас ринкової інфраструктури та ринкових інститутів, утверджено основи відповідної законодавчої бази**. Здійснено важливі заходи в лібералізації господарських зв'язків, зокрема цінового механізму, грошового та валютного ринків, ринків товарів та капіталів. Наслідком цих кроків стало подолання хронічного дефіциту товарів, нескінченних черг, які 70 років були невід'ємним атрибутом повсякденного життя кожної сім'ї. Змінюється характер поведінки суб'єктів господарювання, які дедалі більше орієнтуються на платоспроможний попит, кон'юнктуру ринку, максимізацію прибутку.

Докорінно перебудовано й економічні функції держави. Замість системи директивного управління сформовано основні важелі та інструменти державного макроекономічного регулювання.

Нині економіка України, на противагу системній замкнутості, характерній для попереднього періоду, є у своїй основі відкритою. Маємо стабільну конвертовану національну валюту, а також законодавство, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, яка останнім часом дедалі більше наближається до стандартів і вимог Світової організації торгівлі.

Зазначене дає підстави для такого принципового висновку: незважаючи на проблеми і труднощі, за **дванадцять років ре-**

форм в економіці України практично в усіх її сферах в основно сформовано фундамент ринкової економіки, нагромаджено критичну масу ринкових перетворень. Це відкриває реальну перспективу для динамічного зростання та якісного розвитку вітчизняної економіки, підвищення рівня життя народу. У суспільстві зміцнюється переконання, що альтернативи обраному шляху ринкових перетворень немає.

Важливим підсумком попереднього етапу стало **подолання тривалої руйнівної економічної кризи**, що сягає корінням у часи радянської системи. За роки кризи (1991–1999 рр.) обсяги ВВП скоротилися на 59,2%, промислової продукції – на 48,9, сільськогосподарської – на 51,4%. Реальна заробітна плата зменшилася в 3,8 раза. Найвідчутніші втрати припали на стартовий етап перехідного періоду – 1991–1994 рр. За цей час обсяг ВВП зменшився на 45,6%, промислового виробництва – на 40,4, сільськогосподарського – на 32,6%. Були повністю розбалансовані грошова та фінансова системи. Особливо болісними виявилися наслідки найвищої у світі гіперінфляції, яка у 1993 р. досягла 10256%. Дефіцит державного бюджету покривався грошовою емісією НБУ.

Потрібно було п'ять років напруженої роботи, щоб поступово вивести українську економіку з цього катастрофічного стану. Результатом політики останніх чотирьох років стали високі темпи економічного зростання, стабільність національної грошової одиниці, позитивні зрушення у сфері життєзабезпечення населення, поступове піднесення його добробуту.

Упродовж 2000–2003 рр. ВВП зріс на 32,9%, обсяги промислового виробництва збільшилися на 60,3%, продукції сільськогосподарства – на 10,0%, оборот роздрібної торгівлі – на 71,4%. Спостерігалася відчутна активізація інвестиційного процесу. Приріст інвестицій в основний капітал становив 92,2%. За чотири останні роки на 61,0% збільшилася реальна заробітна плата, у т. ч. у 2003 р. – на 15,2%. Ці результати є одними з найвищих не лише серед країн з перехідною економікою, а й серед європейських країн.

В економіці відбуваються **позитивні якісні зрушення**. Упродовж 2000–2003 рр. продуктивність праці у промисловості зросла на 85,5%, у сільському господарстві – на 37,4%. Помітні сприятливі структурні зрушення щодо збільшення випуску продукції

кінцевого споживання. Чотири роки поспіль швидкими темпами розвивається машинобудування. Обсяги виробництва цієї базової галузі вітчизняної економіки збільшилися на 107,1%. На 91,2% зросло виробництво товарів широкого вжитку.

Зміцнюються позиції української економіки на світовому ринку, яка за своїми об'єктивними параметрами є однією з найбільш відкритих на європейському континенті. Попри погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, зберігається тенденція до збільшення українського експорту. За чотири останні роки його обсяги зросли на 79,8%. Нині частка експорту сягає майже 58,6% ВВП. Наша країна є одним з провідних експортерів чорних металів. Минулого року Україна увійшла у першу п'ятірку провідних держав-експортерів зерна. Зберігається позитивне сальдо поточного рахунку платіжного балансу, який у 2003 р. становив 2,9 млрд. дол. (6,1% від ВВП).

Визначальним чинником позитивної економічної динаміки стало досягнуте в результаті структурних реформ, у т. ч. і реформ аграрного сектору, зростання конкурентоспроможності виробництва, помітне випередження порівняно з ВВП темпів зростання грошових доходів населення, розширення платоспроможності внутрішнього ринку, відчутне зниження рівня його бартеризації, стабільна макроекономічна ситуація. Особливу роль у цьому відіграє **стабільність національної грошової одиниці**. Нині гривня є однією з найміцніших валют серед країн з перехідною економікою. Упродовж минулого року грошові вклади населення в комерційні банки у національній валюті зросли на 76,5%. Суттєво поповнилися золотовалютні резерви держави. Обсяг **державного боргу України** зменшився з 37,0% від ВВП у 2000 р. до 29,5% у 2003 р.

Водночас перехід від збанкрутілої адміністративно-командної системи до ринкової економіки не міг не супроводжуватися глибоким падінням виробництва, яке у своїй основі було неконкурентним та неефективним. Потрібно також враховувати й складність органічного поєднання реалізації завдань системної трансформації з розв'язанням всього комплексу проблем, пов'язаних з утвердженням державності. **Через специфіку економічних, соціально-політичних, гуманітарних та екологічних чинників утвердження та зміцнення державного суверенітету України виявилось набагато складнішим, ніж це уявлялося.**

Треба визнати і надто завищені сподівання на зовнішню допомогу. До того ж, фінансово-кредитна підтримка українських реформ супроводжувалася (і часто супроводжується досі) умовами та вимогами, які далеко не завжди адекватні об'єктивним обставинам та специфіці здійснюваних трансформаційних процесів.

Далася взнаки і відсутність не тільки практичного досвіду, а й суто теоретичного осмислення шляхів переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової. В багатьох випадках неадекватними були і рекомендації міжнародних фінансових інституцій та зарубіжних експертів, які часто зводилися до застосування штучно сконструйованих стандартних стереотипів, були механічною калькою з чужого досвіду, не враховували специфіку нашої держави. Ці рекомендації сприймалися некритично. Давалася взнаки недосвідченість кадрового потенціалу, а точніше – “кадровий голод”, який був особливо відчутним на старті реформ. Звідси численні помилки та прорахунки, невпевненість у здійсненні управлінських рішень. Вони цілком закономірні. Уникнути їх було вкрай важко або практично неможливо.

Економічна криза та суперечності попереднього етапу реформ мають ще одне підгрунтя. Життя потребує неупередженої оцінки трансформаційної моделі, яка сформувалася в перші роки перетворень. Змінити її спрямованість у період глибокої економічної кризи, яка сама по собі деформує соціально-економічні та політичні відносини, було нереально. За своєю економічною сутністю та спрямованістю це була модель, що базувалася на рекомендованих ззовні спрощених принципах ринкової трансформації і здебільшого безрезультатно (або з низькою ефективністю) впроваджувалася протягом багатьох десятиліть у країнах Латинської Америки й Африки.

Потреба в критичному перегляді моделі трансформації з відповідним коригуванням вектора суспільних перетворень постала не лише перед Україною, а й перед іншими пострадянськими державами. **Ця модель фактично зводилася до логіки однобічного економізму без урахування пріоритетності інституційних перетворень**, необхідності посилення у процесі реформ дієздатності держави, взаємозв'язку економічних та неекономічних чинників суспільного розвитку, економіки та суспільства загалом. Тому

значна частина проблем, що накопичилися, породжена саме розбалансуванням економічних, соціальних та політичних чинників суспільних перетворень.

Запроваджена модель ринкової трансформації не мала необхідної соціальної спрямованості. Формула *“спочатку реформи, а потім реалізація завдань соціального розвитку”*, визначена вже на початку перехідного періоду, виявилася не просто помилковою, а глибоко деструктивною. На практиці вона звелася до того, що реформи здійснювалися ціною соціальних втрат. У багатьох випадках було демонтовано навіть ті соціальні цінності, які свого часу були запозичені західними країнами та інтегровані в сучасні цивілізаційні процеси. Відповідно економічні реформи не сприяли досягненню визначальної мети трансформаційного процесу – становленню середнього класу як основного носія демократії, соціальної та політичної стабільності в суспільстві, економічного прогресу. Не було забезпечено становлення принципово нової, адаптованої до ринкової економіки соціальної інфраструктури. Реформи не сприяли подоланню бідності, глибокого матеріального розшарування населення, яке набагато перевищує відповідні показники розвинених країн, а отже утвердженню в суспільстві надійної соціальної та політичної стабільності.

Помилковість прийнятої на старті реформ моделі ринкової трансформації полягала (як це нині стає очевидним) в оцінці України як держави нерозвиненої не лише з економічної, а й з науково-технічної і технологічної точок зору, з усіма наслідками, що з цього впливали. Ця хибна позиція не дозволила створити необхідні умови для примноження та зміцнення інтелектуального потенціалу суспільства, інноваційного розвитку економіки, освоєння нових високих технологій, подолання структурних деформацій, успадкованих від адміністративно-командної системи. В кінцевому підсумку економічна динаміка не набула сучасної постіндустріальної спрямованості, що мало стати стрижнем трансформаційного процесу. Україна фактично почала рухатися у зворотному напрямі – демонтажу відповідного потенціалу розвитку, до запровадження стандартів країн, що нині спеціалізуються на обслуговуванні потреб постіндустріального світу.

Через допущені прорахунки, насамперед низьку дієздатність держави, становлення ринкових відносин супроводжувалося

глибокими деформаційними процесами. Набули поширення нецивілізовані форми нагромадження капіталу, істотні суперечності у практиці приватизації, зростали рівень тінізації економіки, корупції та економічної злочинності, обсяги позабанківського грошового обігу. Найбільш небезпечними є зміцнення позицій олігархічного капіталу, його зрощування з державною бюрократією, тенденції підпорядкування економіки та держави загалом корпоративним інтересам.

Ці та інші чинники не можна недооцінювати. Вони не лише спотворюють економічну систему, дискредитують політику реформ, заважають формуванню сприятливого інвестиційного клімату, а й істотно обмежують можливості інтегрування України в сучасний цивілізаційний процес, утвердження високих стандартів Європейського Союзу. Ми повинні знайти в собі політичну волю, інтелектуальні та інші ресурси, щоб запобігти такому загрозливому розвитку ситуації.

2.2 Стратегічні пріоритети на 2004–2015 рр.

Цілі та завдання нового етапу розвитку України на порядок складніші й масштабніші від тих, які вирішувалися у попередні роки. Це має бути період **глибоких якісних перетворень** у всіх сферах суспільного життя – економічній, соціальній, політичній, духовній. Найважливіші економічні завдання цього етапу мають бути такі.

Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі

Стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку на 2004–2015 рр. має стати **створення реальних передумов вирішення основного геополітичного завдання нашої держави – вступу України до Європейського Союзу**. Україна вже пройшла певну частину цього шляху. У 1998 р. набула чинності (після ратифікації) Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. У 1998 та 2000 рр. Указами Президента України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України в ЄС. Важливе значення для становлення відносин між нашою державою та Євросоюзом мало схвалення Європейською Радою у грудні 1999 р. Спільної стратегії ЄС щодо

України. Принциповим кроком у зміцненні та розвитку стратегічного партнерства стали п'ятий саміт Україна – ЄС (Ялта, вересень 2001 р.), а також прийняття “Плану дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні” (12 грудня 2001 р.). Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр. “Європейський вибір” обгрунтовано Посланням Президента України до Верховної Ради України (2002 р.). Такою ж самою мірою важливими стали рішення саміту Україна – ЄС, що відбувся в Ялті у жовтні 2003 р.

Така послідовна робота виводить весь комплекс відносин Україна – ЄС у площину практичної реалізації завдань, створення впродовж 2004–2015 рр. всього комплексу передумов, пов'язаних з реалізацією Копенгагенських критеріїв та вступом нашої країни до Євросоюзу. На це мають бути спрямовані всі інституційні перетворення, політика економічних, соціальних та гуманітарних реформ. Ідеться про такий комплекс системних перетворень, успішна реалізація яких дала б можливість нашій державі (після реалізації визначених цією стратегією цілей та завдань) розпочати переговорний процес щодо вступу України в ЄС.

Водночас **реалізація євроінтеграційного курсу не означитиме відмови від усталених партнерських економічних відносин на пострадянському просторі і насамперед з Російською Федерацією.** Подолання суперечностей, що виникають під час реалізації євроінтеграційної стратегії, вступу України до СОТ та формування взаємовигідних відносин з партнерами по СНД, має стати чинником, який зміцнить економічний потенціал України, виведе національну економіку на якісно новий рівень.

Забезпечення сталого економічного зростання

Реалізація завдань європейської інтеграції вирішальною мірою залежить від прогресу на головному напрямі – **забезпечення сталого зростання та прискореного подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на одну особу між Україною та державами – членами ЄС.** За останні роки цей розрив значно зріс і тепер він у кілька разів більший, ніж у Польщі, Чехії та Угорщині, які перебувають на порозі вступу до ЄС.

У такій ситуації необхідно реалізувати **стратегію випереджального розвитку**, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП в Україні у 1,5-2 рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС. За прогнозними розрахунками, у період 2004–2015 рр. середньорічні темпи зростання ВВП в Україні становитимуть 6–7%, тоді як в країнах ЄС (за даними зарубіжних експертів) – 2,4–2,6%. За цей час ВВП нашої держави зросте у 2,3–2,4 раза, ВВП на одну особу, розрахований за паритетом купівельної спроможності (при збереженні існуючих пропорцій), у 2015 р. досягне 12–13 тис. дол. Таке зростання має супроводжуватися глибокими якісними перетвореннями, реалізацією завдань сталого розвитку, що визначаються світовим співтовариством як стратегія у XXI столітті.

Утвердження інноваційної моделі розвитку

Україна зможе посісти належне місце в Європі і світі за умови **опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені у процесі структурної перебудови економіки**. Тільки таким чином можна забезпечити істотне підвищення конкурентоспроможності української економіки, змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів, що стихійно формується нині.

Становлення інноваційної моделі розвитку – це завдання не тільки економічної політики. Йдеться про органічне поєднання політичних, гуманітарних, соціально-психологічних, макро- і мікроекономічних чинників та інституційних передумов, які лише в комплексі здатні надати відчутних імпульсів трансформаційним процесам, розвитку суспільства на інноваційній основі.

Сьогодні йдеться про становлення в Україні принципово нової дієздатної національної системи, яка б функціонувала на ринкових засадах, на принципах самовідтворення. Така система має своєю структурою торкатися кожної клітини соціально-політичного та економічного процесу, надаючи йому відповідних стимулів інноваційного розвитку.

Відтак, основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, **утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави**. Найявний інтелектуальний та

науково-технічний потенціал дає підстави на це розраховувати. У поєднанні з завданнями європейської інтеграції така мета могла б лягти в основу не лише економічної стратегії держави, а й політичної консолідації нації.

Соціальна переорієнтація економічної політики

У соціальній сфері головним завданням має стати цілеспрямоване **забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян у всіх їх виявах, утвердження середнього класу – основи політичної стабільності та демократизації суспільства, значне обмеження загрозової диференціації доходів населення та подолання бідності**. Йдеться не лише про істотне посилення соціальної спрямованості курсу реформ, а й про її перетворення на важливий інструмент прискорення економічного зростання, зміцнення злагоди і порозуміння у суспільстві. Побудова в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки європейського типу – визначальний чинник посилення суспільної привабливості реформ, забезпечення їм широкої громадської підтримки, утвердження сучасних європейських стандартів якості життя.

2.3 Етапи соціально-економічних перетворень і кількісні параметри зростання

Вирішення завдань, пов'язаних з європейською інтеграцією України, утвердженням соціально орієнтованого структурно-інноваційного шляху розвитку, має здійснюватися поетапно.

Перший етап (2004–2005 рр.) – період формування інституційних, фінансових та організаційних передумов, глибоких якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя – економічній, соціальній, політичній, духовній, подолання існуючих системних деформацій, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та необхідних засад, зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, довгострокового економічного зростання, посилення на цій основі іміджу України як стабільного міжнародного партнера.

При цьому слід враховувати, що екстенсивні чинники, які забезпечували економічне зростання у 2000–2003 рр. (використання наслідків глибокої девальвації гривні у 1997–1999 рр.,

завантаження виробничих потужностей, що простоювали в роки економічної кризи), значною мірою вичерпані. Щоб зберегти високий рівень зростання виробництва, потрібна ефективна політика держави (виконавчої та законодавчої влади), яка протягом 2004–2005 рр. повинна забезпечити закріплення щорічних темпів зростання ВВП на рівні 6–7%, інвестицій в основний капітал – 10–12%, інфляції – 5–6%, реальних наявних доходів населення – 7–8%. У цей період необхідно завершити формування базових інституцій ринкової економіки, створити середовище здорової та ефективної конкуренції.

Головним у соціальній сфері є зниження рівня бідності та зменшення диференціації доходів населення за рахунок стимулювання випереджальних темпів зростання заробітної плати, посилення адресності соціальної підтримки. Водночас, відчутне поліпшення життя людей можливе лише за умови успішного функціонування та розвитку реальної економіки.

Другий етап (2006–2009 рр.) – період розгорнутого економічного розвитку на основі здійснення комплексної модернізації підприємств, утвердження принципів та механізмів структурно-інноваційної моделі соціально орієнтованої економіки, упорядкування відносин власності, глибокої демократизації суспільних процесів. За ці роки необхідно забезпечити збільшення середньорічних темпів приросту ВВП до 7,1%. Водночас мають залишатися високими (до 12–13%) темпи зростання інвестицій в основний капітал. Середньорічний рівень інфляції має бути знижений до 4–5%. Зберігатиметься високий рівень зростання реальних доходів населення – у межах 7–8% за рік.

Третій етап (2010–2015 рр.) – період закріплення стійких темпів зростання з акцентами на вирішення широкого комплексу проблем поліпшення добробуту населення, прискорення реалізації структурних завдань євроінтеграційного курсу України. У зазначений період середньорічні темпи зростання ВВП становитимуть 6%, інвестицій в основний капітал – 11,7%, реальних доходів населення 6,0%. Інфляція в середньому за рік зменшиться до 3–4%.

Прогнози першого, другого та третього етапів економічної динаміки характеризують базовий варіант розвитку української економіки. Відповідно до цього сценарію Україна матиме сприятливі передумови розвитку економіки і на віддаленішу перспективу.

Прогноз основних макроіндикаторів економіки України до 2015 р. за базовим сценарієм

Показники	Роки та періоди середньорічної динаміки							
	Фактичні дані					Прогноз		
	1999	2000	2001	2002	2003	2004-2005	2006-2009	2010-2015
Зміна реальних макропоказників								
ВВП, %	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,3	4,9	7,2	5,7
Кінцеві споживчі витрати, %	-3,7	2,0	9,3	5,0	12,9	3,9	5,5	4,5
домогосподарств	-1,9	2,5	9,6	9,5	12,6	4,7	6,8	5,4
сектору ЗДУ	-7,9	1,0	10,4	-6,7	16,0	1,4	1,6	1,7
Валове нагромадження основного капіталу, %	0,1	12,4	6,2	3,4	12,2	8,7	11,8	10,8
Інвестиції в основний капітал	0,4	14,4	20,8	8,9	27,7	12,0	12,6	11,8
Основні фонди, %	1,3	1,0	2,4	1,1	1,0	2,1	2,5	3,6
Експорт товарів і послуг, %	-7,3	12,8	9,5	10,7	24,0	6,1	6,6	5,6
Імпорт товарів і послуг, %	-19,1	17,8	14,2	5,0	28,3	8,1	6,8	5,4
Ціни та обмінний курс								
ІСЦ, середні за рік, %	22,7	28,2	12,0	0,8	5,2	6,1	5,2	4,5
ІЦВ, середні за рік, %	31,1	20,8	8,7	3,0	7,6	5,7	5,3	4,5
Обмінний курс, середній за період, грн./дол. США	4,13	5,44	5,37	5,33	5,33	5,45	5,58	5,75
Гроші та кредит								
Ставка рефінансування НБУ, % річних	44,0	29,6	20,2	9,2	7,0	6,7	6,0	5,3
Відсоткова ставка за кредитами, % річних	53,4	40,3	31,9	24,8	17,9	16,5	13,0	9,2
Відсоткова ставка за депозитами, % річних	20,7	13,5	11,2	7,8	7,1	6,3	6,2	6,0
Грошова база, % до попереднього періоду	39,0	40,0	37,0	34,0	30,0	20,5	15,5	11,2
Грошова маса (M ₃), % до попереднього періоду	41,0	45,0	42,0	42,0	47,0	28,9	17,7	15,1
Зведений бюджет, % до ВВП								
Загальні надходження	25,2	28,9	26,9	27,4	28,5	24,5	24,7	24,9
Загальні витрати	26,7	28,3	27,2	26,7	28,7	25,4	24,9	25,0
Сальдо	-1,5	0,6	-0,3	0,7	-0,2	-0,9	-0,2	-0,1
Соціально-демографічні показники								
Середньорічна чисельність наявного населення, млн. осіб	49,7	49,2	48,7	48,2	47,8	47,5	46,7	45,8
Чисельність зайнятих в економічній діяльності, млн. осіб	21,8	21,3	21,0	21,4	21,4	20,46	20,55	20,61
Реальна середньомісячна заробітна плата, % до попереднього року	-8,9	-0,9	19,3	18,2	15,2	8,8	7,7	6,3
Рівень безробіття за методологією МОП, %	11,9	11,7	11,1	10,1	9,1	9,4	9,3	9,1

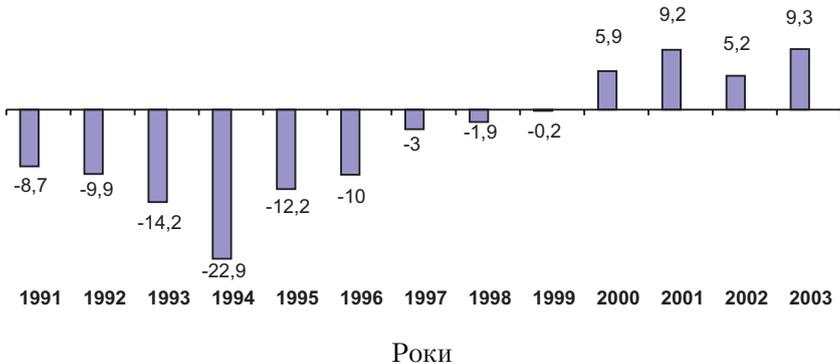
Розділ III.

Економічний потенціал України

3.1 Валовий внутрішній продукт

Десятилітня криза мала чітко виражені періоди: 1990–1994 рр. – період стрімкого (прогресивного) нарощування темпів падіння; 1995–1999 рр. – період поступового зменшення інтенсивності падіння і накопичення передумов виведення економіки з кризи. Чотири роки поспіль (2000–2003 рр.) – українська економіка демонструє високі темпи зростання. Проте подолати падіння ВВП в роки економічної кризи поки що не вдалося. У 2003 р. обсяг реального ВВП склав 59,5% від рівня 1991 р.

Зміни ВВП, у% до попереднього періоду

У номінальному обчисленні ВВП України у 2003 р. склав 263,2 млрд. грн., а в розрахунку на одну особу 5505 грн. За даними Світового банку, у 2001 р. ВВП на одну особу, обчислений за паритетом купівельної спроможності (ПКС), складав 4350 дол. Це менше, ніж у Російській Федерації та Білорусі, де зазначений показник складав 7100 та 7620 дол. відповідно. В Казахстані ВВП на одну особу складав 6500 дол. Значно нижчий рівень ВВП на одну особу в Україні (за ПКС в дол.) пояснюється глибшим падінням виробництва в роки економічної кризи.

**Структура виробництва валової доданої вартості (ВДВ)
за видами економічної діяльності**
(у фактичних цінах, у відсотках)

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	14,4	14,4	13,0	10,9
Добувна промисловість	4,4	4,2	4,4	4,4
Обробна промисловість	18,3	17,4	17,9	19,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	6,4	5,5	5,1	4,7
Будівництво	3,3	3,6	3,4	3,8
Оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	8,6	11,0	10,9	11,3
Транспорт і зв'язок	11,6	12,0	12,2	12,1
Освіта	4,2	4,4	4,8	4,8
Охорона здоров'я та соціальна допомога	2,5	2,9	3,3	3,2
Інші види економічної діяльності	12,1	14,4	15,5	15,8
Умовно обчислена оплата послуг фінансових посередників	-1,0	-1,4	-1,4	-1,6
Всього в основних цінах	84,8	88,4	89,1	89,1
Чисті податки на продукти	15,2	11,6	10,9	10,9
Валовий внутрішній продукт	100,0	100,0	100,0	100,0

У виробництві ВДВ домінує промисловість. Позитивним варто вважати перерозподіл доданої вартості на користь обробної промисловості, частка якої зросла з 17,4% у 2001 р. до 19,7% у 2003 р.

За роки економічної стабілізації (2000–2003 рр.) намітилися позитивні зрушення у формуванні ВВП за доходами, особливо у тій частині, з якої формуються доходи бюджету держави. Йдеться про збільшення питомої ваги валового прибутку та змішаного доходу у ВВП. Скорочувалася частка чистих податків. Такий перерозподіл у формуванні ВВП за доходами має позитивний вплив на активізацію підприємницької діяльності. Частка оплати праці найманих працівників становить понад 45%.

Структура ВВП за доходами (у фактичних цінах, у відсотках до ВВП)

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Оплата праці найманих працівників	42,3	42,3	45,7	45,3
Валовий прибуток, змішаний дохід	40,9	44,3	42,1	42,6
Чисті податки на виробництво та імпорт	16,8	13,4	12,2	12,1

Однією з головних економічних пропорцій розвитку є співвідношення у використаному ВВП кінцевих споживчих витрат, валового нагромадження та чистого експорту. У 2000–2003 рр. спостерігалася тенденція, що збільшує потенціал економічного зростання. За рахунок відносного зростання кінцевих споживчих витрат домашніх господарств зменшилася частка валового нагромадження основного капіталу та позитивного сальдо зовнішньоекономічних зв'язків.

Суттєвий внесок у формування показників експорту України у 2003 р. здійснили такі види економічної діяльності, як металургія та обробка металу 36,8%, виробництво машин та устаткування 15,8%, хімічне виробництво 8,4%, харчова промисловість 18%.

Продукція видобування вуглеводнів (29,8%) переважала в імпорті. Вагомим був імпорт машин та устаткування (24,8%), харчової промисловості (9,4%), хімії (7,7%), металургії та оброблення металу (5,2%), текстильної та шкіряної промисловості (4,0%).

Структура ВВП за видатками (у фактичних цінах, у відсотках до ВВП)

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Кінцеві споживчі витрати	75,2	76,6	75,4	77,2
з них:				
домашніх господарств	54,3	55,0	55,1	55,2
сектора загально- державного управління	18,6	19,6	18,4	20,4
Валове нагромадження	19,8	21,8	20,2	20,1
Чистий експорт	+5,0	+1,6	+4,4	+2,7

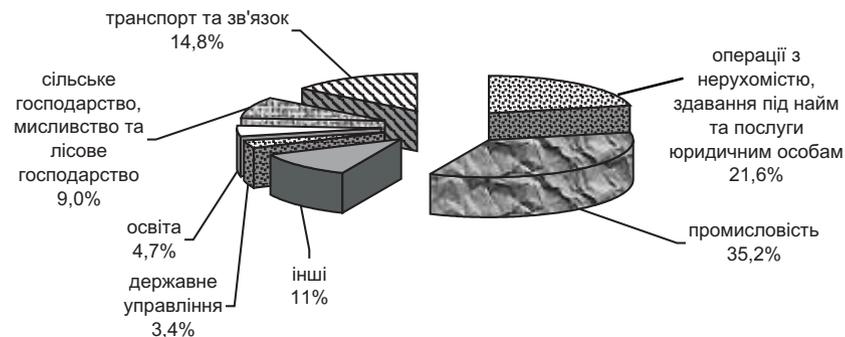
Наведений аналіз міжгалузевих пропорцій свідчить про поступове подолання негативних наслідків, що накопичилися за роки економічної кризи, та позитивні зрушення відтворювального процесу, що мають добру перспективу.

3.2 Основні засоби

Основні засоби, як одна зі складових національного багатства країни, становлять собою матеріальні активи, що утримуються з метою використання у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій.

Станом на 1 січня 2003 р. вартість основних засобів підприємств, установ та організацій України становила 965,8 млрд. грн.

Основні засоби за видами економічної діяльності у 2002 р., %

Із загального обсягу основних засобів понад 71% обліковується за такими видами економічної діяльності, як промисловість, операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам (включаючи житлове господарство), транспорт і зв'язок. Це незначною мірою відрізняється від розподілу основних засобів за галузями економіки у попередні роки. Так, у 1990 р. 32,4% основних засобів було зосереджено у промисловості, 18,7% – житловому господарстві, 4,8% – комунальному господарстві і побутовому обслуговуванні, 12,5% – транспорті та зв'язку.

Поряд з цим значно знизилася питома вага основних засобів сільського господарства (на 7,3 відсоткового пункту), що значною мірою пов'язано з реформуванням галузі.

Останніми роками суттєво змінилася структура основних засобів за формами власності: зросла питома вага основних засобів недержавного сектора економіки при одночасному скороченні державного. Якщо у 1995 р. у недержавному секторі було зосереджено 48,9% основних засобів, то нині – 69,6%. Частка основних засобів державного сектора у 2002 р. порівняно з 1995 р. скоротилася у 1,7 раза, водночас частка фондів, що знаходяться в комунальній власності, зросла за цей період у 2,2 раза.

Структура основних засобів за формами власності

(у відсотках)

	1995 р.	1997 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч.:						
державна	51,1	45,8	39,0	32,6	32,1	30,4
комунальна	10,9	10,9	14,3	21,9	23,3	23,8
колективна	35,9	41,3	44,1	41,3	40,1	41,1
приватна	2,0	1,9	2,4	4,0	4,3	4,3
власність міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,4

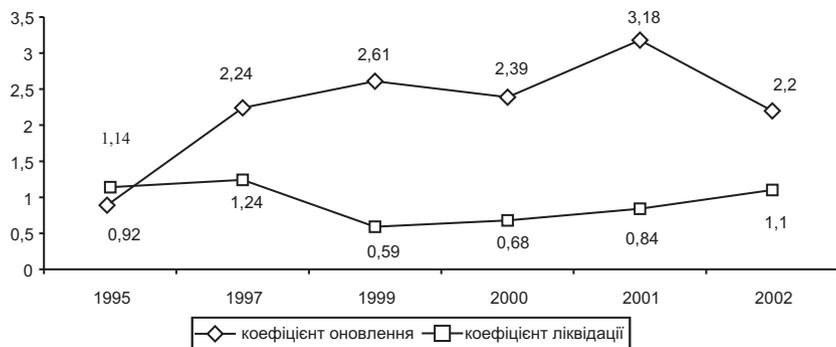
Структура основних засобів у 2002 р. характеризується такими даними: 68,8% вартості становлять будинки, споруди та передавальні пристрої, 19,3% – машини та обладнання, 6,2% – транспортні засоби, 1,4% – інструменти, прилади, інвентар; 0,7% – земельні ділянки, по 0,2% – капітальні витрати на поліпшення земель, робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження, 3,0% – інші основні засоби та необоротні матеріальні активи.

Найбільш значні обсяги основних засобів зосереджені, як і в минулі роки, в Донецькій (11,2%), Дніпропетровській (10,1%), Харківській (7,3%), Запорізькій (5,7%), Луганській (4,9%) та Одеській (4,8%) областях, а також у м. Києві (9,3%). На ці регіони припадає більше половини (53,3%) усіх основних засобів країни та 57,7% вартості основних засобів промисловості.

У цілому по країні у 2002 р. вартість основних засобів порівняно з 1990 р. збільшилася на 14,5%, з 1995 р. – на 6,6%. Збільшенню фізичного обсягу основних засобів сприяє те, що ступінь оновлення основних засобів перевищує ступінь їхньої ліквідації.

Оновлення основних засобів значною мірою залежить від інвестицій в основний капітал (інвестицій на капітальне будівництво і придбання машин та обладнання). У 2002 р. вони становили 37,2 млрд. грн., а витрати на капітальний ремонт – 4,1 млрд. грн. З ростом інвестицій також зростають і обсяги вве-

Коефіцієнти оновлення та ліквідації основних засобів, %

дення основних засобів. Якщо, за даними балансу, у 2000 р. їх було введено в дію на суму 23,7 млрд. грн., у 2001 р. – 33,3 млрд. грн., то у 2002 р. – 35,0 млн. грн. За ці роки обсяг введення нових основних засобів складає майже 10% загального обсягу наявних основних фондів.

Водночас існуючі темпи оновлення основних засобів не дозволяють призупинити процес їхнього старіння.

Ступінь зношеності основних фондів на початок 2003 р. становив 47,3% проти 36,5% у 1990 р. Основні засоби підприємств будівництва зношені на 59,3%, з виробництва та розподілу електроенергії, газу та води – 58,7, рибного господарства – 58,2, установ освіти – 56,6, обробної промисловості – 55,4%.

Досить високий ступінь зношеності основних засобів за видом економічної діяльності – здавання під найм власної та державної нерухомості невикробничого призначення – 32,7%.

У 2002 р. вищий, ніж по Україні в цілому, був рівень зношеності основних засобів у Чернігівській (64,0%), Вінницькій (59,2%), Івано-Франківській (52,5%), Дніпропетровській та Одеській (по 51,3%), Херсонській (50,7%), Донецькій (49,8%), Сумській (49,4%) областях та м.Севастополі (48,8%). Дещо в кращому стані знаходяться основні засоби в Харківській (37,9%), Київській (41,0%) областях та м.Києві (40,8%).

3.3 Людський капітал – основний стратегічний ресурс держави

Трудовий потенціал

Люди з їхнім інтелектуальним, підприємницьким, виробничим потенціалом є основним стратегічним ресурсом держави, головним фактором економічного зростання.

Станом на 1 січня 2004 р. загальна чисельність наявного населення України становила 47622,4 тис. осіб. Останніми роками спостерігається зменшення трудових ресурсів. Чисельність економічно активного населення віком 15-70 років за 1995 – 9 місяців 2003 рр. зменшилася на 2,9 млн. осіб, або на 11,5%, і становила 22,6 млн. осіб. При цьому рівень економічної активності населення зазначеного віку також скоротився відповідно з 67,8% до 62,4%. Чисельність зайнятого населення віком 15-70 років за 9 місяців 2003 р. порівняно з 1995 р. скоротилася на

3,6 млн. осіб, або на 14,7% і за 9 місяців 2003 р. становила 20,6 млн. осіб. Рівень зайнятості населення відповідно знизився з 64,0% до 56,7%.

Скорочення обсягів зайнятості проходило інтенсивніше у сільській місцевості (на 27,9%) проти міської (на 7,8%). І, як наслідок, якщо у 1995 р. рівень зайнятості сільського населення був вищим порівняно з відповідним показником для міських жителів, то починаючи з 2001 р. спостерігалася вже зворотна тенденція.

Найбільше скорочення рівня зайнятості населення 1995 р. до 9 місяців 2003 р. відбулося у Чернівецькій, Тернопільській та Хмельницькій областях.

Реформування відносин власності у секторі суспільного виробництва є основним чинником формування загальнодержавної тенденції щодо скорочення обсягів зайнятості населення за останні вісім років. На підприємствах, установах та організаціях державної форми власності чисельність працівників за вказаний період скоротилася на 43,2%. Проте чисельність працюючих у приватному секторі економіки зросла майже удвічі.

Скорочення найманої праці в державному секторі економіки супроводжувалося збільшенням чисельності працюючих у сфері самостійної зайнятості. Зокрема чисельність зайнятих у цьому секторі з 1995 р. зросла майже удвічі і у 2002 р. становила 6,8 млн. осіб.

Демографічна ситуація

За даними переписів населення, з 1989 до 2001 р. частка міських жителів майже не змінилася, понад дві третини населення України проживало у міських населених пунктах. До найбільш урбанізованих регіонів належать Донецька (90%), Луганська (86%), Дніпропетровська (83%) області. Низький ступінь урбанізації (менше 50%) притаманний Рівненській, Вінницькій, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областям.

Процес старіння населення є результатом передусім зниження народжуваності та збереження її впродовж тривалого періоду на рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення поколінь. В економічно розвинених країнах до цього додається

вплив зростання середньої тривалості життя населення. Істотною протидією старінню населення цих країн є міграція, оскільки приїжджає в основному молодь. В Україні ж, як і в більшості країн з перехідною економікою, міграція тільки посилює явище низької народжуваності, а помітного зростання середньої тривалості життя населення, особливо старшого віку, не спостерігається.

Нині питома вага осіб віком 60 років і вище в загальній чисельності населення становить 21,3% (25,4% жінок та 16,6% чоловіків) і є однією з найвищих у світі. Найбільш “старим” (частка осіб віком 60 років і вище в загальній кількості населення перевищує 23,8%) є населення Вінницької, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернігівської областей. Найбільш “молодим” (частка старших осіб складає 15,5–18,0%) є населення Закарпатської, Рівненської областей та м.Києва. Але якщо “демографічна молодість” західних регіонів обумовлена відносно високою народжуваністю, то в Києві основним чинником є постійний міграційний приплив молоді.

Освіта

Рівень освіти населення в Україні є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. За даними Національної доповіді про розвиток людини ПРООН валовий показник охоплення навчанням у 2003 р. в Україні становить 79,6% (для порівняння: в середньому по світу – 65%, по країнах, які розвиваються, – 61%, високорозвинених країнах ОЕСР – 94%, в країнах Східної Європи та СНД – 77%). Зрушення, що відбулися між останніми переписами населення, свідчать про суттєве поліпшення освітнього складу населення. Істотно (на 57,5%) зросла і чисельність випускників вузів, що дозволяє оптимістично оцінювати дальші зміни.

Більш освіченим є міське населення, яке значною мірою поповнюється за рахунок навчальної та післянавчальної міграції сільської молоді. Так, питома вага осіб з вищою (включаючи базову та неповну вищу) освітою серед міського населення у 2001 р. становила 37,9% (у 1989 р. – 34,5%), а серед сільського – 17,7% (у 1989 р. – 13,3%). Натомість частка осіб, які не мають навіть повної загальної середньої освіти, серед міського

населення у 2001 р. становила 27,3%, а серед сільського – 47,3% (у 1989 р. – відповідно 35,8% та 60,4%).

За останні 13 років відбулися відчутні зміни в “насиченості” населення студентами та учнями. Так, з 1990 р. кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів на кожні 10000 населення зменшилася з 1373 до 1269, професійно-технічних закладів зі 127 до 104, а студентів вищих навчальних закладів на ту саму кількість населення стало більше у 1,6 раза – відповідно 316 та 512 осіб. У 2003 р. 720 тис. підлітків отримали базову, а понад 526 тис. – повну загальну середню освіту, що відповідно на 13% та 46% більше, ніж 8 років тому.

Звертає на себе увагу поступове збільшення питомої ваги випускників 9-х класів, які продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти в загальноосвітніх навчальних закладах: з 62% у 1996/97 до 69% у 2003/04 навчальному році.

Серед факторів, які негативно впливають на навчальний процес, слід відзначити недостатню забезпеченість сучасними підручниками та наочним приладдям, а також низький рівень комп’ютеризації, оскільки школи здебільшого оснащені морально і фізично застарілими комп’ютерами або (особливо в сільській місцевості) взагалі їх не мають. Основною причиною такого стану є недостатнє фінансування державних навчальних закладів.

Наявність ефективної системи підготовки нових працівників, які б відповідали сучасним вимогам до кваліфікованої робочої сили, є обов’язковою умовою економічної стабільності суспільства.

Підготовку кваліфікованих робітників у 2003 р. здійснювали 953 професійно-технічних заклади, в них здобували професію 483 тис. осіб. За останні роки число зазначених закладів і чисельність учнів в них зменшилися в основному за рахунок ліквідації або реорганізації закладів, які втратили соціально-економічну перспективу в регіонах або мали слабку матеріальну базу. Скорочення кількості учнів зумовлено передусім зменшенням потреб підприємств у новій робочій силі та збільшенням числа учнів старших класів, що продовжують навчання в школі.

Статистичні дані підтверджують, що чоловіки та жінки в Україні мають рівний доступ до вищої освіти. Так, серед студентів вищих навчальних закладів, які здобувають вищу освіту, жінок традиційно трохи більше половини (у 2003/2004 н.р. – 54%).

У системі доступу громадян для здобуття вищої освіти все відчутніший вплив ринкової економіки. З кожним роком збільшується питома вага студентів, зарахованих до вищих навчальних закладів для навчання на платній основі. Так, якщо у 1995/1996 н.р. для навчання за рахунок фізичних та юридичних осіб було прийнято двох з десяти студентів (18%), то у 2003/2004 – вже шість з десяти (60%).

Випуск фахівців різного рівня вищими навчальними закладами країни щороку збільшується: у 1990 р. вони налічували 366 тис., у 2000 р. – 422 тис., у 2003 р. – 579 тис. Із загальної кількості осіб, підготовлених вищими навчальними закладами у 2003/04 н.р., 31 тис. отримали кваліфікацію магістра, 213 тис. – спеціаліста, 147 тис. – бакалавра, 184 тис. – молодшого спеціаліста. Крім того, понад 5 тис. осіб отримали робітничу професію. Особливо виділяються темпи зростання випуску фахівців з економічних та юридичних спеціальностей.

3.4 Науковий потенціал України

Україна належить до держав з вагомим науковим потенціалом, який можна порівняти з потенціалом більшості розвинених країн Європи. **За роки незалежності за деякими науковими напрямками вдалося не лише зберегти, але й відчутно зміцнити науково-технічний потенціал.** Підтвердженням тому є наявність визнаних у світі наукових шкіл, зокрема в галузі математики та декаметрової радіоастрономії, фізіології та клітинної біології, фізики низьких температур та ядерній фізиці, створення нових матеріалів, біотехнологій, електрозварювання, а також у розробці унікальних технологій у галузі інформатики, телекомунікацій та зв'язку, авіаційній та ракетно-космічній.

Розгалужена мережа наукових організацій, що діє в Україні, охоплює широкий спектр галузей науки і техніки і здатна за сприятливих умов забезпечувати реалізацію науково-технічного прогресу та інноваційної перебудови української економіки.

Організаційно наука України зосереджена в чотирьох секторах: академічному, галузевому, заводському та секторі вищої освіти (вузівському). Так, у 2002 р. наукові та науково-технічні роботи виконували 1477 організацій, серед яких найбільша кількість (839) належала до галузевого сектору. Їхня питома вага

у загальній кількості наукових організацій України складає майже 57%.

В академічному секторі зосереджувалося 387 наукових організацій, що складало 26,2% загальної кількості наукових організацій України. Кількість вищих навчальних закладів (вузів), в яких виконувалися наукові дослідження і розробки, становила 166 одиниць (11,2% загальної кількості наукових організацій). До заводського сектору науки належало 85 організацій або 5,8% їхньої загальної кількості.

У галузі технічних наук працює майже 55% організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, в галузі природничих та суспільних наук – 30% та 9,3% відповідно.

За регіонами розташування установ, які виконують наукові та науково-технічні роботи, виділяється м.Київ, де зосереджено 364 організації, Харківська – 242, Дніпропетровська – 103, Донецька та Львівська області – по 91. Загалом, в цих регіонах працює понад 60% загальної кількості науково-дослідних установ. Це пов'язано з розташуванням в цих областях промислових підприємств-гігантів, які мають потребу в результатах діяльності організацій, що створюють науковий продукт.

Виконанням наукових та науково-технічних робіт зайнято 1052 установи державної форми власності, 408 – колективної і лише 17 організацій відносяться до комунальної та приватної форм власності, власності міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав.

Найважливішою складовою науково-технічного потенціалу є наукові кадри.

Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвинутою системою підготовки кадрів.

Офіційно затвердженими індикаторами науково-технічного розвитку країн-членів ЄС, які характеризують насиченість населення держави науковими кадрами, є кількість працівників, які виконують дослідження і розробку в загальній чисельності зайнятих в економіці країни (у розрахунку на 1000 осіб).

На 1 січня 2003 р. виконанням наукових та науково-технічних робіт в організаціях, підприємствах та установах України займалося майже 143 тис. спеціалістів. У цілому насиченість України науковими кадрами залишається досить високою і

знаходиться на рівні східноєвропейських країн (5,3 виконавця наукових і науково-технічних робіт на 1000 осіб економічно активного населення).

Основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації є аспірантура і докторантура.

Спостерігається стрімкий розвиток мережі закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів. Так, за останні 13 років кількість аспірантур зросла в 1,6 раза (з 291 до 479), докторантур – у 2,5 раза (з 93 до 235). Відповідно зросла і кількість бажаючих отримати певний науковий ступінь. Так, за останні 13 років чисельність аспірантів збільшилася в 2 раза (з 13 до 27 тис.), докторантів – у 2,4 раза (з 0,5 до 1,2 тис.).

Україну варто відзначити як країну, що дотримується гендерної рівності у підготовці наукових кадрів. Жінки нарівні з чоловіками використовують право на продовження освіти в аспірантурі та докторантурі. Так, у 2003 р. жінки склали 51% (14 тис.) загальної чисельності аспірантів та 42% докторантів.

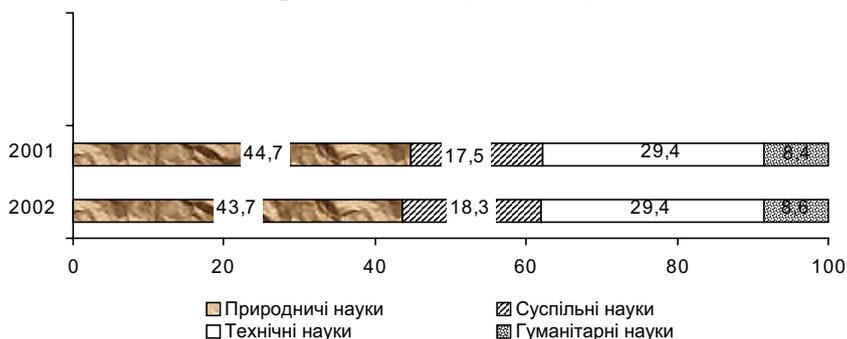
Починаючи з 2000 р., чисельність докторів та кандидатів наук щороку збільшувалася в середньому на 3,3%. Всього ж в Україні на 1 жовтня 2002 р. налічувалося 62,7 тис. кандидатів наук та 11 тис. докторів наук, третина з яких жінки (24,5 тис. осіб). Вчене звання академіка мали 1,9 тис. осіб, члена-кореспондента – 1,1 тис., професора – 6,9 тис.

Проте спостерігається погіршення вікової структури наукових кадрів. Частка науковців із вчення ступенями до 40 років становить лише 14,1%, пенсійного віку – 35,9%. Вікова структура докторів наук становить: до 40 років – 1,5%, пенсійного віку – 57,1%.

Найвищий рівень концентрації спеціалістів з науковими ступенями спостерігається у більш економічно розвинених регіонах, де зосереджена значна кількість наукових організацій та вищих навчальних закладів. Так, у м.Києві працює 28,8% загальної кількості докторів та кандидатів наук, у Харківській області – 15,4%, Дніпропетровській – 7,1, Одеській – 6,3, Львівській – 7,0, Донецькій – 6,6%. У цілому в цих шести регіонах працювало понад 70% фахівців, які мали науковий ступінь доктора чи кандидата наук.

Порівняно з 2001 р. збільшилася чисельність фахівців вищої кваліфікації в усіх галузях наук: у природничих – на 1% (32,2 тис. осіб), у технічних – на 3,3% (21,7 тис. осіб), у суспільних – на 8,2% (13,5 тис. осіб), у гуманітарних науках – на 6,7% (6,3 тис. осіб).

Структура чисельності спеціалістів вищої кваліфікації за галузями наук, %

Із загального числа спеціалістів вищої кваліфікації, які мали вчене звання академіка або члена-кореспондента, майже 20% обрано до державних академій наук (599 осіб, або 0,8% загальної кількості докторів і кандидатів наук).

Серед фахівців вищої кваліфікації чільне місце займали науково-педагогічні працівники, частка яких складала 63,5% їхньої загальної кількості. Співробітниками науково-дослідних інститутів працювало 19,8% загального числа докторів і кандидатів наук, керівниками організацій, підприємств та установ України (у т. ч. і науково-дослідних) – 13,1%.

Майже дві третини спеціалістів (63,4% загального числа), які мають науковий ступінь доктора чи кандидата наук, працюють у вищих навчальних закладах, 21,5% – у науково-дослідних інститутах, 1,8% – в апараті управління міністерств і відомств. В організаціях Міністерства освіти і науки працює 42,3% спеціалістів з науковими ступенями, Національної академії наук – 13,1%, Міністерства охорони здоров'я – 12,6%.

Складне соціально-економічне становище української науки значною мірою обумовлює тенденцію до сумісництва працівників

основної (наукової) діяльності з іншими видами діяльності і, на жаль, не тільки наукової чи науково-педагогічної. Чисельність працівників, які виконували наукові дослідження і розробки за сумісництвом, у 2002 р. порівняно з 1991 р. зросла на 58,4% і склала 57,2 тис. осіб. Серед них 20,6 тис. мали ступінь кандидата і 5,5 тис. – доктора наук.

Продовжується процес еміграції наукових працівників, зокрема фахівців вищої кваліфікації. За останні 5 років до країн з більш привабливим для наукової діяльності умовами виїхало понад 700 докторів і кандидатів наук. Основні країни, куди емігрують українські фахівці, це США (189 осіб), Росія (141 особа) та Німеччина (126 осіб). Середній вік кандидатів наук, що емігрували, складав 45,6 року, а докторів – 54,7 року.

У 2002 р. за рахунок усіх джерел фінансування на виконання наукових та науково-технічних робіт надійшло 2611,7 млн. грн. Основним джерелом їхнього фінансування, як і у 2001 р., були кошти вітчизняних та іноземних замовників, сума яких склала понад 1,6 млрд. грн. Частка їх у загальному обсязі фінансування збільшилася з 51,4% у 1995 р. майже до 62% у 2002 р., у т. ч. кошти іноземних замовників – з 15,6 до 26,2%.

Водночас фінансування науки за рахунок коштів державного бюджету залишається на низькому рівні. У 2002 р. обсяг надходжень з державного бюджету на виконання наукових та науково-технічних робіт порівняно з попереднім роком зменшився на 6,2% і склав 733,3 млн. грн. або 28,1% загального обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт (у 2001 р. – 30,9%, у 2000 р. – 30,0%, у 1995 р. – 37,6%).

Результативність науково-технічної діяльності значною мірою залежить від стану матеріально-технічної бази наукових організацій. У 2002 р. середньорічна вартість основних засобів наукової та науково-технічної сфери перевищила 7,3 млрд. грн., у т. ч. машин і устаткування – 2,1 млрд. грн., або 28,6% від середньорічної вартості основних засобів.

Найбільша оснащеність (фондо- та техноозброєність) характерна для працівників наукових організацій природничих та технічних наук. На організації, що виконують дослідження і розробки в цих галузях, припадає відповідно 34,8% і 53,6% загальної вартості основних наукових фондів, а також 40,7% і 54% машин і устаткування.

Фондоозброєність працівників (вартість основних фондів в розрахунку на одного працівника) цих організацій становить 50,0 тис. грн. і 37,2 тис. грн., техноозброєність (вартість машин і устаткування в розрахунку на одного працівника) – 16,7 тис. грн. і 10,7 тис. грн. відповідно.

У цілому по Україні вартість основних фондів організацій, що спеціалізуються в галузях гуманітарних і суспільних наук, становить близько 6% їхньої загальної вартості. Привертає увагу, що при досить високому рівні забезпеченості працівників цих галузей основними фондами (їхня фондоозброєність складає 25,7 тис. грн. і 55,3 тис. грн.), забезпеченість машинами та устаткуванням становить лише 3 тис. грн. в розрахунку на одного працівника.

3.5 Природно-ресурсний потенціал України

Територія України має унікальний комплекс фізико-географічних, гідрологічних, структурно-геологічних та інших параметрів, що й сприяло формуванню значної кількості багатьох видів природних ресурсів. Наявність кількох географо-кліматичних зон та розташування в межах водозборів двох морів – Чорного та Балтійського – сприяють значній мінливості гідрографічної мережі, рослинного покриву, родючості ґрунтів та інших показників природно-ресурсного потенціалу.

Найбільш цінними серед природних ресурсів, за оцінками Ради з вивчення продуктивних сил України, є земельні та мінерально-сировинні. Але це не знижує економічного та екологічного значення водних, лісових, рекреаційних ресурсів, тваринного та рослинного світу для створення належних умов життєдіяльності та збалансованого розвитку держави.

Значна кількість природних та рекреаційних ресурсів України є унікальними. Передусім до них можна віднести масив чорноземних ґрунтів (більше 20% світових ресурсів), запаси високоякісного коксівного вугілля Донбасу, Карпатську провінцію мінеральних вод (кілька десятків типів), а також родовища лікувальної ропи та мулу Причорноморського регіону.

Земельні ресурси

Земельний фонд України характеризується високими біопродуктивними властивостями. За оцінками вчених, при оптимальній структурі землекористування, відповідному рівні землеробства держава здатна прогодувати 300-320 млн. чол.

На початок 2003 р. земельний фонд України складав 60,4 млн. га. Значна частка земельної площі (69,3% або 41,8 млн. га) – це сільськогосподарські угіддя, у структурі яких 78% (32,5 млн. га) припадає на рілля. Сільськогосподарська освоєність території досягла 72%, ступінь розораності земельної площі – 56%.

До найважливіших критеріїв оцінки якості ґрунту належить вміст гумусу. Дослідженнями ґрунтового шару, проведеними у 1981 р., встановлено, що середній вміст гумусу в ріллі становив 3,2% (124,8 т на 1 га). Ґрунти з найбільшим вмістом гумусу зосереджені в Харківській області – 4,9% гумусу (191,1 т на 1 га), Кіровоградській та Дніпропетровській – по 4,5% (по 175,5 т на 1 га). Водночас дослідження показали, що майже в усіх регіонах країни спостерігається тенденція до зниження вмісту гумусу в ґрунтовому шарі.

Водночас незбалансована сільськогосподарська діяльність, зокрема надзвичайно високий рівень розораності земель (у т. ч. схилів, водоохоронних зон та підвищено вразливих територій), використання недосконалих технологій призвели до деградаційних процесів. Серед інших факторів слід відзначити вплив промисловості та транспорту, і окремо – Чорнобильської катастрофи, внаслідок якої радіонуклідами забруднилася значна частина земель країни.

За даними Держкомзему, на 01.01.03 зрошувані землі займають 2261,6 тис. га, що становить 3,7% території країни. Протягом останніх 10 років майже в 4 рази зросли площі зрошуваних земель, які не поливаються взагалі. При цьому зменшилися і норми поливу сільськогосподарських культур, що знизило водно-екологічне навантаження на ґрунти.

У структурі земельного фонду налічується 3290,9 тис. га осушених земель, стан яких останніми роками залишався складним, оскільки агротехнічні та агромеліоративні заходи (хімічна меліорація, дренаж тощо) здійснювалися на дуже обмеженій території.

Земельний фонд України
станом на 01.01.2003

Види основних угідь, функціональне використання	Площа земель	
	всього, тис. га	% загальної території
Сільськогосподарські угіддя	41800,4	69,3
у т.ч.:		
рілля	32544,1	53,9
багаторічні насадження	912,8	1,5
сіножаті і пасовища	7938,7	13,2
ліси та інші лісовкриті площі	10438,9	17,3
з них:		
вкритих лісовою рослинністю	9605,9	15,9
не вкритих лісовою рослинністю	185,8	0,3
Забудовані землі	2463,0	4,1
з них під:		
житловою забудовою	438,0	0,7
промисловими об'єктами	229,2	0,4
громадською забудовою	291,8	0,5
вулицями, площами, набережними	510,7	0,8
об'єктами транспорту	491,3	0,8
Відкриті заболочені землі	951,8	1,6
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	1040,2	1,7
Інші землі	1239,5	2,0
Всього земель (суша)	57933,8	96,0
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2421,0	4,0
Разом (територія)	60354,8	100,0

Водні ресурси

В Україні налічується 63119 річок, у т. ч. великих (площа водозбору понад 50 тис. км²) – 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) – 81 і малих (менше 2 тис. км²) – 63029. Їхня загальна довжина становить 206,4 тис. км, з них 90% припадає на малі річки. За географічним розташуванням майже всі основні річкові басейни (за винятком Південного Бугу) належать до міжнародних водних басейнів, що обумовлює активність транскордонних водно-екологічних відносин та необхідність прискореного розвитку басейнового управління водними ресурсами.

Водний фонд України включає близько 8073 озер і лиманів із загальною площею дзеркала 4021,5 км², у т. ч. лиманів – 1073 км², кількість водосховищ – 1160. Відносно незначну частину території займають болота, заболочені і перезволожені землі (3,6 млн. га), які відіграють значну водорегулюючу роль.

Україна належить до найменш забезпечених власними водними ресурсами європейських держав. Основною їх складовою є річковий стік. Вода більшості водних об'єктів України на сучасному рівні класифікується як забруднена і брудна (IV-V клас якості). Найгостріша ситуація спостерігається в басейнах річок Дніпра, Сіверського Дінця, річках Приазов'я, окремих притоках Дністра, Західного Бугу, де якість води класифікується як дуже брудна (VI клас). Для екосистем більшості водних об'єктів України властиві елементи екологічного та метаболічного регресу. Значною мірою це пов'язано з техногенним забрудненням та розораністю водозбірних ландшафтів.

Зберігається тенденція до погіршення якості підземних вод внаслідок надходження до підземних горизонтів забрудників зі стічними водами, а також інтенсивної експлуатації продуктивних водоносних горизонтів. Забруднені ділянки підземних вод поширені переважно в районах розміщення великих промислових і сільськогосподарських об'єктів, насамперед поверхневих сховищ для відходів.

Територіальний розподіл водних ресурсів не відповідає розміщенню водоемних галузей господарського комплексу України. Найбільша кількість водних ресурсів (58%) зосереджена в річках басейну Дунаю у прикордонних районах, де потреба у воді не перевищує 5% її загальних запасів. Найменш забезпечені водними

ресурсами Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області України, де розташовані найбільші споживачі води.

З метою усунення територіальної і часової нерівномірності розподілу стоку водозабезпечення здійснюється за допомогою 1,16 тис. водосховищ, понад 28 тис. ставків, 7 великих каналів (загальна довжина 1021 км, пропускна здатність 1000 м³/с), 10-ти великих водоводів, якими вода подається у маловодні райони. Водосховища Дніпровського каскаду забезпечують більше половини обсягу водоспоживання в Україні.

Створений в Україні багатогалузевий господарський комплекс у процесі виробництва споживає значні обсяги водних ресурсів, хоча за останні десять років валові потреби у воді зменшилися на 40%. Вони задовольняються забором прісних вод з поверхневих (24%) та підземних (3%) джерел, шахтно-рудникових (близько 2%) та морських (понад 1%) вод, а також за рахунок використання води, залученої в оборотні системи водопостачання (70%).

Лісові ресурси

Україна належить до малолісних і лісодефіцитних країн. Площа лісів на її території становить 10,8 млн. га, у т. ч. землі, вкриті лісовою рослинністю – 9,4 млн. га із загальним запасом деревини 1,74 млрд. м³. У національному еквіваленті ресурси деревини оцінюються приблизно у 3,4 млрд. дол., а за світовими цінами – 27 млрд. дол. США. За останнє десятиріччя спостерігається позитивна динаміка площі земель лісового фонду, яка у порівнянні з 1996 р. зросла на 45,5 тис. га.

Найбільші лісові масиви сконцентровані у Поліссі (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Волинська області) та Українських Карпатах (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області). Вкрай недостатня площа лісових угідь у Миколаївській, Запорізькій, Херсонській, Дніпропетровській, Одеській, Кіровоградській, Донецькій та Полтавській областях.

Слід враховувати, що лісистість України становить 15,6% і майже втричі менша за лісистість Західної Європи (43,2%), а отже, не є оптимальною (20-22%), тобто такою, за якої ліси найбільш позитивно впливають на клімат, ґрунти, ерозійні проце-

си, а також дають господарству необхідну кількість деревини (**за сучасними оцінками, для досягнення оптимальних показників лісистості необхідно збільшити площу лісів щонайменше на 2-2,5 млн. га**).

Вікова структура лісових насаджень України неспроможна забезпечити сталість, безперервність та рівномірність лісокористування, бо в ній переважають молодняки та середньовікові деревостани, а площа достигаючих, стиглих та перестійних є меншою за оптимальний рівень. Проте за останні 8 років частка стиглих лісів зросла з 6% до 11%.

У перспективі можна очікувати поліпшення стану лісового фонду, зростання обсягів заготівель необхідної для економіки країни деревини. Передбачається, що до 2015 р. площа лісів зросте на 0,5 млн. га, лісистість – з 15,6 до 16,1%.

Надра і території видобування корисних копалин

Мінерально-сировинна база України включає близько 20010 родовищ і проявів 113 корисних копалин, з яких 7829 родовищ 97-ми видів мінеральної сировини мають промислове значення та враховуються Державним балансом України. У вартісному виразі розвідані протягом другої половини ХХ сторіччя запаси цих родовищ оцінюються в 7,5 трлн. дол. США. До промислового освоєння залучено від 40 до 75% розвіданих запасів основних видів корисних копалин. Запаси залізних руд становлять понад 14% загальносвітових, марганцевих – більше 43%. Україна займає провідні місця за запасами титану, цирконію, урану, літію, графіту, каоліну, вогнетривких глин, сірки, калійних солей, декоративного каменю тощо. Україні належать і провідні позиції в світі з видобутку багатьох видів мінеральної сировини: вугілля, марганцевих і залізних руд, титану, графіту, каоліну тощо.

Створений на основі сировинної бази мінерально-сировинний комплекс України є однією з найвагоміших складових національної економіки. В Україні видобувається близько 5% світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, гірничовидобувна промисловість щороку випускає продукції на 25–28 млрд. дол. США (за світовими цінами).

В Україні **вугілля** видобувається у межах трьох вугільних басейнів – у Донбасі, Львівсько-Волинському басейні (кам'яне

вугілля) і Дніпровському буровугільному басейні. На складний екологічний стан вугільних гірничовидобувних регіонів впливає те, що кожна третя шахта експлуатується понад 50 років. Гірничовидобувні роботи ведуться на глибині до 1400 м.

Загальна площа вугільних басейнів становить близько 160000 км² (26% території України), зокрема Донбас – 50000 км² при загальній площі гірничих виробіток 13000 км², яких у Донбасі близько 12000 км².

Видобуток залізних руд в Україні здійснюється на Криворізькому, Кременчуцькому та Білозірському родовищах, марганцевих руд – на Нікопольському родовищі.

Державним балансом України враховано запаси **нафти**, газу і газового конденсату 323 родовищ. Основна їх кількість (191) зосереджена у Східному регіоні, 96 – у Західному, 36 – у Південному.

Обсяг щорічного видобутку вуглеводнів останніми роками становив близько 4 млн. т нафти з конденсатом і 19 млрд. м³ газу, що дорівнює відповідно 10 і 20% обсягів цих видів сировини, які щороку споживає країна.

Прогнозні ресурси **прісних підземних вод** України складають 61689,2 тис. м³/добу, з них 57499,9 тис. м³/добу – з мінералізацією до 1,5 г/дм³, придатних для питного та технічного водопостачання. На сьогодні мінеральні води в Україні розвідані із затвердженням запасів 152 ділянок родовищ. Їхні загальні експлуатаційні запаси складають 64865,7 м³/добу. Родовища **мінеральних вод** є в усіх, крім Івано-Франківської та Сумської, областей України. В Україні детально розвідано два родовища термальних вод (підземні води з температурою понад 20°C) – Берегівське у Закарпатській області та Новоселівське в АР Крим. Запаси термальних вод в Україні у Берегівському родовищі складають 0,871 тис. м³/добу за категорією С₂.

Сьогодні Україна поступово вирішує складні проблеми екологічної рекультиватії більшості гірничовидобувних районів, сформованих внаслідок попереднього екстенсивного розвитку галузей промисловості та ресурсомістких технологій. Екологічні проблеми, що зумовлені застарілими технологіями та критично зношеними основними фондами, полягають у накопиченні величезних обсягів виробничих відходів, які перетворюються на техногенний ресурс, значних втратах мінеральної сировини (в надрах залишається до 70% запасів нафти, до 50% солей, до 28% вугілля, до 25% металів), великому антропогенному навантаженні

на навколишнє середовище, порушенні стійкості геологічного середовища, гідрогеологічних та гідрологічних умов на фоні досить обмежених водних ресурсів.

Зовнішня торгівля України мінеральною сировиною та продуктами її перегонки в 2003 р. за експортом склала близько 3,5, за імпортом – близько 8,5 млрд. дол. США. У структурі імпорту мінерально-сировинної продукції основна частина припадає на нафту і газ – близько 6,9 млрд. дол., або 81% від загального обсягу мінеральної сировини.

Скорочення обсягу імпорту мінерально-сировинної продукції та збільшення її експортного потенціалу можливе насамперед за рахунок нарощування запасів вітчизняної мінерально-сировинної бази та прискореного введення у промислову розробку нових родовищ корисних копалин, зокрема родовищ кольорових та рідкісних металів.

Найвні перспективи нарощування експортного потенціалу пов'язані передусім з розробкою родовищ неметалевих корисних копалин, зокрема каоліну, бентонітів, графіту, абразивів, вогнетривких глин, каменесамоцвітної сировини, декоративно-облицювального каменю тощо.

Підтверджено наявний потенціал дальшого приросту запасів паливно-енергетичної сировини, відкриття родовищ хрому, міді, свинцю, цинку, молібдену, літію, рідкісноземельних елементів, металів платинової групи, фосфоритів, ставроліту та деяких інших рудних і нерудних корисних копалин.

В останнє десятиліття внаслідок ужитих Урядом заходів щодо активізації робіт з пошуку та оцінки запасів нетрадиційних для країни корисних копалин доведено реальну можливість створення основи для розвитку вітчизняної гірничо-переробної промисловості для отримання міді, свинцю, цинку, молібдену, ванадію, золота, рідкісних металів, плавикового шпату.

Мінерально-сировинна база України має значний економічний потенціал, спроможний забезпечити дальший розвиток національної економіки в ринкових умовах. Найважливішим завданням на цьому шляху є забезпечення розвитку геологорозвідувальних робіт, збалансованої реструктуризації розвинених гірничовидобувних регіонів та формування нових підходів з використанням новітніх геолого-економічних моделей та комплексного моніторингу надр.

Розділ IV.

Стратегія випереджального розвитку

4.1 Макроекономічні індикатори та можливі сценарії розвитку макроекономічної ситуації в Україні на період до 2015 року

Стратегічні орієнтири

Період 2004–2015 рр. має стати етапом **формування інноваційної моделі розвитку**, здійснення прогресивних структурних перетворень в економіці, поглиблення її європейської інтегрованості та суттєвого удосконалення ринкових інститутів. **Політика сталого економічного зростання має замінити діючу політику зростання в основному відновлювального характеру.**

Широкомасштабна модернізація економіки України та її динамічне зростання можливі за умов створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату. Лише швидкий розвиток, насамперед національного капіталу за рахунок підвищення капіталізації економіки при забезпеченні економічної свободи, може перетворити Україну на державу, привабливу для інвестицій. Вихідними умовами є остаточне **утвердження прав приватної власності (передусім на землю та нерухомість) та забезпечення їхнього надійного захисту, створення рівних умов конкуренції, розвиток стійких та ефективних фінансових інститутів та інститутів, що здійснюють фінансове адміністрування.** Держава повинна знайти оптимальний баланс у взаємовідносинах з приватним підприємництвом – поступово відмовитися від

практики надмірного втручання у справи бізнесу, що дозволить чітко окреслити сферу державного регулювання, підвищити його ефективність і прозорість. Жоден з господарюючих суб'єктів на усій території країни не повинен піддаватися дискримінації, а доступ до державних ресурсів має бути забезпеченим винятково на конкурентних засадах.

Відчутне поліпшення інвестиційного клімату не тільки скоротить відплив капіталу, але й створить передумови до репатріації українського капіталу, який раніше вивезли з України.

Передбачається, що у зазначений період буде забезпечено:

- ♦ суттєве підвищення якості та ефективності економічного зростання на основі високих темпів технологічного оновлення;
- ♦ досягнення відчутного ефекту від структурно-технологічної модернізації економіки, інноваційного інвестування та зростання на цій основі продуктивності праці в 2,5–2,6 рази та відповідного зростання конкурентоспроможності економіки;
- ♦ чотириразове збільшення капіталовкладень;
- ♦ зростання ВВП темпами, що забезпечить його збільшення у 2,6 рази;
- ♦ динамічне підвищення рівня та якості життєвих стандартів населення;
- ♦ формування в Україні економічних засад інформаційного суспільства;
- ♦ інтеграцію України у світогосподарську систему і насамперед в економічні структури ЄС.

Завдання визначених етапів

Ключові завдання **першого етапу (2004–2005 рр.)** полягають у створенні інституційних основ, що забезпечуватимуть реалізацію політики сталого якісного економічного зростання замість попередньої домінуючої політики стабілізації, яка стимулювала економічне зростання в основному відновлювального характеру. В цей період важливого значення набуватимуть повнення всього спектру складових виробничої та інвестиційної інфраструктури, а також інвестиційна активність держави. Грошово-кредитна та бюджетна політика держави має бути націле-

на на підтримку фінансової стабільності та зниження боргового навантаження на економіку.

Другий етап (2006–2009 рр.), етап прискореного економічного зростання, повинен стати періодом масштабної структурної перебудови економіки, яка стимулюватиметься усім комплексом соціально-економічних факторів: нагромадженням нових інвестицій, зростаючою конкуренцією як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, створенням більш ефективних механізмів перетоку капіталу та робочої сили, які повинні привести до зростання ефективності факторів виробництва. Цей період буде пов'язаний з розгорнутим таргетуванням стабільності грошової одиниці шляхом постійного моніторингу за динамікою інфляції, обмінного курсу і відсоткових ставок та впливу на неї засобами монетарної політики з метою забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні. Частка держави у перерозподілі ВВП знижуватиметься в міру зростання економіки за рахунок високої інвестиційної активності, у т. ч. збільшення іноземних інвестицій.

На **третьому етапі (2010–2015 рр.)** передбачається реалізація економічного ефекту здійснених структурних перетворень, перехід на цій основі економіки України на економічне зростання зі стабільними високими темпами (хоча з дещо меншими по відношенню до 2006–2009 рр.) формування основних засад інформаційного суспільства.

Враховуючи невизначеність багатьох процесів, які відбуваються і будуть відбуватися як в економіці України, так і у світі в цілому, а також ті численні проблеми та ризики перехідного періоду, реформ, що проводяться та мають бути проведені, інтеграцію економіки України у світову, пропонуються **оптимістичний** (прискорено інвестиційно-активний), **песимістичний** (обмежувальний, підвищено ризиковий) та **базовий** (оцінюється інвестиційно-інтенсивна, з посиленням конкурентоспроможності країни, макроекономічна ситуація розвитку подій) сценарії розвитку. Базовий сценарій вважається основним.

Сценарії відрізняються зовнішніми і внутрішніми умовами розвитку економіки.

Зовнішні умови

Динаміка світового розвитку

(у середньорічному вимірі, у відсотках)

Оптимістичний сценарій	Базовий сценарій	Песимістичний сценарій
Світовий ВВП – 2,9 ВВП єврозони – 1,9 ВВП Російської Федерації – 5,0	Світовий ВВП – 2,5 ВВП єврозони – 1,6 ВВП Російської Федерації – 4,5	Світовий ВВП – 2,0 ВВП єврозони – 1,4 ВВП Російської Федерації – 3,5
Динаміка світових цін на природний газ і нафту <i>(дол. за бар)</i>		
Від 25 (2003–2004 рр.) до 18 (2005-2011 рр.)	Від 25,5 (2003–2004 рр.) до 22 (2005-2011 рр.)	Понад 26 (2003–2004 рр.) до 25 (2005-2011 рр.)
Динаміка світової торгівлі <i>(у середньорічному вимірі, у відсотках)</i>		
10,1 – 12,0	6,1 – 8,0	4,1 – 5,0

Внутрішні умови

Подорожчання продукції (послуг) природних монополій

(раз)

Оптимістичний сценарій	Базовий сценарій	Песимістичний сценарій
тарифи в електроенергетиці – 1,5, ціни на природний газ – 1,7, тарифи на залізничні перевезення вантажів – 1,3	тарифи в електроенергетиці – 1,6, ціни на природний газ – 1,8, тарифи на залізничні перевезення вантажів – 1,4	тарифи в електроенергетиці – 1,9, ціни на природний газ – 2,0, тарифи на залізничні перевезення вантажів – 1,9
Надходження прямих іноземних інвестицій, у середньому за рік <i>(млрд. дол.)</i>		
понад 2,5-3,0	не нижче 1,5-2,0	близько 1,0

Розвиток економіки України у 2004-2015 рр. за базовим сценарієм

За базовим варіантом прогнозу, реальний ВВП України у 2015 р. буде майже в 2,4 раза перевищувати рівень 2002 р. Середньорічний темп приросту ВВП за період 2004-2015 рр. складе 6,5%. Цей темп приросту буде в 2,2 раза більшим порівняно з середньорічним темпом приросту світової економіки (2,9%), що відповідатиме визначеним стратегічним цілям випереджального економічного розвитку України.

Етап формування інституційних основ сталого економічного зростання буде в основному закінчено в 2005 р., середньорічний темп приросту ВВП на цьому етапі складе 6,5%.

На другому етапі, етапі прискореного сталого зростання, передбачається поступове зростання темпів приросту ВВП з 6,5% в 2006 р. до 8% в 2010 р. Прогнозується, що в середньому за рік темпи зростання ВВП становитимуть 7,1%.

Третій етап розвитку економіки України передбачає стабілізацію темпів економічного зростання в середньому на рівні 6,0% за рік.

Динаміка ВВП за базовим сценарієм

Роки	За рік	З початку періоду	
	темп приросту ВВП, %	темп приросту ВВП, %	Зростання ВВП, раз
1	2	3	4
Етап формування базових основ довгострокового економічного зростання			
2003	9,3	9,3	1,09
2004	4,8	13,1	1,13
2005	5,0	18,7	1,19
Середньорічний темп приросту за етап	5,9		
Етап прискореного економічного зростання			
2006	6,5	26,5	1,26
2007	7,0	35,3	1,35

Продовження таблиці

Роки	За рік	З початку періоду	
	темپ приросту ВВП,%	темп приросту ВВП,%	Зростання ВВП, раз
1	2	3	4
2008	7,5	45,5	1,45
2009	8,0	57,1	1,57
Середньорічний темп приросту за етап	7,2		
Етап стабілізації темпів економічного зростання			
2010	6,0	66,5	1,67
2011	5,5	75,7	1,76
2012	5,0	84,5	1,84
2013	5,5	94,6	1,95
2014	6,0	106,3	2,06
2015	6,0	118,6	2,19
Середньорічний темп приросту за етап	5,7		
Середньорічний темп приросту за період 2003-2015	6,2		

На етапі формування базових основ економічного зростання передбачається поживлення розвитку світової економіки, що позитивно впливатиме на розвиток економіки України. Зокрема, згідно з прогнозами Світового Банку, темпи зростання світового ВВП збільшаться з 1,2% в 2001 р. до 3,1% в 2005 р. Відбудеться активізація світової торгівлі, темпи приросту якої збільшаться з 0,4% в 2001 р. до 8,2% у 2005 р.

Ключовим елементом забезпечення економічного зростання (а отже, і всієї стратегії соціального та економічного розвитку

України) має стати **інвестиційний прорив**, суттєве нарощування обсягу інвестицій та підвищення їхньої ефективності.

Зростання виробництва ВВП до 2015 р. в 2,38 раза потребує збільшення капіталовкладень щонайменше в 4 раза. Середньорічний темп приросту інвестицій має скласти 12,2%, а їхній загальний обсяг зрости на 120–150 млрд. дол.

В умовах обмеженості внутрішніх джерел фінансування особливого значення набуває **залучення іноземних інвестицій**, нової техніки та передових технологій. За базовим сценарієм передбачається, що вступ України до СОТ позитивно вплине на зовнішньоекономічну діяльність нашої країни. Це сприятиме суттєвому покращанню інвестиційного іміджу України. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну до 2015 р. порівняно з 2001 р. має зрости в 4–5 разів і скласти 1,5–2,0 млрд. дол. за рік. Згідно з прогнозами, за 2003–2015 рр. до економіки України має надійти **18–25 млрд. дол.** прямих іноземних інвестицій.

За базовим сценарієм передбачається, що прискорений розвиток інноваційної складової економіки України, який обумовлений підвищеною інвестиційною активністю та необхідністю заміни значної частини зношених та застарілих основних виробничих фондів, у 2004–2015 рр. забезпечить 60% приросту ВВП.

Одним із важливих факторів, що сприятиме нарощуванню високих темпів економічного розвитку України, має стати поступова детінізація економіки. Щорічний темп приросту ВВП за рахунок цього фактору, починаючи з 2005 р., передбачається в середньому на рівні 1,5%.

Розвиток економіки України в 2004-2015 рр. за оптимістичним сценарієм

За **оптимістичним** сценарієм до 2015 р. передбачається збільшення реального ВВП у 2,6 раза завдяки максимально можливим темпам зростання в довгостроковій перспективі у середньому до 8–10%. Основною умовою забезпечення відповідних темпів має стати забезпечення інноваційної спрямованості структурної перебудови виробництва і суттєве просування в напрямі створення сучасного науково-технологічного потенціалу при збереженні світового лідерства України у ряді сфер науки і передових технологій. За цим варіантом передбачається, що основ-

ним джерелом формування інвестицій до кінця 2004 р. залишаються власні кошти підприємств, а у 2005–2009 рр. здійснюватиметься перехід до активного використання запозичених (у т. ч. й іноземних) коштів, включаючи заощадження населення та інших суб'єктів господарювання. При цьому прогноуються темпи зростання валових інвестицій у середньому 14% за рік.

**Динаміка ВВП у 2002–2015 рр.
за оптимістичним сценарієм**

Роки	За рік	З початку періоду	
	темп росту ВВП,%	темп росту ВВП,%	зростання ВВП, раз
Етап формування базових основ сталого економічного зростання			
2002	5,2	5,2	1,05
2003	9,3	15,0	1,15
2004	8,0	20,0	1,20
Етап прискореного економічного зростання			
2005	8,0	29,6	1,30
2006	8,5	40,6	1,41
2007	9,0	53,2	1,53
2008	9,5	67,8	1,68
2009	10,0	84,6	1,85
Етап стабілізації темпів економічного зростання			
2010	7,0	97,5	1,97
2011	6,0	109,3	2,09
2012	6,0	121,9	2,22
2013	6,0	135,2	2,35
2014	6,0	149,3	2,49
2015	6,0	164,3	2,64

**Розвиток економіки України в 2004–2015 рр.
за песимістичним сценарієм**

Розвиток подій за **песимістичним** сценарієм пов'язується з посиленням дисбалансу та збереженням деструктивних зрушень у важливих макроекономічних пропорціях, що має наслідком

уповільнення темпів нагромадження внутрішніх фінансових ресурсів і неефективне використання інвестицій для технологічного оновлення виробництва (із середньорічними темпами їхнього зростання на рівні 4,9–6,0% у 2003–2011 рр.), зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу, інфляції (понад 7-9% у 2003–2006 рр. і 7–8% у 2007–2011 рр. у середньому за рік) та призупинення зростання реальних доходів економічних агентів. Аналіз свідчить, що розгортання подій за песимістичним варіантом значно уповільнює темпи зростання економіки на прогнозований період (до 3–5% у 2005–2008 рр. та в середньому 3,5–4,5% за 2009–2011 рр.).

Динаміка ВВП у 2002–2015 рр. за песимістичним сценарієм

Роки	За рік	З початку періоду	
	темп росту ВВП, %	темп росту ВВП, %	зростання ВВП, раз
Етап формування базових основ сталого економічного зростання			
2002	5,2	5,2	1,05
2003	9,3	15,0	1,15
2004	5,5	16,6	1,17
2005	4,8	22,2	1,22
Етап прискореного економічного зростання			
2006	5,0	28,4	1,28
2007	5,2	35,0	1,35
2008	5,4	42,3	1,42
Етап стабілізації темпів економічного зростання			
2009	4,5	48,7	1,49
2010	4,0	54,7	1,55
2011	4,0	60,9	1,61
2012	4,0	67,3	1,67
2013	4,0	74,0	1,74
2014	4,0	80,9	1,81
2015	4,0	88,2	1,88

Прогноз за песимістичним сценарієм базується на таких припущеннях:

- недостатності умов для подолання кризових явищ у фінансовій сфері України;
- розбалансованості грошової системи;
- розбалансованості доходів та видатків бюджету;
- суттєвій нестачі кредитних ресурсів (особливо довгострокових) за умов збереження надмірного податкового тиску і обмеження фінансових можливостей підприємств;
- зменшенні фінансових надходжень до реального сектору економіки внаслідок збереження високих відсоткових ставок за кредит.

Впродовж 2000–2003 рр. в Україні створено об'єктивні передумови, реалізація яких сприяє розвитку економічних процесів на основі базового сценарію.

4.2 Стратегія підвищення конкурентоспроможності національної економіки

Стратегію підвищення конкурентоспроможності національної економіки буде спрямовано на **створення стійкої ефективної та високоадаптивної системи національної економіки та її суб'єктів, здатних успішно конкурувати в умовах глобалізації світової економіки, забезпечуючи Україні гідне місце в світовому та європейському поділі праці.** Це досягатиметься шляхом удосконалення організаційно-правових основ функціонування національної економіки, створення стабільного макроекономічного та мікроекономічного середовища, умов вільного розвитку та динамічного зростання.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки вимагає від держави розробки та координації системи заходів щодо збільшення ефективності роботи суб'єктів господарювання, забезпечення секторам української економіки паритетних умов функціонування, обґрунтованої відкритості та доступу іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на внутрішній ринок України з одночасним стимулюванням вітчизняного виробника та підтриманням його інтересів на міжнародній арені, створенням високого платоспроможного попиту за рахунок реалізації нових підходів до політики доходів населення, забезпеченням

розвитку науково-технічних інституцій та підвищенням інноваційного потенціалу країни.

Сучасні реалії розширення ЄС та вступ України до СОТ, як і удосконалення економічних відносин з країнами СНД, **відкривають для України нові перспективи та вагомі можливості підвищення конкурентоспроможності національної економіки**. Подолання суперечностей, що виникають під час зближення з ЄС, вступу до СОТ та формування взаємовідносин з партнерами по СНД має стати чинником, який зміцнить економічний потенціал України і виведе національну економіку на якісно новий рівень. Вхідження до регіональних інтеграційних угруповань та міжнародних організацій для України можливо лише на суто паритетній основі із забезпеченням пріоритету національних інтересів та національної економічної безпеки, на базі **відповідальності влади перед українськими підприємцями і громадянами з метою забезпечення їхніх економічних інтересів як на внутрішньому, так і на європейському просторі**.

Реалізація євроінтеграційного курсу не означатиме відмову від усталених партнерських взаємовідносин з пострадянськими країнами, особливо з Російською Федерацією. **Цей курс означає нову якість перетворень, яка полягає у підвищенні стандартів реалізації економічних відносин**, що мають будуватися на визнаних засадах міжнародного права та принципах СОТ.

Стрижнем утвердження міжнародної конкурентоспроможності мають слугувати реалізація та використання національних конкурентних переваг, які обумовлені наявністю кадрового, науково-технічного та технологічного потенціалів української економіки, пов'язані з її геостратегічним розташуванням. Організаційно-інституціональною формою реалізації національних конкурентних переваг України мають стати **макротехнології** та відповідні міжгалузеві виробничі комплекси, що створять каркас сучасної структурно-промислової політики. До 2010–2015 рр. в Україні мають бути створені реальні передумови запровадження, принаймні, двох видів макротехнологій: “Україна – транзитна держава” та “Україна – високотехнологічна, авіакосмічна держава”.

Макротехнологія “Україна – транзитна держава” спиратиметься на геоеконімічні переваги України. Вигідне розташування України на межі двох інтеграційних зон – європейської та євразійської – та необхідність активізації співробітництва в обох напрямках дозволять Україні використовувати ефекти взаємодії масштабних, глибоких та потужних інтеграційних процесів. Наявність розвинутої транспортної мережі створюватиме необхідні умови для транзиту значних обсягів вантажів.

У розвитку транспортної системи України, підвищенні її конкурентоспроможності важливе значення мають відіграти автомобільний, залізничний, трубопровідний, водний, повітряний і космічний види транспорту. Основними напрямками роботи з нарощування транзитних вантажів має стати створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів відповідно до європейських стандартів та інтеграція України у транспортні системи Європи, Азії та Балтійсько-Чорноморського регіону, участь у формуванні транспортно-комунікаційної мережі постачання каспійських енергоносіїв на вітчизняні та міжнародні ринки.

Макротехнологія “Україна – високотехнологічна, авіакосмічна держава” безпосередньо пов’язана із макротехнологією “Україна – транзитна держава”, оскільки передбачає дальший розвиток повітряного та космічного транспорту України та його засобів. Але головне тут – високі технології, які застосовуються у виготовленні літаків і космічних апаратів. Стратегічна мета високотехнологічного напрямку розвитку зовнішньоекономічних зв’язків України в довгостроковій перспективі полягає в реалізації конкурентних переваг, пов’язаних з формуванням нової структури вітчизняного експорту, у перетворенні переважно сировинного експорту в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості, в опануванні “нової економіки”, що відповідає сучасним тенденціям та напрямам розвитку світової торгівлі.

Основою практичної реалізації даного напрямку можуть стати конкурентні переваги, джерелом яких є унікальні високі технології. **У структурі української промисловості та сфери послуг є ряд секторів, які, маючи унікальні високі технології, здатні виконати роль експортного рушія.** Це насамперед авіакосмічна промисловість, суднобудування (розвиток комерційного флоту на основі освоєння досягнень військового суднобудування),

космічні послуги з виведення об'єктів на навколоремну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення тощо. Саме на цьому напрямі здійснюватиметься перехід українського суспільства від індустріального до постіндустріального, від традиційної до “нової економіки”.

Застосування наведених вище макротехнологій, розвиток на їхній основі двох комплексів – транспортного і високотехнологічного має стати предметом особливої уваги держави, яка повинна інтегрувати весь існуючий набір інструментів державного регулювання в цілісну взаємопов'язану стратегію заохочення та розвитку відповідних виробництв, конкурентоспроможних у світовому масштабі. Така стратегія повинна змінити існуючий розподіл ресурсів, спрямувавши їх у пріоритетні галузі.

4.3 Політика розширеного інноваційного відтворення основних фондів

Реалізація обґрунтованих на основі базового сценарію завдань політики випереджального економічного зростання можлива лише за утвердження ефективної системи мобілізації капітальних ресурсів та забезпечення якісного оновлення та розширення основних фондів. Йдеться про здійснення впродовж 2004–2015 рр. активної державної політики інноваційного відтворення виробничого потенціалу держави, його базової основи – основних фондів.

Станом на 1.01.2003 р. первісна переоцінена вартість основних фондів складала 965,8 млрд. грн. На одну особу припадало 20 тис. грн., або 3,75 тис. дол. Аналогічним був показник (3,8 тис. дол.) й у Російській Федерації, тоді як у розвинених країнах відповідний показник є у 2–3 рази вищим.

Розподіл за віком основних фондів України

(станом на 31.12.2003 р.)

Всього основних фондів	у т.ч. у віці, років						Середній вік діючих ОФ, років
	до 3	3–8	8–13	13–23	23–33	33 та більше	
100	8,4	13,7	18,5	18,0	21,4	20,0	21,7

Понад 40% балансової вартості основних фондів складають об'єкти віком понад 23 роки (термін, що приблизно відповідає середній фактичній нормі економічної амортизації, що діяла у 2002–2003 рр.). Середній вік діючих фондів об'єктів налічує 21,7 року. Середній ступінь зношення основних фондів дорівнює 47,3%. Більш високу ступінь зношення мають об'єкти, що перебувають у колективній та державній власності.

Коефіцієнти зношення основних фондів України у 2002 р.

Основні фонди за видами економічної діяльності	Коефіцієнт зношення, %				
	всі форми власності	у т.ч.			
		державна	комунальна	колективна	приватна
Всі основні фонди (без худоби)	47,0	48,3	41,0	51,8	23,2
(вкл. худобу)	47,3	48,7	41,3	51,9	26,2
у т.ч.:					
сільське господарство, мисливство та лісове господарство (без худоби)	50,4	55,3	50,2	49,8	46,8
сільське господарство, мисливство та лісове господарство (вкл. худобу)	49,3	54,8	50,2	48,7	46,3
Промисловість	54,5	44,8	52,2	58,5	32,4
у т.ч.:					
видобувна	45,5	35,6	77,1	58,4	23,2
обробна	55,4	56,4	52,0	55,6	32,2
Будівництво	59,3	55,6	75,7	52,2	30,2
Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	35,3	49,2	47,8	35,0	22,9
Транспорт і зв'язок	49,8	52,2	42,5	46,1	40,0

У другій половині 90-х років найбільш характерною рисою процесу відтворення основних фондів було *збільшення розриву між обсягами введення та ліквідації основних фондів*: відповідний коефіцієнт у середньому по економіці складав менше 0,78%, у промисловості – 0,5%. У 2000–2002 рр. намітилося не-

значне збільшення обсягів ліквідації, але й у промисловості, й по економіці в цілому відповідні коефіцієнти все ще складають менше 1% й більше ніж утричі відстають від коефіцієнтів введення основних фондів.

Коефіцієнти введення і ліквідації основних фондів в економіці України

Основні фонди за видами економічної діяльності	Роки	Коефіцієнти введення, %				Коефіцієнти ліквідації, %			
		1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002	1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002
Всі основні фонди (без худоби)		5,31	1,77	2,31	2,94	2,21	2,10	0,78	0,87
у т.ч.:									
сільське господарство (без худоби), мисливство та лісове господарство		6,48	1,07	1,17	1,51	2,77	2,67	1,44	1,38
Промисловість		4,50	1,42	2,66	3,15	2,22	1,68	0,50	0,92
Будівництво		8,77	2,37	3,97	4,15	3,73	4,60	2,10	1,91
Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту		5,16	2,11	2,31	3,27	2,48	2,43	1,63	1,43
Транспорт		4,85	2,27	8,90	15,23	1,76	2,80	1,13	0,83
Пошта і зв'язок		4,69	4,73	8,23	6,25	1,35	1,09	0,80	0,51

Низький рівень інтенсивності оновлення основних фондів вказує на те, що в Україні, як і раніше, гальмується реновація. Відносне збільшення капіталовкладень у національну економіку, що відбувається останніми роками, поки що не спонукає до перерозподілу інвестиційних ресурсів на реноваційні цілі та масову заміну основних фондів, які відпрацювали нормативний термін.

З представленого аналізу випливає, що суттєвими проблемами для економіки України є не лише недостатні темпи інвестування в основні фонди, а й перевантаження виробничого апарату зношеними об'єктами, маса яких продовжує зростати. У зв'язку з цим пріоритетною при реалізації державної політики розширеного інноваційного відтворення основних фондів має стати істотна активізація реноваційних процесів, метою якої є радикальне оновлення технічної бази виробництва.

Прогнозні оцінки

За прогнозними оцінками, зменшення впродовж 2004–2005 рр. середнього віку діючих основних фондів в 1,5–2,0 раза можливе лише при забезпеченні збільшення їхнього щорічного приросту з 7% у 2003 р. до 12% (у середньорічному на прогнозний період вимірі) та збільшенні коефіцієнта списання (ліквідації) зношених об'єктів з 1,0 – у 2003 р. до 3,2 – у 2015 р. Забезпечення таких параметрів дасть змогу збільшити основні фонди країни на кінець 2015 р. до 1633,0 млрд. грн. Відповідні розрахунки представлено у запропонованій таблиці. Відповідні оцінки процесу нагромадження основних фондів здійснено на основі сучасної вартості основного капіталу України (966 млрд. грн.) та з урахуванням реноваційних очікувань (чиста вартість) – 364 млрд. грн., а також збереження діючої на сьогодні середньої норми економічної амортизації на рівні 4,3% від первісної (переоціненої) вартості основних фондів.

Як свідчать дані таблиці, у прогнозному періоді темп введення основних фондів збільшиться з 5 до 15% у середині інтервалу, і потім (в міру зростання обсягів) поступово знизиться до 10% (середньорічний темп – 12%). Кількісно обсяги нововведених основних фондів зростуть з 34,6 млрд. грн. у 2003 р. до 140,5 млрд. грн. у 2015 р., тобто майже у 4 раза. Відповідно з 3,5% до 8,6% збільшується коефіцієнт введення основних фондів. У цілому, за даними прогнозу, протягом 2004–2015 рр. передбачається залучення інвестицій в основні фонди у сумі 1031 млрд. грн.

Обсяги ліквідації зношених основних фондів у прогнозному інтервалі зростуть у 5 разів – з 9,6 до 49,3 млрд. грн., коефіцієнт ліквідації – з 1 до 3,2%. Відповідно до цього в кінці прогнозованого терміну відбудеться суттєве зниження (від сучасних 21,7 до 10,5 років) середнього віку об'єктів, що перебувають в експлуатації. Істотно поліпшиться структура основних фондів: частка молодих (до 3 років) об'єктів збільшиться до 26,7% (на 1.01.2004 р. – 8,4%), питома вага основних фондів старшого віку (12 та більше років), що зараз дорівнює майже 60% загального обсягу, скоротиться до 27,5%.

Прогнозна динаміка основних фондів (індекси фізичного обсягу) до 2015 р. за оптимістичним сценарієм

Роки	Середньорічні показники відтворення основних фондів				Введення нових основних фондів, млрд. грн.	Ліквідація основних фондів, млрд. грн.	Основні фонди на початок року (без худоби)			Зношення основних фондів, млрд. грн.	Чиста вартість основних фондів, млрд. грн.
	темпліквідації	коєфіцієнт ліквідації, %	коєфіцієнт введення, %	коєфіцієнт ліквідації, %			млрд. грн.	% до попереднього року	% до попереднього року		
2002	1,05	2,21	1,07	4,30	32,30	8,20	936,5	-	40,0	380,0	
2003	1,07	3,52	1,00	4,30	34,56	9,56	955,8	102,4	40,6	364,0	
2004	1,11	3,81	1,20	4,30	38,36	11,77	980,8	102,6	41,6	348,3	
2005	1,12	4,15	1,40	4,30	42,97	14,10	1007,4	102,7	42,7	333,3	
2006	1,15	4,62	1,60	4,30	49,41	16,58	1036,3	102,9	43,9	319,4	
2007	1,15	5,13	1,80	4,30	56,82	19,24	1069,1	103,2	45,3	308,3	
2008	1,15	5,68	2,00	4,30	65,35	22,13	1106,7	103,5	46,8	300,6	
2009	1,15	6,26	2,20	4,30	75,15	25,30	1149,9	103,9	48,5	297,1	
2010	1,12	6,71	2,40	4,30	84,17	28,79	1199,7	104,3	50,5	298,4	
2011	1,12	7,16	2,60	4,30	94,27	32,63	1255,1	104,6	52,8	303,2	
2012	1,12	7,62	2,80	4,30	105,58	36,87	1316,7	104,9	55,3	312,1	
2013	1,10	7,95	3,00	4,30	116,14	41,56	1385,4	105,2	58,1	325,5	
2014	1,10	8,29	3,15	4,30	127,75	45,99	1460,0	105,4	61,2	342,0	
2015	1,10	8,61	3,20	4,30	140,52	49,34	1541,8	105,6	64,5	362,6	
2016	-	-	-	-	-	-	1633,0	105,9	68,3	389,2	

**Розподіл основних фондів за віком на 31.12.2015 р.
за умови реалізації оптимістичного прогнозу**

Всього основних фондів по галузях матеріальної сфери	у т. ч. у віці (років)					Середній вік діючих ОФ, років
	до 3	3–6	6–9	9–12	12 та більше	
100	20,4	23,2	14,1	12,0	30,3	11,4

Відчутної зміни реноваційного режиму не відбудеться, якщо темпи приросту інвестицій в основні фонди у прогнозованому періоді зберуться на існуючому нині рівні. Такий хід подій передбачено *негативним сценарієм*, у відповідності з яким кількісно-структурні параметри відтворення основних фондів у прогнозованому інтервалі залишаються незмінними.

За відповідними розрахунками, у прогнозованому інтервалі (2003–2015 рр.) зберігається середньорічний приріст введення основних фондів на рівні 2003 р. Він складає 5%. Коефіцієнти введення і ліквідації основних фондів у такому варіанті не зростатимуть, залишившись на рівні 2003 р. – відповідно 3,4 і 1,0. Загальний обсяг інвестування в основні фонди протягом відповідного періоду передбачено обсягом 610 млрд. грн., з яких на заміну ліквідованих зношених об'єктів спрямовується менше 148 млрд. грн. Відповідно до цього протягом 2003–2015 рр. буде оновлено приблизно 40% фондового парку. Але, водночас, коефіцієнт інтенсивності оновлення знизиться з 29% до 22%, що вказує на збереження існуючого нині екстенсивного типу нагромадження основних фондів.

**Розподіл основних фондів за віком на 31.12.2015
за умови реалізації песимістичного прогнозу**

Всього основних фондів по галузях матеріальної сфери	у т. ч. у віці (років)					Середній вік діючих ОФ, років
	до 3	3–6	6–9	9–12	12 та більше	
100	15,7	13,6	11,4	13,5	45,8	23,6

З таблиці видно, що порівняно з 2003 р. питома вага основних фондів старшого віку зменшилася за рахунок дії 5%-вих річних приростів нововведень. Але оскільки за негативним сце-

**Прогнозна динаміка основних фондів (індекси фізичного обсягу) до 2015 р.
за песимістичним сценарієм**

Роки	Середньорічні показники відтворення основних фондів				Введення нових основних фондів, млрд. грн.	Ліквідація основних фондів, млрд. грн.	Основні фонди на початок року (без худоби)		Зношення основних фондів, млрд. грн.	Чиста вартість основних фондів, млрд. грн.
	темпліквідації, %	коєфіцієнт ліквідації, %	коєфіцієнт введення, %	коєфіцієнт введ.-дення			млрд. грн.	% до попереднього року		
2002	1,05	2,21	1,07	4,30	32,30	8,20	936,5	-	40,0	380,0
2003	1,05	3,40	1,00	4,30	33,98	9,56	955,8	102,4	40,6	364,0
2004	1,05	3,40	1,00	4,30	35,75	9,80	980,2	102,6	41,6	347,8
2005	1,05	3,40	1,00	4,30	37,61	10,06	1006,2	102,6	42,7	332,1
2006	1,05	3,40	1,00	4,30	39,56	10,34	1033,7	102,7	43,9	316,9
2007	1,05	3,40	1,00	4,30	41,62	10,63	1062,9	102,8	45,1	302,3
2008	1,05	3,40	1,00	4,30	43,78	10,94	1093,9	102,9	46,4	289,2
2009	1,05	3,40	1,00	4,30	46,06	11,27	1126,8	103,0	47,7	274,7
2010	1,05	3,40	1,00	4,30	48,45	11,62	1161,6	103,1	49,2	261,7
2011	1,05	3,40	1,00	4,30	50,97	11,98	1198,4	103,2	50,7	249,4
2012	1,05	3,40	1,00	4,30	53,62	12,37	1237,4	103,3	52,4	237,6
2013	1,05	3,40	1,00	4,30	56,41	12,79	1278,6	103,3	54,1	226,5
2014	1,05	3,40	1,00	4,30	59,35	13,22	1322,3	103,4	55,9	216,0
2015	1,5	3,40	1,0	4,30	62,43	13,68	1368,4	103,5	57,8	206,2

нарієм процес нагромадження не супроводжуватиметься адекватною реновацією і ліквідацією застарілих об'єктів, більшість старих і зношених фондів залишилися в експлуатації. Їх середній вік збільшиться на термін прогнозу, тобто на 13 років. Якщо у 2003 р. середній вік основних фондів у віці після 12 років становив приблизно 33 роки, то у 2015 р. він дорівнюватиме уже 45 рокам, що, враховуючи високу питому вагу цієї групи у загальному віковому розподілі, призведе до збільшення їхньої середньої частки: на кінець прогнозного періоду середній вік основних фондів зріс від 21,7 до 24,5 років.

Негативний сценарій вказує на те, що при фіксації прирідної динаміки інвестицій в основні фонди на рівні 2003 р. тенденція до стримування реноваційних процесів буде продовжуватися. У такому випадку економіку України очікує дальше поглиблення відтворювальних деформацій у сфері нагромадження основних фондів, які вже протягом кількох десятиріч формують екстенсивну орієнтацію цього процесу, уповільнюють техніко-технологічне оновлення матеріальної бази та гальмують просування України шляхом економічного прогресу.

4.4 Формування інвестиційного потенціалу, збільшення норми нагромадження та підвищення інвестиційної привабливості національної економіки

Сучасний стан та проблеми

В Україні шостий рік поспіль спостерігається позитивна динаміка інвестицій в основний капітал. Лише за останні три роки їх обсяги зросли на 68,0%: у 2000 р. освоєно інвестицій на суму 23,6 млрд. грн., 2001 р. – 32,6, у 2002 р. – 37,2 млрд. грн. У 2003 р. освоєння інвестицій в основний капітал за розрахунковими даними становило 49,6 млрд. грн.

Як свідчить аналіз структури інвестицій в основний капітал, залучених на оновлення основних фондів підприємств з усіх джерел фінансування, 64–71% інвестицій становлять власні кошти підприємств. За статистичними даними, сума амортизаційних відрахувань (вкл. худобу) у 2001 р. складала 39,2 млрд. грн., у 2002 р. – 41,6, у 2003 р. – прогнозується на рівні 42 млрд. грн. У зв'язку з цим питання удосконалення амортизаційної політи-

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування
(у відсотках до загального обсягу)

	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	9 місяців 2003 р.
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч. за рахунок:					
коштів державного бюджету	7,6	5,1	5,4	5,0	6,8
коштів місцевих бюджетів	3,9	4,1	4,1	3,7	3,9
власних коштів підприємств та організацій	70,5	68,6	66,8	65,8	63,9
коштів іноземних інвесторів	3,9	5,9	4,3	5,6	4,9
коштів населення на індивідуальне та житлове будівництво	6,3	5,0	4,4	4,2	3,7
кредитів банків та інших позик	0,8	1,7	4,3	5,3	6,7
інших джерел фінансування	7,0	9,6	10,7	10,4	10,1

ки на сучасному етапі є одним з головних чинників поліпшення фінансового стану підприємств та інвестиційної спрямованості амортизаційних відрахувань.

Останніми роками в Україні зберігається і тенденція збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій. На 1 січня 2004 р. загальний обсяг залучених прямих іноземних інвестицій в Україну становив 6657,6 млн. дол. Чистий приріст прямих іноземних інвестицій у 2000 р. склав 593,2 млн. дол.; у 2001 р. – 680,3; у 2002 р. – 916,6 млрд. дол., у - 2003 р. - 1185,7 млн. дол. Водночас, частка іноземного капіталу в оновлення основних фондів залишається мізерною (близько 6%), тоді як у Казахстані – близько третини, Естонії – понад 90%.

Недостатніми за обсягами і неефективними за структурою є інвестиційні кредити комерційних банків. У період виходу української економіки з кризи на їхню частку припадало менше 1% інвестицій в основний капітал. Це означає, що подолання кризи фактично відбувалося без участі українських комерційних банків. Останніми роками ситуація почала змінюватися. У 2000 р. частка кредитів банків у структурі інвестицій в основний капітал зростає до 1,7%, у 2001 р. – 4,3, у 2002 р. – 5,3 і у 2003 р. – до 6,7%.

Вузьке місце в українській економіці – конверсія національних заощаджень в реальні інвестиції. Загалом, показник норми заощаджень в Україні відповідає світовому рівню: 1999–2002 рр. – 22,5–27,7% ВВП. Збереження цієї тенденції у наступному періоді є важливою передумовою реалізації курсу економічного зростання в середньо- та довгостроковому періоді. Водночас частка валового нагромадження основного капіталу у 1999-2002 рр. складала 19,3–19,2%, а інвестицій – 13–17% до ВВП. Подолання відповідного розриву між величиною заощаджень і часткою інвестицій в основний капітал є важливим завданням інвестиційної політики наступного періоду.

Динаміка та співвідношення показників валових заощаджень, валового нагромадження та інвестицій в основний капітал

Показники	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, млн. грн.	130442	170070	204190	225810	263228
Валове заощадження					
у фактичних цінах, млн. грн.	29354	41896	52248	62632	...
у % до ВВП	22,50	24,63	25,6	27,74	...
Валове нагромадження основного капіталу					
у фактичних цінах, млн. грн.	25131	33427	40211	43289	50361
у % до ВВП	19,27	19,65	19,7	19,17	19,1
Інвестиції в основний капітал					
у фактичних цінах, млн. грн.	17552	23629	32573	37178	49638
у % до ВВП	13,45	13,89	15,95	16,83	18,86

Цілі та завдання розвитку

Для забезпечення визначених на період 2004–2015 рр. темпів економічного зростання потрібні значні нагромадження основного капіталу за рахунок зростання обсягів інвестицій. Необхідно забезпечити середні темпи зростання капіталовкладень на рівні не менше 9–10% на рік. За прогнозними розрахунками, у 2015 р. передбачається збільшення обсягів інвестицій в основний капітал до 150 млрд. грн.

Прогнозні розрахунки зміни обсягів валового нагромадження та інвестицій в основний капітал

Роки	Валовий внутрішній продукт, %		Інвестиції в основний капітал, %		Валове нагромадження основного капіталу, %	
	середньорічний темп приросту	приріст за період	середньорічний темп приросту	приріст за період	середньорічний темп приросту	приріст за період
За оптимістичним сценарієм розвитку України						
2003-2005	6,3	20,1	12,5	42,4	11,2	37,5
2006-2008	9,0	29,5	12,8	43,5	11,3	37,9
2009-2011	6,5	20,8	12,0	40,5	10,4	34,6
2012-2015	6,4	26,0	12,5	56,8	10,0	45,5
За песимістичним сценарієм розвитку України						
2003-2005	5,1	16,1	7,6	24,6	7,2	23,2
2006-2008	5,2	16,4	5,9	16,4	5,4	17,1
2009-2011	4,2	13,1	4,8	15,1	3,9	12,2
2012-2015	2,0	7,5	4,5	17,6	3,7	14,0
За ймовірним (базовим) сценарієм розвитку України						
2003-2005	6,1	19,4	10,1	33,5	9,8	32,4
2006-2008	7,1	22,9	11,8	39,7	10,4	34,6
2009-2011	6,0	19,1	10,5	34,9	10,1	33,5
2012-2015	5,7	22,5	10,0	40,6	9,8	39,6

Водночас потрібні не тільки кількісні, а й (що не менш важливо) якісні зміни в інвестуванні. На відміну від попередніх років головним для періоду випереджального економічного зростання є ефективне поєднання інвестицій та інновацій. Йдеться про ситуацію, за якої як мінімум 70–80% інвестицій мають бути, з одного боку, інноваційними, з іншого – такими, що сприяють прогресивним структурним змінам української економіки.

Реалізація державної інвестиційної політики у 2004–2015 рр. здійснюватиметься за такими напрямками.

1. Реформування діючої амортизаційної системи, створення економічних, правових та організаційних засад амортизаційної системи, орієнтованої на прискорення технічного прогресу, інвестиційний розвиток та фінансове зміцнення економіки України. Це передбачає:

- ♦ стимулювання платників податків до більш інтенсивного нагромадження основних фондів;

- ◆ реформування системи амортизації з метою її лібералізації, значного розширення прав підприємств у формуванні та використанні власних амортизаційних коштів, виборі методу нарахування та термінів корисного використання основних засобів, стимулювання інвестиційної ініціативи суб'єктів господарювання шляхом надання цільових податкових знижок;
- ◆ розмежування практики нарахування амортизації: економічної – для відображення реального знецінення основного капіталу у процесі виробництва та надання послуг та податкової – для визначення оподатковуваної частини прибутку та стимулювання суб'єктів господарювання до використання амортизації на оновлення основних фондів;

2. Удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності і **забезпечення на цій основі надійного інституційного захисту прав інвесторів**, створення рівних умов господарювання для вітчизняних та іноземних інвесторів.

3. **Стимулювання нарощування обсягів заощаджень громадян та збільшення їхньої інвестиційної складової**, посилення ролі в цьому інституційних інвесторів – страхових та пенсійних фондів.

4. Ситуація, що склалася, настійно вимагає **прискороного утвердження і розширення фондового ринку**, підвищення його ролі в залученні інвестицій та перерозподілі капіталу в національній економіці, забезпечення випереджального розвитку вторинного ринку й ринку корпоративних цінних паперів, освоєння емісії середньо- і довгострокових цінних паперів цільового інвестиційного призначення.

5. Потрібні реальні кроки, покликані **сприяти розвитку ринку страхових послуг**. Це, насамперед, вдосконалення системи страхових послуг, здатної бути реальним чинником стабільності та стимулом розвитку підприємництва. Дуже важливим кроком у цьому напрямі є створення відповідно до Указу Президента України від 11.12.02 №1153/2002 Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, яка є спеціальним уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання фінансових, у т.ч. страхових послуг.

6. У формуванні інвестиційного потенціалу особливу роль відіграють **відновлення інвестиційної діяльності держави**, що-

річне виділення централізованих капіталовкладень у розмірі не менше 3% від ВВП, спрямування бюджетних коштів на фінансування державних цільових програм і використання їх лише на конкурсних засадах через механізми кредитування Державного банку реконструкції та розвитку. Починаючи з 2004 р., разом з проектом Державного бюджету в складі Державної програми економічного і соціального розвитку щорічно має подаватися бюджет розвитку.

7. Запровадження економічних стимулів пріоритетного залучення інвестицій у наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність шляхом створення системи пільгового рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових кредитів для реалізації інвестиційних проектів з розроблення і впровадження високотехнологічного устаткування та іншої інноваційної продукції, розширення практики пільгового кредитування під заставу майна суб'єктів господарської діяльності, створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інвестиційних проектів, розширення форм кредитування інноваційних підприємств шляхом здійснення лізингових, факторингових та інших операцій.

8. Надання всебічної підтримки створенню промислово-фінансових груп з наступним спрямуванням їхніх ресурсів на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів та проектів, що вимагають значних обсягів інвестицій за рахунок корпоративного фінансування цих проектів вітчизняними та зарубіжними суб'єктами. **Запровадження реальних механізмів амністії некримінальних тіньових капіталів.** Зокрема слід передбачити прозорі гарантії непереслідування власників капіталів, конвертованих в офіційний сектор. Програма поетапної конверсії тіньових капіталів повинна здійснюватися протягом усього першого етапу.

9. Підвищення інвестиційної привабливості територій і населених пунктів, забезпечення ефективного функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності та депресивних територій, запровадження для цього відповідних економічних стимулів.

10. Необхідною умовою реалізації завдань економічного та соціального розвитку є істотне збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій. За наявними оцінками, продуктивність праці на підприємствах з іноземним капіталом у декілька разів вища,

ніж на інших. Цей сектор української економіки активно впливає на її технологічне оновлення. Водночас треба враховувати надзвичайно високу і жорстку конкуренцію на світовому ринку капіталів. Для активізації припливу іноземних інвестицій необхідно застосувати додаткові макроекономічні та адміністративно-правові стимули і механізми, які б відповідали довготривалим національним інтересам України і не суперечили б пріоритетності розвитку національного капіталу.

Баланс інвестиційних ресурсів (інвестиції в основний капітал)

(млрд. грн.)

	2003 р.	2005 р.	2009 р.	2015 р.
А. Потреба в інвестиціях				
1. Приріст ВВП до попереднього року	37,4	36	52,1	69,1
2. Приріст фондомісткості ВВП (прогноз потреби в інвестиціях в основний капітал на одиницю приросту ВВП) грн./грн.	1,27	1,73	2,05	2,96
3. Потреба в інвестиціях для приросту ВВП у прогнозованих обсягах	49,6	62,3	106,9	204,6
Б. Джерела покриття потреби в інвестиціях				
1. Власні ресурси підприємств	31,2	41	61,7	104,5
2. Кошти державного і місцевих бюджетів	4,2	6,5	11,7	20,6
3. Кошти іноземних інвесторів	2,7	5,9	10,3	11,6
4. Позики	2,5	4,7	19,2	61,4
5. Кошти населення (житлове будівництво)	2,0	3,0	4,0	6,5
6. Інші джерела	3,9	1,2	-	-

4.5 Реформування банківської системи

Сучасний стан та проблеми

За станом на 1 січня 2004 р. в Україні діяли 157 банків, у т. ч. 19 банків з іноземним капіталом, 7 банків з яких – зі 100%

іноземним капіталом. Частка іноземного капіталу в зареєстрованому статутному капіталі українських банків складала 13%.

Впродовж трьох останніх років робота банківської системи стала стабільнішою, посилюється її позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни:

- ♦ кількість банків з регулятивним капіталом понад 5 млн. євро за 2000–2002 рр. збільшилася з 65 до 112, а їхня питома вага в загальній кількості банків – з 41,4 до 71%. За станом на 1 січня 2003 р. 45 банків (29% від їхньої загальної кількості) мали капітал, що перевищував 10 млн. євро. На 1 січня 2000 р. частка таких банків становила лише 11,5%;
- ♦ протягом 2000–2003 рр. кредитний портфель банків збільшився в 5,6 раза, у т. ч. за 2003 р. – на 65,8%, і на 1 січня 2004 р. становив 69,7 млрд. грн. За цей час облікова ставка НБУ знизилася з 45% до 7%. Відповідно відсоткові ставки комерційних банків у національній валюті – з 56,2% до 17,9%;
- ♦ протягом 2000–2003 рр. довгострокові кредитні вкладення банків збільшилися в 11,7 раза (на 25,6 млрд. грн.), у т. ч. за 2003 р. – в 2,6 раза (17,3 млрд. грн.), і становили на кінець року 28,1 млрд. грн., або 38,3% сумарного кредитного портфеля банків проти 17,2% на 1 січня 2000 р.

Якіснішою і стабільнішою стала структура зобов'язань банків. За 2000–2003 рр. вклади фізичних осіб зросли в 7,1 раза, у т. ч. за 2003 р. – на 61,1%. На 1 лютого 2004 р. склали 31,1 млрд. грн., а їхня частка в структурі зобов'язань досягла 36,8%. При цьому найшвидшими темпами зростали вклади населення в національній валюті, зокрема строкові вклади.

Обсяг коштів суб'єктів господарської діяльності на банківських рахунках за 2000–2003 рр. збільшився у 3,8 раза, у т. ч. за 2003 р. – на 58,7%. і на 1 січня 2004 р. склав 31,3 млрд. грн.

Зміни у структурі зобов'язань банків свідчать про зміцнення довіри населення до національної грошової одиниці та вітчизняної банківської системи, а також про зростання можливостей банків щодо довгострокового кредитування економіки і здійснення інвестицій.

Водночас для діяльності банківської системи залишається низка проблем, які потребують невідкладного вирішення. Якщо

виходити з того, що головним в оцінці діяльності банківських установ є їхнє сприяння стратегії випереджального зростання, зокрема участь у формуванні інвестиційних ресурсів, то можна зробити висновок, що банківська система України за своїми основними параметрами ще не відповідає поставленим вимогам. У 2002 р. частка інвестиційних кредитів комерційних банків склала всього 5,3% від загальної суми інвестицій в основний капітал, що значно менше від відповідних параметрів країн з перехідною економікою Центральної Європи. За 2003 р. відповідний показник зріс до 7,0%, однак і цей рівень поки що залишається недостатнім.

Серйозної уваги потребує вирішення й інших проблем. До найважливіших з яких відносяться:

Низький рівень капіталізації банків. За станом на 1 січня 2004 р. балансовий капітал банків, а це основа їхнього стабільного функціонування та розвитку, склав 13,0 млрд. грн., або 2,44 млрд. дол. проти 2,0 млрд. дол. у 1998 р. По відношенню до ВВП частка банківського капіталу склала всього 4,7%, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи – понад 40%. Має місце неадекватне зростання капіталу банків і обсягів здійснюваних ними активних і пасивних операцій. За 2003 р. балансовий капітал банків збільшився на 30,2%, а кредитний портфель – на 65,8%. До того ж темпи приросту капіталу банків були втричі нижчі від темпів приросту грошової маси, яку вони обслуговували. За висновками фахівців, така ситуація посилює ризики дальшого стабільного функціонування банківської системи, зменшує її спроможність абсорбувати постійно зростаючу грошову пропозицію та здійснювати ефективний перерозподіл тимчасово вільних коштів у масштабах економіки.

Основними причинами недостатнього рівня капіталізації банків України є їхня низька інвестиційна привабливість (на сьогоднішній день доходність акцій банків нижча за середній рівень депозитних ставок), недостатній рівень їхньої прибутковості та капіталізації прибутку.

Недостатня якість активів. Значну частку активів банків займають недоходні активи (основні засоби, дебіторська заборгованість тощо), які на 1 серпня 2003 р. склали 6,8 млрд. грн., або 8% сумарних активів.

Незважаючи на тенденцію зниження в кредитному портфелі частки проблемних кредитів, їхній обсяг в абсолютному значенні продовжує зростати. За 2003 р. проблемна заборгованість банків зросла на 19,0, і на 1 січня цього року складала 2,5 млрд. грн., або 3,4% кредитного портфеля.

Низька прибутковість діяльності банків. Рентабельність активів вітчизняної банківської системи у 2003 р. становила всього 1,2%, а прибутковість капіталу – 8,9%. Продовжує залишатися високою вартість кредитів, що робить їх малодоступними для більшості суб'єктів господарської діяльності. Середня відсоткова ставка за кредитами банків у 2002 р. становила 20,8%; у 2001 – 26,1; у 2000 р. – 33%. У 2003 р. середня відсоткова ставка за кредитами дорівнювала 17,9%.

Стратегічні орієнтири

Серед завдань, які виходять на передній план у період, що прогнозується, – зміцнення інвестиційного потенціалу банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії. Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Уряд і НБУ повинні розробити та забезпечити реалізацію **Комплексної програми реформування вітчизняної банківської системи згідно зі стандартами ЄС**. Основна увага має зосереджуватися на забезпеченні стійкості та надійності банківської системи, посиленні її концентрації, активному залученні в банківську сферу іноземного капіталу, у т. ч. країн-членів ЄС, значному розширенні механізмів довгострокового кредитування та інструментарію банківських послуг. Необхідні достатня і надійна правова база діяльності банківських інституцій, посилення конкуренції між ними, істотне удосконалення механізмів банківського нагляду.

Дальша розбудова вітчизняного банківського сектору та банківської діяльності повинна носити комплексний і системний характер, здійснюватися скоординованими зусиллями, з одного боку, Національного банку та Урядом, з іншого, – безпосередньо банківськими установами.

Важливим завданням реформування банківської системи повинно стати її наближення до критеріїв та вимог Євросоюзу,

поетапної інтеграції у світовий фінансовий простір. Особливо важливим у цьому є посилення конкурентоспроможності вітчизняного банківського капіталу. Зі вступом України до СОТ та інтеграції в європейський економічний простір посиляться загроза поглинання західним капіталом провідних українських банківських установ. Стратегічна лінія в цьому випадку полягає, з одного боку, в максимальному використанні можливостей іноземного банківського капіталу для посилення інвестиційного потенціалу української економіки, з іншого – в коректному обмеженні цього процесу, застосуванні латентного протекціонізму, який має сприяти зміцненню національного банківського капіталу.

Кількісні параметри

Орієнтуючись на реалізацію стратегічних завдань, що стоять перед економікою України в 2004–2015 рр. вітчизняна банківська система повинна забезпечити:

- ♦ випереджальне зростання активів банківської системи порівняно з ростом валового внутрішнього продукту, збільшення активів комерційних банків до рівня 442,6 млрд. грн., що складе 70% ВВП;
- ♦ зростання балансового капіталу до 48,7 млрд. грн.;
- ♦ збільшення обсягів кредитів наданих суб'єктам господарювання до 342,6 млрд. грн., що складатиме 54,2% ВВП;
- ♦ зростання депозиту фізичних осіб до 236,3 млрд. грн., збільшення їхньої частки в структурі зобов'язань банківської системи до 60%;
- ♦ суттєве підвищення ролі банків як фінансових посередників на фондовому ринку, особливо у використанні сучасних схем структурованого фінансування, випуску та обігу корпоративних боргових інструментів;
- ♦ посилення ролі банківської системи в розвитку іпотечно-го ринку, що сприятиме забезпеченню населення України доступним житлом у кредит під прийнятні відсотки.

Прогноз основних індикаторів розвитку банківської системи України за базовим сценарієм

Роки	1999	2000	2001	2002	2003	2004-2005	2006-2009	2010-2011
Основні індикатори	Фактичні дані					Прогноз		
Загальні активи								
млн. грн. на кінець періоду	21 979	36 979	50 392	67 774	97 500	176 100	356 900	442 600
частка від ВВП, %	16,8%	21,7%	24,7%	30,7%	39,2%	55,7%	69,5%	70,0%
Балансовий капітал								
млн. грн. на кінець періоду	5 878	6 450	7 854	9 981	12 882	21 530	41 260	48 700
відношення до загальних активів, %	26,7%	17,4%	15,7%	14,7%	13,3%	12,2%	11,6%	11,0%
Вклади фізичних осіб								
млн. грн. на кінець періоду	4 319	6 780	11 338	19 302	32309	61 800	172 000	236 340
частка від зобов'язань банківської системи, %	26,8%	22,2%	26,7%	33,4%	36,8%	40,0%	54,5%	60,0%
Кредити надані в економіку								
млн. грн. на кінець періоду	11 787	19 574	28 373	42 035	67835	137 400	274 100	342 600
частка від ВВП, %	9,0%	11,5%	13,9%	19,0%	28,0%	43,4%	53,4%	54,2%

За прогностичними розрахунками, період до 2011 р. характеризуватиметься швидким зростанням банківських послуг, що надаватимуться суб'єктам господарювання та населенню: обсяги кредитування економіки збільшаться у 7,6 раза, вклади фізичних осіб – у 13,2 раза, платіжний обіг системи електронних платежів досягне понад 10 трлн. грн.

Стратегія розвитку банківської системи України до 2011 р. передбачає також випереджальне зростання загальних активів відносно балансового капіталу банківської системи України, внаслідок чого співвідношення балансового капіталу до банківських активів повинно поступово знизитись з 13,3% (2003 р.) до рівня достатності капіталу, який рекомендовано Базельським

комітетом з банківського нагляду – 11%. Це може бути забезпечено лише за умови поступового зниження загальних ризиків банківської діяльності до рівня європейських стандартів шляхом дальшої інституціоналізації ринкової системи України.

Структурні завдання

Для досягнення визначених стратегічних цілей пріоритетними є такі завдання:

- ◆ удосконалення системи управління ризиками та внутрішнього контролю за банківською діяльністю, впровадження в банках процедур виявлення, моніторингу та контролю усіх ризиків, притаманних банківській діяльності та їх планування на випадок непередбачуваних ситуацій;
- ◆ покращання якості корпоративного управління, розширення функцій членів Наглядових рад банків та посилення вимог до їхньої кваліфікації та ділової репутації;
- ◆ удосконалення механізму регулювання та нагляду за банківською діяльністю, посилення співробітництва з міжнародними організаціями та центральними банками інших держав у сфері банківського нагляду;
- ◆ забезпечення прозорості функціонування банківської системи та банківської діяльності, впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності та аудиту, розширення мережі рейтингових агентств як незалежних експертів з оцінки ризиків банківської діяльності;
- ◆ удосконалення законодавства в частині захисту прав кредиторів, вкладників та позичальників, встановлення пріоритетності першого кредитора щодо реалізації його прав на заставлене майно шляхом реєстрації обтяжень майна, у т. ч. податкової застави;
- ◆ розширення спектру та збільшення обсягу продуктів та послуг на банківському та фінансових ринках шляхом розширення форм кредитування підприємств малого та середнього бізнесу, розвитку іпотечного кредитування, використання механізмів консорціумного та лізингових схем кредитування та інше;
- ◆ запобігання та протидія отриманню коштів злочинним шляхом та фінансуванню тероризму;

- ♦ продовження роботи з адаптації банківського законодавства України до вимог Європейського Союзу, рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду та інших міжнародних організацій.

Етапи розвитку

На першому етапі реалізації стратегії (2004–2005 рр.)

– етапі формування умов для стійкого економічного розвитку – банківська система має забезпечувати фінансові та інституційні умови формуванням базових основ довгострокового економічного зростання. Наприкінці етапу (2005 р.) балансовий капітал банків складе 21,5 млрд. грн. (2003 р. – 13,0 млрд. грн.), банківські активи досягнуть рівня 176,1 млрд. грн., що становитиме близько 56% ВВП в порівнянні з 39,2% у 2003 р. Таке зростання надасть можливість збільшити масштаби кредитування економіки з 69,7 млрд. грн. у 2003 р. до 137,4 млрд. грн. у 2005 р., досягти суттєвого поліпшення структури грошової маси, забезпечити більш високий рівень мобільності ресурсів та інтеграції господарської системи.

На другому етапі (2006–2009 рр.) – етапі прискореного економічного зростання – очікується далі зростання балансового капіталу банків (до 41,3 млрд. грн.), загальних активів (до 356,9 млрд. грн.) та певне уповільнення темпів зростання банківських кредитів в економіку. Це пов'язано з двома обставинами: по-перше, на цьому етапі буде спостерігатися уповільнення темпів зростання грошової маси внаслідок досягнення рівня монетизації, що відповідає вимогам сучасних монетарних систем; по-друге, в активах банків буде поступово зростати частка операцій на фондовому ринку. Водночас уповільняться темпів зростання банківських активів супроводжуватиметься збільшенням абсолютних обсягів кредитування економіки – з 178 млрд. грн. у 2006 р. до 274,1 млрд. грн. у 2009 р. (53,4% від ВВП порівняно з 28% у 2003 р.). Таке зростання в цілому буде відповідати завданням забезпечення інноваційно-інвестиційної моделі соціально-економічного розвитку країни.

На третьому етапі (2010–2011 рр.) буде спостерігатися далі уповільнення темпів зростання балансового капіталу банків, обсягів банківського кредитування. Частка кредитів у

ВВП залишиться приблизно на рівні 2009 р. (53–54%), що на даному етапі забезпечить ефективну участь банків у функціонуванні національної економіки та збалансований розвиток інших джерел фінансування за рахунок фондового ринку, іноземних інвестицій та власних коштів підприємств.

4.6 Розвиток небанківських кредитно-фінансових інститутів та ринку страхових послуг

Сучасний стан та проблеми

Фінансовий сектор України за своїми інституційними та функціональними характеристиками не відповідає завданням випереджального розвитку української економіки. Це найслабший сегмент економічної системи нашої держави. Активи небанківських фінансових установ України (у відсотках до ВВП) значно менші, ніж у країнах Центральної та Східної Європи. Сектор небанківських фінансових установ представлений 355-ма страховими компаніями, 830-ма кредитними спілками, близько 35-ма недержавними пенсійними фондами, 18-ма інститутами спільного інвестування, близько 250-ма інвестиційними компаніями та фондами, а також лізинговими та факторинговими компаніями, ломбардами та довірчими товариствами. Незважаючи на досить велику кількість офіційно зареєстрованих небанківських фінансових установ, їхні активи складають (станом на 01.01.2002 р.) всього 1,86% ВВП і лише 5% активів банківської системи України.

Хоча номінально обсяги страхового ринку зростають, галузь забезпечує перерозподіл всього 3,3% ВВП (аналогічний показник у розвинених країнах становить 8–12%). Сформовані страхові резерви, а також слабкий сектор зі страхування життя (0,7% у загальному обсязі страхових платежів) не дають змогу державі очікувати надходження довгострокових інвестицій в економіку України. Несприятливою ситуацією в цьому є й те, що українські страхові компанії, беручи на себе ризики, укладають договори про перестраховування з іноземними страховиками. За 9 місяців 2002 р. за договорами перестраховування сплачено 3,4 млрд. грн., у т. ч. за кордон – 2,1 млрд. грн.

Слабо розвинуті в Україні такі соціально важливі види страхування, як медичне, пенсійне, страхування життя, страхування сільськогосподарських ризиків. В Україні піддається страхуванню близько 10% ризиків, тоді як у більшості економічно розвинених країн цей показник досягає 90–95%. В Україні проживає близько 7% населення Європи, тоді як частка українського страхового ринку в загальноєвропейському обсязі страхових послуг складає лише 0,05%.

Незначними, порівняно з банківським кредитуванням, є обсяги кредитування кредитними спілками. Не реалізуються можливості таких фінансових установ, як ломбарди. Особливої уваги потребує розвиток інститутів спільного інвестування та лізингових компаній, розвиток яких жодною мірою не відповідає цілям економічної стратегії на визначений період.

Ситуація, що склалася на ринку фінансового посередництва, потребує запровадження ефективних регулювальних заходів Уряду та Верховної Ради України у цій сфері. Насамперед потрібні невідкладні дії, покликані сприяти розвитку ринку страхових послуг. Йдеться про утворення національної системи страхових послуг, здатної забезпечити надійний захист довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для сталого економічного зростання, бути реальним чинником стабільності та стимулом розвитку підприємництва.

Проведення пенсійної реформи в Україні та поступове запровадження тривірневої пенсійної системи передбачає розвиток та ефективне функціонування недержавних пенсійних фондів. У 2003 р. було зареєстровано 35 таких фондів. Враховуючи прийняття закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення”, прогнозується активізація їхнього розвитку.

Структурні завдання

Для вирішення нагальних проблем розвитку ринку небанківських фінансових інститутів та ринку страхових послуг необхідно реалізувати такі завдання:

- ♦ удосконалити систему правового забезпечення розвитку небанківських фінансових інститутів та ринку фінансових послуг, поліпшити регулювання окремих видів фінансових послуг з їхньою адаптацією до європейського законодавства;

- ◆ забезпечити ефективну систему особистого страхування та розробити класифікацію видів діяльності з особистого страхування. Встановити сприятливий режим оподаткування за договорами особистого страхування;
- ◆ сприяти реорганізації інвестиційних фондів та компаній, створених для забезпечення приватизаційних процесів, активізувати роботу з формування нормативно-правової бази відповідно до Закону України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)”;
- ◆ забезпечити механізм гарантування вкладів, виконання обов’язків перед страхувальниками та учасниками недержавних пенсійних фондів, іншими споживачами фінансових послуг;
- ◆ підготувати кадри та забезпечити підвищення їхньої кваліфікації на рівні світових стандартів, що сприятиме забезпеченню ефективного функціонування небанківських фінансових інститутів та ринку фінансових послуг;
- ◆ розвинути ринок таких соціально значимих видів страхування, як пенсійне та медичне; важливим завданням є розвиток окремих видів обов’язкового страхування, яке дасть можливість створити страховий захист для потенційно ризикових груп населення та юридичних осіб, а також значно знизити витрати держави на компенсацію наслідків стихійних лих, аварій та катастроф;
- ◆ сприяти створенню конкурентного середовища на ринку небанківських фінансових послуг; підвищення рівня конкуренції приведе до зниження цін на послуги небанківських фінансових установ та сприятиме розширенню ринку послуг цих установ;
- ◆ створити умови для інтенсивного розвитку інфраструктури ринку небанківських фінансових послуг;
- ◆ сприяти прозорості діяльності ринку шляхом висвітлення через електронні та друковані засоби інформації стосовно діяльності фінансових установ, оприлюднення неконфіденційної інформації щодо результатів діяльності фінансових установ та їхнього фінансового стану;
- ◆ розробити програму проведення через засоби масової інформації роз’яснювальної роботи щодо діяльності небан-

ківських фінансових інститутів та переваг отримання фінансових послуг (страхування, недержавне пенсійне страхування, членство в кредитній спілці тощо);

- ♦ впровадити прогресивні інформаційні технології з управління фінансовими установами, використання яких дасть можливість оперативно отримувати та передавати до наглядового органу достовірну інформацію, а також ухвалювати оперативні управлінські рішення керівниками фінансової установи та органами державного нагляду за діяльністю фінансової установи;
- ♦ розширити спектр фінансових послуг, які надаються фінансовими установами;
- ♦ розробити та запровадити нормативи достатності капіталу та інших показників, вимог, які обмежують ризики по операціях з фінансовими активами.

Кількісні параметри

За прогнозними оцінками, здійснення заходів щодо розвитку ринку небанківських фінансових інститутів та ринку страхових послуг має забезпечити до 2011 р. збільшення загального обсягу наданих фінансових послуг, зокрема їхній сукупний обсяг у відсотках до обсягу внутрішнього валового продукту до 12%, у т. ч. у сфері страхування – до 9% ВВП.

4.7 Розвиток фондового ринку. Удосконалення системи корпоративного управління

Сучасний стан та проблеми

Фондовий ринок України ще не став ефективним засобом залучення інвестицій у реальний сектор економіки, перерозподілу капіталу на користь ефективних галузей економіки, не відновлена довіра інвесторів до державних цінних паперів. Понад 40% від загальних обсягів торгів становить торгівля векселями. Майже не використовуються похідні цінні папери, випуск яких може зменшити потребу в грошових коштах, дуже слабо розвинений вторинний ринок корпоративних акцій та облігацій.

Однією з причин низького рівня розвитку корпоративного ринку є криза системи корпоративного управління. За оцінка-

ми експертів Світового банку, система корпоративного управління в Україні є однією з найслабкіших серед країн з перехідною економікою і тому потребує глибокої реструктуризації. У питаннях корпоративного управління Україна відстає не лише від країн-претендентів на вступ до ЄС, а й перебуває позаду Росії і навіть Грузії.

Корпоративний сектор об'єднує 17 млн. індивідуальних акціонерів, у т. ч. понад 14 млн. дрібних, які з'явилися внаслідок масової приватизації. Сектор займає найвагоміше місце в українській економіці. На його долю припадає майже 75% ВВП. Він поєднує 12,1 тис. відкритих та 22,2 тис. закритих акціонерних товариств, 261,2 тис. товариств з обмеженою відповідальністю та 4,1 тис. інших господарських товариств.

У 2002 р. продовжувалася концентрація акціонерного капіталу у приватних власників. Протягом року кількість власників пакетів акцій, які перевищують 10%, збільшилася на 8,4%. На 15% зменшилися обсяги корпоративних прав держави, але вона й сьогодні залишається найбільшим власником корпоративних прав, володіючи пакетами акцій і частками капіталу 2027 національних компаній та господарських товариств.

Однак за роки реформ в Україні не створено необхідних інституційних передумов, які б сприяли утвердженню ефективних механізмів корпоративного управління, формуванню в цій сфері професійної культури, міжнародних стандартів. Низький рівень корпоративного управління кореспондується з відповідним станом національного фондового ринку. Залишається низькою прозорість акціонерних товариств, значна частина з яких не звітує про свою діяльність. Лише 7% цінних паперів знаходяться в обігу на організованому ринку. Фактична відсутність організованого ринку деформує механізми ціноутворення на ринку акцій, породжує тіньові схеми їхньої реалізації, позбавляє, насамперед малих акціонерів, можливості продавати акції за ринковою ціною чи вигравати від підвищення ринкової ціни акцій.

Великі та малі акціонери майже не мають можливості реалізувати свої управлінські права. Будь-яке бажання впливати на рішення щодо роботи компанії, мати пропорційне представництво у спостережних радах, голосувати на зборах акціонерів та отримувати надійну поточну інформацію про фінансовий стан

акціонерного товариства пов'язане з надзвичайними проблемами. Особливо поширеними є порушення базових принципів корпоративного управління – несанкціоноване акціонерами “вимивання” основних активів корпорацій – продаж або передача відповідних активів менеджерам за цінами нижче ринкових, розмивання акціонерних часток через вторинний випуск акцій без забезпечення привілейованого права акціонерів щодо участі у збільшенні статутного фонду, продаж за тіншовими схемами продукції компаній за цінами нижче ринкових тощо.

Як наслідок – майже кожне друге акціонерне товариство України закінчило 2003 р. зі збитками. Серед акціонерних товариств, пакети акцій яких перебувають під управлінням держави, збиткових підприємств у 2 рази більше, ніж в середньому по Україні. Більшість акціонерних товариств, у т. ч. й тих, що контролюються державою, з року в рік не сплачують дивіденди акціонерам.

Існуюча правова незахищеність корпоративних прав акціонерів (а їхня кількість сягає майже третини населення України) пояснюється значною мірою самоусуненням держави, її правових органів від реалізації своїх регулювальних функцій у зазначеній сфері майнових відносин. Йдеться, по суті, про незахищеність конституційних прав громадян щодо своїх майнових прав, їхнє відверто бруталне порушення. Існуюча ситуація унеможливує залучення через фондовий ринок заощаджень населення на інвестиційні цілі, утвердження ефективних механізмів реалізації приватної власності, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т. ч. і для іноземних інвесторів. Тінізація корпоративних відносин негативно позначається і на бюджетному процесі: штучно знижує його доходну частину.

Структурні завдання

1. Ситуація, що склалася, настійно потребує **прискороного утвердження і розширення фондового ринку**, підвищення його ролі в залученні інвестицій та перерозподілі капіталу в національній економіці, забезпечення випереджального розвитку вторинного ринку й ринку корпоративних цінних паперів, освоєння емісії середньо- і довгострокових цінних паперів цільового

інвестиційного призначення. Потрібно активізувати роботу з випуску облігацій внутрішніх місцевих позик під конкретні інвестиційні проекти.

2. Кабінет Міністрів має невідкладно опрацювати програму дій, яка б забезпечила глибоке реформування чинної системи корпоративного управління, створення механізмів ефективного захисту прав та законних інтересів акціонерів, особливо дрібних, якнайшвидше усунення існуючих недоліків.

Здійснення системної реформи корпоративного управління, його глибока реструктуризація має розглядатися як одне з визначальних завдань уряду в реалізації євроінтеграційного курсу України.

3. Кабінет Міністрів разом з Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку має прискорити формування законодавчої бази розвитку фондового ринку України, доопрацювати та забезпечити (разом з Верховною Радою) прийняття законів “Про акціонерні товариства”, “Про похідні цінні папери”, “Про іпотечні цінні папери”, “Про цінні папери та фондовий ринок” та інші. Особливу увагу слід приділити адаптації відповідного законодавства до правових норм ЄС.

Потрібно створити дієвий механізм обліку прав власності на цінні папери, забезпечити ефективну роботу Національної депозитарної системи.

4. Особливо важливим є здійснення правових та організаційних заходів, які мають підвищити прозорість та відкритість процесу купівлі-продажу цінних паперів емітентів, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, забезпечити визначення реальної ціни на зазначені цінні папери.

Кількісні параметри

Основні показники розвитку фондового ринку України

	2003 р.	2006 р.	2009 р.	2011 р.
Обсяг угод з цінними паперами (млрд. грн.)	120	160	175	185
Обсяг випуску акцій * (млрд.грн.)	91	127	172	207
Обсяг випуску облігацій (млрд. грн.)	4	5	5,3	5,5

* Значення показників вказано за наростаючим підсумком

Реалізація визначених заходів має привести до якісного поліпшення основних характеристик ринку цінних паперів, сприяти підвищенню конкуренції на ринку цінних паперів як серед професійних учасників ринку за ресурси інвесторів, так і серед емітентів за інвестиційні ресурси, зниженню витрат інвесторів, що, у свою чергу стане істотним чинником розширення інвестиційної бази ринку. Очікується, що до 2015 р. обсяги торгів цінними паперами зростуть до 185 млрд. грн., випуск акцій (наростаючим підсумком) – до 207 млрд. грн. Прогнозується, що у 2011 р. обсяг випуску облігацій досягне 5,5 млрд. грн.

Розділ V.

Стратегія утвердження інноваційної моделі розвитку

5.1 Основні напрями становлення інноваційної економіки

Європейський вибір України і, відповідно, необхідність її інтеграції у високотехнологічне конкурентне середовище зумовили необхідність формування інноваційної моделі розвитку, в якій роль головного джерела довготривалого економічного зростання відіграють наукові надбання та їхнє технологічне застосування, яке дасть можливість, передусім, підвищити конкурентоспроможність економіки, гарантувати їй економічну безпеку та чільне місце в Європейському Союзі за стабільних і високих темпів економічного зростання. Водночас інноваційна модель розвитку має розглядатися як інструмент формування засад інформаційного суспільства в Україні.

Реалізація інноваційної стратегії економічного зростання потребує прискореного розвитку високотехнологічних виробництв, спроможних виробляти наукоємну продукцію з високою доданою вартістю, формування експортного потенціалу цих виробництв, підвищення технологічного рівня підприємств завдяки прогресивним вітчизняним і світовим науково-технічним досягненням.

На відміну від розвинутих країн, які до 85–90% приросту ВВП забезпечують через виробництво та експорт наукоємної продукції, Україна, посідаючи за кількістю науковців одне з перших місць у світі, поки що розвивається без суттєвого використання результатів наукових досліджень. Частка вітчизняної наукоємної

продукції становить близько 0,1% на світовому ринку високотехнологічної продукції, який оцінюється в 2,5–3,0 трлн. дол. Україна представлена на цьому ринку переважно продукцією оборонно-промислового комплексу та авіаційної промисловості.

Продовжує деградувати внутрішній ринок науково-технічної продукції. Ознаками цього є:

- ♦ низький рівень попиту на інноваційні розробки всередині країни;
- ♦ неплатоспроможність вітчизняних споживачів, які мають потреби у високотехнологічній продукції;
- ♦ недостатність конкуренції на внутрішніх ринках з боку виробників та постачальників нової техніки та технологій;
- ♦ прагнення західних замовників без істотних інвестицій використати наукові результати виробничої сфери (насамперед за технологіями подвійного призначення).

Все це призводить до того, що інноваційна активність українських підприємств залишається низькою. Так, у 2000 р. інноваційну діяльність здійснювало лише 1491 промислове підприємство (14,8%), у 2001 р. – 1503 (14,3), у 2002 р. – 1506 підприємств (14,6%). Протягом 2003 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалося лише 12,7% загальної кількості промислових підприємств.

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Кількість підприємств, що впроваджували інновації	1491	1503	1506	1238
у % до загальної кількості	14,8	14,3	14,6	12,7
Кількість освоєних нових видів техніки, найменувань	631	610	520	710
Кількість впроваджених нових технологічних процесів	1403	1421	1142	1482
з них ресурсозберігаючих	430	469	430	606

Про переважно екстенсивний характер інноваційних процесів свідчить те, що інноваційна продукція освоюється здебільшого шляхом використання наявних обладнання і технологій. У 2003 р. дещо поживалась робота підприємств по створенню і освоєнню

нових видів техніки та впровадженню нових технологічних процесів. Такий тип інноваційного розвитку має досить вузькі межі і практично неспроможний підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних підприємств протягом тривалого часу. У 2003 р. порівняно з 2002 р. кількість освоєних видів нових машин, устаткування, апаратів, приладів збільшилась на 36,5%, впроваджених нових технологічних процесів - на 29,8%.

Основними чинниками, які обумовлюють недостатній розвиток інноваційної діяльності, є такі:

- ♦ недосконалість законодавства в частині стимулювання з боку держави науково-технологічної та інноваційної діяльності;
- ♦ відсутність сформованої інноваційної інфраструктури, яка б із залученням промислового, банківського та торговельного капіталу поєднувала ланки “освіта” – “наука” – “виробництво”;
- ♦ відсутність механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок та передачі їх до сфери виробництва;
- ♦ відсутність системи стимулювального інноваційного пільгового оподаткування у зв’язку з припиненням дії Закону України “Про інноваційну діяльність” у частині запровадження таких пільг;
- ♦ високий економічний ризик залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва;
- ♦ слабкий розвиток малого та середнього інноваційного підприємництва як провідника інноваційного продукту до масового виробництва.

Стратегічні орієнтири

Світовою практикою напрацьовано три типи стратегій інноваційного розвитку:

- ♦ **стратегія перенесення**, яка полягає у використанні зарубіжного науково-технічного потенціалу і перенесенні його досягнень на терени власної економіки;
- ♦ **стратегія запозичення**, сутність якої полягає в освоєнні виробництва високотехнологічної продукції, що вже вироблялася в інших країнах, шляхом використання власної

дешевої робочої сили та існуючого науково-технічного потенціалу;

- ♦ **стратегія нарощування**, при якій використовується власний науково-технічний потенціал, залучаються іноземні вчені й конструктори, досягається інтеграція фундаментальної та прикладної науки.

Для України перші два підходи менш прийнятні. Для реалізації цих стратегій потрібні значні фінансові ресурси на купівлю ліцензій, які на даному етапі розвитку відсутні. Водночас стратегії перенесення та запозичення несуть загрози, пов'язані з тим, що шляхом трансферу до країни надходитимуть морально застарілі технології.

Зазначені типи стратегій прийнятні лише по відношенню до таких сфер діяльності, де відсутні наукові надбання, але є висококваліфікований виробничий потенціал, що дозволить створити спільні підприємства з поступовим нарощуванням експорту високотехнологічної продукції.

Домінуючим для України повинен стати останній шлях розвитку, що ґрунтується на використанні стратегії нарощування інноваційного потенціалу на заздалегідь визначених державою пріоритетних напрямках науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим вітчизняна наука має бути визнана вищим національним пріоритетом, ресурсне забезпечення якого слід здійснювати першочергово.

5.2 Розбудова економіки знань

Загальновизнаним шляхом підвищення конкурентоспроможності не тільки розвинених країн, а й перехідних економік є розбудова економіки, що базується на знаннях. Спроможність країни до створення знань, зокрема наукових, їх розповсюдження та ефективного використання для розвитку виробництва стають у такій економіці основними факторами зростання поряд з традиційними джерелами – інвестиціями та трудовими ресурсами.

Україна має всі необхідні передумови для розбудови економіки знань. Кожна зі складових такої економіки у нас розвинута більшою чи меншою мірою і має серйозний потенціал для розвитку, проте він ще використовується безсистемно, не налаш-

тований на створення нових конкурентних переваг на ринках, а тому не трансформується у високу якість зростання.

Наявність **диверсифікованої промисловості** зі значною часткою високотехнологічних галузей, розгалуженої мережі наукових інституцій дають підстави для забезпечення переходу від початкових конкурентних переваг (дешева робоча сила, дешеві й багаті природні ресурси) до створення тих конкурентних переваг, що формують інноваційну додану вартість (продаж високотехнологічних продуктів та послуг, ліцензій, тощо).

Україна належить до восьми країн світу, що мають необхідний **науково-технічний потенціал** для створення найсучаснішої авіакосмічної техніки, входить до десятки найбільших суднобудівних держав світу. Має велику частку зайнятих у високо- і середньо технологічних галузях промисловості, співставну з країнами ЄС. Разом із тим продуктивність праці в Україні у декілька разів нижча, ніж у цих країнах.

Незважаючи на досить високий рейтинг України у групуванні країн за індексом спроможності до інновацій згідно зі Світовим звітом про конкурентоспроможність (38 місце з 80 країн у 2002 р.), за індексом розвитку технологій вона лише на 72 місці, інформаційно-комунікаційних технологій – на 67, а зростання конкурентоспроможності – на 77 місці. Це обумовлено, у першу чергу, низькою якістю підприємницького середовища, руйнівним впливом державних субсидій на конкуренцію, низьким рівнем розвиненості маркетингу.

Що стосується **розвитку людського потенціалу**, то знання, здібності та талант завжди були притаманні українцям. Наша країна займає досить високе місце в обстеженні ООН щодо індексу розвитку людського потенціалу (75 місце з 175 країн у 2001 р.). За даними ООН, індекс рівня освіти населення України становив 0,93 і дещо перевищував середній індекс країн Східної Європи та СНД (0,92). Однак внаслідок економічної кризи можливості здобуття якісної освіти та підвищення кваліфікації суттєво звузилися. Вища освіта все більшою мірою стає платною, а отже, недоступною для сімей з рівнем доходу за межею бідності (27,2% сімей у 2002 р.). Рівень знань випускників сільських шкіл значно поступається рівню міських випускників. Комп'ютерні класи мають лише половина міських та третина сільських шкіл.

Інформаційна сфера України має унікальний кадровий ресурс. Щорічно вищі навчальні заклади випускають 50 тисяч спеціалістів з інформаційно-комунікаційних технологій. За кількістю сертифікованих програмістів Україна займає четверту позицію у світі після США, Індії та Росії. Однак основні параметри цієї сфери значно відстають від розвинутих країн. За оцінками Міжнародного телекомунікаційного союзу, Україна перебуває лише на 84 місці серед 178 обстежених країн за доступом населення до телекомунікаційних технологій. Обсяг експорту комп'ютерних послуг становив, за даними Держкомстату, лише 12,2 млн. дол. США або 0,3% від загального обсягу експорту послуг за 2003 р.

Враховуючи курс на європейську інтеграцію України та амбітне завдання ЄС перетворитися до 2010 р. у найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку знань у світі, наша країна не може не прийняти для себе основні засади цієї стратегії ЄС як платформу для інтеграції та подолання існуючого економічного й технологічного розриву з країнами-членами ЄС. Від швидкості просування у цьому напрямі значною мірою залежать терміни та формат інтеграційних процесів, перспективи України у глобальному світі.

Україна для надолуження позицій високотехнологічної держави та забезпечення реального впливу науки й інновацій на економічне зростання повинна збільшити частку ВВП, що інвестується у дослідження та розвиток, хоча б до загальноєвропейського критерію в 3% ВВП у 2010–2015 рр., але за умов: по-перше, доведення частки підприємницького сектору в обсягах цих інвестицій не менш як до двох третин, по-друге, істотної зміни моделі фінансування науки у бік врахування оцінок перспективності технологій, очікуваних результатів їх впровадження, конкурсних засад відбору проєктів.

Ключовою передумовою поліпшення конкурентоспроможності є організація управління інноваційними процесами, що спрямована:

- ♦ на перетворення винаходів та технологічних відкриттів у комерціалізований продукт, тобто їх поглинання ринком із метою отримання прибутків;
- ♦ безперервне вдосконалення створених технологій на їх шляху до ринку;

- ♦ постійне навчання творців, інноваторів та користувачів нових технологій, залучення освіти до процесу безперервного оновлення знань.

Держава повинна допомогти підприємствам стати інноваційно активними через забезпечення макроекономічної стабільності, створення дружнього до інноваторів податкового режиму, інфраструктури фінансового ринку; а також впровадження стимулів для безперешкодного руху знань і технологій через захист інтелектуальної власності, створення доступних інформаційних мереж, диверсифіковану багатоканальну систему навчання.

Для цього важливо:

- ♦ забезпечити чітке розмежування повноважень між міністерствами та відомствами при посиленні їх відповідальності за технологічний розвиток, підвищення рівня інновативності, завоювання ринків, ефективність використання інвестицій;
- ♦ запровадити систематичне розроблення та оновлення довгострокових прогнозів науково-технологічного розвитку;
- ♦ визначити прийнятні для сучасного стану української економіки і адаптувати бізнес-моделі запровадження промислових інновацій (формування виробничих мереж і кластерів підприємств, стимулювання кооперації великих, середніх та малих підприємств, промислово-фінансових груп, тощо);
- ♦ сприяти зменшенню бюрократичних перепон для розвитку наукомістких виробництв та послуг, запровадженню міжнародної системи сертифікації;
- ♦ поглибити інтеграцію України у європейський науково-технологічний простір через організацію цивілізованого трансферу технологій, приведення норм українського законодавства у відповідність до міжнародної Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) згідно з вимогою СОР.

Інфраструктура інноваційної системи ще перебуває у процесі свого становлення. Найголовніші завдання в контексті розбудови економіки знань:

- ♦ формування міжрегіонального інноваційного ринку (створення центрів високих технологій, реструктуризація нау-

ково-дослідних та проектних інститутів в інжинірингові фірми з комерційною інфраструктурою);

- ♦ диверсифікація механізмів фінансової підтримки (венчурного фінансування високоризикових проектів; системи державного й приватного страхування інноваційних ризиків; лізингу наукоємного та унікального обладнання; удосконалення системи експертизи технологій, ноу-хау);
- ♦ законодавче врегулювання сфери інтелектуальної власності.

Досвід розвинутих країн доводить, що стара філософія освіти себе вичерпала – сьогодні освіта вже є не підготовкою до життя, як то було 40-50 років тому, а власне способом життя.

Навчання протягом життя стає формою захисту особистості проти непередбачуваності сучасного світу.

Спроможність людини до сприйняття, фільтрації та поглинання нових знань в епоху стрімкої інформаційної революції формується з дитинства. Це ставить такі вимоги до всіх рівнів освіти:

- ♦ орієнтація на розвиток, а не на відтворення людського потенціалу, відмова від конвеєрного підходу до навчання та обов'язковості єдиних програм;
- ♦ закладання у школі базових навичок до навчання та саморозвитку, освоєння системного мислення та інформаційно-мережевої культури;
- ♦ розширення освітньої свободи студентів через можливість визначати зміст свого навчання як мінімум на 50%, забезпечення їх мобільності;
- ♦ створення сучасної моделі фінансування освіти шляхом формування багатоканальних систем надходження коштів, стимулювання інвестицій у студентів (стипендії, кредити, гранти) або у конкретні програми навчання, формування доступної для середнього класу плати за освітні послуги;
- ♦ впровадження цифрової педагогіки для здешевлення вартості освіти.

Розвиток дистанційного навчання особливо важливий для України з її великою територією та існуванням населених пунктів у гірських селах, депресивних територіях, де гостро стоїть проблема кваліфікованих учителів.

Невід'ємною складовою економіки знань є **динамічна інформаційна інфраструктура та конкурентний інформаційний сектор**.

Найпершими завданнями для їх розвитку мають бути:

- ◆ стимулювання внутрішнього попиту на продукцію цього сектору через повноцінне фінансування програм у сфері інформатизації;
- ◆ перехід від експорту інтелектуальної сировини до продажу високотехнологічних інформаційно-комунікаційних продуктів;
- ◆ виховання елітних кадрів, особливо для галузей високих технологій.

Розбудова економіки знань обумовлює підвищенні вимоги до інформаційної системи, зокрема:

- ◆ забезпечення широкого доступу населення, бізнесу та науки до інформаційних мереж, збільшення рівня покриття території зв'язком, кабельним телебаченням;
- ◆ створення конкурентного ринку Інтернет-послуг на всій території країни;
- ◆ забезпечення безперешкодного доступу науковців до світових баз знань із нових технологій, зареєстрованих патентів та ліцензій, друкованих наукових робіт, створення українських Інтернет – порталів для науковців;
- ◆ завершення формування законодавчої бази для електронної комерції;
- ◆ упровадження електронного уряду як засобу інтерактивного спілкування громадськості з державними інституціями.

З цією метою необхідно якнайшвидше забезпечити реалізацію програм “Електронна Україна”, “Україна – розвиток через Інтернет”, суттєво збільшити обсяги фінансування Національної програми інформатизації.

5.3 Науково-технологічні пріоритети

Критичні технології

Реалізація завдань інноваційної модернізації національної економіки потребує ретельної інвентаризації існуючого в Україні потенціалу вітчизняних технологій і визначення на цій основі науково-технологічних пріоритетів, реалізація яких вимагає першочергової уваги з боку держави. Йдеться про визначення критичних технологій, наявність яких має ключове значення для вирішення нагальних проблем соціально-економічного розвитку та національної безпеки держави. Основні показники продукції, виготовленої за критичними технологіями, мають відповідати світовому рівню чи перевищувати його. Найважливіші критичні технології найчастіше мають міжгалузеву значущість і є базою для технологічного оновлення виробництва, доведення його до конкурентоспроможного рівня.

З урахуванням реальної соціально-економічної ситуації в Україні критеріями віднесення технологій до категорій критичних мають бути:

- ♦ здатність найближчим часом вирішити проблеми виробництва продуктів харчування, лікарських препаратів, медичної техніки та забезпечення ними населення;
- ♦ здатність забезпечити радикальне зниження рівня енергоємності основних виробничих галузей України та залежності від імпорту енергоресурсів;
- ♦ здатність відігравати провідну роль у забезпеченні відповідного рівня обороноздатності;
- ♦ високий ступінь актуальності, загальнодержавна значущість для розвитку галузей народного господарства, спрямованість на розв'язання критично-важливих державних проблем та задоволення першочергових національних потреб.

У кожному пріоритетному напрямі технологічного розвитку має бути відповідна сукупність критичних технологій. Доцільно вважати “критичними” тільки технології, що реалізуються в найближчі 10 років. Їх слід обов'язково враховувати під час розробки та уточнення прогнозу і програм соціально-економічного розвитку, а також програми діяльності Кабінету Міністрів

України на відповідний проміжок часу. Зазначені документи повинні містити не тільки перелік критичних технологій, але й механізми їхнього фінансування та реалізації. Отже, формування переліку й реалізація національних критичних технологій мають стати важливим аспектом державної політики інтенсифікації технологічного розвитку країни.

Світова практика вказує на необхідність йти шляхом уникнення розпорошення коштів та їхньої концентрації на найрезультативніших напрямках. У зв'язку з цим використання пріоритетних технологій потребує фінансово-економічного обґрунтування доцільності державної підтримки кожного з проектів та обмеження їхньої кількості відповідно до ресурсних можливостей.

Відповідно до здійсненої експертизи до основних науково-технологічних пріоритетів України віднесено такі напрями.

Ресурсозберігаючі технології

Провідне місце в науково-технічній та інноваційній діяльності мають посідати пріоритетні науково-технічні розробки, пов'язані зі здійсненням досліджень, спрямованих **на збереження та розвиток природних і виробничих ресурсів країни**. Низка високо-технологічних розробок цього напрямку, створених останніми роками в Україні, за умови їхнього широкомасштабного впровадження можуть забезпечити значний економічний ефект і підвищити конкурентоспроможність вітчизняної продукції. Це, зокрема, **технологія спалювання високозольного низькосортного вугілля в циркулюючому киплячому шарі, а також принципово нова газопаливна апаратура**. Враховуючи обмежені запаси в Україні ресурсів паливно-енергетичного комплексу, ці наукові досягнення є надзвичайно актуальними з точки зору його ефективного функціонування та позитивного впливу на економіку країни.

Численні розробки вчених країни спрямовані на зниження викиднебезпечності у вугільних шахтах та використання ефективних методів боротьби з раптовими викидами вугілля, породи та газу. У цьому ж аспекті перспективною технологією майбутнього має стати **безлюдний високопродуктивний видобуток вугілля з тонких і похилих пластів з використанням автоматизованих комплексів**. Комплекси нового покоління сприятимуть

підвищенню продуктивності праці та збільшенню видобутку вугілля з тонких та похилих пластів у 3–5 разів і, відповідно, забезпечать прибутковість шахт.

Вченими НАНУ виконано низку ефективних розробок, спрямованих на значну економію палива у промисловості та комунальному господарстві. Так, опалення промислових печей за допомогою плоскополум'яних пальників, що забезпечують ефективніші режими теплообміну, дозволяє зменшити витрати палива на 15–20%, а викиди шкідливих речовин — удвічі. Створені модульні струменеві рекуператори радіаційного та конвективного типів для утилізації теплоти відхідних газів промислових печей на 20–30% забезпечать зниження витрат природного газу, необхідного для опалення печей, що значною мірою сприятиме зменшенню енергозалежності України.

Через дефіцитність енергоресурсів пріоритетними у промислово розвиненому світі визнані **пошуки нетрадиційних джерел енергії**. В Україні таким дослідженням та використанню їхніх результатів приділяється значна увага. Вже створено системи комплексного використання термальних вод, геотермального теплопостачання, цілорічного теплохолодопостачання із сезонним акумулятором сонячної енергії, сезонного акумулювання теплоти, використання теплоти від спалення твердих побутових відходів.

Нові матеріали та види продукції

Останнім часом підвищується рейтинг здобутків українських вчених у сфері нанотехнологій, що дозволяють конструювати об'єкти, здатні з молекулярною точністю забезпечити **значне поліпшення властивостей матеріалів** та підвищення продуктивності приладів і обладнання. На основі нанотехнологій створюються матеріали з принципово новими властивостями та визначально високими характеристиками. В установах НАН України вперше у світовій практиці за допомогою методів нанотехнології порошкових матеріалів отримано дрібнозернистий спечений титанат барію з відносною щільністю 99,9% та розміром зерен 0,3 мкм. Ці параметри роблять виготовлену кераміку перспективною для мініатюризації багат шарових конденсаторів. Через формування специфічної графітоподібної наноструктури доведено

можливість отримання вуглецевих плівок надвисокої твердості, які мають бути перспективним матеріалом для застосування у вузлах тертя записувальної та зчитувальної апаратури.

Пріоритетними та перспективними є розробки вчених України, спрямовані на **створення нового типу напівпровідникових скінтіляторів для швидкодіючих рентгенівських інтроскопів, томографів, дозиметрів з великим дозовим навантаженням.**

У процесі розвитку хімічних наук розроблено нові способи одержання **нанокомпозитів на основі електропровідних полімерів**, доведено можливість електрохімічного одержання матричних електропровідних полімерних антикорозійних покриттів. Конструкційні та композитні матеріали поступово стають пріоритетними в матеріальному забезпеченні виробництва.

Застосування нових технологічних засобів **модифікування скандієвих сплавів на основі алюмінію** сприятиме зменшенню залежності України від імпорту стратегічно важливої металопродукції. Для економічного зростання країни та її оновлення на підставі інноваційної моделі велике значення матиме використання результатів вітчизняних наукових досліджень, присвячених розробці дефіцитних імпортозаміщуваних речовин та матеріалів.

Україна має високий потенціал щодо **створення органічних люмінесцентних матеріалів багатогалузевого використання з новими функціями, досконалішою технологією виготовлення із застосуванням доступної сировини.** Не менш актуальною є реалізація програми виготовлення базальтових волокон, тканин та композитів на їхній основі. Застосування цих матеріалів дозволить створити багатотоннажне виробництво базальтових неперервних волокон та виробів з них, за допомогою яких в Україні може бути ліквідовано дефіцит деревини, металу, скловолокна, а також повністю замінено канцерогенний азбест. **А створення високоякісних, термостійких та високоміцних матеріалів** є важливою технічною передумовою виготовлення нової конкурентоспроможної продукції, що пропонується для серійного виробництва та продажу на зовнішніх і внутрішньому ринках. Високою надійністю такої нової продукції характеризуються літаки Ту-334 та Ан-70, газотурбінна електростанція ЕГ-1000, нові моделі дизельних автомобілів, мікроавтобусів, двигунів та багатьох видів продукції легкої та інших галузей промисловості, тобто товарів споживчого призначення, що користуються попитом населення.

Біотехнології

З цього пріоритетного технологічного напрямку в Україні проводяться перспективні розробки. Завдяки фундаментальним дослідженням у галузі біотехнології, а також розробці та впровадженню одержаних результатів отримано **нові лікарські препарати та біологічно активні речовини**, у т. ч. **протишухлинний препарат “Мебіорон”, вже випробуваний у клінічних умовах**. Надалі слід сконцентрувати увагу на забезпеченні успіху зазначених ліків на ринку.

Значну увагу вчених країни, зокрема вчених НАНУ, сконцентровано на пріоритетних наукових розробках, необхідних для АПК України, таких як інтродукція та акліматизація рослин, радіобіологія, проблеми гідро-, космічної та гравітаційної біології, раціональне використання ресурсів живої природи, екології, біорозмаїття та основи заповідності.

Розробка та впровадження нових *біотехнологій* дозволили також запропонувати **вдосконалені діагностичні методи в лікуванні різноманітних захворювань людини, створювати нові високоякісні та високоврожайні сорти озимої пшениці, жита, кукурудзи, тритикале, сої, деякі сорти плодкових, кормових, прямих, овочевих та квіткових культур**. Завдяки біотехнологіям підвищується життєздатність та продуктивність поширених сортів сільськогосподарських рослин.

Загалом, дослідження в галузі біотехнологій мають високий економічний потенціал: протягом перших двох років впровадження очікується 25% приросту інвестованого капіталу та 50% – у наступні роки.

Ракетно-космічні та авіакосмічні технології

Україна має значні можливості для прогресу в розвитку ракетно-космічних та авіакосмічних технологій. Переконаливими доказами цього є серійне освоєння принципово нових моделей літаків, які справедливо вважаються найперспективнішими моделями ХХІ століття. З 22 базових технологій ракетно-космічної галузі Україна володіє 17. Особливо вагомими є дослідження різних типів спорадичного сонячного випромінювання, зокрема іоносферно-плазмосферної та іоносферно-магнітосферної взаємодії, у т. ч. під час збуджень природного походження

(сонячні затемнення, спалахи тощо). Результати цих досліджень є важливою інформацією для визначення змін кліматичних умов життєдіяльності на Землі, що особливо важливо для підвищення ефективності сільського господарства.

Протягом кількох років Інститут технічної механіки НАНУ здійснює розробку математичних моделей динаміки орбітального кутового руху мікросупутників, аеродинамічних впливів, впливів сонячного тиску, взаємодії електромагнітних виконавчих органів системи керування орієнтацією мікросупутника в умовах геомагнітного поля Землі. Завдяки цим дослідженням вирішуються завдання оптимізації основних проектних параметрів виробництва супутників, визначення їхніх технічних характеристик з урахуванням умов застосування.

Технології оборонно-промислового комплексу

Одним з принципових шляхів економічного розвитку України є **використання унікального інноваційного потенціалу її оборонно-промислового комплексу (ОПК)**, носіями якого є науковці — фахівці багатьох науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро. Наявність всесвітньовідомих вітчизняних наукових шкіл в ОПК є унікальним інтелектуальним ресурсом, який держава має ефективно задіяти у своєму економічному розвитку.

Поєднання наукового потенціалу країни з можливостями її ОПК, вибір науково обґрунтованих пріоритетів технологічного розвитку ОПК, концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку — це основні принципи реформування оборонно-промислового комплексу України з метою перетворення його на високотехнологічний наукомісткий сектор економіки.

Попри незадовільний стан бюджетного фінансування галузі, завдяки зваженій зовнішньоекономічній діяльності й використанню альтернативних ресурсних джерел, підприємствам та установам ОПК України вдалося не тільки зберегти, але й практично без державних інвестицій розвинути окремі напрями, критичні для розробки високотехнологічної продукції.

Здійснюються роботи щодо збереження наявного і створення сучасного науково-технічного і виробничого потенціалів, що є

критичним для створення конкурентоспроможної спеціальної техніки. Основними напрямками таких робіт є:

- ♦ інформаційні технології;
- ♦ активна та пасивна (у т. ч. радіотеплова) техніка міліметрового діапазону хвиль;
- ♦ оптико-електронні системи видимого, ближнього і далекого ІЧ-діапазонів;
- ♦ **радіолокаційні системи різних частотних діапазонів;**
- ♦ **ракетні технології;**
- ♦ авіаційні технології.

Більшість передових підприємств ОПК, що реалізують зазначені напрями, вже інвестують власні кошти у прикладну науку і нові розробки в межах програм диверсифікації власної діяльності. Прикладами є ВАТ “Мотор-Січ”, ЗМКБ “Прогрес”, ЦКБ “Арсенал”, ДККБ “Луч”, НДІ “Квант-радіолокація” та інші.

Отже, за нових умов фактично заново створюються науково-технічні та технологічні потужності світового рівня. Водночас потрібно враховувати негативні тенденції в розвитку ОПК, характерні для цивільного сектору економіки, а саме: відплив фахівців, моральне та фізичне зношення унікального обладнання, зниження темпів розробок, зупинка ДКР через незадовільне фінансування.

В інтересах підвищення експортного потенціалу держави необхідно сконцентрувати ресурси на тих технологічних напрямках, на яких вже наявні суттєві набутки для випуску конкурентоспроможної продукції військового призначення. Насамперед це стосується **завершення технологічних проєктів, що є критичними для розробки і виробництва інформаційно-керувальних систем, зокрема роботи зі створення техніки міліметрового діапазону** (у т. ч. твердотільних монолітних приймальних і передавальних приладів, пасивних багатоелементних приладів технічного зору), **оптикоелектронних приладів** (у т. ч. багатоелементних поліспектральних фотоприймальних приладів, тепловізорів, лазерних випромінювачів, оптичних технологій високої здатності), інтелектуальної складової систем керування.

Особливу увагу слід звернути на організацію систем компенсаційних (офсетних) угод на постачання в Україну високотехнологічної продукції. Це дозволить залучити значні іноземні

інвестиції в ОПК України та інші наукомісткі галузі промисловості. Досі Україна застосовувала офсетні угоди тільки на вимогу іноземних партнерів у разі експорту озброєнь.

Для вирішення цього завдання Уряду необхідно розробити та сприяти ухваленню Верховною Радою України відповідних законодавчих актів, які б враховували накопичений досвід офсетної практики багатьох країн світу.

Розвиток високотехнологічного сектору національної економіки, ядром якого є вітчизняний ОПК, вимагає проведення його **докорінної реструктуризації**. Мета реструктуризації ОПК – створення шляхом об'єднання промислових і фінансових активів потужних інтегрованих науково-виробничих структур, у т. ч. транснаціональних, які забезпечать розвиток базових технологій і створять умови для інтенсивного розвитку вітчизняної промисловості. Така робота в ОПК розпочалася відповідно до затверджені Концепції структурної перебудови оборонно-промислового комплексу.

Енергозберігаючі технології

Серед стратегічних завдань інноваційної політики 2004–2015 рр. – **глибокі якісні перетворення в енергетичному секторі економіки**. Це питання, що належить до найскладніших в економічній політиці, великою мірою визначає національну безпеку держави. Україна задовольняє свої потреби у природних енергоресурсах за рахунок власного їхнього видобутку приблизно на 45%. У більшості країн світу рівень енергетичної самозабезпеченості такий самий або навіть нижчий. Проблема полягає в іншому – неприпустимо низькій ефективності використання енергоносіїв та відсутності диверсифікації джерел їхнього імпорту. Низькою є ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів. Енергоемність ВВП в Україні значно вища, ніж в економічно розвинутих державах. Це наслідок деформованої структури виробництва та енергоспоживання, високого рівня тінізації економіки, використання застарілих виробничих фондів енергетики та ряду інших причин.

Найбільш серйозним недоліком є **повільне впровадження енергозберігаючих технологій**. Це питання не набуло в Україні

державної ваги. Предметно ним ніхто не займається. На незадовільному стані енергозбереження позначаються:

- ♦ неврегульованість на законодавчому рівні механізмів економічного стимулювання енергозбереження та самофінансування енергозберігаючих заходів у бюджетній і виробничій сферах;
- ♦ можливість споживати енергію за цінами нижче ринкових або без відповідної оплати за спожиті ресурси;
- ♦ високий рівень енергоспоживання в установах державної сфери;
- ♦ відсутність належного державного контролю за реалізацією завдань енергозбереження.

Розроблена у 1996 р. Комплексна державна програма енергозбереження України обгрунтувала вагомий потенціал енергозбереження, який на 2010 р. оцінюється в середньому близько 86 млн. т умовного палива. Завдяки скороченню споживання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) за рахунок енергозбереження можна майже подвоїти власні паливні можливості країни. Тільки проведення маловитратних короткотермінових організаційно-технічних заходів дозволить забезпечити щорічну економію 12–14 млн. т умовного палива.

Пріоритетними напрямками скорочення енергоспоживання в галузях економіки є запровадження нових та удосконалення наявних енергозберігаючих технологій та устаткування, зменшення матеріалоемності продукції; підвищення рівня і якості використання вторинних енергоресурсів; удосконалення обліку та контролю за витратами енергоресурсів тощо.

Прискорене впровадження енергозберігаючих техніки і технологій повинно забезпечуватися такими економічними заходами та механізмами:

- ♦ фінансування енергозберігаючих проектів за рахунок спеціальних видатків з державного та місцевих бюджетів на енергозбереження;
- ♦ комерціалізація енергозбереження, розширення можливостей контрактної системи завдяки лізинговим операціям, перформанс-контрактуванню та концесіям;
- ♦ ціноутворення на основі збалансування попиту та пропозиції, диференціація тарифів на енергоносії з урахуванням пори року та обсягів споживання;

- ♦ депозитна передплата та заборона безоплатного відпуску енергоносіїв;
- ♦ запровадження економічних стимулів енергозбереження (премії, штрафи, адміністративна та фінансова відповідальність);
- ♦ відновлення загальнодержавного позабюджетного фонду енергозбереження та запровадження механізмів часткового відшкодування державою відсоткових ставок за кредитами, наданими на цілі енергозбереження;
- ♦ запровадження правових механізмів стимулювання енергозбереження.

Важливого значення набуває невідкладне формування законодавчої бази стосовно загальних правил та процедур комерційного обліку на всіх стадіях виробництва та споживання паливно-енергетичних ресурсів.

5.4 Державна політика у сфері науки та технологій

Стратегічні орієнтири

Науково-технологічна сфера України понад десять років функціонує в умовах перехідної економіки, проте істотних зрушень у створенні ринкових механізмів, які забезпечують перетворення науки на ефективний чинник економічного зростання, ще не відбулося, незважаючи на наявний потужний потенціал науково-технологічної сфери та значну кількість завершених наукових досліджень, доведених до унікальних технологій та зразків продукції.

Найважливішою проблемою на шляху до інноваційного розвитку є розробка і реалізація основних підвалин політики держави у сфері науки і технологій на довготривалу перспективу. Під час розробки мають бути визначені не лише завдання розвитку науково-технічної сфери, але й необхідні зміни в управлінні нею, від визначення пріоритетів до організаційного забезпечення реалізації інноваційної стратегії з боку держави. В Україні відсутні ринкові механізми формування інноваційної інфраструктури, немає чіткої стратегії формування ринково орієнтованої національної інноваційної системи. Тому другою важливою проблемою, яку слід вирішити якнайшвидше, є

розумне на даному етапі поєднання ринкових методів управління науково-технологічною діяльністю із заходами державного регулювання. **Нові ринкові структури (бізнес-центри, технопарки, технополіси, венчурні фонди тощо), що можуть ініціювати інноваційний розвиток, поки що слабкі та неспроможні нести повну відповідальність за ці процеси.** Результатом реалізації науково-технологічної політики має стати прорив на пріоритетних напрямках, здійснюваний за участю держави та її інституцій, і, відповідно, подолання технологічного відставання від провідних країн світу та побудова партнерських стосунків з ними. **Отже, третьою важливою складовою інноваційного розвитку має стати** державна система визначення та підтримки реалізації пріоритетів, від фундаментальних розробок до участі у виробництві конкурентоспроможної продукції.

У зв'язку з цим основними інструментами реалізації стратегії, яка має забезпечити суттєве зростання конкурентоспроможності української економіки за рахунок використання науково-технічних інновацій, мають стати:

- ♦ побудова ефективної системи взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ♦ створення та розвиток загальнодержавної інноваційної інфраструктури та розбудова регіональної інноваційної політики;
- ♦ вдосконалення нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності;
- ♦ концентрація фінансових та інтелектуальних ресурсів на реалізації визначених державою пріоритетів інноваційного розвитку;
- ♦ створення умов для розвитку науково-технічного потенціалу та кадрове забезпечення інноваційної діяльності;
- ♦ створення умов для переорієнтації інвестиційних потоків на високотехнологічні сфери виробництва;
- ♦ формування позабюджетних джерел підтримки інноваційної діяльності, законодавче врегулювання питань спільного інвестування, зокрема щодо регулювання ринку венчурного капіталу у сфері інноваційної діяльності.

Формування внутрішнього ринку високих технологій

Важливим чинником науково-технічного та інноваційного прогресу має стати **формування ефективного внутрішнього ринку високих технологій**. Цей процес, що потребує активного державного стимулювання та захисту, передбачає:

- ♦ здійснення політики модернізації та технічного переобладнання діючих підприємств;
- ♦ реалізацію державної програми ресурсо- та енергозбереження;
- ♦ технологічне переоснащення енергетичних потужностей, у т. ч. вугільних шахт;
- ♦ задоволення зростаючого платоспроможного попиту на засоби технічного і технологічного оновлення агропромислового комплексу;
- ♦ технічне переоснащення Збройних Сил України та правоохоронних органів;
- ♦ задоволення внутрішнього платоспроможного попиту у сфері сучасних інформаційних послуг (інформатики, телекомунікацій, звуко- і відеозапису, фінансових послуг, електронного зв'язку тощо);
- ♦ реалізацію державної програми виробництва медпрепаратів та медичної техніки;
- ♦ технічне та технологічне переоснащення навчального процесу в середніх та вищих навчальних закладах, його інформаційне забезпечення;
- ♦ інформатизацію системи бухгалтерського обліку;
- ♦ оновлення побутової техніки довготривалого користування.

В Україні є достатні можливості розвитку внутрішнього ринку високих технологій, потреби якого можуть задовольнятися (за умови відповідної політики Уряду) за рахунок вітчизняного виробництва. Водночас зберігається і може нарощуватися експортний потенціал високотехнологічної та наукомісткої продукції, насамперед на ринки СНД та країн, що розвиваються. Уряду необхідно невідкладно визначити заходи стимулювання експорту високотехнологічної вітчизняної продукції і забезпечити їхню реалізацію.

Інституційно-організаційне забезпечення реалізації пріоритетів технологічного розвитку

Держава має стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень і розробок на найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу.

1. Треба **кардинально поліпшити фінансування науки** шляхом як збільшення бюджетних видатків (у межах не менш як 1,5–1,7% від ВВП на першому етапі і до 2,0–2,5% – на другому етапі), так і залучення позабюджетних асигнувань. Першочерговою державною підтримки потребує фундаментальна наука, що є основою створення власних високих технологій і важливим чинником оновлення наукового потенціалу. Необхідно зміцнити правові засади діяльності Національної академії наук України, посилити її роль у координації фундаментальних наукових досліджень, виробленні та проведенні державної політики в цій сфері.

2. На сучасному етапі актуалізується проблема **зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ**, оснащення їх комп'ютерною технікою, новітнім обладнанням та приладами, створення належно оснащених регіональних та міжгалузевих центрів спільного користування.

Необхідно **підвищувати рівень комерціалізації результатів наукових досліджень**, зменшувати інноваційні ризики високо-технологічних підприємств та венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів, ввести в практику державне замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій.

3. Невідкладним завданням є **інституційне забезпечення державної науково-технічної та інноваційної політики**, що передбачає:

- ♦ удосконалення чинної та розроблення нової нормативно-законодавчої бази науково-технічної і дослідної діяльності, фінансової та організаційної підтримки науки;
- ♦ створення сучасної патентно-інформаційної бази з довідково-пошуковим апаратом, використання світових досягнень інформатики в патентній технології;
- ♦ вироблення державної політики приватизації установ науково-технологічної сфери;
- ♦ удосконалення систем стандартизації та сертифікації, а

також системи державної статистики науково-технічного прогресу, наближення її до європейських стандартів;

- ♦ застосування системи стимулювання, зокрема через податкові преференції, кооперації науки і виробництва, а також механізмів регіональної підтримки науково-технічної діяльності, інноваційного перерозподілу робочої сили;
- ♦ розвиток і поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, її інформаційному та консалтинговому забезпеченні, трансферті технологій, насамперед з країнами ЄС та Росією.

4. Слід вжити всіх необхідних заходів для **збереження кадрового потенціалу науково-технічної сфери**, заохочення молоді до участі в науковій та науково-технологічній діяльності, зокрема шляхом поповнення наукових організацій фахівцями, підготовленими за державним замовленням. Треба запровадити спеціальні гранти для молодих учених, створити спеціалізовані ради для захисту кандидатських і докторських дисертацій з новітніх спеціальностей, ширше практикувати підготовку кадрів вищої кваліфікації в зарубіжних навчальних закладах.

5. На часі також **зміцнення інженерної системи**, яка зберігає свій потенціал і є базовим ресурсом української економіки, під час її переходу в інноваційну фазу розвитку. Це потребує підвищення престижності інженерної праці та рівня її оплати, відновлення на сучасних засадах системи перепідготовки та підвищення кваліфікації інженерних кадрів.

6. Визначальні складові інноваційного розвитку – **інтеграція освіти, науки та виробництва**, об'єднання промислового, банківського та торговельного капіталу в потужні структури, здатні продукувати високотехнологічні, конкурентоспроможні товари та послуги. Відповідно організаційною основою реалізації інноваційної політики має стати створення фінансово-промислових груп, зокрема транснаціональних, а також горизонтальних та вертикальних холдингових компаній, науково-технічних центрів, технополісів, технопарків. У перспективі вони стануть стрижнем науково-технологічного та інноваційного процесу. Окремі з таких структур можуть формуватися і розвиватися через механізми вільних економічних зон.

Водночас Уряд має невідкладно визначити та здійснити конкретні заходи, спрямовані на підтримку венчурних фірм та малих підприємств інноваційної спрямованості.

7. Депресивний стан розвитку малого інноваційного підприємства спричинений відсутністю умов для його інтеграції у процеси інноваційного розвитку великих підприємницьких структур і економіки взагалі. З огляду на це Уряд має розробити систему нормативів та стимулів щодо науково-технічної та виробничої кооперації великого, середнього і малого підприємства у сфері інноваційної діяльності.

Важливим є розвиток спеціальної інфраструктури інноваційного підприємства. В Україні лише зароджується венчурний бізнес (zareєстровано 7 венчурних фондів, 4 з яких є активними), діє лише 3 інноваційні центри, створено 8 технологічних парків. Слід активізувати організаційну роботу зі щорічного проведення конкурсу вітчизняних інновацій та венчурних ярмарок, як механізмів першочергового забезпечення інвестиціями найбільш перспективних інноваційних проєктів; передбачити збільшення держзамовлення на підготовку кадрів для інноваційного підприємства, зокрема інноваційних менеджерів та фахівців з венчурного інвестування.

Трансфер засобів виробництва

Дослідження зовнішнього трансферу технологій в Україну на основі ліцензійних угод свідчить, що майже всі ліцензійні технології не належали до останніх досягнень в науково-технологічній сфері і надходили в середньому з 10-річним запізненням. Зменшує ефективність впливу трансферу технологій на реалізацію пріоритетів технологічного розвитку й відсутність законодавства, яке б забороняло імпортування технологій та здійснення іноземних технологічних інвестицій без чітких вимог стосовно їхньої новизни та позитивного впливу на розвиток пріоритетних галузей економіки країни.

Перетворення трансферу технологій на дієвий інструмент реалізації пріоритетів технологічного розвитку потребує від держави забезпечення доступу до сучасної патентної інформації, надання професійних юридичних та економічних консалтингових послуг з питань трансферу технологій.

Система технічного регулювання

Ключове місце в системі технічного регулювання мають зайняти механізми вирішення таких пріоритетних проблем технологічного розвитку, як *захист внутрішнього ринку від імпорту фальсифікованих та неякісних товарів, а також забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних технологічних товарів на світових ринках*. Потребують істотного удосконалення діючі механізми стандартизації, метрології, сертифікації та акредитації. Незадовільним залишається рівень участі галузевих міністерств та відомств у розробці національних стандартів.

У галузі *сертифікації* головним недоліком двостороннього співробітництва Держкомітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики є відірваність від реальних потреб промисловості. Недостатня поінформованість про критичні бар'єри торгових партнерів та досить вузька структура експорту ускладнюють співпрацю у сфері взаємного визнання результатів оцінки відповідності на паритетній основі. За таких умов обсяги сертифікації засобів виробництва, що імпортуються в Україну, останнім часом зменшилися в кілька разів. Завдання полягає у тому, щоб прискорити розбудову національної системи технічного регулювання, яка має повною мірою відповідати принципам та механізмам ЄС.

Невідкладного вирішення вимагають питання державного захисту інтересів та прав вітчизняного споживача. Для цього необхідно якнайшвидше створити ефективну національну систему захисту прав споживачів, яка б враховувала досвід практичної діяльності міжнародних та європейських конюмерських організацій і забезпечувала б розширення територіальної інфраструктури захисту прав споживачів, розроблення програм захисту прав споживачів на перспективу, створення системи оперативного взаємного сповіщення органів державного контролю та нагляду про виявлення на ринку небезпечних, неякісних та фальсифікованих товарів, створення конкурентоспроможних випробувальних лабораторій з надійною репутацією, забезпечення відповідного фінансування діяльності у сфері державного захисту прав споживача.

5.5 Сценарії розвитку наукомісткого виробництва

Реалізація прогнозних сценаріїв розбудови інноваційного сектору економіки в середньостроковій перспективі залежить від створення необхідних інституційних та економічних передумов для їхнього повномасштабного розгортання. На основі експертних оцінок визначено параметри функціонування інноваційного сектору економіки за трьома ймовірними сценаріями: песимістичним, базовим та оптимістичним.

Ймовірні сценарії розвитку інноваційної ситуації в Україні у 2004–2011 рр.

(у відсотках)

Економічні параметри	Сценарії розвитку		
	песимістичний	базовий	оптимістичний
Частка інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва	7-10	11-30	>30
Питома вага доданої вартості в обсязі виготовленої продукції	<25	25-30	>30
Рівень наукомісткості продукції промислового виробництва	<1	1-3	>3
Частка сектору високих технологій в структурі обробної промисловості	<12	12-15	>15
Рівень інноваційної активності у промисловості	<18	18-40	>40
Частка промислових підприємств, що впроваджують інновації	<15	15-35	>35
Питома вага інвестицій інноваційного спрямування в загальному обсязі інвестицій в основний капітал	<15	15-25	>25

Песимістичний сценарій. Інноваційний розвиток економіки за песимістичним прогнозним сценарієм має найбільш вірогідні перспективи для реалізації за наступних економічних передумов:

- ♦ домінування існуючого на сьогодні декларативного характеру державного стимулювання інноваційного розвитку виробництва;

- ◆ збереження залишкового принципу державного фінансування науково-технічної сфери;
- ◆ збереження існуючої структури та рівня функціонування інституцій інноваційної інфраструктури;
- ◆ збереження несприятливої для інновацій політики комерційних банків, низького рівня довгострокового кредитування технологічної модернізації підприємств реального сектора виробництва;
- ◆ відсутність конструктивної державної програми економічного стимулювання інноваційних структурних зрушень у промисловому комплексі;
- ◆ продовження деформації науково-технічної бази галузевого і заводського секторів науки;
- ◆ збереження диспропорцій у сфері оновлення матеріально-технологічної бази промислового виробництва;
- ◆ збереження високого рівня матеріало- та енергомісткості кінцевої продукції, що зумовлюватиме поступову втрату українськими товаровиробниками високотехнологічної продукції, технологічних ніш на світових ринках.

Базовий сценарій. Передумови економічного розвитку за базовим сценарієм пов'язані з введенням у дію фінансових, податкових та митних стимулів інноваційного розвитку, передбачених Законом України “Про інноваційну діяльність”, а також із суттєвим підвищенням соціального та фінансового статусу працівника галузі науки, оскільки стимулювання перебігу безпосередньо інноваційного процесу втрачає сенс без його забезпечення висококваліфікованими фахівцями.

Оптимістичний сценарій. Реалізація оптимістичного сценарію формування стимулювальної інноваційної політики, орієнтованої на економічне зростання наукомісткого сектору промислового комплексу, повинна здійснюватися з урахуванням комплексного підходу, який охоплює елементи як загальної макроекономічної політики щодо створення сприятливого інвестиційного клімату для реалізації інноваційних проєктів, так і спеціальних стимулів інноваційних технологічних змін, які повинні запроваджуватися на державному рівні. Стратегія здійснення такої політики має включати реалізацію таких управлінських заходів:

- ◆ застосування системи пільг щодо податку на прибуток за умови його використання на інноваційні інвестиції;
- ◆ введення системи податкового кредитування приросту обсягів витрат підприємств на дослідження та розробки;
- ◆ запровадження системи стимулювання кооперації науки і виробництва в інноваційному процесі;
- ◆ пряме державне фінансування інвестицій інноваційного спрямування та інвестицій у розвиток сучасної інноваційної інфраструктури; запровадження системи державних замовлень на окремі види відповідної продукції;
- ◆ поступове збільшення обсягу державних видатків на наукові дослідження і сприяння науково-технічному прогресу з доведенням їх до 2% ВВП на другому етапі; на завершення третього етапу відповідні витрати мають зрости до 2,5–3,0% ВВП.

Етапи інноваційного розвитку

Перший етап (2004–2005 рр.). Основне завдання першого етапу – створення економічних, інфраструктурних та інституційних передумов переходу до інноваційної моделі розвитку. Інструментами реалізації завдань цього етапу мають стати:

1. Впровадження Закону України “Про інноваційну діяльність” в частині пільгового оподаткування інноваційної діяльності та внесення змін до цього закону для вдосконалення процедури здійснення експертизи та державної реєстрації інноваційних проектів, умов надання підприємствам статусу інноваційного тощо.

2. Розбудова сучасної інфраструктури інноваційної діяльності, яка здійснювала б фінансовий, інформаційний, консалтинговий, маркетинговий та інші види підтримки інноваційних проектів. Основними завданнями на цьому шляху є:

- ◆ дальший розвиток мережі інноваційних структур, у т.ч. технологічних парків, бізнес-інкубаторів тощо;
- ◆ формування і законодавче закріплення державної політики підтримки інноваційного розвитку регіонів;
- ◆ передбачення коштів у місцевих бюджетах на підтримку інноваційної діяльності;

- ◆ запровадження механізму кон'юнктурних досліджень на науково-технологічну та інноваційну продукцію;
- ◆ запровадження державного замовлення на інноваційну продукцію;
- ◆ розробка, узгодження та реалізація програм інноваційного розвитку регіонів.

3. Удосконалення нормативно-правової бази щодо регулювання інноваційної діяльності, основним завданням якого має стати розробка пропозицій щодо реструктуризації підприємств зі створенням вертикальних та горизонтальних холдингових компаній, фінансово-промислових груп та інших інноваційно-виробничих об'єднань відповідно до галузевої специфіки інноваційної діяльності.

4. Розвиток науково-технічного потенціалу та кадрового забезпечення інноваційної діяльності. Основними завданнями у цьому напрямі мають стати:

- ◆ розвиток системи професійної підготовки та перепідготовки, підвищення кваліфікації та післядипломного навчання спеціалістів у науковій та науково-технологічній сфері;
- ◆ забезпечення загальних обсягів бюджетного фінансування науки на рівні вимог Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” – 1,7% від ВВП;
- ◆ запровадження системи атестації спеціалістів у сфері інноваційної діяльності.

5. Створення механізмів переорієнтації інвестиційних потоків до високотехнологічних сфер виробництва, а саме – запровадження пільгового довгострокового кредитування учасників інноваційного процесу шляхом створення державних та комунальних фінансово-кредитних установ, економічного стимулювання комерційних банків з цих питань.

6. Створення та розвиток **Державного банку реконструкції та розвитку** з метою інституційного забезпечення надання та супроводу цільових кредитів під інвестиційні проекти інноваційного спрямування на пільгових умовах та з майновими гарантіями їхнього цільового використання.

Другий етап (2006–2009 рр.). Основним завданням цього етапу має стати створення виробництв, що реалізують новітні технологічні уклади, і вихід на внутрішній і зовнішній ринки з наукомісткою продукцією світового рівня. Результатом цього

етапу повинно стати забезпечення реалізації наявних в українській економіці конкурентних переваг в інноваційній сфері та формування нових напрямів інноваційного попиту, в задоволенні якого вітчизняна наукомістка продукція може відіграти домінуючу роль. Йдеться насамперед про технології, що мають високий комерційний потенціал. При цьому важливо враховувати можливість їхнього використання і продажу у вигляді як кінцевого продукту (розробленого устаткування чи техніки), так і проміжної технологічної інформації (ліцензій на створені об'єкти техніки і способи виробництва). У зв'язку з цим особливої ваги набуває інституційне забезпечення системи комплексної підтримки інноваційного розвитку та стимулювання експорту наукомісткої продукції.

Третій етап (2010–2015 рр.). Основним завданням цього етапу має стати закріплення позитивних тенденцій в інноваційному розвитку, створення науково-технічних та інституційних передумов для кардинального технологічного переозброєння економіки та збільшення частки сучасної високотехнологічної, конкурентоспроможної на світовому рівні продукції.

Розділ VI.

Пріоритети структурно-інноваційної перебудови промисловості. Розвиток внутрішнього ринку

6.1 Подолання галузевих структурних дисбалансів

Україна належить до індустріально розвинених країн світу, має один з найбільших в Європі структурно розгалужений промисловий комплекс. Структура промисловості за видами економічної діяльності охоплює – чорну і кольорову металургію та оброблення металів, хімію та нафтохімію, машинобудування, легку, харчову промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів, нафтоперероблення, видобування енергетичних матеріалів тощо. Серед наукоємних галузей – авіакосмічна, суднобудівна, виробництво військової техніки, важке і сільськогосподарське машинобудування, верстатобудівна та інструментальна, електротехнічна і приладобудівна, виробництво засобів зв'язку, інформатики та складної апаратури, медичного устаткування, радіо-, електронна, автомобілебудівна тощо. В їхньому арсеналі – всі відомі базові технології, що використовуються у світовій промисловості: виробництво матеріалів, переробні, заготівельні, металообробні, термічні, збиральні, нанесення покриттів та ін.

Водночас найуразливішим місцем української економіки є структурна розбалансованість промислового комплексу. Його деформованість, високий рівень енерго- та капіталоемності виробництва успадковані від попередньої адміністративної системи. За роки реформ ситуація не лише не поліпшилася, а й значною мірою погіршилася. Частка паливно-сировинних галузей

зросла з 1991 р. майже утричі і у 2003 р. становила половину від обсягів промислового виробництва. Водночас питома вага машинобудування, галузей соціальної спрямованості (легка і харчова промисловість) зменшилась удвічі і становила у 2003 р. – відповідно 13,1% та 19,8%

В роки економічного зростання (2000-2003 рр.) у структурі промислового комплексу відбулися позитивні зрушення. Впродовж 2000-2003 рр. обсяги промислового виробництва збільшилися на 60,3%, тоді як машинобудування – на 107,1, товарів широкого вжитку – на 91,2, а в 2003 р. відповідно – на 15,8%, 35,8% та 20,4%. За цей час суттєво прискорилися темпи зростання продуктивності праці у промисловості: у 2000 р. – на 16,8%, 2001 р. – 18,6, 2002 р. – 11,8 і у 2003 р. – 19,8%. Однак це, звісно, не могло відчутно позначитися на структурі промислового виробництва. Вона і нині залишається деформованою. Радикальна зміна існуючих несприятливих диспропорцій є одним з визначальних завдань промислової політики держави, яка має стати основним інструментом мобілізації і концентрації ресурсних та інституційних чинників підвищення конкурентоспроможності й структурно-інноваційного оновлення української економіки, посилення її соціальної спрямованості.

Стратегічні орієнтири

Стратегічною метою державної структурно-інноваційної політики є створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу України. Базовим довгостроковим критерієм здійснення відповідних структурно-інноваційних змін є забезпечення **системної модернізації промислового виробництва, його відповідності сучасним вимогам науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку. Період 2004-2015 рр. має стати етапним у підготовці інституційних, організаційних та матеріально-технічних передумов завершення індустріального етапу розвитку економіки України, її системної трансформації в постіндустріальне суспільство.** Галузева структура промислового виробництва повинна наблизитися до пропорцій, які мають економічно розвинені країни та країни з перехідною економікою, що досягли

економічного зростання в результаті реалізації активної промислово-інвестиційної політики.

Складовими системної модернізації промислового комплексу України у визначеній перспективі мають стати:

по-перше, активізація і підтримка з боку держави інноваційної спрямованості структурних перетворень за рахунок стимулювання розвитку наукомістких і високотехнологічних галузей, особливо машинобудівного комплексу та створення на цій основі умов для техніко-технологічного оновлення виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності українських товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках;

по-друге, подолання ресурсовитратного характеру виробництва на основі впровадження ресурсо- й енергозберігальних технологій та стимулювання випуску продукції з високим рівнем доданої вартості і розвитку низьковитратних виробництв;

по-третє, формування ефективного внутрішнього ринку, у т. ч. високих технологій. Сьогодні кількісні та якісні параметри внутрішнього ринку, поки що, не відповідають вимогам політики економічного зростання. Промисловість залишається орієнтованою на пріоритетне обслуговування зовнішнього попиту, що робить її залежною від світової економічної кон'юнктури і практично виключає можливість стійкого зростання;

вчетверте, участь вітчизняних підприємств у втіленні великомасштабних міжнародних проєктів, розвитку трансферу високих технологій та продажу ліцензій, створенні спільних підприємств з виробництва продукції, що належить до п'ятого і шостого технологічних укладів, та транснаціональних корпорацій, а також участь наших фахівців у роботі міжнародних організацій з питань розвитку промисловості;

вп'яте, вступ нашої держави до СОТ, що прискорить адаптацію промисловості до умов конкуренції на світових ринках. Водночас для вступу до СОТ необхідно виконати значний обсяг підготовчих робіт, пов'язаних не лише з гармонізацією нормативно-правового забезпечення, а й із запровадженням нових систем технічної регуляторної політики та захисту виробників і споживачів промислової продукції, зміною умов конкуренції, вертикальної та горизонтальної інтеграції виробничого, наукового і фінансового капіталів, з реформуванням системи корпоративного управління.

6.2 Стратегія розвитку внутрішнього ринку

Важливим результатом попереднього етапу реформ є формування внутрішнього ринку. Водночас його кількісні, якісні параметри та інфраструктура поки що не відповідають вимогам політики випереджального розвитку та сталого економічного зростання. Українська економіка залишається орієнтованою на зовнішній ринок, який поглинає до 60% ВВП. Це робить її надто вразливою, залежною від світової економічної кон'юнктури і практично виключає можливість стійкого зростання. Дається взнаки велика частка експорту продукції проміжного споживання з низькою часткою доданої вартості.

Невідкладним завданням Уряду є виправлення цих та інших недоліків, **реалізація сучасної моделі економічного зростання зі збалансуванням її внутрішньої і зовнішньої складових за умови випереджального зростання внутрішнього споживання.** Ця проблема має особливу гостроту у зв'язку з набуттям Україною (найближчими роками) членства в СОТ. За існуючими оцінками, процес приєднання України до СОТ приведе, з одного боку, до підвищення темпів розвитку експортоорієнтованих галузей, диверсифікації та зростання експортної продукції внаслідок лібералізації торговельного режиму країн-партнерів, з іншого, – до посилення конкуренції на внутрішньому ринку. Лібералізація останнього за умови вільного допущення до нього іноземних компаній призведе до витіснення ряду національних виробників з цього ринку та закриття неконкурентоспроможних підприємств.

Для мінімізації втрат від вступу України до СОТ через відкриття внутрішнього ринку необхідно, з одного боку, посилити акценти стратегії структурних змін на ефективне використання внутрішніх ресурсів та факторів розвитку, з іншого, – забезпечити узгодженість стратегічного курсу структурних загальноприйнятих міжнародних механізмів захисту внутрішнього ринку та регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Йдеться насамперед про встановлення зовнішньоторговельного режиму, спрямованого на створення рівних умов господарювання для вітчизняних та іноземних товаровиробників й ефективний їх захист від недобросовісної конкуренції. Ставиться питання про застосування **ефективної імпортової політики з використанням**

процедур, прийнятих у рамках СОТ. Відповідно до правил та зобов'язань, узятих на себе Україною під час вступу до цієї організації, мають встановлюватися ставки ввізного мита та розміри акцизів, застосовуватися стандарти та технічні регламенти, запроваджуватися механізми квотування та ліцензування імпорту, які не суперечать політиці добросовісної конкуренції, зростанню конкурентоспроможності національного капіталу.

**Прогноз динаміки промислового
виробництва України у 2004-2015 рр.**

(у відсотках до попереднього року)

Види діяльності	2003	За оптимістичним сценарієм			За базовим сценарієм		
		2004-2006	2007-2009	2010-2015	2004-2006	2007-2009	2010-2015
		у середньому за період			у середньому за період		
Промисловість, всього	115,8	110,2	113,8	111,9	106,0	106,5	104,7
з них:							
Паливно-сировинні та первинної обробки							
Видобування енергетичних матеріалів	103,6	104,0	106,0	105,0	102,1	102,5	103,2
Видобування металевих руд	107,0	105,0	107,0	106,0	103,0	104,0	104,0
Виробництво енергії (електроенергії, газу, води)	104,7	103,5	108,5	110,8	101,8	102,3	103,0
Металургія та оброблення металу	114,3	106,0	107,5	106,5	104,5	104,0	103,8
Інвестиційно спрямовані							
Машинобудування	135,8	120,0	126,0	118,0	112,0	113,0	108,0
Виробництво неметалевих мінеральних виробів (будматеріалів, скловиробів)	117,9	109,5	114,5	112,5	103,0	108,0	106,0
Споживчо орієнтовані							
Легка промисловість	104,0	115,0	119,0	119,0	106,0	110,0	108,0
Харчова промисловість та перероблення сільсько-господарських продуктів	120,0	113,0	115,0	109,0	108,0	108,0	103,5
Хімічна і нафтохімічна промисловість	116,8	112,0	114,5	113,5	105,0	107,0	104,8

Продовження таблиці

Види діяльності	2003	За оптимістичним сценарієм			За базовим сценарієм		
		2004-2006	2007-2009	2010-2015	2004-2006	2007-2009	2010-2015
		у середньому за період			у середньому за період		
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	108,7	106,0	106,0	106,0	108,0	106,0	104,5
Виробництво деревини та виробів з деревини, целюлозно-паперова та поліграфічна промисловість	125,2	114,0	116,0	111,5	108,0	110,0	103,0

Етапи структурно-інноваційної перебудови

Перший етап (2004-2005 рр.). Основні завдання структурно-інноваційних перетворень на цьому етапі полягають у реалізації існуючих конкурентних переваг окремих виробництв та секторів, що зумовлені їх власними досягненнями у науково-технологічному прогресі і продукція яких користується стійким попитом на ринках. Втілення цього завдання передбачає першочергову підтримку з боку держави розвитку наукомістких, високоспеціалізованих виробництв шляхом стимулювання інвестицій і реалізації інновацій з перспективою дальшого перетворення цих виробництв на “локомотиви” високотехнологічного зростання.

Поряд з цим важлива проблема першого етапу – формування інституціональних, інфраструктурних та економічних засад переходу до здійснення масштабних структурно-інвестиційних перетворень на другому етапі. Йдеться про забезпечення переходу від відомчої моделі організації та фінансування структурно-інноваційних перетворень до запровадження національної системи структурно-інноваційних перетворень, що потребує реалізації комплексу інституційних, правових та економічних заходів, зорієнтованих на підтримку з боку держави, передусім рівних умов конкуренції, захисту прав власності, стимулювання розвитку легального підприємництва, покращання інвестиційного клімату, запровадження світових стандартів якості продукції та захисту навколишнього середовища.

Другий етап (2006-2009 рр.). Основним змістом структурних перетворень на цьому етапі має стати створення виробництв, що реалізують високі технології нового технологічного укладу і забезпечують випуск конкурентоспроможної продукції світового рівня. Йдеться про реалізацію стратегії “інноваційного прориву”, яка базується на прискоренні науково-технологічного прогресу і приводить до створення нових поколінь техніки та технологій, забезпечує просування в постіндустріальному напрямі розвитку і належить до вирішальних завдань стратегії структурних перетворень.

Важливим пріоритетом розвитку на другому етапі є створення умов для піднесення технологічного рівня та конкурентоспроможності тих секторів економіки та виробництв, що деградували за кризові роки, але продукція яких є перспективною з позиції зростання платоспроможного попиту і відповідає означеним вище критеріям.

Зростання ролі держави у сфері макроекономічного регулювання на другому етапі пов’язане насамперед з посиленням середовищестимулювальної та інформаційної функцій стимулювання структурно-інноваційних зрушень за напрямками:

- ♦ стимулювання залучення великих приватних інвестицій та їхнє поєднання в межах конкретних інвестиційних проєктів з бюджетними коштами з метою масштабного зростання інвестиційних ресурсів та підвищення їхньої ефективності;
- ♦ забезпечення ефективної взаємодії науки та виробництва на основі подолання замкнутого характеру розвитку науково-дослідних інститутів та інших закладів науки завдяки інтеграції в межах розробленої стратегії структурно-інноваційних перетворень перспектив розвитку науки, інноваційно-технологічного сектору промисловості та підприємництва шляхом реалізації широкого спектру взаємопогоджених інституціональних чинників;
- ♦ формування відповідних складових інфраструктури інноваційного розвитку та забезпечення її дієвої підтримки з боку держави;
- ♦ стимулювання комерціалізації діяльності сектору науки та нових технологій, створення механізмів трансферу інноваційного продукту у виробництво і забезпечення на цій

основі прискореного впровадження результатів наукових розробок та досліджень з метою побудови засад інноваційної економіки;

- ♦ активізація людського капіталу як вирішального чинника структурно-інноваційного оновлення виробництва шляхом реалізації комплексу програм щодо модернізації системи освіти з метою наближення її до потреб внутрішнього ринку держави і до стандартів ЄС.

Третій етап (2010-2015 рр.). Основні стратегічні завдання даного етапу полягають у дальшому використанні механізмів та чинників структурно-інноваційного оновлення виробництва з метою отримання очікуваного ефекту від модернізації технологічної бази економіки та забезпечення активної інтеграції вітчизняного виробництва у світогосподарську і, насамперед, європейську систему на нових інноваційно-технологічних та інформаційних засадах, що відповідають стадії постіндустріального розвитку. Держава на цьому етапі має приділяти першочергову увагу виконанню таких функцій, як розвиток та підтримка структурно-інноваційної інфраструктури на рівні, що відповідає вимогам розвиненої ринкової економіки, посиленню інформаційної підтримки промислового виробництва на основі використання сучасних інформаційних та телекомунікативних технологій, а також стимулюванню міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, її інформаційного та консалтингового забезпечення.

Кількісні параметри

Кількісні параметри, що характеризують структурно-інноваційні зміни в промисловому комплексі України, реалізація яких буде забезпечена внаслідок втілення в життя визначених завдань першого, другого та третього етапів системної модернізації, характеризуються даними двох сценаріїв: оптимістичного та базового.

**Прогноз структури промислового виробництва
України у 2004-2015 рр.**

Види діяльності	2003	За оптимістичним сценарієм			За базовим сценарієм		
		2004-2006	2007-2009	2010-2015	2004-2006	2007-2009	2010-2015
		на кінець періоду			на кінець періоду		
Промисловість, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з них:							
Паливно-сировинні та первинної обробки	41,4	35,8	30,2	23,9	38,3	35,0	32,6
Видобування енергетичних матеріалів	5,8	5,0	4,1	2,8	5,4	4,8	4,4
Видобування металевих руд	2,5	2,9	2,4	1,8	3,1	2,9	2,8
Виробництво енергії (електроенергії, газу, води)	11,3	10,4	9,0	8,5	11,1	9,8	8,9
Металургія та оброблення металу	21,8	17,4	14,7	10,9	18,7	17,5	16,6
Інвестиційно спрямовані	16,0	20,5	26,8	35,9	18,8	22,0	26,2
Машинобудування	13,1	17,6	23,9	32,9	16,1	19,2	23,2
Виробництво неметалевих мінеральних виробів (будматеріалів, скловиробів)	2,9	2,9	2,9	3,0	2,7	2,8	3,0
Споживчо орієнтовані	19,8	23,8	24,7	22,1	23,2	24,2	23,0
Легка промисловість	1,3	1,53	1,75	2,52	1,3	1,5	1,8
Харчова промисловість та перероблення сільсько-господарських продуктів	18,5	22,2	22,9	19,6	21,8	22,7	21,2
Хімічна і нафтохімічна промисловість	6,8	7,3	7,4	8,1	6,7	7,0	7,0
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	9,5	5,7	5,4	5,2	4,5	4,2	4,0
Виробництво деревини та виробів з деревини, целюлозно-паперова та поліграфічна промисловість	3,9	4,3	4,5	4,4	4,1	4,5	4,1

У результаті реалізації визначених вимог системної модернізації стане ймовірним досягнення оптимістичних параметрів, згідно яких передбачаються високі темпи зростання машинобудування та менш значні темпи розвитку енергомістких сировин-

них видів економічної діяльності з низьким рівнем доданої вартості (металургії та оброблення металу, видобування металовміщуючих руд тощо) з відповідним зниженням їхньої частки у промисловому виробництві, а також створення сприятливих умов для розвитку споживчо-орієнтованих видів економічної діяльності (легка і харчова промисловість). При реалізації такого сценарію прогнозується поступове скорочення питомої ваги продукції паливно-сировинних видів діяльності, яка у 2006 р. становитиме 38,7% а у 2011 р. – 31,0%. Частка машинобудування поступово збільшуватиметься і у 2006 р. досягне 14,9%, у 2011 р. – 23,2%. Частка продукції харчової промисловості також збільшується і у 2009-2011 рр. становитиме 21,0-21,2% (проти 19,1% у 2001 р.), що дозволить за умов активного реформування сільського господарства цілком задовольнити потребу населення у продуктах харчування за рахунок власного виробництва.

Розрахунки за базовим сценарієм з помірними темпами зростання виробництва здійснювалися на основі збереження існуючих тенденцій розвитку промислового комплексу з урахуванням позитивних змін у 1999-2003 рр. За прогнозними оцінками, за наявності відповідних передумов питома вага паливно-сировинних видів діяльності та первинної обробки залишатиметься надалі на високому рівні і в 2006 р. становитиме 39,6%, 2012 р. – 35%, частка машинобудування у загальному обсязі продукції промисловості у 2006 р. складатиме 14,1% і у 2011 р. – 17,7%, а частка харчової промисловості у 2004-2011 рр. залишиться на рівні 20,0-22,0%.

6.3 Енергетичне забезпечення економіки.

Перспективний баланс паливно-енергетичних ресурсів

Сучасний стан та проблеми

Відокремлення енергосистеми України від єдиної енергосистеми колишнього СРСР та перехід до світових цін на нафту і газ призвели, з одного боку, до дефіциту первинних енергоресурсів, а з другого до надлишкових виробничих потужностей вторинних енергоресурсів, передусім електроенергії та нафтопро-

дуктів. Дефіцит бюджетних асигнувань за відсутності ринкових умов відтворення основного капіталу, кризи платіжної системи та бартеризації господарських зв'язків позначилися на відчутних темпах падіння виробництва та істотному погіршенні фінансового стану підприємств ПЕК. Лише у 2001 р. це падіння вдалося призупинити. Однак ситуація в енергетичному забезпеченні економіки залишається вкрай складною.

Слід враховувати високу енергоємність ВВП, яка у 2003 р. складала 0,82 кг у. п. на одну грн. ВВП. У країнах ЄС цей показник складає 0,2 кг. Електроємність ВВП України становить близько 0,75 кВт год/дол. ВВП, у той час як у країнах ЄС – в середньому 0,37 кВт год. Відповідна різниця пояснюється насамперед відмінностями структури промисловості, яка поглинає в Україні близько 47% паливно-енергетичних ресурсів. Якщо в країнах ОЕСР на металургію (найбільш енергоємну галузь) припадає 4,2% промислового виробництва, то в Україні – 22,8%. Це наслідок деформованої структури виробництва та енергоспоживання, використання застарілих виробничих фондів енергетики, повільного впровадження енергозберігаючих технологій та ряду інших причин. Поліпшення відповідно до визначеної стратегії структурної розбудови української економіки має розглядатися як один з визначальних чинників зниження її енерговитратності.

Стратегічні орієнтири

Серед стратегічних завдань наступного десятиріччя – **глибокі якісні перетворення в енергетичному секторі економіки**. Це питання належить до найскладніших в економічній політиці і великою мірою визначає національну безпеку держави. Україна задовольняє свої потреби в природних енергоресурсах за рахунок власного їхнього видобутку приблизно на 45%. У більшості країн світу рівень енергетичної самозабезпеченості такий самий або навіть нижчий. Проблема полягає в іншому – неприпустимо низькій ефективності використання енергоносіїв та відсутності диверсифікації джерел їхнього імпорту.

Україна стоїть перед **необхідністю вироблення нової енергетичної стратегії**, інструментами реалізації якої мають стати

Комплексна державна програма енергозбереження, Програма державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії і малої гідро- та теплоенергетики. До 2010 р. треба забезпечити економію традиційних паливно-енергетичних ресурсів обсягом 12-15% від загального їхнього споживання. До цих же інструментів належить Національна програма “Нафта і газ України до 2010 року”, спрямована на збільшення обсягу розвіданих запасів нафти і газового конденсату.

Відповідно до Розпорядження Президента України від 27.02.2001р. №42/2001 “Про розроблення Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. та дальшу перспективу” розроблено проект зазначеної Стратегії, який у грудні 2003р. подано Президенту України та до Кабінету Міністрів України.

Головною ціллю Стратегії є докорінна перебудова національного паливно-енергетичного комплексу з використанням передових технологій, підвищення ефективності і забезпечення ринкових умов його діяльності та приведення до вимог світового рівня.

До зазначеної стратегії включено розділи щодо стратегій розвитку електроенергетичної галузі, атомної енергетики, нафтогазового комплексу, вугільної промисловості, пріоритетні напрями та обсяги енергозбереження, регіональні проблеми енергетики.

Принципово значущим у стратегічному плані завданням наступного періоду є забезпечення європейської інтеграції енергетичного комплексу України. Слід враховувати об’єктивні труднощі, пов’язані, по-перше, з принциповою відмінністю стандартів енергозабезпечення в ЄС та високою енергомісткістю української економіки, по-друге, – з фактичною інтегрованістю енергосистеми України за своїми ресурсними, технічними та технологічними параметрами в енергетичну мережу Росії, по-третє, – з відсутністю в достатніх обсягах як в Україні, так і в Росії вільних інвестиційних ресурсів, необхідних для радикальної зміни відповідно до стандартів Євросоюзу структури та технологічного рівня ПЕК нашої держави.

Водночас у цьому питанні існують і відчутні конкурентні переваги України. Вони пов’язані з можливостями реалізації транзитних функцій у поставці енергетичних ресурсів з Росії та Центральної Азії до країн ЄС. У цьому контексті принципове

значення має взаємна співпраця української сторони та країн ЄС, і насамперед Польщі, в реалізації нафтотранспортного коридору Одеса-Броди-Гданськ. У контексті нової ситуації, яка склалася в Іраку, геостратегічна значимість цього нафтопроводу суттєво зростає. Йдеться про перспективи транспортування до Європи не лише каспійської нафти, а й нафти близькосхідного регіону. Загалом, різновекторна інтеграція України в загальноєвропейську систему транспортування нафти може стати одним з визначальних чинників обопільної зацікавленості у прискоренні євроінтеграційного курсу України.

Україна стоїть перед необхідністю визначення та реалізації енергетичної стратегії, яка повинна кардинально відрізнитися від попередньої моделі кількісного розвитку енергетики, спрямовуватися насамперед на реалізацію якісно нових завдань – забезпечення надійної енергетичної безпеки нашої держави, високої екологоенергоефективності виробництва і використання енергії.

Завданням стратегічної ваги є реалізація розробленої у 1996 р. Комплексної державної програми енергозбереження на період до 2010 р. Обґрунтований нею потенціал енергозбереження оцінюється приблизно у 86 млн. т умовного палива. Тільки завдяки цьому можна майже подвоїти забезпеченість країни власними енергетичними ресурсами. **Реалізація державної програми енергозбереження може стати одним з ключових чинників технологічного переоснащення всієї української економіки. Основна мета намічених перетворень – знизити енергоємність української економіки до показників країн ЄС.**

Завдання полягає у тому, щоб суттєво змінити баланс споживання енергоносіїв, істотно зменшити як абсолютні показники, так і частку споживання природного газу з одночасним збільшенням обсягів та питомої ваги споживання вугілля, запаси якого в Україні є досить значними.

Залежно від темпів і пропорцій розвитку економіки до 2011 р. реальними стратегічними орієнтирами є досягнення енергоємності економіки на рівні 0,4-0,6 кг н.е./дол. ВВП та споживання електроенергії на рівні 4000-5000 кВт год. на одну особу. Забезпечення цього має відбуватися поетапно.

На першому етапі (2004-2005 рр.) мають бути здійснені: інституційне та законодавче забезпечення реформування енерго-

ринку України, нормалізація взаєморозрахунків між суб'єктами енергоринку (доведення рівня сплати за спожиту електроенергію і тепло до 90-95%); забезпечення стабільності та збалансованості енергетичної системи; зменшення технологічних та комерційних втрат до нормативного рівня; запровадження ефективних інституційних та організаційних механізмів енергозбереження, створення для цього необхідного правового поля; збільшення коефіцієнту використання встановлених потужностей електростанцій тощо. За цей період мають бути вирішені питання диверсифікації енергопостачання, реструктуризації заборгованості та завершена програма приватизації енергопостачальних компаній.

На другому етапі (2006-2009 рр.) необхідно продовжити програму приватизації енергогенерувальних компаній з метою *створення реальної конкуренції* у сфері виробництва електроенергії та здійснити заходи щодо формування роздрібного ринку електроенергії. Мають бути впроваджені ефективні моделі внутрішніх ринків природного газу та енергетичного вугілля. З метою зменшення контрпродуктивного впливу на економіку, тарифна політика на цьому етапі має бути спрямована на *зменшення виробничих витрат енергопідприємств* та створення можливостей модернізації пріоритетних об'єктів ПЕК за рахунок інвестиційних податкових кредитів. Пріоритетом структурної політики має стати перехід від корпоративного до регуляторного принципу державного впливу на кон'юнктуру ринків енергоресурсів.

На третьому етапі (після 2009 р.) суб'єкти енергоринку повинні мати можливість забезпечити суттєве зростання рівня рентабельності. Лише за цієї умови виникне можливість здійснення *масштабних заходів щодо модернізації та реконструкції* основних фондів енергогенерувальних потужностей. Основною проблемою цього етапу є реалізація *стратегії розвитку атомної енергетики та поновлюваних джерел енергії*. Ринкові відносини у поєднанні з державною регуляторною політикою в енергетичній сфері мають, врешті-решт, забезпечити *оптимальний енергобаланс та органічну європейську інтеграцію енергетичного сектору країни*.

У період 2004-2015 рр. мають відбуватися істотні зміни у структурі енергобалансу України.

Паливно-енергетичний баланс України до 2015 року
(млн. т умовного палива)

	2003 *	2005	2010	2015
Вугілля	40,0	44,4	49,6	53,0
Нафта та газовий конденсат	5,5	5,9	6,8	7,5
Природний газ	22,2	23,8	27,0	30,1
Торф та деревина	0,9	1,0	1,2	1,4
Електроенергія АЕС	29,4	29,9	32,7	33,5
Електроенергія ГЕС	3,4	3,1	2,4	1,9
Відновлювані джерела енергії	0,6	1,2	3,3	3,8
Виробництво ПЕР	102	109	123	131
Вугілля	3,5	4,0	5,5	6,5
Нафта	12,1	12,2	12,7	13,6
Нафтопродукти	10,8	11,6	13,5	14,7
Природний газ	66,6	70,1	77,0	79,3
Електроенергія	0,0	0,0	0,0	0,0
Імпорт	93	98	109	114
Вугілля	-4,4	-7,2	-9,6	-11,2
Нафта	0,0	0,0	0,0	0,0
Нафтопродукти	-4,9	-5,0	-5,2	-5,7
Природний газ	-5,8	-5,8	-5,8	-5,8
Електроенергія	-1,2	-1,3	-1,3	-1,3
Загальний експорт	-16	-19	-22	-24
Загальне первинне постачання енергії	179	188	210	221

* Попередня оцінка

6.4 Розвиток ринку електроенергії

Сучасний стан та проблеми

Особливістю електроенергетичного балансу України у 1991-2000 рр. була стійка тенденція до зниження виробництва та споживання електричної енергії при постійно зростаючій частці електроенергії, виробленої атомними електростанціями. Протягом цього періоду виробництво електроенергії скоротилося на 37,9%, але, починаючи з 2001 р., спад виробництва електричної енергії припинився і упродовж 2002 р. закріпилася тенденція до поступового його зростання.

Однією з нагальних проблем галузі є оновлення основних фондів. Електроенергетичне обладнання вкрай зношене і використовується на межі технічних можливостей. На кінець 2002 р. понад 95% енергоблоків відпрацювали свій розрахунковий ресурс, який становить 100 тис. год., у т. ч. 72% перевищило граничний ресурс (170 тис. годин), понад 53% знаходяться в експлуатації понад 220 тис. годин, що перевищує прийняту у світовій практиці межу фізичного зносу та морального старіння. Розрахунки свідчать, що до 2005 р. кількість обладнання з терміном експлуатації 30 років і більше становитиме майже 80%. Складним є технічний стан магістральних електричних мереж.

Україна має надлишкові енергогенерувальні потужності. У 2000 р. обсяг експорту електроенергії склав 6,5 млрд. кВт г, в 2002 р. – 8,6 млрд. кВт г. Вступ до СОТ матиме надзвичайно важливі наслідки для України, зокрема впровадження правил торгівлі, визнаних на багатосторонній міжнародній основі. Вступ України до СОТ та інтеграція до Європейського співтовариства створить українському товаровиробнику більш сприятливі умови для проникнення на ринки інших країн. На даний час проблема паралельної роботи ОЕС України з енергосистемами Центральної та Східної Європи вирішується поетапно шляхом створення “енергетичних островів”.

Стратегічні орієнтири

Стратегічними цілями розвитку електроенергетичного комплексу є його докорінна перебудова на основі новітніх технологій із забезпеченням маневровості, енергетичної та економічної ефективності, що сприятиме зовнішній конкурентоспроможності та ринковим умовам функціонування, стале, надійне, безпечне, якісне та ефективне постачання електричної енергії.

Важливим завданням першого етапу енергетичної політики є забезпечення переходу до повного відшкодування населенням вартості спожитої електроенергії до кінця 2005 р. Діючі тарифи на електроенергію для населення відшкодовують лише до 63-65% ринкового тарифу і не змінювалися з 1999 р.

Завдання Уряду – розробити та реалізувати програму реконструкції українських ТЕС, адаптації їхнього обладнання до

використання низькоякісного вітчизняного вугілля, запровадження у тепловій енергетиці новітніх технологій, які дозволили б користуватися вітчизняною паливною базою.

Україна має необхідні технічні та технологічні можливості успішного розв'язання цього завдання. Це дозволить не лише підвищити енергетичну незалежність країни, а й відкрити перспективу для розвитку вугільної промисловості, задіяти відповідні потужності вітчизняного машинобудування, чорної та кольорової металургії, хімічної промисловості, приладобудування та будіндустрію, істотно знизити потреби в імпорті природного газу. Потрібно враховувати і зацікавленість у такій політиці іноземних інвесторів, а також екологічний аспект цієї проблеми.

Предметом особливої уваги Уряду має бути й атомна енергетика. Слід забезпечити введення в дію енергоблоків АЕС високого ступеня готовності, модернізацію діючих енергоблоків з метою підвищення їхньої надійності та безпеки, створення повного циклу виробництва ядерного палива. Важливо забезпечити добудову гідроакумулюючих електростанцій, підтримку розвитку нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії та мало-гідро- і теплоенергетики. Водночас потрібно зміцнювати потужності власної сировинно-ресурсної бази паливно-енергетичного комплексу, розширювати розвідку та видобуток запасів нафти та газу.

Основа поточних та стратегічних завдань розвитку енергоспоживання – поглиблення ринкових перетворень у паливно-енергетичній галузі, створення прозорого ефективного енергоринку, формування на його основі рівноважних міжгалузевих цін, гнучке поєднання інструментів державного та кооперативного управління, створення високоефективних інтегрованих паливно-енергетичних компаній. У 1997-2002 рр. було частково реалізовано програму приватизації енергопостачальних компаній. Нині у державній власності знаходяться контрольні пакети акцій 12 обласних енергопостачальних компаній. Завдання полягає у тому, щоб впродовж 2004-2005 рр. в основному завершити приватизацію енергопостачальних компаній.

Предметом постійної уваги Уряду мають бути завдання інтеграційних процесів у напрямку об'єднання енергетичних потенціалів держав у масштабах євразійського континенту, посилення ролі України як енерготранзитної держави.

У розвитку енергетичного комплексу України особливу роль може відіграти залучення іноземного капіталу. В нафтовидобувній та газовидобувній сферах залучення іноземних інвесторів проблематичне через відсутність великих і привабливих для розробки родовищ нафти та газу. Можливий прихід у цей сектор невеликих іноземних компаній, як це має місце з канадськими та американськими компаніями, що вже працюють в нафто- та газовидобуванні України.

Найбільш привабливими для великих іноземних інвесторів є українська газо- та нафтотранспортна системи. В цьому напрямі слід очікувати найбільших змін та розвитку. Україна вже нині являє собою великий ринок природного газу і нафтопродуктів, і цей ринок у перспективі буде розширюватися, що становить інтерес для країн-експортерів газу і нафти – Росії та держав Каспійського регіону (Туркменистану, Казахстану, Азербайджану), а в перспективі Ірану та інших країн регіону.

Кількісні параметри

Обсяг споживання електроенергії (брутто) у 2003 р. становив 176,7 млрд. кВт г. У 2011 р. передбачається поступове зростання електроспоживання до 207,5 млрд. кВт г. Середньорічні темпи зростання електроспоживання у 2004-2006 рр. становитимуть 1,5%, а у 2007-2011 рр. – 2,5%, а у період 2012-2015 рр., враховуючи деяке уповільнення динаміки реального ВВП по відношенню до попереднього періоду, – 2%.

Обсяги виробництва електроенергії атомними електростанціями, що працюють у базових режимах, враховують введення в експлуатацію блоку №4 Рівненської АЕС та блоку №2 Хмельницької АЕС з повним навантаженням, починаючи з 2006 р. У 2011 р. обсяг виробництва електроенергії АЕС становитиме 91,5 млрд. кВт г при 81,4 млрд.кВт г у 2003 р.

Обсяги виробництва електроенергії гідроелектростанціями визначені на основі середньорічних показників водності Дніпра та Дністра і складають у середньому 9,5 млрд. кВт г на рік.

Прогнозні значення обсягів виробництва електроенергії гідроакумулюючими електростанціями враховують введення протягом 2007-2008 рр. гідроенергетичних потужностей на Ташлицькій ГАЕС та протягом 2009-2010 рр. – на Дністровській ГАЕС.

У 2008 р. обсяг виробництва електроенергії ГАЕС складатиме 0,3 млрд. кВт г, а у 2011 р. – 0,9 млрд. кВт г при 0,2 млрд. кВт г у 2002-2006 рр.

Рівні виробництва електроенергії тепловими електростанціями визначені як “замикальні” по балансу і повинні у 2005 р. складати 85,6 млрд. кВт г, у 2010 р. – 95,6 млрд. кВт г та у 2011 р. – 100,6 млрд. кВт г. У період 2013-2015 рр. рівні виробництва електроенергії тепловими електростанціями матимуть тенденцію до деякого зниження за рахунок збільшення виробництва атомними електростанціями.

Нафтогазовий комплекс

Сучасний стан та проблеми. *За 2003 р. в Україні видобуто 3942 тис. т нафти з газовим конденсатом і 19009,0 млн. м³ газу, що порівняно з відповідним періодом минулого року більше видобутку нафти з конденсатом на 5,8% (215,0 тис. т.), а газу – на 2,5% (468,1 млн. м³).*

Ємкість українського ринку нафтопродуктів складає 15-17 млн. т, у той час як виробничі потужності України становлять близько 20 млн. т на рік. Ситуація на ринку нафтопродуктів залежить в основному від обсягів та умов поставки саме російської нафти, які з року в рік збільшуються. У січні-серпні 2003 р. на нафтопереробні підприємства України поставлено 16110,1 тис. т. нафти, у т. ч. за рахунок власного видобутку – 8,6%, поставок з Російської Федерації – 85 та з Казахстану – 6,4%.

Основою для нарощування розвіданих запасів нафти і газу є нерозвідані ресурси вуглеводнів, які в цілому по Україні оцінюються в 4978,3 млн. т у. п., у т. ч. 1137,1 млн. т нафти з конденсатом, 3841,2 млрд. м³ газу. При цьому третина нерозвіданих ресурсів газу і 19% нерозвіданих ресурсів нафти припадають на акваторії Чорного і Азовського морів. Понад половина (57%) поточних розвіданих запасів за своїми характеристиками відносяться до категорії важковидобувних. Тому для нарощування видобутку необхідні прискорена розвідка і переведення до категорій розвіданих запасів значних потенційних ресурсів нафти і газу.

Транспортування нафти. За 2003 р. обсяги перекачування нафти підприємствами магістральних нафтопроводів склали

56,7 млн. т, що на 18,1% більше порівняно з 2002 р. На експорт країнам Західної Європи (Словаччині, Угорщині, Чехії) про-транспортовано 22,3 млн. т, що на 29% більше відповідного пе-ріоду минулого року, а для потреб України – 15,5 млн. т, що на 21% більше порівняно з відповідним періодом минулого року. Транзитні обсяги перекачування нафти в загальному обсязі скла-дають 57,2%, а на нафтопереробні підприємства України – 40,9%.

Недостатні темпи робіт з відновлення ресурсу нафтопроводів та модернізації технологічного обладнання можуть призвести до аварій з великими економічними і екологічними наслідками. Водночас існуючий фінансовий стан нафтотранспортних підпри-ємств не дозволяє проводити заходи стосовно забезпечення їхньо-го ефективного функціонування, що пов'язано з неповним вико-ристанням потужностей нафтотранспортної системи (менше 40%), високим рівнем податкового навантаження, погіршенням технічного стану об'єктів нафтопроводів.

Транзит природного газу. До складу газотранспортної системи (ГТС) України входять: 36,4 тис. км газопроводів (у т. ч. 23,2 тис. км магістральних газопроводів і 12,7 тис. км газопро-водів-відводів), 72 компресорні станції (112 компресорних цехів) загальною потужністю 5,4 млн. кВт, 13 підземних сховищ газу загальним активним об'ємом понад 30 млрд. м³, понад 1,3 тис. газорозподільних станцій.

За експертними оцінками вітчизняних і зарубіжних фахівців, реальна спрацьованість трубопроводів, що наближається до прийнятого амортизаційного рівня (33 роки), має місце приблиз-но у 60% лінійної частини ГТС. За відсутності необхідних тех-нічних заходів щодо відповідного капремонту і реконструкції слід очікувати, вже починаючи з 2004 р., серйозної аварійності і фактичного виходу цих газопроводів за межі експлуатаційних можливостей.

Стабілізація газопостачання з одночасним переходом до взае-морозрахунків між господарюючими суб'єктами України та га-зопостачальниками з інших країн без втручання держави мож-ливе лише за умови перетворення НАК “Нафтогаз України” на холдинг на основі входження до його складу фінансово та юри-дично самостійних акціонерних компаній з правом зовнішньо-економічної діяльності. Це одне з принципових завдань енерге-тичної політики Уряду, вирішення якого дозволить привести

транспорт газу у відповідність із загальноєвропейськими стандартами:

- ♦ перехід на грошову систему розрахунків за транзит російського газу територією України;
- ♦ перехід обліку газу з об'ємних показників до енергетичних;
- ♦ створення гарантій збереження обсягів транзитного газу з метою зняття з України звинувачень у ненадійному партнерстві;
- ♦ перехід на двоступеневу ставку транзиту, яка передбачає попередню оплату за замовлені обсяги транзиту та доплату за фактично виконану газотранспортну роботу;
- ♦ реалізація диверсифікаційних проектів газозабезпечення України.

У кінцевому підсумку відокремлення газоспоживчого ринку від газотранспортного сектору дозволить створити умови його формування на основі прозорості та незалежності від адміністративного впливу.

Формування високоефективного ринку природного газу в Україні потребує від Кабінету Міністрів здійснення таких заходів:

- ♦ розробка єдиних правових, економічних та інституційних правил діяльності ринку природного газу, створення для його функціонування необхідної інфраструктури;
- ♦ впровадження комп'ютеризованих систем обліку та контролю, постачання та споживання газу;
- ♦ удосконалення системи ціно- і тарифоутворення у напрямі врахування економічно обгрунтованих витрат на видобуток, транспортування, розподіл та постачання газу;
- ♦ підвищення рівня оплати за газ, у т. ч. перехід до системи адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення;
- ♦ поступове скорочення регульованої за ціною частини ринку природного газу;
- ♦ застосування біржових методів торгівлі, створення електронних торговельних систем (порталів) у мережі Інтернет;
- ♦ створення умов для залучення на український ринок природного газу додаткових постачальників зі своїми ресурсами.

6.5 Розвиток вугільної галузі

Сучасний стан та проблеми

Аналіз тенденцій розвитку світової енергетики свідчить, що до 2015 р. роль вугілля у паливно-енергетичному комплексі безперервно зростатиме. Це важливий чинник гарантування енергетичної безпеки держави. Вугільна промисловість забезпечує 80,9% потреб теплових електростанцій у твердому паливі та 84,4% – потреб вітчизняної металургії у технологічній сировині для коксохімічних заводів, постачаючи також паливо населенню та комунально-побутовим споживачам. Завдання полягає у тому, щоб **суттєво змінити баланс споживання енергоносіїв, зменшити як абсолютний обіг, так і частку споживання природного газу з одночасним збільшенням цих показників стосовно вугілля.** Затверджена Урядом Програма “Українське вугілля” передбачає:

- ♦ переоснащення перспективних шахт надійним і високопродуктивним обладнанням;
- ♦ ліквідацію неперспективних і санацію потенційно перспективних вуглевидобувних підприємств;
- ♦ роздержавлення майна вуглевидобувних підприємств за особливими правилами оцінки вартості з урахуванням їхньої рентабельності та інвестиційної привабливості.

У 2003 р. обсяг виробництва готової вугільної продукції порівняно з 2002 р. збільшився на 1,5% та склав 60,3 млн. т. Падіння видобутку зумовлене нездатністю вуглевидобувних підприємств підтримувати необхідний рівень технічного та матеріального забезпечення проведення гірничих виробок через обмеженість власних обігових коштів. Але реформування структури управління галуззю не привело до покращання фінансового стану вуглевидобувних підприємств. Відсутність обігових коштів, зношеність основних фондів, постійне зростання непомірної кредиторської та дебіторської заборгованості вуглевидобувних підприємств робить їх інвестиційно непривабливими.

Відповідно до Указу Президента України нині розпочато реформування вугільної галузі. Програмою реформування передбачено довести обсяги видобутку вугілля у 2011 р. до 95-100 млн. т. Переглядається склад холдингових компаній та їхній організа-

ційно-правовий статус. Це дає позитивні результати: фінансовий стан інтегрованих компаній покращується, скорочується апарат управління, зменшується кількість продавців вугілля та центрів бартеризації. Відповідно скорочуються обсяги вугільної продукції, що реалізується на вторинному ринку. Це зменшує рівень тінізації галузі. Визначено й інші пріоритети розвитку вугільної промисловості. До них відносяться: реформування відносин власності та удосконалення системи управління галуззю, підвищення рівня безпеки та охорони праці шахтарів, розв'язання соціальних та екологічних проблем, створення надійної системи соціального забезпечення процесу реформування галузі, забезпечення пристойного рівня заробітної плати працівників шахт (розрізів), у т. ч. під час приватизації шляхом включення за згодою сторін відповідних умов у договори купівлі-продажу цих підприємств, погашення заборгованості та своєчасної виплати поточної заробітної плати, подолання факторів депресивності шахтарських регіонів.

Структурні завдання

Відповідно до визначених завдань розвитку вугільної галузі України у період 2004-2015 рр. передбачається забезпечити:

- ♦ створення інституційних, економічних та організаційних передумов для формування інвестиційної привабливості галузі та залучення вітчизняних і закордонних інвесторів, здійснення роздержавлення підприємств галузі, корпоратизації державних підприємств;
- ♦ формування прозорого, платоспроможного ринку вугілля із забезпеченням реального впливу держави на процес ціноутворення;
- ♦ нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної якісної енергетичної та високотехнологічної коксівної вугільної продукції шляхом розвитку і максимального використання власного ресурсного потенціалу, будівництва нових шахт (розрізів) сучасного типу, реконструкції та технічного переоснащення діючих вуглевидобувних і вуглепереробних підприємств;
- ♦ ліквідацію неперспективних вуглевидобувних і вуглепереробних підприємств;

- ♦ передачу об'єктів соціальної інфраструктури у комунальну власність;
- ♦ адаптацію діючої системи контролю за якістю вугільної продукції до європейських та світових стандартів і норм, створення відповідно до критеріїв ЄС надійної системи екологічного забезпечення процесу реформування галузі.

Потребує істотного посилення процес роздержавлення підприємств вуглевидобувної галузі з урахуванням проведеного у 2003 р. реформування форм власності підприємств (створення на базі холдингів державних підприємств). Для цього уряд спільно з Верховною Радою України має ініціювати розробку та прийняття концепції дальшої приватизації шахт та вуглепереробних підприємств на основі запровадження принципів індивідуального підходу та інноваційної спрямованості цього процесу, з відповідною розробкою механізмів надання державної підтримки приватизованим об'єктам, особливих методів приватизації збиткових підприємств та їх “закриття”.

Для забезпечення розвитку вуглевидобувних підприємств існує нагальна потреба у розробці та впровадженні урядом спільно з Верховною Радою України концепції надання державної підтримки вугільній галузі, яка має передбачати:

- ♦ відокремлення власне державної підтримки, зумовленої об'єктивними чинниками, від фінансової санації, спричиненої допущеним у минулому відставанням у розвитку гірничих робіт та неефективним господарюванням;
- ♦ розмежування державної підтримки за двома напрямками використання – просте і розширене відтворення виробництва; при цьому обсяги державної підтримки простого відтворення (відшкодування поточних збитків, капітальні вкладення для підтримання виробничих потужностей) слід визначати на основі нормативів, що враховують об'єктивні умови розробки вугільних родовищ, і встановлювати на кілька років; державна підтримка розширеного відтворення (технічне переоснащення, реконструкція, приріст потужностей) має надаватися на конкурсних засадах та зворотній основі (зокрема шляхом наступного зниження або скасування державної підтримки на просте відтворення);
- ♦ регламентування напрямів використання диференційованого рентного доходу високорентабельних за об'єктивни-

ми умовами шахт, передбачивши спрямування такого доходу (що належить державі як власнику надр) виключно на розвиток виробництва.

Для утримання позицій вітчизняного виробника вугільної продукції на внутрішньому ринку (з урахуванням існування конкурентних постачальників вугілля з інших країн) та вдосконалення організаційних засад ринку вугільної продукції необхідно ухвалити низку законодавчих та нормативно-методичних документів, у яких вирішити такі питання:

- ◆ на рівні уряду:
  - визначення важелів державного впливу на виробництво та постачання вугільної продукції, зокрема процеси формування цін на підприємствах, які отримують державну підтримку;
  - запровадження моніторингу та системи індикативних цін на вугільну продукцію;
- ◆ на рівні Верховної Ради України:
  - створення організаційних засад оптового ринку енергетичного та коксівного вугілля;
  - подовження терміну мораторію на провадження справ про банкрутство вуглевидобувних підприємств та запровадження мораторію на примусове стягнення і арешт коштів вугледобувних підприємств до прийняття Закону “Про погашення заборгованості за енергоносіями”;
  - визначення обсягів капітальних вкладень з держбюджету на розвиток діючих шахт та будівництво нових шахт на середньострокову (до 2011 р.) та довгострокову (до 2020 р.) перспективи.

Кількісні параметри

За існуючими розрахунками, передбачається, що виконання заходів дасть можливість збільшити обсяг видобутку вугілля у 2011 р. до 96,5 млн. т. Загальний обсяг фінансування галузі з 2003 по 2011 р. становитиме 40,1 млрд. грн., у т. ч. капіталовкладення – 31,8 млрд. грн.

Основні показники розвитку вугільної промисловості (2003-2015 рр.)

Показники	2003	2004	2005	2003-2005	2006-2009
Виробничі потужності на кінець року (періоду), млн. т	100,5	100,4	103,4	103,4	104,9
Обсяг видобутку вугілля (для періоду на останній рік) млн. т	80,2	84,0	91,0	91,0	96,5
Капітальні вкладення, всього, млрд. грн.	2,35	2,68	3,0	8,0	23,7
у т.ч. за джерелами: держбюджет	1,54	1,84	2,1	5,4	18,8
% від загальних обсягів капвкладень	65,5	68,5	68,3	67,5	79,3
власні кошти	0,65	0,65	0,65	1,95	3,0
% від загальних обсягів капвкладень	42,2	35,4	31,6	35,9	15,9
інші джерела (приватні, інноваційні кошти, місцевий бюджет та ін.)	0,16	0,20	0,31	0,66	1,91
% від загальних обсягів капвкладень	0,4	0,6	1,0	1,8	12,0
Загальні обсяги фінансування, млрд.грн.	3,9	4,0	4,3	12,2	27,9
у т.ч. кошти держбюджету	3,1	3,2	3,3	9,6	23,0
% від загальних обсягів фінансування	79,3	79,1	77,5	78,6	82,4

6.6 Стратегія розвитку металургійної галузі економіки

Сучасний стан та проблеми

Україна займає сьоме місце серед найвагоміших світових виробників металопродукції, а її частка у світовому виробництві за результатами 2002 р. складає 3,6%. Розподіл поставок української металопродукції на внутрішній ринок та експорт у 2002 р. склав відповідно 14,1% та 85,9%. У 2003 р. спостерігалася тенденція збільшення (до 19%) питомої ваги внутрішнього ринку. В загальній структурі частка експорту металопродукції з України до країн Південно-Східної Азії складає 34,2% (у т.ч. до Китаю

– 12,8), Близького Сходу – 25,6, Африки – 10,4, країн СНД – 9,5 (у т. ч. до Російської Федерації – 5,1), ЄС – 8,1%.

Водночас технологічний рівень галузі залишається відносно невисоким. Зношеність виробничих потужностей різних підрозділів металургійних комбінатів сягає 50-85%. Існує серйозне відставання у використанні прогресивних технологій. З 903,3 млн. т сталі, яка виплавлялася у світі у 2002 р., частка киснево-конверторної складає майже 59,5%, електросталі – 34,8, мартенівської – 2,5%. В Україні відповідно: киснево-конверторної – 48,2%, електросталі – 4,1% мартенівської – 47,7%. Всього у світі виплавляється 35-36 млн. т мартенівської сталі, у т. ч. майже половина цього обсягу припадає на Україну. Якщо в цілому у світі 85-86% сталі розливаються на машинах безперервного лиття заготовок, то в Україні лише 20,8%.

Сприятлива кон'юнктура зовнішнього та внутрішнього ринків, яка спостерігається впродовж останніх років, дозволила металургійним підприємствам покращити фінансово-економічні показники. За 2003 р. чистий фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування зріс на 54,5%, рентабельність – на 7,6 відсоткових пункта, витрати на 1 грн. чистого доходу зменшилися на 11 копійок. Темпи зростання продуктивності праці в металургії та обробленні металу у 2000 р. становили 117,4%, у 2001 р. – 104,1, у 2002 р. – 105,7, у 2003 р. – 115,2%.

Стратегічні орієнтири

Стратегія розвитку металургійної галузі визначена з урахуванням основних положень Державної програми розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу на період 2011 р., що передбачає поетапне здійснення таких заходів:

- ♦ структурну перебудову галузі, реструктуризацію виробничих потужностей підприємств відповідно до кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринку шляхом вилучення надлишкових потужностей, морально і фізично застарілого обладнання;
- ♦ зниження витрат на виробництво та забезпечення рентабельної роботи підприємств;
- ♦ реалізацію інноваційних проектів розвитку технологій,

- створення нового високоефективного обладнання, що забезпечує виробництво конкурентоспроможної продукції;
- ◆ розроблення концептуальних засад утворення ефективних об'єднань підприємств для виробництва ліквідної продукції з метою поліпшення структури та умов експорту;
  - ◆ освоєння виробництва нових конструкційних і функціональних матеріалів;
  - ◆ реконструкцію підприємств відповідно до стандартів ЄС та впровадження ресурсозберігаючих екологічно чистих технологій.

Кількісні параметри

Відповідно до існуючих розрахунків у 2004-2015 рр. обсяги виробництва металопродукції у 2004-2005 рр. мають зрости на 1,11%, 2006-2009 рр. – на 1,08%, у 2010-2015 рр. – на 1,13%.

Прогнозовані обсяги виробництва основних видів металопродукції для внутрішнього попиту і експорту

(млн. т)

Сортамент	2005 р.	2010 р.	2015 р.
1. Готовий прокат, усього	27,0	27,0	27,0
внутрішній попит	6,8	11,8	15,0
у т.ч. експорт	20,2	15,2	15,2
1.1. Сортовий прокат, усього	12,0	13,0	13,0
внутрішній попит	3,8	6,0	7,8
у т.ч. експорт	8,2	7,0	5,2
1.2. Листовий прокат, усього	10,0	12,0	12,0
внутрішній попит	3,0	5,8	7,0
у т.ч. експорт	7,0	6,2	5,0
1.3. Заготовка, усього	5,0	2,0	2,0
у т.ч. експорт	5,0	2,0	2,0
2. Труби сталеві, усього	2,3	3,0	3,0
внутрішній попит	0,8	1,2	1,2
у т.ч. експорт	1,5	1,8	1,8
3. Металовироби, усього	0,6	0,8	0,8
внутрішній попит	0,5	0,7	0,7
у т.ч. експорт	0,1	0,1	0,1
4. Вироби подальшої переробки, усього	0,4	0,7	0,7
внутрішній попит	0,4	0,6	0,6
у т.ч. експорт	-	0,1	0,1

Завдання структурної перебудови роботи галузі

Зміни у формі власності. Приватизація майна державних підприємств – це стратегічний напрям ринкових реформ в Україні, спрямованих на підвищення ефективності діяльності підприємств, залучення інвестицій в їхній розвиток та появу приватних власників, які мають довгострокові інтереси у розвитку приватизованих підприємств. Це питання стосується і приватизації підприємств металургійного комплексу, яка має завершитися до 2006-2007 рр. Водночас, беручи до уваги стратегічне значення металургії для економіки України, необхідно зберегти форми державного регулювання галузю. Таке регулювання у тій чи іншій формі здійснюється практично в усіх розвинених країнах світу. Незважаючи на різні форми власності, що існують на підприємствах галузі (державні, орендні, приватні або в стадії приватизації), функції державного регулювання повинні бути спрямовані на здійснення структурної перебудови комплексу відповідно до стандартів ЄС, розвиток внутрішнього ринку споживання металопродукції, стимулювання енергозберігаючих та екологічних технологій, переорієнтацію галузі на нові ринки постачання сировини та збуту продукції, встановлення нових коопераційних зв'язків та інше.

Фінансове забезпечення галузі. Передбачається, що основними джерелами фінансування галузі у 2004-2015 рр. будуть: власні кошти підприємств і організацій – 67%; державні інвестиційні ресурси – 10; ресурси фінансово-кредитної сфери – 7; іноземний капітал – 8; кошти населення – 3; інші джерела – 5%. Запропонована структура враховує обґрунтовані цією програмою загальні тенденції вкладання інвестицій в основний капітал.

Інтеграція галузі у світовий економічний простір. Державна промислова політика у металургійній галузі має бути спрямована на інтеграцію в світову економіку, поглиблення міжнародного співробітництва, прискорення вступу України до СОТ, Європейського Союзу, перехід до європейських та світових стандартів.

Завдяки стабільним позиціям на зовнішньому ринку металургійна галузь є конкурентоспроможним сектором української економіки, в якому будуть отримані відчутні переваги при вступі до Світової організації торгівлі.

Серед таких переваг, зокрема:

- ◆ можливість скасування квот на експорт продукції української металургії до ЄС;
- ◆ можливість застосувати при вирішенні торговельних суперечок механізм, передбачений нормами угод СОТ, що дасть можливість суттєво посилити їхні позиції в антидемпінгових та спеціальних розслідуваннях, у доступі до ринків країн-членів ЄЕП;
- ◆ збільшення іноземних інвестицій у металургійний комплекс.

Удосконалення соціальної сфери. Здійснення структурної перебудови галузі та підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється, дасть можливість вирішити ряд основних завдань соціальної політики в металургійній галузі, включаючи поступове підвищення в галузевих угодах, колективних договорах розміру мінімальних ставок (окладів) до прожиткового мінімуму, збільшення частки оплати праці в структурі собівартості продукції за рахунок зниження частки матеріальних, енергетичних витрат, впровадження сучасних механізмів стимулювання високопродуктивної праці, диференціації заробітної плати.

Передбачається формування нових аспектів соціально-трудо-вих відносин, удосконалення соціального партнерства в гірничо-металургійному комплексі, зокрема, створення організації роботодавців, формування постійно діючого тристороннього органу з представниками підприємств, що об'єдналися за галузевим або міжгалузевим принципом.

За прогнозами, з 2010 р. у металургійній галузі чисельність працівників буде зменшуватися. Для вирішення проблеми зайнятості планується введення нових потужностей, створення нових наукомістких виробництв, розширення виробництва товарів широкого вжитку.

6.7 Випереджальний розвиток машинобудування

Сучасний стан та проблеми

Україна має у своєму розпорядженні потужний машинобудівний комплекс, який у період подолання наслідків трансформаційної кризи та стабілізації взяв на себе функцію локомотивної галузі економічного зростання. Ця галузь розвивається випереджальними темпами, що зумовлюється значним зростанням як внутрішнього, так і зовнішнього попиту на продукцію вітчизняного машинобудування, що підтверджується даними наступної таблиці.

Динаміка виробництва продукції машинобудування, до попереднього року

(у відсотках)

Роки	Пропозиція		
	виробництво	експорт	імпорт
2000	15,3	48,2	25,9
2001	18,8	26,2	22,5
2002	11,3	42,8	48,2
2003	35,8	38,3	51,0

Випереджальний розвиток зумовлений переходом української економіки на інвестиційну модель розвитку, початком масового оновлення основних виробничих фондів. Відповідна модель органічно включає й елементи структурно-інноваційного розвитку. Саме в машинобудуванні створюються передумови утвердження та інтенсифікації відповідного розвитку.

Висока частка експорту продукції вітчизняного машинобудування є незаперечним доказом його конкурентоспроможності. Зростає попит на цю українську продукцію насамперед на ринках Російської Федерації, Казахстану та деяких інших країн СНД. З урахуванням того, що у відповідних країнах основна увага приділяється паливно-енергетичним галузям, **Україна поступово перетворюється на центр машинобудування на теренах СНД.** За підсумками 2003 р., питома вага цієї продукції в експорті в Росію досягла 30%, в Казахстан – 42%. У відповідному напрямі йде майже 40% українського експорту механічно-

го обладнання, машин та механізмів, транспортних засобів та приладів.

Водночас привертають увагу високі темпи зростання імпорту машинобудівної продукції, які перевищують темпи зростання виробництва в машинобудуванні. При цьому імпортується багато продукції, яку могли б виробляти вітчизняні підприємства. Це стосується виробництва машин та устаткування, електричних машин і засобів наземного транспорту, крім залізничного та ін. Така ситуація свідчить про **наявність значного потенціалу виробництва імпортозамінної продукції**. Зазначена проблема при збільшенні пропозицій інвестиційного капіталу та реконструкції діючих підприємств відповідного профілю може бути досить швидко розв'язана. Важливо враховувати, що проблема імпортозаміщення значною мірою пов'язана зі створенням сучасної мережі передпродажної підготовки, розвитком сервісних центрів, станцій технічного обслуговування тощо. Українські товаровиробники поступаються іноземним експортерам насамперед за цими показниками.

Важливим компонентом машинобудівного комплексу України є підприємства, що спеціалізуються на виробництві оборонної продукції. Особливістю вітчизняного оборонно-промислового комплексу (ОПК) є спроможність до розробки і виробництва інтелектуальних і наукомістких видів продукції на основі використання сучасних технологій, пов'язаних зі створенням високоточної зброї, наведенням та керуванням складних інформаційних систем, систем розвідки, включаючи космічні системи зв'язку та радіолокаційну техніку. На жаль, макроекономічні проблеми України впродовж останніх років стримують можливості конверсії потужностей ОПК на виробництво цивільної продукції. Позначається і незбалансованість його структури з потребами національної оборони і безпеки. Це зумовлює неповну завантаженість виробничих потужностей ОПК, яка в середньому складає близько 50%, а в ряді випадків – не більше 10%. Наявні можливості істотного поглиблення інтеграції виробництва продукції оборонного та цивільного призначення визначають вагомий потенціал України, з одного боку, для модернізації всього промислового потенціалу, з іншого, – для суттєвого розширення (при відносно незначних інвестиційних вкладеннях) існуючої номенклатури високотехнологічних виробництв. Йдеть-

ся про освоєння нових видів високотехнологічної продукції, насамперед у сфері інформатики, виробництва засобів зв'язку, складної контролювальної та вимірювальної апаратури, медичного устаткування тощо.

Стратегічні орієнтири

Створення інституційних, економічних та організаційних передумов продовження тенденції випереджаючого розвитку машинобудування, започаткованої у попередні роки, є одним із ключових завдань стратегії державної промислової політики наступного періоду. Машинобудівна галузь має забезпечити, насамперед, зростання випуску конкурентоспроможної інвестиційної продукції для потреб внутрішнього ринку – масового оновлення основних виробничих фондів української економіки. Такою ж мірою перспективним є даліше нарощування експортного потенціалу українських машинобудівників. Відповідно до існуючих розрахунків, до 2006 р. передбачається (орієнтовно) зростання фізичного обсягу продукції машинобудування в 1,8 раза, до 2011 р. – у 3,2 раза (порівняно з 2002 р.).

Пріоритетними напрямками розвитку машинобудування у цей період мають стати:

- ♦ освоєння нових видів складної, конкурентоспроможної і наукомісткої техніки для технічного та технологічного переоснащення пріоритетних галузей вітчизняної економіки (агропромислового комплексу, енергетики, транспорту та житлово-комунального господарства) і, насамперед, реалізації комплексної програми енергозбереження;
- ♦ державне сприяння розвитку наукомістких виробництв та галузей, що базуються на використанні інформаційних та комунікативних технологій;
- ♦ створення конкурентоспроможної елементної бази та комплектуючих виробів для приладобудування, засобів зв'язку і телекомунікацій, різке збільшення обсягів виробництва складної побутової техніки;
- ♦ збільшення обсягів виробництва експортної та імпортозамінної продукції та сприяння всебічному розвитку спільних підприємств, виробничої кооперації з підприємствами країн ЄС, Росії та інших держав.

Розвиток оборонно-промислового комплексу

З огляду на сучасні системи колективної безпеки та методи ведення бойових дій істотного переоснащення потребують Збройні Сили України. В основу цієї роботи має бути покладена **системна реструктуризація оборонно-промислового комплексу**, зорієнтована на створення й організацію випуску конкурентоспроможної продукції військового та цивільного призначення як для власних потреб, так і для продажу на зовнішніх ринках. Поряд з цим необхідно поглиблювати та розвивати взаємовигідне військово-технічне співробітництво з іншими країнами. Реалізація такої політики передбачає чітке визначення пріоритетів виробництва озброєння та розвитку його експорту.

Завдання ринкової трансформації ОПК. Одним з ключових завдань реструктуризації ОПК є його ринкова трансформація та поетапна приватизація, метою якої є залучення недержавних інвестицій для підтримки конверсійних процесів та створення замкнених циклів виробництва продукції спеціального призначення.

Зміни у формі власності. Передбачається приватизація деяких підприємств оборонно-промислового комплексу. Вона має здійснюватися згідно з окремими законами, які базуються на положеннях Державної програми приватизації та Державної програми реформування ОПК. У період 2004-2015 рр. передбачається здійснення приватизації авіабудівного та суднобудівного комплексів.

Метою приватизації авіабудівного комплексу є збереження та зміцнення конкурентних позицій України, шляхом формування конкурентоспроможних технологічних комплексів з розробки та виробництва літаків. Процес приватизації відповідних галузей передбачає тимчасове (залежно від ринкової кон'юнктури) закріплення у державній власності контрольних пакетів акцій тих підприємств, які відіграють системоутворюючу роль у комплексах і забезпечують обороноздатність країни.

Ринкова трансформація ОПК сприятиме:

- ♦ створенню сприятливих умов для поєднання банківського, торговельного та промислового капіталів через діяльність промислово-фінансових груп;

- ◆ запровадженню ринкових механізмів довгострокового кредитування інноваційно-інвестиційних проектів;
- ◆ розширенню постачання товарів і послуг на умовах лізингу;
- ◆ розширенню практики пільгового кредитування наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності;
- ◆ створенню умов для розвитку мережі інноваційних підприємств, зокрема інжинірингових центрів, технопарків, сертифікаційних центрів, лізингових компаній;
- ◆ використанню потенціалу інститутів спільного інвестування (інвестиційних, пенсійних, страхових фондів);
- ◆ підвищенню рівня комерціалізації результатів наукових досліджень, науково-дослідних інститутів ОПК, зменшенню інноваційних ризиків високотехнологічних підприємств шляхом утворення спеціальних фондів венчурного капіталу, запровадження державного замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій;
- ◆ створенню умов для функціонування позабюджетних джерел фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у сфері ОПК та освоєння серійного виробництва нової продукції;
- ◆ активізації використання науково-технічних досягнень оборонного комплексу в цивільних галузях.

Етапи реструктуризації оборонно-промислового комплексу

Перший етап (2004-2005 рр.) має розпочатися з інвентаризації оборонних підприємств та оцінки їхнього промислового та науково-технічного потенціалу, що дозволить визначити базові оборонні підприємства та сформувані на їх основі “ядро” ОПК.

До складу такого “ядра” мають увійти економічно перспективні державні (казенні) підприємства та оборонно орієнтовані акціонерні товариства з державною, змішаною або приватною формою власності.

Другий етап (2006-2009 рр.) спрямований на удосконалення організаційно-правових форм інтегрованих структур. На основі міжгалузевої інтеграції повинні бути створені великі вер-

тикально інтегровані структури. Передбачається поглиблення диверсифікації виробництв та проведення часткової приватизації підприємств. Створюватимуться умови для об'єднання банківського та промислового капіталу у формі промислово-фінансових груп.

Ефективна реалізація етапу залежатиме від наявності відповідної законодавчої бази, що забезпечить економічне стимулювання інтеграційних процесів, дієвий державний контроль за збереженням діяльності оборонних підприємств, які приватизуються.

На третьому етапі (2010-2015 рр.) доцільно змінити форми власності оборонних підприємств та сформувати транснаціональні об'єднання підприємств. Цей етап завершить основні процеси структурної перебудови та створення нової структури вітчизняного ОПК.

6.8 Розвиток легкої промисловості

Україна має досить вагомий потенціал легкої промисловості. Понад 4,6 тис. підприємств, у т. ч. біля 800 великих і середніх складають багатогалузевий комплекс, що включає повний цикл технологічно пов'язаних виробництв. Галузь має достатні потужності для забезпечення внутрішнього ринку і експорту частини продукції. Практично всі підприємства галузі (98% загальної кількості) діють у недержавному секторі. Великого розвитку набуло мале підприємництво: майже дві третини загальної кількості підприємств галузі – це малі підприємства, хоча їх обсяг виробництва незначний.

У роки економічної кризи підприємства легкої промисловості не могли витримати зовнішню конкуренцію, пов'язану насамперед з політикою беззастережної лібералізації внутрішнього ринку. В результаті частка продукції легкої промисловості у структурі промислового виробництва скоротилася у 8 разів: з 10,8% у 1990 р. до 1,3% – у 2003 р. **Жодна з галузей економіки не зазнала таких масштабних втрат.** У 2000-2003 рр. у галузі спостерігалася зростання виробництва. Надзвичайно жорстка конкуренція стимулювала глибоку реструктуризацію підприємств, поліпшення їхньої маркетингової роботи, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції як на зовнішньому, так і на

внутрішньому ринках. Це сприяло поверненню довіри споживачів до вітчизняних товарів, що почали зміцнювати позиції на внутрішньому ринку.

Конкурентоспроможність галузі підтверджується істотним зростанням експорту (переважно до країн Західної Європи та Північної Америки). За останні роки сформувалося позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами легкої промисловості. У 2003 р. зовнішньоторговельний оборот становив 2642,5 млн. дол., у т.ч. експорт – 1037,5, імпорт – 1605,0 млн. дол. Продукція легкої промисловості експортується переважно за давальницькою схемою. Обсяг інвестицій в основний капітал за останні чотири роки збільшився в 3,3 раза і в 2003 р. досяг 145,7 млн. грн.; прями іноземні інвестиції склали 100,6 млн. дол.

Структурні завдання

Найпринциповішим завданням розвитку легкої промисловості є підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняних виробів, розширення їхніх позицій насамперед на внутрішньому ринку шляхом удосконалення технологій виробництва та освоєння нових видів продукції, переходу до інноваційної моделі розвитку та інтенсивного оновлення виробничих потужностей. Задоволення потреб внутрішнього ринку відповідно до зростаючого платоспроможного попиту населення можливе шляхом стабілізації та нарощування виробництва в усіх підгалузях легкої промисловості, передусім виробництва текстильної і хутряної продукції, взуття та шкіряно-галантерейних виробів, натуральних і штучних шкір, високоякісних тканин, розширення виробництва імпортозамінної продукції, розвитку сировинної бази галузі, у т. ч. і за рахунок вітчизняних сировинних ресурсів (льону, вовни, шкіри та хутра).

Галузь потребує структурного удосконалення, створення інституційних та економічних умов для поглиблення вертикальної інтеграції виробництва, у т. ч. із залученням іноземних інвестицій, розширення мережі оптової та фірмової торгівлі, зміцнення маркетингових служб підприємств, стимулювання розвитку малого підприємництва, вжиття заходів щодо “детінізації” виробництва і збуту продукції.

Потрібно стимулювати розвиток виробництв, здатних збільшити експортний потенціал легкої промисловості, адаптацію її нормативно-правової бази та стандартів до вимог СОТ та ЄС.

У відповідності із зробленими розрахунками передбачається зростання обсягів виробництва легкої промисловості порівняно з 2002 р. у 2006 р. – у 1,3 раза, у 2011 р. – у 1,7 раза.

6.9 Розвиток харчової промисловості

Харчова промисловість – одна з перших серед інших галузей змогла пристосуватися до ринкових умов, подолати наслідки кризи 90-х років і досягти позитивних результатів. Починаючи з 1999 р., у галузі нарощується виробництво, зростає питома вага харчової промисловості у загальних обсягах продукції. У 2003 р. виробництво харчової продукції збільшилося на 20,0%. Основними чинниками зростання обсягів виробництва галузі стало імпортозаміщення завдяки істотному поліпшенню якості вітчизняних виробів та відчутній девальвації гривні у 1997-1998 рр.

Змінюється географія експорту продуктів харчування: якщо раніше постачання здійснювалося переважно до країн СНД, то з 2002 р. зростає питома вага експорту до країн далекого зарубіжжя. Структура експорту змінюється у бік збільшення питомої ваги готової продукції та відповідного зменшення питомої ваги сировини.

Починаючи з 1999 р., в галузі відбулися значні структурні перетворення, зміна форм власності, з'явилися ефективні господарі, що поряд з досить швидким обігом капіталу та відносно високою прибутковістю зробило харчові підприємства інвестиційно привабливими. Станом на січень 2004 р. у харчову промисловість вкладено 988,3 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (14,8% їх загального обсягу в Україну). Іноземні інвестиції залучено у 693 підприємства галузі.

Структурні завдання

Основними завданнями розвитку харчової промисловості є:

- ♦ збільшення місткості внутрішнього ринку продовольчих товарів як результат підвищення платоспроможного попиту споживачів;

- ◆ удосконалення механізмів державного регулювання розвитку основних ринків продовольчих товарів;
- ◆ розширення та удосконалення інфраструктури, що стосується заготівлі сільськогосподарської сировини та реалізації готових продуктів харчування;
- ◆ реструктуризація з виведенням надлишкових потужностей підприємств цукрової та спиртової галузей;
- ◆ приватизація підприємств лікєро-горілчаної та виноробної галузей з урахуванням їхньої специфіки;
- ◆ освоєння прогресивних технологій та впровадження технічних засобів, які забезпечуватимуть випуск високоякісної екологічно безпечної харчової продукції за мінімальних витрат енергії, сировини, матеріалів та праці;
- ◆ удосконалення маркетингової діяльності підприємств на внутрішньому та зовнішніх ринках;
- ◆ створення банків даних інвестиційно привабливих підприємств з метою формування їхнього позитивного інвестиційного іміджу;
- ◆ впровадження міжнародних систем безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини, управління якістю, екологічної безпеки, міжнародних стандартів серії ISO, адаптованої до вимог ЄС нормативної бази у сфері стандартизації та сертифікації;
- ◆ удосконалення державної політики щодо стимулювання експорту продукції, зокрема продовольчих товарів, збільшення у загальному обсязі українського експорту частки їх продукції з високим ступенем переробки.

У харчовій промисловості необхідно забезпечити зростання обсягів виробництва порівняно з 2002 р. у 2006 р. – в 1,5 раза, у 2011 р. – у 2 раза.

Розділ VII.

Розвиток аграрного сектору

Сучасний стан та проблеми

Україна має **значні можливості для розвитку аграрного сектору, перетворення його у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, здатний забезпечити продовольчу безпеку держави.** На нашу державу припадає майже третина запасів чорнозему та 27% орної землі в Європі (на одну особу в Україні припадає 0,68 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 га, у т. ч. у Польщі – 0,30 га, Франції – 0,31 га).

За роки незалежності на селі здійснено глибокі структурні реформи, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, створено організаційно-правові структури ринкового спрямування на основі приватної власності на землю та майно індивідуальної, сімейної та колективної форм організації праці. Внаслідок паювання земель майже 7 млн. селян стали власниками сертифікатів на земельну частку (пай), середній розмір якої становить 4 га. З них майже половина вже оформили державні акти замість сертифікатів. Майнові свідоцтва на суму 20,9 млрд. грн. отримали 4,3 млн. селян. **АПК стає осередком підвищеної економічної активності, зростає його інвестиційна привабливість.** Економіка держави дедалі більше повертається до потреб села. Ці надзвичайно важливі процеси потребують постійної державної підтримки та стимулювання. Україна зацікавлена в поглибленні співпраці з країнами ЄС у питаннях модернізації та роз-

вितку АПК, його інтегрування в європейський агропромисловий простір.

Водночас у розвитку агропромислового комплексу залишається низка дуже складних проблем, які не лише перейшли у спадок від старої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у його реформуванні, недостатній послідовності у їх здійсненні. До зазначених проблем належать такі:

1. Деформації структури виробництва. У 2003 р. 67% валової продукції сільського господарства вироблялося в господарствах населення. Проте ці господарства знаходяться на найнижчому щаблі суспільної організації виробництва: через малі розміри вони є консервативними до науково-технічного прогресу і сучасної організації агробізнесу, не здатними формувати мінімально необхідні товарні партії стандартизованої продукції, яких потребує внутрішній і особливо зовнішній ринки.

2. Низька ефективність сільськогосподарських підприємств. У 2002 р. збиток від діяльності сільгоспідприємств склав 330,8 млн. грн., а частка збиткових підприємств – 54%. Протягом останніх років хронічно збитковим залишається тваринництво.

3. Деформації цінових пропорцій – співвідношення цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси, які споживаються в аграрному секторі.

4. Нераціональне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, особливо меліорованих, зниження родючості земель внаслідок недостатніх природоохоронних та агротехнічних заходів у землекористуванні.

5. Критична зношеність основних виробничих фондів. Рівень зношеності тракторів становить 71%, комбайнів – від 73 до 98%. Значна частина техніки застаріла не лише фізично, а й морально.

6. Недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення. Інвестиційні ресурси аграрного сектору формуються головним чином за рахунок власних коштів підприємств (близько 70%), переважну частину яких складають амортизаційні відрахування. Залишається вкрай вузьким сегмент довгострокового кредитування АПК. Потреба у довгострокових кредитах покривається лише на 2%. З 1992 по 2002 р. в АПК залучено понад 930 млн. дол. прямих іноземних інвестицій, з яких лише 10% вкладено у сільське господарство.

7. Відсутність реформування у соціальній сфері села. Незважаючи на низьку забезпеченість сільських поселень дільничними лікарнями (2,8%), дитячими закладами (29,3%), загальноосвітніми школами (51,0%), їхнє будівництво у 2002 р. профінансовано лише на 16%. На тлі депопуляційних процесів, міграційного відпливу сільської молоді кількість зайнятих у сільському господарстві за останні десять років зменшилася майже в 3 рази. Вкрай низькою залишається мотивація до праці сільськогосподарських товаровиробників. Середньомісячна заробітна плата у 2003 р. у сільському господарстві становила 210 грн., в харчовій промисловості – 496 грн., або відповідно 45% та 107% до середнього показника по економіці країни. Проте частка заробітної плати у структурі сукупних ресурсів сільських сімей становить лише 23%.

Стратегічними цілями розвитку аграрного сектору є:

- ♦ досягнення стабільного економічного зростання шляхом забезпечення умов для розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі;
- ♦ підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового сектору на внутрішньому та зовнішніх ринках на базі нарощування обсягів інвестицій та їх інноваційного спрямування;
- ♦ створення цивілізованих умов для проживання в сільській місцевості як основи припливу працездатних верств населення та відтворення людського капіталу; формування дієздатних сільських територіальних общин.

Стратегічні орієнтири

1. У період 2004-2011 рр. необхідно завершити земельну реформу, здійснити на цій основі докорінну перебудову економічних відносин на селі. Ця робота полягає в утвердженні **ефективних механізмів захисту прав власності на землю**, повноцінного ринку землі, сучасних орендних відносин на землю та майно, базуючись на принципах непорушності права приватної власності, запровадженні економічних стимулів раціонального використання та охорони земель.

2. Зробивши крок до утвердження приватної власності на землю та майно, потрібно визначитися стосовно інструментів **фінансового оздоровлення галузі**, ефективних диверсифікованих процедур кредитного обслуговування, формування системи іпотечного кредитування; створення спеціалізованих банківських і альтернативних небанківських кредитних інституцій, механізмів фінансових гарантій повернення сільгоспвиробниками кредитів, страхування фінансових ризиків, застосування дозволених нормами СОТ механізмів захисту національного аграрного ринку.

3. Як один з державних пріоритетів аграрної політики слід розглядати **технічне та технологічне оновлення АПК**. Це – завдання, яке потребує комплексного вирішення на державному рівні. Необхідно виходити з того, що через кілька років техніка на селі стане повністю непридатною для експлуатації. Потрібно створити сучасну ринкову систему матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, цілеспрямовано вдосконалювати практику лізингу сільгосптехніки. Утвердження приватної власності на землю створює для цього сприятливі умови.

4. Таким же невідкладним є **інституційне забезпечення реформ, створення на селі сучасної ринкової інфраструктури** (оптових ринків, торгових домів, розвиток біржової торгівлі), **стимулювання сільськогосподарської кооперації, розвитку приватних та приватно-кооперативних підприємств у сфері агросервісу, переробки і збуту продукції**.

5. На особливу увагу заслуговує **проблема соціального розвитку села**, де виробнича та соціальна сфери взаємопов'язані.

Структурні завдання

1. **Поглиблення земельної реформи**. Відповідний процес відбуватиметься шляхом реального забезпечення права на землю громадян і юридичних осіб, яким вона належатиме, реалізації механізму економічного і правового регулювання земельних відносин через оренду земельних ділянок чи їхню купівлю-продаж. Для повноцінного функціонування ринку сільськогосподарських земель необхідні умови, за яких земля буде ліквідним товаром. Для цього необхідно створити науково обгрунтовану систему оцінки земель сільськогосподарського призначення,

сформувати інфраструктуру ринку землі, запровадити державний контроль за діяльністю суб'єктів ринку земель, економічні стимули раціонального використання і охорони земель, створити єдину державну систему реєстрації земельних ділянок та нерухомого майна і прав на них у складі державного земельного кадастру. Формування цивілізованого земельного ринку відбуватиметься еволюційним шляхом у міру створення відповідної правової бази, а також наявності земель як об'єкта купівлі-продажу та платоспроможних покупців. Розвиток ринку землі та іпотечних операцій сприятиме залученню довгострокових кредитів в аграрний сектор.

2. Розвиток форм господарювання. Важливим напрямом удосконалення існуючих форм господарювання має стати стимулювання розвитку крупнотоварних господарств як найбільш ефективної та конкурентоспроможної форми організації сільськогосподарського виробництва. Передбачається зберегти цілісність земельних і майнових комплексів сільськогосподарських підприємств, має відбуватися їхнє укрупнення.

Держава повинна сприяти процесу формування інтегрованих структур кооперативного типу у сферах виробництва, зберігання, збуту та переробки сільськогосподарської продукції, сервісного обслуговування, удосконалювати систему державної підтримки фермерських господарств.

Особисті господарства населення і далі відіграватимуть значну роль у забезпеченні країни продовольством. Земельною реформою передбачено посилення цього сектору економіки. Триватиме процес наділення землею громадян для ведення особистого господарства. Передбачається створення відповідної інфраструктури ринку, покращання агропромислового, зоотехнічного, ветеринарного, агросервісного обслуговування цих господарств, надання їм кредитної підтримки. Водночас держава має сприяти процесу трансформації частини підсобних господарств у напівтоварні та товарні виробничі структури.

3. Удосконалення системи банківських послуг. Держава повинна сприяти інтеграції банківського, аграрного і промислового капіталів шляхом створення інститутів спільного інвестування, зокрема венчурних фондів, запровадженню системи іпотечного кредитування. Центром проведення державної фінансово-кредитної політики в аграрному секторі має стати Державний

аграрний банк. Передбачається задіяти розгалужену мережу кооперативних сільськогосподарських банків та кредитних спілок, банків мікрофінансування. Не виключається можливість створення інших банківсько-кредитних установ, які мобілізуватимуть кредитні ресурси для потреб АПК, у т.ч. кредитні ресурси інших комерційних банків. Передбачається ввести систему складських свідоцтв з метою зменшення ризику за надання кредитів сільськогосподарським товаровиробникам.

4. Реформування амортизаційної та податкової політики. Потребують удосконалення відповідно до вимог СОТ механізми фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Передбачається реформування амортизаційної та податкової політики, посилення їхнього впливу на інвестиційні та інноваційні процеси у сільському господарстві (всі можливі пільги щодо податків мають пов'язуватися з цільовим використанням коштів на розширене відтворення). Земельний податок для сільськогосподарських товаровиробників має стати основним податком. Надходження від плати за землю повинні використовуватися на забезпечення охорони земель, вирівнювання економічних умов господарювання. Потрібно спростити систему обліку та механізми оподаткування фермерських та селянських господарств, уніфікувати механізми податкового і бухгалтерського обліку.

5. Цінова політика. Здійснюватиметься на основі вільного ціноутворення у поєднанні з елементами державного регулювання та посилення антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги, що споживаються сільськогосподарськими товаровиробниками. Передбачається активне здійснення державою заставних та інтервенційних операцій з метою стабілізації цінової ситуації на зерновому ринку.

6. Удосконалення аграрного ринку. Ключовим завданням держави є сприяння створенню ефективного аграрного ринку, удосконаленню біржового ринку сільськогосподарської продукції, зокрема створенню ринку ф'ючерсних контрактів з метою формування об'єктивних цінових індикаторів, запровадження системи страхування ризиків сільськогосподарської діяльності, створенню єдиного інформаційного простору на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства, відповідності системи стандартизації та сертифікації міжнародним вимогам,

запровадженню міжнародної системи безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини.

7. Розвиток матеріально-технічної бази. Технічне переоснащення аграрного сектору має відповідати сучасним вимогам сільськогосподарського виробництва, зокрема дотриманню оптимальних термінів та високої якості виконання технологічних операцій; нормам застосування технологічних матеріалів, питомих енергетичних витрат на виконання робіт; оптимальним параметрам навантаження на ґрунт; запобіганню порушення норм забруднення повітря та водообмінного режиму ґрунту, зниженню техногенного навантаження на довкілля; створенню нормальних умов праці механізаторів.

Основними пріоритетами сільськогосподарського машинобудування мають стати поглиблення структурної перебудови галузі та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної техніки, задоволення вимог аграрного сектору у технічних засобах.

Розв'язанню проблем технічного переоснащення аграрного сектору сприятиме формування повноцінного ринку техніки та технічних послуг, який передбачав би налагодження прямих і опосередкованих зв'язків між виробниками техніки, структурами технічного сервісу та сільськогосподарськими товаровиробниками за участю банків, інших кредитних установ, страхових і лізингових компаній, створення регіональних центрів маркетингу техніки, забезпечення державної підтримки у підвищенні купівельної спроможності сільськогосподарських товаровиробників, розробці та ухваленні відповідних нормативних документів.

За умови високого ступеня зношеності техніки та обмежених можливостей сільськогосподарських товаровиробників щодо її придбання, потребує активізації діяльність служби технічного сервісу, її адаптація до ринкових умов, запитів і можливостей споживачів, а також використання вторинного ринку техніки.

Пріоритетною формою технічного переоснащення аграрного сектору має стати фінансовий лізинг, який потребує суттєвого розширення, залучення підприємств-виробників техніки, банків, страхових та інших фінансових установ, приватних підприємств і компаній, посилення конкуренції на лізинговому ринку, диверсифікації джерел фінансування лізингових операцій, удосконалення роботи лізингових компаній.

Кількісні параметри

Результатом реалізації запропонованих завдань стратегії розвитку аграрного сектору мають стати:

- ◆ зростання урожайності рослинницької продукції та продуктивності у тваринництві на 40-50%;
- ◆ досягнення обсягів споживання основних продуктів харчування на одну особу, наближених до рівня споживання країн Східної Європи (скоригованих на традиційні смаки українців та медичні рекомендації);
- ◆ підвищення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства у 2011 р. порівняно з 2002 р. в 2 рази;
- ◆ зменшення частки сировини в експорті продукції АПК;
- ◆ досягнення середньомісячної заробітної плати працівника сільського господарства середнього рівня заробітної плати в інших галузях економіки країни;
- ◆ покращання демографічної ситуації у сільській місцевості.

Баланси основних продовольчих ресурсів

(тис. т)

Показники	2003 р.	2005 р.	2009 р.	2011 р.
Зерно				
Попит на продукцію – всього	28900	40100	42400	42900
Внутрішнього ринку – всього	25800	26600	27400	26900
у т.ч.:				
фонд споживання	7500	7400	7200	6600
інше споживання	18300	19200	20200	20300
зовнішнього ринку (експорт)	3100	13500	15000	16000
Пропозиція продукції – всього	28900	40100	42400	42900
Внутрішнього ринку – всього	26300	39800	42200	42700
Власне виробництво	20234	40500	42500	43500
Зміна запасів на кінець року	-5700	700	300	800
Зовнішнього ринку (імпорт)	2600	300	200	200
М'ясо і м'ясопродукти				
Попит на продукцію – всього	1782	1775	2200	2435
Внутрішнього ринку – всього	1642	1665	1950	2135
у т.ч.:				
фонд споживання	1635	1660	1940	2125
інше споживання	7	5	10	10

Продовження таблиці

Показники	2003 р.	2005 р.	2009 р.	2011 р.
зовнішнього ринку (експорт)	140	110	250	300
Пропозиція продукції – всього	1782	1775	2200	2435
Внутрішнього ринку – всього	1705	1690	2140	2390
Власне виробництво	1707	1700	2150	2400
Зміна запасів на кінець року	10	10	10	10
Зовнішнього ринку (імпорт)	77	85	60	45
Молоко і молокопродукти				
Попит на продукцію – всього	13470	13108	15300	16160
Внутрішнього ринку – всього	12470	12058	13400	13860
у т.ч.:				
фонд споживання	10460	10468	11835	12295
інше споживання	2010	1590	1565	1565
зовнішнього ринку (експорт)	1000	1050	1900	2300
Пропозиція продукції – всього	13470	13108	15300	16160
Внутрішнього ринку – всього	13400	13013	15100	15900
Власне виробництво	13661	13083	15200	16000
Зміна запасів на кінець року	50	70	100	100
Зовнішнього ринку (імпорт)	70	95	200	260
Цукор				
Попит на продукцію – всього	2150	2050	2150	2200
Внутрішнього ринку – всього	1800	1800	1850	1900
Зовнішнього ринку (експорт)	350	250	300	300
Пропозиція продукції – всього	2150	2050	2150	2200
Внутрішнього ринку – всього	1400	1800	1900	1950
Власне виробництво	1550	1800	2020	2150
Зміна запасів на кінець року	150	0	120	200
Зовнішнього ринку (імпорт)	750	250	250	250

Етапи розвитку аграрного сектору до 2015 року***Перший етап – 2004-2005 рр.*****Основні пріоритети**

1. Розвиток інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції та механізмів державного впливу на кон'юнктуру аграрних ринків за допомогою економічних важелів.

2. У 2004-2005 рр. має бути в основному завершено формування правової бази з основних питань утвердження ринкових

відносин в аграрному секторі, зокрема тих, що стосуються врегулювання власності на землю та майно. Стратегічним напрямом реформування АПК є сприяння прийняттю законів, необхідних для реалізації положень, регламентованих Земельним кодексом, зокрема: про ринок земель, про державну реєстрацію прав на нерухоме майно тощо. Крім того, необхідно завершити процес юридичного та технічного оформлення прав власності на землю та майно.

3. Перебудова системи державної підтримки сільського господарства відповідно до вимог СОТ.

4. *Забезпечення передачі об'єктів соціальної інфраструктури села в комунальну власність та управління ними.* Порядок передачі об'єктів соціальної сфери передбачено нормативно-правовими актами, проте темпи їх передачі стримуються через відсутність фінансових коштів на їх утримання, досвіду управління ними, незадовільний стан об'єктів тощо. Від створення належних життєвих умов у сільській місцевості значною мірою залежатимуть результати проведених реформ.

Індикатори досягнення:

- ♦ завершення видачі державних актів на право власності на землю та майнових сертифікатів;
- ♦ прийняття нормативно-правових актів стосовно запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення;
- ♦ зростання валової продукції сільського господарства у 2004 р. на 11,1% порівняно з попереднім роком;
- ♦ збільшення обсягу виробництва продукції харчової промисловості у 2004 р. порівняно з 2003 р. на 15,0%;
- ♦ зростання рентабельності сільськогосподарського виробництва в 2005 р. порівняно з 2003 р. на 8-10 відсоткових пунктів;
- ♦ збільшення у 2004 р. порівняно з 2002 р. щорічних обсягів короткострокових кредитів, що спрямовуються в аграрний сектор, на 1 млрд. грн., довгострокових – на 3 млрд. грн.;
- ♦ збільшення частки сільського господарства у загальному обсязі інвестицій в основний капітал до 7%.

Другий етап – 2006-2009 рр.

Основні пріоритети

1. Розвиток ринку землі та іпотечних операцій, створення на цій основі сприятливих умов для залучення інвестицій та припливу кредитних ресурсів в аграрний сектор.

2. Формування оптимальної маркетингової системи, спрямованої на розвиток підприємництва, створення умов для прибуткового господарювання в аграрному секторі, стимулювання внутрішнього попиту.

3. Розвиток соціальної сфери села – забезпечення підвищення життєвого рівня сільського населення як основи поліпшення демографічної ситуації та розвитку трудового потенціалу.

Індикатори досягнення:

- ♦ щорічне зростання валової продукції сільського господарства в середньому на 3,0%;
- ♦ щорічне збільшення обсягу виробництва продукції харчової промисловості в середньому на 7-8%;
- ♦ подолання збитковості тваринництва та підвищення рентабельності галузей рослинництва на 5-10 відсоткових пунктів;
- ♦ збільшення у 2009 р. порівняно з 2004 р. обсягів короткострокових кредитів, що спрямовуються в аграрний сектор, на 4-5 млрд. грн., довгострокових – на 5-6 млрд. грн.

Третій етап – 2010-2015 рр.

Основні пріоритети

1. Підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового сектору на базі матеріально-технічного та технологічного оновлення.

2. *Формування системи раціонального використання земельних та водних ресурсів.* Інститут приватної власності на землю має посилити відповідальність власників за збереження природних ресурсів. З боку держави необхідно запровадити економічні важелі впливу на власника землі щодо дотримання ним екологічної безпеки технологій, що застосовуються в сільськогосподарському виробництві, та вжиття заходів щодо поліпшення родючості ґрунтів.

3. Посилення ролі сільських територіальних общин у створенні цивілізованих умов життя на селі.

Індикатори досягнення:

- ♦ досягнення у 2011 р. зростання сукупної рентабельності сільськогосподарського виробництва на 9-10 відсоткових пунктів порівняно із середнім показником за 2006-2009 рр.;
- ♦ оновлення основних фондів на 60-80%;
- ♦ збільшення частки сільського господарства у загальному обсязі інвестицій в основний капітал до 10-12%;
- ♦ збільшення у 2011 р. порівняно з 2003 р. доходів сільського населення у 3 рази.

Розділ VIII.

Інформатизація економіки, розвиток телекомунікацій та інформаційної структури, системи зв'язку

Галузь зв'язку та сфера інформатизації протягом усіх років незалежності України зберігають позитивні тенденції у своєму розвитку, постійно збільшують частку у формуванні валового внутрішнього продукту країни. На базі впровадження сучасного обладнання та новітніх технологій досягнуто відчутного прогресу в розвитку телекомунікацій, поштового зв'язку та сфери інформатизації. Постійно зростають обсяги наданих послуг зв'язку та поліпшується їх якість. Широкого розвитку набула сфера інформаційних технологій та мережа Інтернет. Відбулися позитивні зміни на шляху створення ефективної нормативно-правової бази, реформування сектору телекомунікацій та поліпшення інвестиційного клімату в галузі.

Сучасний стан та проблеми розвитку галузі зв'язку та сфери інформатизації

У 2003 р. операторами всіх форм власності зв'язку надано послуг на 13,2 млрд. грн., що на 19,6% більше ніж у 2002 р. і складає 5,0% від ВВП.

Щороку оператори зв'язку використовують у середньому 60 млн. дол. іноземних кредитів та позик спільних підприємств з виробництва обладнання зв'язку для реалізації проектів модернізації і розвитку мереж телефонного зв'язку, побудови транспортних мереж, впровадження нових технологій та послуг. Впродовж 2003 р. операторами відділень пошти та зв'язку всіх форм власності освоєно 4,2 млрд. грн. інвестицій в основний капітал,

що в 1,6 раза перевищує показник відповідного періоду попереднього року. Обсяги прямих іноземних інвестицій, залучених у галузь пошта та зв'язок, на 1 січня 2004 р. становили 138,2 млн. дол.

За 2003 р. введено в експлуатацію 789,8 тис. номерів АТС. Серед введених сільських АТС 87% абонентської ємності введено за рахунок сучасного цифрового комутаційного обладнання вітчизняного виробництва. На 1 січня 2004 р. телефонна щільність становила 23,4 одиниці на 100 жителів. Введено в експлуатацію волоконно-оптичні лінії зв'язку загальною протяжністю 4087 км. Це дало можливість довести рівень цифровізації ліній до 71%.

Прискореними темпами розвивалася мережа мобільного зв'язку. Кількість користувачів мобільного стільникового зв'язку на кінець 2003 р. досягла 6,5 млн., що у 1,8 раза більше за показник попереднього року.

З використанням новітніх технологій здійснювалося технічне переоснащення поштової галузі.

Станом на 1 січня 2003 р. кількість користувачів мережі Інтернет нараховує 3,5 млн. осіб, або більше 7% населення країни. Продовжується розвиток національного сегменту мережі Інтернет. Кількість користувачів українського сегменту мережі Інтернет за останні два роки збільшилася більше ніж у 6 разів. У рамках створення системи електронного врядування впроваджено першу чергу Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади, який є основним елементом електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”.

На виконання Закону України “Про особливості приватизації відкритого акціонерного товариства “Укртелеком” виконано більшість етапів приватизації ВАТ “Укртелеком”. Затверджено умови проведення відкритих торгів акціонерного товариства із залученням промислового інвестора.

Відповідно до світових тенденцій телевізійне та звукове мовлення в Україні розвиватиметься у напрямі переходу до цифрового мовлення. Водночас політика впровадження цифрового мовлення передбачає співіснування протягом деякого періоду системи аналогового та цифрового мовлення. Проте дальший розвиток та якнайшвидше виконання поставлених завдань неможливі без стабільного фінансового становища Концерну РРТ, який

надає 38% загального обсягу послуг з передачі та прийому телевізійних і радіопрограм, радіозв'язку в країні.

Досі спостерігається низький рівень інформаційної взаємодії як між центральними органами виконавчої влади на державному рівні, так і між Урядом та регіональними органами виконавчої влади. В більшості відомств процеси інформатизації відбуваються за межами Національної програми інформатизації, що призводить до неконтрольованості цих процесів з боку Уряду. Як наслідок, створюються проекти, які частково або цілком дублюють один одного, порушується послідовність їх створення, невідповідність єдиним стандартам. Все це призводить до неефективного використання бюджетних коштів у сфері інформатизації. Головним питанням є концентрація зусиль та об'єднання усіх робіт на впровадженні інформаційно-телекомунікаційних технологій та систем у межах Національної програми інформатизації з організаційно-керуючою функцією Державного комітету зв'язку та інформатизації України. Вирішення цього питання дозволить дієво проводити єдину державну політику в сфері інформатизації.

Стратегічні орієнтири

1. Пріоритетними завданнями державної політики у сфері розвитку інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури є збереження **високих темпів розвитку інфраструктури зв'язку, подальше підвищення інвестиційної привабливості галузей зв'язку та сфери інформатизації**, істотне вдосконалення національної мережі телекомунікацій, поштової служби зв'язку, насамперед на базі новітніх вітчизняних технологій, їхнє інтегрування в глобальні інформаційні структури, у т. ч. в мережу Інтернет, створення сприятливих умов для доступу широких верств населення до світових інформаційних ресурсів.

2. Для **прискорення інтеграції України у світовий інформаційний простір** слід визначити і реалізувати заходи щодо широкої комп'ютеризації, насамперед навчальних закладів, надання вільного доступу до вітчизняних та світових інформаційних ресурсів. Потребують значного прискорення інформатизація органів державної влади, фінансового сектору економіки та грошового обігу, бухгалтерської справи, перехід на електронний

документообіг, комп'ютеризацію архівної справи, статистичної інформації, поліпшення взаємозв'язку між державними інституціями і населенням через електронні канали.

3. Необхідним є впровадження єдиних стандартів якості, а також інтеграція систем обробки інформації, що супроводжує поштові відправлення у межах діяльності Всесвітнього поштового союзу; розширення видів послуг та впровадження новітніх технологій, забезпечення доступності універсальних послуг поштового зв'язку та технічне переоснащення об'єктів поштового зв'язку.

4. Невідкладним є завдання створення в галузі конкурентного середовища, удосконалення структури управління галуззю, її нормативно-правової бази, адаптація національного законодавства до правових норм ЄС.

Структурні завдання

Основні пріоритетні напрями розвитку галузі на період до 2015 р.

У галузі зв'язку:

- ◆ створення широкопasmової мультисервісної мережі (цифрової мережі із високими швидкостями передачі та можливістю надання різноманітних послуг) як транспортної основи Національної інформаційної інфраструктури;
- ◆ розвиток та реконструкція телефонних мереж шляхом завершення цифровізації мереж міжміського й міжнародного телефонного зв'язку, прискорення розвитку та цифровізації внутрішньозонових і місцевих мереж, злиття телефонної мережі з мультисервісною мережею за пакетною технологією;
- ◆ прискорений розвиток технологій фіксованого та рухомого радіозв'язку;
- ◆ перехід до цифрового телевізійного звукового і поступове впровадження мультимедійного та гіпермедійного мовлення;
- ◆ вдосконалення поштової мережі, впровадження нових технологій приймання, обробки, перевезення й доставки усіх видів поштових відправлень, комплексна механізація, автоматизація і комп'ютеризація виробничих процесів,

впровадження корпоративної комп'ютерної мережі, використання швидкісних видів транспорту, комп'ютерних методів обробки повідомлень;

- ♦ забезпечення зв'язку України технічними засобами пере-дусім вітчизняного виробництва на рівні кращих зразків світових виробників;
- ♦ дослідження, розробка й впровадження нових принципів та засобів для прискореного розвитку та підвищення ефективності використання мереж зв'язку;
- ♦ удосконалення тарифного регулювання шляхом поступо-вого запровадження збалансованих тарифів на загально-доступні комунікаційні послуги та універсальні послуги поштового зв'язку.

Для досягнення цих показників загальні капіталовкладення в цілому по галузі повинні скласти 30,4 млрд. грн., у т.ч. на розвиток телефонного зв'язку – 23,4 млрд. грн., телерадіомов-лення – 1,4 млрд. грн., поштового зв'язку – 0,3 млрд. грн.

У сфері інформатизації:

- ♦ розвиток інфраструктури надання інформаційних послуг через мережу Інтернет;
- ♦ розбудова інформаційного суспільства шляхом розвитку інформаційних технологій та інфраструктури телекомуні-кацій, доступу до національних інформаційних ресурсів та ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, завершення формування його інституціональної та організаційної ос-нови;
- ♦ інформатизація органів державної влади, взаємна інтегра-ція систем інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади та органів місцевого самовряду-вання;
- ♦ розбудова єдиної телекомунікаційної мережі органів вико-навчої влади усіх рівнів, впровадження програм “Елект-ронна Україна”, “Електронний Уряд”, “Україна – розви-ток через Інтернет”;
- ♦ розроблення нормативно-правових актів та здійснення координації діяльності органів виконавчої влади з питань, пов'язаних з формуванням, використанням та захистом на-ціональних інформаційних ресурсів.

Якісні та кількісні параметри реалізації стратегії розвитку галузі зв'язку:

- ♦ у 2004-2011 рр. забезпечення сумарного обсягу наданих послуг зв'язку до 125,8 млрд. грн.;
- ♦ монтована ємність стаціонарної телефонної мережі до 2011р. 15,9 млн. номерів у т. ч. у сільських адміністративних районах (САР) 5,2 млн.номерів;
- ♦ монтована ємність мобільних мереж 11,9 млн. номерів до 2011р.;
- ♦ на кінець 2005 р. доведення щільності стаціонарної мережі на 100 мешканців до 27,82 одиниць, а на кінець 2010 р. – до 33,98 одиниць у т.ч. у сільських адміністративних районах (САР) 19,0 одиниць;
- ♦ на кінець 2005 р. доведення щільності мобільної мережі на 100 мешканців до 12,66 одиниць, а на кінець 2010 р. – до 21,50 одиниць;
- ♦ доведення рівня цифровізації первинної мережі до 100%.

Розділ ІХ.

Ефективне використання геостратегічного потенціалу України.

Підвищення ефективності транспортної інфраструктури та реструктуризація дорожнього господарства

Транспортний комплекс є важливою складовою у структурі економіки України, він обслуговує потреби народного господарства та населення і є важливим фактором реалізації значного і вигідного геостратегічного потенціалу країни, зростання її ролі в міжнародному транспортному процесі.

Унікальне географічне розташування України (в центрі Європи) створює передумови для її інтеграції до світової транспортної системи та обумовлює необхідність першочергового розвитку магістральних шляхів сполучення. Нині через Україну здійснюються інтенсивні транспортно-економічні зв'язки країн Західної і Центральної Європи, Скандинавії з країнами Азії. У перспективі інтенсивність цих зв'язків значно зростатиме. Створення в Україні мережі сучасних шляхів сполучення для всіх видів транспорту дозволить отримати значний економічний ефект як Україні, так і країнам СНД, Європи та Азії за рахунок скорочення відстані транспортування вантажів, зменшення витрат на перевезення, активізації зовнішньоекономічних зв'язків.

Україна має розгалужену транспортну систему, в структурі якої функціонує 30 аеропортів, 20 морських торговельних портів, 10 річкових портів, 6 залізниць, понад 40 авіа- та 150 судноплавних компаній, понад 20 тис. суб'єктів господарювання різних форм власності, працюючих на ринку автотранспортних перевезень. Частка підприємств транспортно-дорожнього комплексу (які входять до сфери управління Мінтрансу України) у валовому внутрішньому продукті становить майже 10%,

вартість основних виробничих фондів – 12% від загальної вартості виробничого потенціалу країни.

Загальна протяжність залізничної мережі України складає 22,1 тис. км, річкових шляхів – 2,3 тис. км, мережі автомобільних шляхів загального користування – 169,7 тис. км (з них з твердим покриттям – 164,2 тис. км), у т. ч. – 14,1 тис. км шляхів державного і 155,6 тис. км місцевого значення. Водночас слід відзначити, що забезпеченість держави позаміськими шляхами значно менша, ніж у більшості європейських країн. Показник щільності автомобільних шляхів в Україні дорівнює 0,28 км/кв. км, а в подібній за територією і чисельністю населення Франції – 1,46 км/кв. км, у Німеччині – 2,0, Польщі – 1,15, Великій Британії – 0,9 км/кв. км. Неповною мірою відповідає сучасним вимогам структура мережі автошляхів загального користування. Так, протяжність автомобільних шляхів I категорії складає близько 2 тис. км, або лише 1,3% від протяжності шляхів з твердим покриттям.

Завдяки вжитим заходам з розбудови транспортної галузі та поживленню протягом останніх років економічних процесів у державі, транспортним комплексом забезпечено стабілізацію та поступове зростання основних економічних показників галузі. Нарощуються обсяги перевезень вантажів і пасажирів, переробки вантажів морськими торговельними портами. У 2003 р. на 35,5% зріс обсяг транзитних перевезень залізничним транспортом. Обсяги переробки транзитних вантажів морськими торговельними портами збільшилися на 17,8%.

Перехід від планової економіки до ринкової супроводжується суттєвою лібералізацією цін (тарифів). На початок 2003 р. 84% продукції та послуг реалізується за вільними цінами (тарифами), решта – за державними регульованими цінами (тарифами). Головною метою державного регулювання тарифів на послуги, що надаються суб'єктами природних монополій у сфері транспорту є забезпечення балансу інтересів держави, суб'єктів природних монополій та споживачів транспортних послуг для ефективного функціонування народногосподарчого комплексу в цілому та транспортної сфери зокрема. При цьому тарифна політика розглядається як найважливіший фактор забезпечення конкурентоспроможності транспортних підприємств та залучення додаткових обсягів транзитних вантажів.

Однією з найгостріших проблем для усіх видів транспорту є високий рівень зношеності основних виробничих фондів, передусім рухомого складу, невідповідність їхнього технічного рівня сучасним вимогам, недостатні обсяги інвестицій у техніко-технологічну модернізацію та розвиток галузі. Ступінь зношеності основних видів рухомого складу **залізничного транспорту** становить 65-70%.

За останні роки склад **морського** вантажного транспортного флоту скоротився за кількістю майже у 10 разів, вибуття тоннажу складає більше 90%. Середній вік транспортного флоту України на сьогодні становить понад 23 роки, рівень зношеності рухомого складу вітчизняних компаній – близько 70%. При цьому до 80% суден експлуатуються понад нормативний термін, що робить їх неконкурентоспроможними на світовому фрахтовому ринку, ускладнює їх заходження до зарубіжних портів.

У цивільній **авіації** із наявних 1316 повітряних суден тільки 38% мають сертифікат льотної придатності. Кількість цивільних повітряних суден, здатних до польотів, порівняно з 1994 р. скоротилася майже на 65%, ступінь їхньої зношеності перевищує 80%.

У системі **автотранспорту** загального користування використовується понад 92 тис. вантажних автомобілів та 35 тис. автобусів. З них близько 60% експлуатуються більше 10 років. Із 16 тис. автотранспортних засобів, що використовуються для міжнародних перевезень вантажів, вимогам ЄС відповідають лише 23%. Термінової заміни потребують 12,3 тис. автотранспортних засобів.

Зношеність рухомого складу негативно впливає на кількісні та якісні показники галузі, безпеку руху, екологічний стан навколишнього середовища, стримує розвиток внутрішніх перевезень і транзиту.

Рівень зношеності основних фондів у дорожньому господарстві складає 37,3%, доріг і дорожніх споруд – 43,7%. **Недостатнє фінансування дорожньої галузі** спричиняє зменшення обсягів робіт з будівництва та ремонту доріг: у 2000 р. введено в дію 193,6 км автошляхів, в 2001 р. – 134,2, в 2002 р. – 77,4 км, в 2003р. – 111,4 км, відремонтовано відповідно 11,6, 9,3, 5,4, 8,0 тис. км автошляхів. Щорічно не охоплюється капітальним і середнім ремонтом близько 40 тис. км шляхів. На даний

час термінового ремонту потребують близько 90% мережі автошляхів, капітального ремонту або перебудови – понад 62% автодорожніх мостів.

Основні проблемні питання транспортної інфраструктури, які необхідно вирішити:

- ♦ оновлення основних фондів усіх видів транспорту і дорожнього господарства, невідповідність їхнього технічного рівня сучасним вимогам;
- ♦ питання компенсації транспортним підприємствам втрати коштів від перевезень пільгових категорій пасажирів;
- ♦ недостатнє фінансування державних програм (у т. ч. з бюджету);
- ♦ недостатнє фінансування дорожнього господарства відповідно до норм Закону України “Про джерела фінансування дорожнього господарства України”;
- ♦ недосконалість нормативно-правового забезпечення діяльності галузей та питання адаптації транспортного законодавства відповідно до міжнародного права;
- ♦ недостатнє інвестування модернізації і оновлення рухомого складу.

Стратегічні орієнтири

1. Україна за своїм транзитним потенціалом посідає одне з перших місць у Європі. Це визначає необхідність вироблення та **проведення державою ефективної транспортної політики**. Провідну роль у ній мають відігравати прискорений розвиток транспортної інфраструктури, створення відповідно до міжнародних стандартів національної мережі міжнародних транспортних коридорів, її інтегрування у транспортні системи Європи та Азії, Балтійського і Чорноморського регіонів. Особливої ваги набуває реалізація проектів, які мають забезпечити Україні участь у формуванні міжнародних транспортно-комунікаційних мереж, зокрема у транспортуванні каспійських енергоресурсів на внутрішній та міжнародні ринки. Складні та масштабні завдання пов’язані з модернізацією управлінської транспортними системами, що дасть змогу поглибити сумісність з мережами країн ЄС.

2. Важливу роль у реалізації стратегічних завдань галузі має відіграти **політика приватизації**. Основними завданнями у сфері

реформування власності за видами транспорту є приватизація таких об'єктів:

- ♦ **на залізничному транспорті** – підприємств промислового залізничного транспорту, заводів та підрозділів будівельного комплексу, установ та закладів торгівлі, комерційно-виробничих та агропромислових об'єктів;
- ♦ **на морському та річковому транспорті** – підприємств, які не мають безпосереднього зв'язку з транспортним процесом;
- ♦ **на авіаційному транспорті** – авіакомпаній, виділених зі складу аеропортів.

3. Передбачається реструктуризація у сфері дорожнього господарства. Йдеться про поступовий перехід від адміністративного до економічного принципу управління через відокремлення функцій господарської діяльності від органів виконавчої влади, зокрема шляхом передачі їх новоствореним господарським структурам. Реформування галузі дозволить:

- ♦ зберегти державний контроль за діяльністю дорожніх підприємств, що здійснюють експлуатаційне утримання автомобільних шляхів загального користування, враховуючи їх стратегічне та оборонне значення;
- ♦ забезпечити раціональний розподіл коштів, що спрямовуються на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних шляхів загального користування та контроль за їх цільовим використанням;
- ♦ здійснювати єдину технічну політику в дорожньому господарстві;
- ♦ покращити ефективність використання майна державних дорожніх підприємств і, відповідно, економити державні кошти.

4. До стратегічних пріоритетів державної політики у транспортній галузі слід віднести оновлення основних виробничих фондів, насамперед рухомого складу, та дорожнього господарства; технічне переоснащення підприємств транспорту, підвищення технічного рівня та якості будівництва і ремонту автомобільних шляхів, мостів, аеродромів, залізниць та приведення їх у відповідність до євростандартів транспортної інфраструктури із запровадженням сучасних технологій транспорту. Фінансування зазначених робіт необхідно здійснювати із застосуванням

фіскальних стимулів, а також шляхом укладання концесійних угод, розміщення на внутрішньому та міжнародних фондових ринках цільових емісійних цінних паперів, формування міжнародних фінансово-промислових груп, застосування лізингових механізмів, залучення коштів приватних інвесторів (у т. ч. іноземних) та міжнародних фінансових інститутів. Згідно прогнозних даних, мінімально необхідні обсяги фінансування розвитку галузей транспорту на період до 2015 р. оцінюються в 21,5 млрд. дол..

5. Важливими стратегічними завданнями державної транспортної політики є:

- ◆ приведення нормативно-правових та законодавчих актів у відповідність до міжнародних вимог;
- ◆ розширення співробітництва з міжнародними організаціями транспорту та участь у реалізації міждержавних угод у галузі транспорту;
- ◆ розвиток і вдосконалення мережі регулярного транспортного сполучення, у т. ч. внутрішніх перевезень, підвищення швидкості, якості та надійності транспортних перевезень та послуг;
- ◆ оновлення основних виробничих фондів усіх видів транспорту та дорожнього господарства, насамперед рухомого складу, переважно транспортними засобами вітчизняного виробництва із застосуванням сучасних механізмів їх придбання (оренда, лізинг тощо);
- ◆ удосконалення державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у галузі транспорту, у т. ч. з питань формування тарифної політики та ліцензування транспортних послуг;
- ◆ підвищення рівня безпеки транспорту, у т. ч. екологічної.

Розділ Х.

Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу. Політика охорони культурної спадщини

Модернізація туристичної та рекреаційної сфери

Україна має значні можливості для динамічного розвитку туристичної та рекреаційної галузі, розширення міжнародного співробітництва в цій сфері. Однак наявний потенціал реалізується недостатньо, донині немає повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, підвищення його економічної ефективності та пізнавальної цінності. Процес модернізації застарілої туристичної інфраструктури та залучення інвестицій в її розвиток характеризується низькими темпами: обсяги вкладень у 2000 р. становили 407 млн. грн., у 2001 р. – 378 млн. грн., у 2002 р. – 350 млн. грн.

Бракує кваліфікованих кадрів для роботи в цій новій для нас сфері. Держава, по суті, втратила контроль за її розвитком та регулюванням діяльності.

Цілі та завдання розвитку

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби населення України у розширенні внутрішнього туризму та зростанні обсягів в'їзного туризму; забезпеченні на цій основі комплексного розвитку курортних територій та туристичних центрів з урахуванням соціально-еко-

номічних інтересів їх населення; збереженні й відновленні природного середовища та історико-культурної спадщини; вирішенні завдань щодо наповнення державного і місцевих бюджетів, за рахунок його розвитку та створення нових робочих місць, підвищення іміджу України як туристичної держави на міжнародному рівні.

Забезпечення сталого розвитку туристичної галузі та підвищення її частки у валовій доданій вартості значною мірою має базуватися на модернізації інфраструктури туристичної та курортно-рекреаційної сфери. З цією метою у 2004-2015 рр. необхідно запровадити спеціальний інвестиційний режим для сприяння будівництву і реконструкції готелів та інших об'єктів туристичної сфери, вжити заходів із залучення іноземних та національних інвесторів щодо вкладення коштів у туристичну індустрію. Водночас має бути запроваджено практику прямого фінансування з державного та місцевих бюджетів необхідної туристичної інфраструктури громадського користування: облаштування маршрутів, місць для відпочинку в лісах та гірських районах, громадських пляжів, оглядових майданчиків, центрів туристичної інформації, інформаційних стендів на дорогах тощо.

Одним із важливих напрямів державного управління в туристичній сфері має стати сприяння підвищенню якості послуг з одночасним поліпшенням ефективності роботи готелів та інших об'єктів інфраструктури туризму. Ці результати можуть бути досягнені за умови впровадження нових технологій управління в готельний сектор, сприяння як приходу на український ринок міжнародних готельних мереж, так і формуванню національних готельних ланцюжків.

Визначальною складовою цієї роботи є поліпшення підготовки кадрів для туріндустрії.

Особливу увагу треба приділити адекватній підтримці розвитку **сільського зеленого туризму в гірських селах України**, де за рахунок консолідації бюджетних коштів має бути реалізоване стратегічне завдання – залучення більшості населення та переважної орієнтації місцевого аграрного виробництва на обслуговування потреб туризму, відродження традиційної культури ремесел.

Для розвитку окремих туристичних центрів треба прискорити розроблення генеральних схем територій. Ця робота має ве-

стися паралельно із формуванням (за підтримки держави) комплексних планів розвитку туріндустрії в зазначених місцях і бути завершена у 2004 р. При цьому слід наголосити на ліквідації або передислокації шкідливих підприємств, що знаходяться в історичних місцях або поблизу курортів. У цих туристичних центрах треба створювати відповідний рівень як комунальної інфраструктури, так і закладів розміщення, харчування, розваг для туристів з орієнтацією на конкретні сегменти внутрішнього та іноземних ринків.

На протязі 2004 р. має бути розроблена стратегія діяльності у курортній сфері, що базуватиметься на чіткому розподілі функцій її санаторно-курортної та курортно-рекреаційної складових. Приватизація туристичних та санаторно-курортних закладів має здійснюватися лише з метою поліпшення їхньої діяльності та покращання стану економіки регіону в цілому за умови збереження таких закладів.

Головним завданням інформаційно-рекламної політики у туристичній галузі повинно стати завоювання провідних позицій для вітчизняного турпродукту на ринках країн СНД та формування позитивного іміджу в країнах ЄС, США, Південній Кореї, Китаї, Канаді, Японії. Слід приділити окрему увагу “просуванню” українського турпродукту на ринки країн Близького Сходу та Перської затоки. Має здійснюватися державна інформаційна підтримка регіональних туристичних продуктів на внутрішньому ринку, особливо сільського зеленого туризму та дитячого і молодіжного туризму.

На протязі 2004-2015 рр. треба сформувати систему молодіжного і дитячого туризму, зокрема через створення мережі студентських готелів, впровадження гарантованих пільг для дітей та молоді на транспорті, оновлення матеріальної бази мережі дитячих оздоровчих таборів. Це дозволить створити якісний продукт для відповідних категорій населення України, закріпитися на традиційних ринках та вийти на європейський ринок дитячого відпочинку.

Результатом такої діяльності має стати формування мережі економічно самодостатніх туристичних центрів та курортів як рекреаційної, так і лікувальної спеціалізації. Кількість працівників, що буде постійно зайнята у туристичній індустрії, збільшиться до 7-8% від загальної кількості працюючого населен-

ня. Розширення обсягів внутрішнього та іноземного туризму дозволить приблизно у 2,5 раза збільшити як загальні суми доходів від туризму, так і обсяги бюджетних надходжень у цілому по галузі, стати одним з основних джерел валютних надходжень до бюджету країни.

Політика охорони культурної спадщини

Нині в Україні під охороною держави перебуває понад 130 тис. пам'яток, на базі найбільш видатних створено та функціонує 61 історико-культурний заповідник, 13-ти з них надано статус національного.

Окрім цього, в Україні є 1,4 тис. міст і селищ та понад 8 тис. сіл з цінною культурною спадщиною. Загалом фонд історичних будівель і споруд у цих населених пунктах перевищує 70 тис. об'єктів. Визначено перелік історичних міст і селищ міського типу, до якого включено 401 населений пункт.

Урядовими рішеннями затверджено комплексні програми щодо збереження культурної спадщини міст Львова, Одеси, Кам'янець-Подільського, Глухова, Батурина, Збаража, Національного заповідника “Софія Київська”, а також заходи щодо розвитку національних заповідників “Хортиця”, “Херсонес Таврійський”, “Ольвія”, Шевченківського національного заповідника у м. Каневі. За даними моніторингу пам'яток, від 50 до 70% з них перебуває у незадовільному стані, а кожна десята пам'ятка в аварійному. Всі вони нагально потребують заходів щодо реставрації, реконструкції та включення в сучасне суспільно-економічне життя. Проведення найневідкладніших протиаварійних та консерваційних робіт потребують понад 200 пам'яток національного значення.

За останні 10 років в Україні скоєно понад 3 тис. посягань на культурні цінності, передусім пов'язаних із спробами заволодіти антикваріатом, творами мистецтва. З них розкрито майже половину. Уразливими регіонами в частині злочинних зазіхань на історичні та культурні цінності залишаються Автономна Республіка Крим, Миколаївська область, м. Севастополь.

Набуло розповсюдження проведення незаконних археологічних розкопок у місцях розташування античних міст, древніх та середньовічних некрополів. Найбільш уразливими регіонами в

цьому питанні є Миколаївська область та Автономна Республіка Крим.

Ці недоліки, окрім недостатніх обсягів фінансування з державного та місцевих бюджетів, обумовлені ще й недосконалістю законодавчої та нормативно-правової бази охорони культурної спадщини. Дається взнаки відсутність програми охорони пам'яток, що спричиняє непорозуміння при будівництві в межах охоронних зон, заподіяння шкоди археологічним пам'яткам під час оранки, приватизації земель, на яких вони розташовані.

Структурні завдання

Стратегічною метою діяльності органів державної влади у сфері охорони культурної спадщини є забезпечення надійної захищеності, реставрації, реконструкції та відновлення об'єктів національного надбання України, удосконалення системи фізичної охорони об'єктів культурної спадщини, підвищення рівня відповідальності фізичних та юридичних осіб за порушення пам'яткоохоронного законодавства, створення умов для ефективного використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, зокрема у туристсько-рекреаційній сфері, освіті, розвитку духовності тощо.

Завдання полягає у тому, щоб протягом найближчих 4-5 років здійснити протиаварійні, реставраційно-ремонтні, дослідницькі та консерваційні роботи щодо пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, ландшафтних, архітектури та містобудування, національного значення.

Важливе значення має проведення наукових досліджень у сфері охорони культурної спадщини, пам'яток, охоронних досліджень, у т. ч. розроблення спеціальної науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, археологічних територій, що охороняються, розроблення методик (зокрема неруйнівних) дослідження об'єктів культурної спадщини.

Потребує уваги розвиток системи Державної служби охорони культурної спадщини, що передбачатиме утворення і забезпечення повноцінної діяльності спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини у структурі ряду обласних та Севастопольської міської держадміністрацій (де окремі

органи ще не створено), а також спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини районного рівня, у т.ч. місцевого самоврядування.

Йдеться також про розширення міжнародної діяльності у сфері охорони культурної спадщини, зокрема шляхом приєднання до відповідних конвенцій, договорів, меморандумів, комюніке, пактів тощо.

За існуючими оцінками, щорічні видатки на збереження культурної спадщини до 2011 р. потребуватимуть 96 млн. грн. У зв'язку з цим важливою ланкою державної політики має стати вжиття комплексу заходів для залучення у сферу охорони культурної спадщини не лише бюджетних, а й небюджетних коштів, у т.ч. шляхом створення пільгових умов оподаткування, допомоги меценатів, соціальної реклами розвитку галузі. Необхідною є також активізація держави щодо повернення культурної національної спадщини з-за кордону та попередження вивезення культурних цінностей за кордон.

Розділ XI.

Макроекономічне забезпечення стратегії випереджального розвитку

Основна мета стратегії макроекономічної політики – забезпечення умов стійкого довготривалого зростання, яке сприяло б структурно-інноваційній та соціальній переорієнтації економіки, формуванню сприятливого інвестиційного середовища. Для цього необхідно **збереження принципу пріоритетності макроекономічної стабілізації**. Потрібно враховувати і зворотний зв'язок – залежність макроекономічної збалансованості від результативності політики економічного зростання. Досвід попереднього десятиріччя свідчить, що надійна фінансово-бюджетна та грошова стабілізація без конкурентоспроможного реального сектору економіки неможлива. Вона може бути лише короткотерміною.

11.1 Трансформація бюджетних ресурсів у чинник економічного зростання. Зниження податкового навантаження

Протягом 1994-1999 рр. здійснено ефективні заходи, які дозволили збалансувати структуру Державного бюджету, його доходу та видаткову частини. Якщо у 1994 р. дефіцит Зведеного бюджету складав 8,9% ВВП і покривався значною мірою прямою емісією НБУ, то в 1999 р. його розміри зменшилися до 1,5% ВВП. На цей час в державі використовувався лише ринковий механізм обслуговування бюджетного дефіциту. У 2000-2003 рр. Зведений бюджет був близьким до збалансованого, що стало одним з визначальних чинників макроекономічної стабільності цього періоду.

Динаміка Зведеного бюджету
(відсоток до ВВП)

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Доходи Зведеного бюджету	28,9	26,9	27,4	28,5
Видатки Зведеного бюджету	28,3	27,2	26,7	28,7
Сальдо бюджету	0,6	-0,3	0,7	0,2

У 2003 р. доходи Зведеного бюджету України склали 28,5%, а видатки – 28,7% ВВП. Зазнала змін структура видатків. Частка видатків соціального спрямування зросла з 37,3% у 2000 р., до 43,5% – у 2001 р., 53,4% – у 2002 р. та 47,9% у 2003 р. Передбачається, що у 2004 р. частка відповідних видатків зросте до 52%.

Водночас бюджетна система України містить у собі суттєві недоліки. Значною залишається заборгованість підприємств перед бюджетом. Недоїмка по податках та обов'язкових платежах станом на 1 січня 2004р. становила 14,1 млрд. грн. Разом з тим має місце значна заборгованість бюджету з відшкодування суб'єктам господарювання платежів з ПДВ.

Особливо гострою залишається проблема реформування податкової системи, яка є такою, що не відповідає принципам та засадам перехідної економіки, її системному оновленню. Податкова система не націлена на реалізацію структурних завдань та завдань інноваційного розвитку.

Неефективність податкової системи виявляється у значному обсязі тіньового сектора, існуванні різноманітних схем ухилення від сплати податків.

Залишається недосконалою система міжбюджетних відносин. Насамперед потребують радикальної перебудови механізми розподілу міжбюджетних трансфертів. Диференціація регіонів за обсягами податкових надходжень у розрахунку на одну особу перевищує 11 разів. Зокрема податкові надходження в розрахунку на 1 грн. валової доданої вартості в Закарпатській, Тернопільській, Херсонській, Волинській областях не перевищують 65% середніх по Україні показників. Відповідні розбіжності компенсуються існуючою системою трансфертів, які не стимулюють зацікавленості місцевих органів влади у збільшенні обсягів податкових надходжень.

Стратегічні орієнтири

1. Одним з ключових завдань Уряду та Верховної Ради є невідкладне визначення змісту та прийняття впродовж найближчого часу низки нормативних актів, які б забезпечували реформування бюджетної системи, зокрема податкового механізму, його перетворення із суто фіскального інструменту на ефективний засіб соціально-економічної стратегії держави. Податкова система має стимулювати інвестиційний та інноваційний процеси.

Слід виходити з того, що основою вирішення фінансових проблем держави, головною передумовою соціальної та структурно-інноваційної переорієнтації економіки є першочергове зміцнення фінансів суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб та домашніх господарств. Практикою попередніх років доведено, що без цього будь-які дії правового, економічного чи адміністративного характеру, заходи “згори” бажаного результату не матимуть. У зв'язку з цим потрібно рішуче йти на зниження частки державного споживання у структурі ВВП, зменшення податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимальне спрощення процедури оподаткування. Результативність бюджетної політики має визначатися не лише виконанням запланованих показників за доходами і видатками, а й конкретними досягненнями в соціальній сфері та економіці в цілому.

2. Потрібно посилити інвестиційну складову державного і місцевих бюджетів, довести впродовж двох-трьох наступних років рівень відповідних асигнувань до рівня не нижче 3% ВВП. Актуальним для України залишається підвищення стимулюючої ролі податкової амортизації в оновленні основних фондів та інвестуванні економіки, удосконалення оподаткування суб'єктів малого підприємництва, формування бюджету розвитку, куди б спрямовувалися не лише відповідні бюджетні асигнування, а й державні позики та фінанси спеціалізованих фінансових інституцій.

3. Важливим елементом фінансової реформи повинно стати забезпечення наповнення доходної частини бюджету, для чого потрібно:

- ◆ ліквідувати необґрунтовані податкові пільги і привілеї та створити єдині справедливі умови оподаткування для всіх;
- ◆ розширити податкову базу через запровадження оподаткування нерухомості;
- ◆ запровадити раціональний механізм перенесення збитків на зменшення об'єкта оподаткування податком на прибуток, який би не заохочував підприємства до штучної збитковості;
- ◆ скасувати порядок відстрочення сплати ПДВ при імпорті товарів шляхом видачі податкового векселя;
- ◆ створити прозорий механізм відшкодування ПДВ, який би максимально усував можливості для зловживань у цій сфері;
- ◆ підвищити рівень добровільної сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) з метою недопущення нарощування податкового боргу;
- ◆ підвищити ефективність роботи податкових органів через вдосконалення механізмів адміністрування податків і зборів з їхнім впровадженням в рамках реалізації проекту "Модернізація державної податкової служби України".

4. Оздоровлення державних фінансів неможливе без проведення інвентаризації соціальних зобов'язань держави, діючих нормативно-правових актів у частині надання пільг і компенсацій населенню, а також без пенсійної реформи та запровадження медичного страхування. Потрібна концентрація бюджетних коштів, насамперед у тих галузях, де замінити державне фінансування альтернативними джерелами неможливо. Це стосується захисту малозабезпечених верств населення, розвитку освіти та науки (насамперед фундаментальних досліджень) тощо.

5. Слід забезпечити поступовий перехід до середньо- і довгострокового бюджетного планування як основи формування державного бюджету на певний рік, створення системи бюджетних планів. Особливо важливим є створення економічно виваженої системи розподілу функціональних повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також відповідного розподілу видаткових зобов'язань і доходних джерел між бюджетами різних рівнів.

Першим кроком на цьому шляху має стати чіткий розподіл функціональних повноважень між органами державної влади та

місцевого самоврядування, який би виключав їхнє дублювання. Децентралізація бюджетної системи вимагає також упорядкування системи управління об'єктами комунальної власності, а при необхідності – їхнього перерозподілу між органами державної влади та місцевого самоврядування відповідно до розподілу їхніх повноважень щодо надання суспільних благ і послуг. Після чіткого розподілу функціональних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування доцільно знизити частку трансфертів у доходах місцевих бюджетів і розширити податкові гарантії.

Необхідна розробка та реалізація заходів реструктуризації економіки регіонів з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, у т. ч. шляхом надання цілеспрямованої державної фінансової підтримки (згідно з критеріями економічної ефективності). За допомогою трансфертних дотацій вирішити проблему вирівнювання умов життя в регіонах України у середньостроковій перспективі неможливо.

6. Реформування фінансової системи України має бути спрямоване на інтеграцію вітчизняної економіки в світовий економічний простір, адаптацію українського податкового законодавства до вимог та принципів СОТ і Європейського Союзу.

11.2 Обмеження боргової залежності держави.

Динаміка виплат по зовнішньому боргу (2004-2011 рр.)

Реалізація впродовж 2004-2011 рр. цілей та завдань політики сталого економічного зростання, як і економічної безпеки загалом, значною мірою залежатиме від здійснення послідовної політики обмеження боргової залежності держави, зокрема зовнішнього, та суттєвого підвищення ефективності управління державним боргом України. Починаючи з 1999 р., в Україні досягнуто суттєве зниження частки державного боргу по відношенню до ВВП. На кінець 2003 р. відповідний показник знизився в 1,9 раза – з 61% до 29,6% ВВП. Бюджетним кодексом України передбачена максимальна норма загального боргу обсягом в 60%.

Державний борг

(відсоток до ВВП)

	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Польща					
загальний борг	44,5	42,5	40,5	48,0	-
зовнішній борг	42,1	42,1	39,0	42,1	-
Угорщина					
загальний борг	60,7	64,1	63,6	65,2	-
зовнішній борг	56,8	57,6	52,0	56,1	-
Україна					
загальний борг	61,0	45,3	36,5	33,5	29,6
зовнішній борг	49,9	33,1	26,3	24,1	21,8

Водночас слід враховувати значні виплати з погашення та обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу. За існуючими розрахунками, загальна сума платежів лише за державним зовнішнім боргом з урахуванням вартості їхнього обслуговування за 2004-2011 рр. складе близько 13,7 млрд. дол. (платежі Уряду – 11,8 млрд., НБУ – 1,9 млрд. дол.), які необхідно сплачувати приблизно рівними частинами в середньому 1,8 млрд. дол. щорічно. При цьому зовнішні запозичення очікуються на середньорічному рівні 1,2 млрд. дол.

Планові розрахунки фінансових зобов'язань за державним боргом до повного їх погашення (по діючих угодах станом на 17.01.2004)

(млн. дол. США)

	Всі	Внутрішній борг	З нього		Зовнішній борг	З нього	
			обслуговування	погашення		обслуговування	погашення
2005	2151,73	641,68	122,47	519,21	1510,05	378,15	1131,90
2006	1945,87	529,30	97,35	431,95	1416,56	303,17	1113,39
2007	1534,71	517,23	76,20	441,03	1017,48	230,06	787,42
2008	1079,86	447,97	45,51	402,46	631,89	205,10	426,79
2009	1087,44	447,01	55,57	391,44	640,43	188,83	451,60
2010	1081,81	477,14	67,07	410,07	604,67	172,07	432,61
2011	629,75	47,06	25,97	21,09	582,69	156,52	426,17
2012	595,49	45,94	24,88	21,06	549,55	140,93	408,62
2013	1523,19	44,88	23,82	21,06	1478,31	88,52	1389,79
2014	305,22	43,83	22,77	21,06	261,39	38,45	222,94
2015	299,37	42,71	21,68	21,03	256,66	32,27	224,39

Передбачається, що у 2004-2011 рр. посилюватиметься навантаження на золотовалютні резерви НБУ через зростання частки платежів з погашення та обслуговування зовнішнього боргу. За умов дотримання прогнозних макропоказників Уряду та згідно з прогнозом платіжного балансу України міжнародні резерви НБУ протягом 2004-2011 рр. щорічно зростатимуть в середньому на 887,5 млн. дол.

Динаміка золотовалютних резервів НБУ

	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Валові резерви (на кінець періоду), млн. дол. США	795,2	1089,6	1469,2	3095,2	4416,8	6855,7
Валові резерви (в місяцях імпорту)	0,51	0,86	0,98	1,81	2,47	2,8
Чисті резерви (на кінець періоду), млн. дол. США	-1997,6	-1673,5	-598,1	1178,0	2540,7	5101,3

Для реалізації цього завдання Уряд та НБУ мають здійснити скоординовані заходи, спрямовані на забезпечення надійної збалансованості валютного ринку, **істотне зростання золотовалютних резервів держави**, удосконалення структури платіжного та зовнішньоторговельного балансів, створення умов для повернення з-за кордону національного капіталу, сприяння прямим іноземним інвестиціям, у т.ч. в об'єкти приватизації, утвердження ефективної системи страхування від інвестиційних ризиків тощо. Важливо забезпечити максимальну прозорість сфери управління державним боргом, утвердження механізмів, які б унеможливили її криміналізацію.

Водночас Уряд разом з Верховною Радою та НБУ має виробити **узгоджену стратегію держави у питаннях зовнішніх запитань**. Після завершення програми розширеного фінансування потрібно передбачити поступове перенесення центру уваги у співробітництві з МВФ у площину безкредитних відносин. У цьому контексті актуальним є створення цілісної законодавчої бази у сфері управління державним боргом, зокрема прийняття Закону "Про державний борг України", що дозволить консолідувати питання регулювання державного зовнішнього та внут-

рішнього боргу і гарантійних зобов'язань держави, встановити на законодавчому рівні обмежувальні параметри щодо умов і обсягів запозичень держави або під державні гарантії та правові основи для ефективної і прозорої системи управління державним боргом.

11.3 Стратегія розвитку грошово-кредитної системи.

Підвищення надійності грошової стабілізації.

Основні параметри грошово-кредитної та валютної політики до 2011 року

Досвід проведення реформ підтверджує коректність здійснюваної останніми роками політики грошової стабілізації і перекоонує в необхідності її продовження в наступний період. **Міцна грошова одиниця має стати визначальним атрибутом національного ринку, вагомим чинником його інвестиційної привабливості, дієвим засобом підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника та модернізації економіки, припинення відпливу капіталу, збереження та нагромадження доходів населення.**

Потребує дальшого вдосконалення валютна політика, її поетапна лібералізація. Починаючи з 2009 р., має бути запроваджена політика “плаваючого” валютного курсу, який визначається взаємодією ринкових чинників, вільних від адміністративних обмежень. Такий валютний режим збалансовує реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, урівноважує торговий баланс, сприяє економічному зростанню.

У довготривалій перспективі грошово-кредитна і валютна політики мають визначатися необхідністю **налагодження тісного валютного співробітництва з Європейським Центральним банком, поступовим виконанням умов, що відповідають критеріям вступу до валютного союзу ЄС.**

Прогноз основних монетарних показників та параметрів до 2011 р. за базовим сценарієм

Показники	2004-2005	2006-2009	2010-2011
ІСЦ, середні за рік	5,5	5,2	4,6
Грошова база, приріст до попереднього періоду, %	25,5	15,6	11,4
Грошова маса (M_3), приріст до попереднього періоду, %	35	17,7	15,2
Обмінний курс (середній за період) грн./дол. США	5,45	5,58	5,7
Ставка рефінансування НБУ, % річних	6,7	6,0	5,5
Відсоткова ставка за кредитами, % річних	16,5	13	9,5
Відсоткова ставка за депозитами, % річних	6,3	6,2	6
Рівень монетизації економіки, середній за період, %	43,6	57,1	63,5
Мультиплікатор, %	2,43	2,65	2,88
Швидкість обігу грошей	2,31	1,75	1,58

Представлені розрахунки основних монетарних показників та параметрів до 2011 р. базуються на передумові збереження основних принципів грошово-кредитної політики, сформованої в 2000-2003 рр. Передбачається, що в умовах недостатньої збалансованості економіки, відсутності сталих співвідношень між основними макроекономічними та грошово-кредитними показниками метою політики стабільності грошової одиниці не може бути таргетування лише одного монетарного показника інфляції чи валютного курсу. Йдеться про необхідність розгорнутого (комплексного) таргетування стабільності національної грошової одиниці, яке передбачає постійний моніторинг і контроль за динамікою цін на товари і послуги, обмінного курсу та відсоткових ставок, їхніми співвідношеннями і при необхідності вплив на них засобами грошово-кредитної політики. З часом з підвищенням структурної та інституційної збалансованості економіки України доцільним стане перехід до прямого таргетування інфляції як найбільш інтегрованого показника. Перехід до монетарного устрою прямого таргетування інфляції можна буде здійснити лише на етапі переходу до інтенсивного економічного зростання та закріплення стійких темпів зростання

(2010-2011 рр.). У цей період передбачається і повне скасування обмежень у функціонуванні валютного ринку та перехід до валютно-курсового режиму вільного плавання з метою визначення рівноважного валютного курсу, що максимально відповідає конкурентній позиції України на світовому ринку.

Період 2010-2011 рр. має стати остаточним і у вирішенні іншого стратегічного завдання – приведення принципів та інструментів грошово-кредитної політики у відповідність до вимог Європейського Союзу.

Кількісні параметри

Передбачається, що на *першому етапі (2004-2005 рр.)* інфляція утримуватиметься в середньому на рівні 5,5%, номінальний обмінний курс поступово девальвуватиме і досягне 5,45 грн./дол. США в середньому за період. При такому співвідношенні інфляції та номінального валютного курсу зберігатиметься відносна стабільність реального обмінного курсу гривні з можливою частковою ревальвацією. Передбачається, що відсоткові ставки за кредитами та депозитами будуть знижуватися за рахунок зменшення кредитних ризиків, удосконалення трансмісійного механізму грошово-кредитної політики, посилення конкуренції між фінансовими установами, розвитку фондового ринку і становитимуть у середньому відповідно 16,5% та 6,3%.

З метою досягнення інфляційного орієнтиру підтримуватиметься така динаміка монетарних агрегатів, яка б, з одного боку, задовольняла попит економіки на гроші, а з іншого, – не створювала загрози для динаміки споживчих цін. Грошова база зростатиме із середніми темпами приросту 25,5%, грошова маса (M_3) – 35,0%. Поступово знижуватиметься ставка рефінансування НБУ: у середньому за період вона становитиме 6,7%. Зміцнення довіри до банківської системи відбуватиметься завдяки підвищенню ефективності банківського нагляду та регулювання, підвищенню капіталізації банківської системи, а також розширенню сфери застосування безготівкових розрахунків. Розширення спектру банківських послуг сприятиме зростанню попиту на гроші та удосконаленню трансмісійного механізму грошово-кредитної політики. Це забезпечить зростання грошового мультиплікатора до 2,43% у середньому за період, рівня монетизації

економіки до 43,6% та зниження швидкості обігу грошей до 2,31% у середньому за період.

На другому етапі (2006-2009 рр.) очікується незначне зниження індексу споживчих цін до 5,2% у середньому за період. Незначне погіршення платіжного балансу внаслідок перевищення темпів зростання імпорту над темпами зростання експорту призведе до помірної девальвації обмінного курсу – середній обмінний курс гривні становитиме 5,58 грн./дол.США. Дальше удосконалення трансмісійного механізму та активізація попиту в економіці сприятимуть швидкому зростанню монетизації економіки до 57,1%, зниженню швидкості обігу грошей до 1,75%, зростанню грошового мультиплікатора до 2,65% у середньому за період. У цих умовах очікується зниження темпів приросту грошової бази до 15,5% та грошової маси (M_3) до 17,7%, що сприятиме недопущенню розгортання інфляційних процесів. Спрямовуючи банківські відсоткові ставки, НБУ знижуватиме ставку рефінансування до 6% у середньому за період. Формування оптимістичних очікувань за умов економічного зростання, зниження ризиків сприятиме дальшому зниженню відсоткових ставок за кредитами до 13% та повільнішому зменшенню відсоткових ставок за депозитами (до 6,2% у середньому за період) внаслідок зниження питомих витрат на їхнє утримання в умовах зростання заощаджень та високої еластичності заощаджень за процентними ставками.

На третьому етапі (2010-2011 рр.) очікується дальше зниження індексу споживчих цін до 4,6%. Політика стабілізації реального ефективного обмінного курсу в умовах погіршення платіжного балансу передбачає продовження незначної девальвації гривні до 5,7 грн./дол. США. За умов вичерпання екстенсивних факторів розвитку та уповільнення динаміки реального ВВП рівень монетизації економіки зростатиме дещо меншими темпами порівняно з попереднім періодом і досягне у середньому 63,5%, мультиплікатор становитиме в середньому 2,88, а швидкість обігу грошей – 1,58. Це зумовлюватиме відповідні прирости грошової бази на 11,4% та грошової маси (M_3) на 15,2%. Успішна реалізація інвестиційних проектів, що кредитуються банками, яка веде до встановлення більш тісного зв'язку між реальним та фінансовим секторами, а також посилення конкуренції між фінансовими посередниками, сприятиме дальшому

зниженню відсоткових ставок за кредитами, що складуть у середньому 9,5%. При цьому ставка рефінансування НБУ знизиться до 5,5%, а ставка за депозитами – до 6%.

11.4 Прогнозні оцінки динаміки платіжного балансу України до 2015 року

Характерною макроекономічною ознакою 2000-2003 рр. було суттєве збільшення позитивного сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу до рівня, що становив у 2003 р. 5,9% ВВП проти 3,9% у 2000 р. Абсолютний рівень сальдо 2003 р. становив 2,9 млрд. дол., перевищивши у 2,4 раза відповідний показник 2000 р. Для забезпечення стабільності макроекономічної ситуації конче важливо зберегти відповідну ситуацію у наступний період.

Сальдо поточного рахунку платіжного балансу (відсоток до ВВП)

1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
-3,0	3,0	3,9	3,7	7,5	5,9

Особлива актуальність цього завдання пов'язана з реалізацією передбачуваного вступу України до СОТ, більш повною інтеграцією української економіки у світовий, насамперед європейський, економічний простір, продовженням географічної диверсифікації ринків збуту товарів вітчизняного виробництва, суттєвим збільшенням обсягів залучення прямих іноземних інвестицій та зростанням імпорту високих технологій. Нарощування обсягів інвестиційного імпорту стане основним чинником переходу від позитивного до від'ємного сальдо торговельного балансу та рахунку поточних операцій, яке буде фінансуватися за рахунок прямих інвестицій. У довгостроковій перспективі від'ємне сальдо поточного рахунку зменшуватиметься.

За прогностичними оцінками, очікується поступове зменшення позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу України з 2,9 млрд. дол. (5,9% ВВП) у 2003 р. до 238 млн. дол. (0,3% ВВП) у 2008 р. У 2009-2011 рр. сальдо буде від'ємним на рівні до 0,2% ВВП.

Прогноз платіжного балансу України до 2011 року
(млн. дол. США)

	2003 р.	2005 р.	2009 р.	2011 р.	2015 р.
Рахунок поточних операцій	2891	1476	-50	-5	581
Баланс товарів та послуг	1288	60	-1618	-1704	-1369
експорт товарів та послуг	28953	34384	42070	47421	60893
імпорт товарів та послуг	-27665	-34324	-43687	-49126	-62261
Баланс товарів	-269	-1614	-3235	-3364	-3103
експорт товарів	23739	28753	35686	40477	52611
імпорт товарів	-24008	-30367	-38921	-43841	-55714
Баланс послуг	1557	1674	1617	1660	1734
надходження	5214	5631	6384	6944	8281
виплати	-3657	-3957	-4766	-5285	-6547
Доходи (сальдо)	-581	-684	-857	-896	-985
Поточні трансферти (сальдо)	2184	2100	2425	2595	2935
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	-631	-75	783	622	528
Капітальні трансферти	-	-	-	-	-
Прямі інвестиції (сальдо)	1411	1350	1600	1700	2100
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	-1705	-730	-40	40	120
Середньо та довгострокові кредити і облігації	1256	513	358	-47	-621
Інший короткостроковий капітал	-1593	-1208	-1135	-1071	-1071
Зведений баланс	2260	1401	733	617	1110
Фінансування	-2260	-1401	-733	-617	-1055
Валові офіційні резерви (мінус: зростання)	-2045	-1100	-655	-617	-1050
Використання ресурсів МВФ (чисте)	-215	-301	-78	-	-
Заборгованість за двосторонніми кредитами	-282	-	-	-	-
Реструктуризація двосторонніх кредитів	282	-	-	-	-
Довідково:					
Поточний рахунок у % ВВП	5,9	2,5	-0,1	-0,0	0,4
Темпи зростання експорту товарів та послуг	24,0	5,4	5,7	6,5	6,9
Темпи зростання імпорту товарів та послуг	28,7	8,4	6,0	6,0	6,4
Темпи зростання експорту товарів	27,2	6,0	6,0	6,8	7,3
Темпи зростання імпорту товарів	33,7	9,0	6,1	6,1	6,5
Резерви у місяцях імпорту	2,5	3,1	3,5	3,4	3,2

Починаючи з 2004 р., сальдо товарного балансу буде від'ємним та поступово зменшуватиметься через випереджальні темпи зростання імпорту товарів. Передбачається, що у 2004-2011 рр. середньорічні темпи зростання експорту товарів та послуг становитимуть 5-7%, а імпорту – 6-9%. Нарощування обсягів інвестицій та особистого споживання ініціюватиме зростання обсягів імпорту. Водночас прискорення процесу вибуття застарілої енергомісткої техніки, впровадження прогресивних технологій обумовить зменшення енергомісткості та матеріаломісткості виробництва економіки, що дозволить зменшити залежність української економіки від критичного імпорту та буде важливим чинником стабілізації торговельного балансу. Відповідно має відбуватися процес поступового збільшення питомої ваги інвестиційного імпорту та споживчого імпорту продукції більш високої якості та зменшення частки енергоносіїв.

У прогнозованому періоді передбачається розвиток експорту продукції з високою часткою доданої вартості, що повинно стати важливим фактором економічного розвитку. Вступ України до СОТ, створення зони вільної торгівлі з країнами СНД та утвердження України, як країни з ринковою економікою, серед країн ЄС та США знизить фактори ризику щодо українського експорту (запобігання дискримінаційним антидемпінговим розслідуванням, зменшення тарифних та нетарифних обмежень доступу українських товарів на ринки, відміна квот тощо).

Передбачається, що покращання інвестиційного іміджу України приведе до зростання обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України. Зростанню обсягів прямих інвестицій у 2004-2007 рр. сприятиме розширення приватизації. У цілому в 2004-2011 рр. до України може надійти близько 13 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій.

Здійснення у 2002-2003 рр. комплексу правових та організаційних заходів дозволило загальмувати прихований вплив капіталу, який у 2002 р. складав близько 2 млрд. дол. Передбачається, що вплив капіталу за статтею “Портфельні інвестиції, акціонерний капітал” у прогнозованому періоді зменшуватиметься, а з 2008 р. за цією статтею очікується приплив капіталу.

За прогнозними розрахунками Міністерства фінансів України, платежі з погашення зовнішнього державного боргу Украї-

ни фінансуватимуться за рахунок нових запозичень Уряду України, які щорічно складатимуть 0,9-1,3 млрд. дол. Загалом, витрати на погашення та обслуговування державного боргу у прогнозованому періоді становитимуть від 1,6 до 2 млрд. дол.

За прогнозними оцінками, Національний банк України матиме можливість накопичувати золотовалютний резерв протягом усього прогнозованого періоду та утримувати його на рівні, достатньому для забезпечення фінансування 4 місяців імпорту товарів та послуг.

Розділ XII.

Стратегія інституційних перетворень

Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. передбачає **формування інституційного середовища, яке б стимулювало, з одного боку, підприємницьку активність та ініціативу, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, утвердження сучасної соціальної інфраструктури, механізмів соціально-ринкової економіки, а з іншого – подолання суперечностей між економікою, владою та суспільством.** Йдеться про здійснення послідовної політики дебіюрократизації економіки, забезпечення її прозорості, глибокої демократизації економічних процесів, утвердження повноцінних інститутів ринкової економіки та громадянського суспільства. Визначальним у вирішенні цих завдань буде проведення в Україні системної політичної реформи. Водночас стратегія інституційних перетворень повинна узгоджуватися з визначеними Європейською Радою критеріями членства в ЄС (копенгагенські критерії), які передбачають:

- ♦ стабільність законів та інституційних структур, що гарантують демократію, верховенство закону, забезпечення прав людини, повагу та захист прав національних меншин;
- ♦ наявність діючої ринкової економіки та спроможність витримати тиск конкуренції і ринкових сил у межах ЄС;
- ♦ здатність взяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу.

12.1 Формування в Україні політичної системи європейського зразка. Підвищення дієздатності влади та держави

Стратегічна мета реформування владних інститутів в Україні полягає у **посиленні дієздатності держави, забезпеченні узгодженої та відповідальної діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади, демократизації всіх сфер суспільного життя й утвердженні громадянського суспільства, створенні необхідних умов для поступальної інтеграції України в Європейське Співтовариство**. Україна може й повинна стати осередком демократії на пострадянському просторі, насамперед на теренах СНД. На порядку денному постає завдання – сформувати політико-правові засади, які б прискорили демократичні перетворення у політичній сфері та забезпечили ефективність державного управління в сучасних умовах.

Початком нового етапу формування політичної системи стали ініціативи Президента України щодо проведення радикальної політичної реформи, викладені у Зверненні до українського народу з нагоди 11-ї річниці незалежності України. Зазначені ініціативи зумовлені гострою суспільною необхідністю та в жодному разі не зводяться до простого перерозподілу повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади. Політична реформа спрямована на утвердження європейських принципів парламентаризму, поглиблення політичної структурованості суспільства, зміцнення ролі політичних партій у суспільному житті держави. В кінцевому підсумку йдеться про утвердження в результаті політичної реформи засад консолідованої демократії, перехід до нового політичного та історичного етапу національного розвитку, опанування політичної моделі сучасного європейського суспільства.

Внаслідок реформування в Україні має бути запроваджено ефективну, прозору і зрозумілу для кожного громадянина політичну систему, що забезпечуватиме успіх економічних реформ та чітко визначить повноваження всіх державних інституцій і суб'єктів політичного процесу.

З урахуванням сучасних суспільно-політичних реалій та досвіду розвинених європейських демократій політична реформа має забезпечити перехід України до **парламентсько-президентської республіки**. Саме ця форма правління реально спроможна

забезпечити поступальний розвиток суспільства, створити умови для його політичної структуризації, підконтрольності влади суспільству та її справжньої відкритості, продуктивної конкуренції та легального й орієнтованого на національні інтереси лідерства у політичному процесі. Така модель цілком відповідатиме європейським традиціям, оскільки переважна більшість розвинених країн континенту є парламентськими або парламентсько-президентськими республіками.

Ключовим завданням політичної реформи є підвищення дієвості держави, створення необхідних умов для ефективної, узгодженої та відповідальної діяльності всіх гілок влади. Йдеться насамперед про запровадження дієвих механізмів, які б забезпечили, з одного боку, формування Уряду на основі домовленостей провідних парламентських політичних сил, а з другого – чітко та однозначно задекларували політичну відповідальність цих парламентських сил, а отже, й Верховної Ради України в цілому.

Перерозподіл повноважень між Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України повинен відбуватися шляхом внесення змін до Конституції України, прийняття Закону “Про Кабінет Міністрів України” та інших законодавчих актів, приведення у відповідність до них правового поля держави.

У процесі поглиблення інституційних реформ **потрібно подолати штучне протиставлення держави і ринку**. Слід виходити з того, що основним суб’єктом конституційної реформи, дальшої демократизації суспільства, політики економічного зростання та поглиблення інтеграційних процесів є держава. Звідси об’єктивна необхідність істотного зміцнення її дієздатності. Водночас слід **виключити надмірне її втручання у ті сфери, де це недоцільно. Не відтворення адміністративних принципів управління та витіснення вже сформованих ринкових механізмів, а їхнє доповнення, удосконалення, зміцнення, посилення дієвості та ефективності – такою має бути логіка роботи у цьому напрямі.**

На новому етапі розвитку визначальним завданням держави є створення сприятливих інституційних та організаційних передумов реалізації стратегії європейської інтеграції, утвердження в Україні на основі європейських принципів та стандартів ефективної соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку.

Структурні завдання

1. Серед особливо важливих завдань економічної політики держави – **сприяння** (за допомогою наявних інструментів, фінансових та організаційних ресурсів) **максимальній реалізації конкурентних переваг української економіки, зміцненню та розвитку передусім наукомістких галузей, які вже сьогодні демонструють високий технологічний рівень та конкурентоспроможність, а отже, і готовність стати “локомотивами” високотехнологічного зростання.** У сфері економічної політики в держави немає відповідальнішого завдання, ніж підтримка таких виробництв, зміцнення позицій та створення максимально сприятливих умов для діяльності національних компаній у відкритому конкурентному середовищі.

2. Нова стратегія економічного і соціального розвитку повинно **спиратися на національні пріоритети, індикативне планування та прогнозування.** Держава має попереджувати стихійні зміни ринкової кон’юнктури, забезпечувати гарантований рівень національної, у т. ч. економічної безпеки, зокрема надійну стабільність грошово-фінансового середовища, регулювати базисні макроекономічні відтворювальні пропорції.

Потребує активної розбудови система державної статистики відповідно до положень нормативних документів Євросоюзу щодо статистичного обліку, застосування уніфікованої статистичної методології ЄС.

3. Необхідність зміцнення регулювальної функції держави пов’язана і з потребою істотного **посилення її впливу на розвиток соціальної сфери,** процесів, пов’язаних зі змінами соціальної структури суспільства, подоланням глибокої диференціації доходів населення та зміцненням позицій середнього класу. Держава має стати надійним гарантом конституційних прав і свобод громадян.

4. До принципово важливих функцій держави належить **забезпечення екологічної безпеки** як однієї з невід’ємних складових національної безпеки загалом. Головною метою екологічної політики держави має стати вироблення і реалізація стратегії раціонального природокористування і захисту навколишнього середовища для забезпечення сталого економічного та соціального розвитку.

5. Перспективи посилення регулювальної функції держави повинні оцінюватися і в аспекті здійснення іншого ключового завдання – **поглиблення ринкової трансформації економіки**, створення необхідних для цього нормативно-законодавчої бази та інфраструктури, підготовки кадрів, здатних працювати за якісно нових умов, подолання допущених раніше деформацій. Йдеться про сприяння становленню такої ринкової економіки, де в основі економічної мотивації був би підприємницький інтерес, а підприємець, ділова людина стали її головною рушійною силою.

12.2 Новий етап адміністративної та судової реформи. Запровадження принципів відкритості та підзвітності влади перед суспільством

У комплексі завдань, від реалізації яких залежить підвищення дієвості держави, важливе значення має **завершення адміністративної реформи**. Водночас це один з визначальних чинників забезпечення інституційної спроможності інтегрування України в ЄС. На попередньому етапі увага концентрувалася на забезпеченні демонтажу тоталітарної системи управління та утвердженні системи державного регулювання, адекватної особливостям трансформаційних процесів. Поки що ця система не може претендувати на структурну завершеність. Протягом тривалого часу вона була і залишається дотепер дуалістичною, еkleктично поєднуючи в собі як інститути, успадковані від радянської доби, так і нові, що сформувалися вже за роки незалежності. Нині структурна **незавершеність адміністративної реформи стала чи не найголовнішим гальмом у поглибленні соціально-економічних і політичних перетворень**.

1. Основна мета нового етапу адміністративної реформи полягає у **створенні ефективної системи державного управління, яка б відповідала стандартам демократичної правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою та забезпечувала входження України до ЄС**. Ця система має бути прозорою, забезпечувати верховенство права, неухильне дотримання конституційних прав та свобод людини, зокрема свободу слова, утвердження дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади. У широкому плані

Йдеться про підпорядкування логіки адміністративних перетворень основним цілям утвердження в Україні громадянського суспільства, логіці євроінтеграційної стратегії нашої держави. Саме з таких позицій і мають оцінюватися кожен крок і кожен етап проведення адміністративної реформи. Виконавча влада, реалізуючи призначення демократичної, соціальної, правової держави, повинна створити всі умови для надання громадянам широкого кола державних, у т. ч. управлінських послуг. Йдеться про реалізацію нової філософії демократичної влади – перехід від управління суспільством до служіння йому. Це всебічно розвине громадські ініціативи, особливо на місцевому рівні. Фактично Уряд перейде від управління регіонами до надання їм допомоги.

2. У 2004-2005 рр. **мають бути реалізовані основні принципи судової реформи.** Вона повинна не лише зводитися до вдосконалення діяльності судів та суддів, а в широкому розумінні сприяти створенню умов для посилення захисту прав та свобод людини і громадянина. Для цього **потрібні системний взаємозв'язок та взаємодія між судовою, законодавчою і виконавчою гілками державної влади.**

3. Необхідно зробити **нові кроки у формуванні ефективної системи виконавчої влади** як на центральному, так і на місцевому рівнях. Головна мета полягає в утвердженні таких механізмів, які б забезпечували результативність управлінських рішень, розмежування і збалансування повноважень та відповідальності різних рівнів влади й місцевого самоврядування у сфері надання державних і громадських послуг.

4. Важливий напрям нового етапу адміністративної реформи – перехід на сучасні схеми територіального устрою та місцевого самоврядування, **децентралізація управлінських функцій.** Це має органічно узгоджуватися та поєднуватися з проведенням у 2009-2011 рр. адміністративно-територіальної реформи. Без проведення адміністративно-територіальної реформи на зразок польської чи чеської неможливо буде перейти на сучасні методи управління в регіонах та вирішити одне з основних завдань влади – надання громадянам якісних державних та громадських послуг.

5. Масштаби і складність зазначених завдань потребують прискореного формування та **оновлення управлінської еліти,**

залучення до системи управління на всіх рівнях енергійних, компетентних та ініціативних кадрів нової генерації. Протягом 2004- 2005 рр. необхідно реформувати систему державної служби з удосконаленням практики відбору, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, посилення соціальної і політичної захищеності державного службовця, підвищення суспільного престижу державної служби, поступове наближення, а потім і перехід на стандарти ЄС у цій сфері.

12.3 Подолання тінізації економіки та її дебіюрократизація

За даними Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, починаючи з 1997-1998 рр., масштаби тіншової економіки дещо знизилися. У 2003 р. рівень тінізації економіки становив 34,1% від ВВП.

Незважаючи на активні дії, що вживаються протягом останніх років у сфері протидії тінізації економіки та відмиванню кримінальних коштів, **значно знизити її рівень злочинності і корупції, зменшити їхній вплив на соціально-економічну ситуацію в державі поки що не вдалося.** Досі не створено чіткого механізму міжвідомчої координації, ефективного і комплексного використання усіх наявних сил і засобів державних органів у вирішенні поставлених проблем. Як наслідок, саме тінізація може стати одним з чинників, що унеможливають реалізацію стратегічних завдань політики економічного зростання та структурно-інноваційної перебудови, вона реально загрожує національній безпеці та демократичному розвитку держави. Значні масштаби тіншової економічної діяльності позначаються на обсягах і структурі ВВП, гальмують соціально-економічні реформи, спотворюють офіційні дані про стан економіки. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіншової економіки є її вплив на криміналізацію суспільства. Слід усвідомлювати й посилення впливу тіншового капіталу на різні сфери суспільного життя, його зрощування з державним апаратом, зростання корупції.

Небезпечною для суспільства є багатовекторність тіншових відносин – їхнє поширення практично на всі неекономічні сфери. Йдеться про тіншовий політичний та соціальний ринок, наявність тіншового політичного лобізму, тінізацію виборчої систе-

ми, неформальну кадрову політику, тіньовий ринок освіти, медичних послуг, науки, захист замовлених (куплених) наукових дисертацій тощо.

Така ситуація пояснюється низкою чинників, насамперед суперечливістю законодавчої бази, відсутністю повноцінного ринкового середовища та недостатністю його інституційного забезпечення, слабкістю судової влади, особливо механізму виконання її рішень. Приховування реальної економічної діяльності, виведення її у тінь обумовлене недосконалістю податкової політики.

Маємо враховувати й незбалансованість державної регуляторної політики, неефективність управління державною власністю і захисту прав власників, недосконалість бюджетної політики, формування бюджетних показників за принципом “від досягнутого”, відсутність належного контролю за виконанням видаткової частини держбюджету, недостатню прозорість останнього. За оцінками експертів, втрати держави від тінізації доходів щорічно перевищують 12-13 млрд. грн. Від незареєстрованої підприємницької діяльності та незадекларованих доходів населення Пенсійний фонд щорічно недоотримує 2-3 млрд. грн.

З урахуванням цього **потрібна цілісна осмислена система дій з викорінення причин та передумов таких явищ та процесів.** При цьому не слід покладатися тільки на силові методи – вони можуть дати лише тимчасовий ефект. Стратегічна мета полягає у тому, щоб істотно знизити рівень тінізації економіки шляхом легалізації тіньових капіталів, змусити їх працювати на піднесення економіки та примноження національного багатства. Необхідними передумовами цього є створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва, розмежування влади, власності та фінансів, забезпечення надійної політичної стабільності, повноти та узгодженості законодавчої бази. Суб’єкти господарювання повинні мати всі можливості для самостійної легальної прибуткової діяльності, планування та прогнозування перспектив її розвитку. Необхідно розширювати міжнародну співпрацю, яка б запобігала використанню фінансових систем для відмивання доходів, отриманих кримінальним шляхом. Має відбутися законодавче врегулювання легалізації тіньових капіталів некримінального походження.

Такою самою мірою одним з визначальних завдань державної політики на сучасному етапі є концентрація зусиль усіх

органів влади, органів місцевого самоврядування на здійсненні комплексу радикальних економічних, правових, організаційних і силових заходів, спрямованих на **рішуче обмеження корупції та дебіюрократизацію економіки**. Треба усвідомлювати небезпечність зрощування тіньового капіталу з державним апаратом, зростання корупції, посилення впливу тіньового капіталу на різні сфери суспільного життя.

Дебіюрократизація економіки

Настійною вимогою часу є **дебіюрократизація економіки**, розвиток і стимулювання ділової ініціативи, забезпечення для суб'єктів господарювання реальної економічної свободи. Діяльність Уряду в цій сфері має спрямовуватися на **звуження адміністративного регулювання**, упорядкування механізмів реєстрації підприємницької діяльності та контролювальних функцій державних органів, на підвищення відповідальності державних службовців за прийняті рішення та їхні наслідки. Актуальною є проблема обмеження відомчої та регіональної нормотворчості. Водночас заходи з дебіюрократизації економіки покликані сприяти формуванню громадянсько-правових інститутів та організацій саморегулювання, які слідкуватимуть за якістю та безпечністю товарів, робіт і послуг на споживчому ринку, реформуванню згідно з європейськими нормами системи стандартизації та сертифікації, удосконаленню законодавства з питань захисту прав споживачів.

У подоланні бюрократизації державного апарату важлива роль відводиться забезпеченню свободи слова, стабільній, прозорій та зрозумілій економічній й соціальній політиці держави, запровадженню відкритих консультацій органів виконавчої влади з представниками суб'єктів господарювання, налагодженню співпраці між владними структурами та засобами масової інформації, громадськими інституціями, поширенню об'єктивних даних про економічну ситуацію в державі, кон'юнктурні процеси, законодавчу, нормативну базу тощо.

12.4 Удосконалення відносин власності та стратегія приватизації. Зміцнення позицій приватної власності та налагодження ефективного корпоративного управління

До ключових завдань стратегії економічних перетворень належить **упорядкування відносин власності**, забезпечення необхідної правової та політичної підтримки і надійного захисту прав приватної власності, яка утверджує свої позиції, створення сприятливих умов для нагромадження національного капіталу, зміцнення його конкурентних позицій, формування ефективного власника на приватизованих підприємствах. Якщо у попередньому десятиріччі основні акценти в цій сфері робилися на кількісних перетвореннях, то тепер, коли сформовано критичну масу приватної власності, першочерговим стає надання реальних гарантій її недоторканності. Це передбачає, зокрема, створення і забезпечення ефективного функціонування державної системи реєстрації прав на нерухоме майно.

Один з пріоритетних напрямів інституційної політики полягає в утвердженні протягом 2004-2005 рр. сучасних правових та організаційних механізмів **захисту прав на інтелектуальну власність**. Необхідно сприяти її комерціалізації, забезпечувати захист інтелектуальної діяльності від недобросовісної конкуренції, незаконного відчуження, підробок та обмеження прав у виробничій, науковій, літературній та художній сферах.

Водночас потрібно виходити з того, що стратегія економічного зростання та глибокого технологічного переоснащення виробництва, як і структурна перебудова економіки, потребують **концентрації та централізації національного капіталу**, формування потужних виробничих комплексів – національних та транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп, холдингових компаній, створення навколо них розгалуженої мережі дочірніх фірм, малих підприємств. Суттєвого удосконалення потребує і захист прав іноземного інвестора як умови підвищення привабливості вітчизняного інвестиційного ринку.

Завдання полягає і в тому, щоб відчутно підвищити ефективність роботи державних підприємств та **використання державних корпоративних прав**. Державний сектор економіки має

функціонувати на основі ринкової мотивації та прибутковості. Уряд, місцеві органи виконавчої влади повинні оптимізувати обсяги та структуру державного сектору економіки, запровадити ефективні принципи управління ним, посилити контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств з часткою державної власності.

Водночас, слід виходити з необхідності активного продовження приватизації. Також держава зобов'язана забезпечити всі передумови для **зміцнення позицій власності споживчої кооперації**, яка змінила свою природу, адаптувалася до ринку і зберігає свою нішу за якісно нової економічної ситуації.

Поглиблення процесів приватизації

Від початку процесу приватизації до кінця 2003 р. змінили форму власності понад 90 тис. об'єктів. Більш ніж 11,5 тис. середніх і великих підприємств приватизовано з глибиною не менше 70%, серед яких майже 47% є промисловими. За видами економічної діяльності процесом приватизації найбільш охоплено оптову й роздрібну торгівлю, сферу послуг, промисловість.

За даними Держкомстату за 9 місяців 2003 р. вартість основних засобів роздержавленого сектору економіки складала 24,8%, а державного і комунального – 57,4% вартості основних засобів усіх підприємств і організацій України. В той же час за обсягами виробництва реформовані підприємства переважали підприємства державної та комунальної форм власності у 2,9 раза

Кардинальні зміни відбулися на селі, де активно реалізуються завдання розпочатої ще в 1994 р. земельної реформи. За час її проведення 6,7 млн. селян стали власниками земельних паїв, еквівалентних загальній площі близько 25,7 млн. га сільськогосподарських угідь. 5,7 млн. га земель передано у приватну власність та користування для ведення фермерських, особистих підсобних та присадибних господарств. У сумі це складає 79,4% земель сільськогосподарського призначення. На недержавній основі нині виробляється практично вся аграрна продукція. Цей найскладніший крок у комплексі ринкових перетворень докорінно змінює систему економічних відносин не лише на селі, а й у всій державі.

Кількість об'єктів, які змінили форму власності, за способами приватизації

	Всього	У т.ч. по роках										
		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	
Разом усіма способами	90449	8249	16211	19434	8494	5371	5177	5201	6023	6150	6546	
у тому числі					Одиниць							
вкуп об'єктів приватизації	41826	3346	6167	8527	3833	2163	2540	2433	3467	3724	4202	
вкуп за альтернативним планом приватизації	453	91	79	129	28	17	13	18	13	4	—	
вкуп майна, зданого в оренду з викупом	16816	2964	4237	2605	836	536	618	850	859	950	1038	
продаж на аукціоні	14376	414	1363	2377	1781	1385	1480	1571	1390	1216	1116	
продаж за некомерційним конкурсом	2233	187	517	740	276	104	50	68	58	50	41	
продаж за комерційним конкурсом	4317	201	833	1673	458	285	205	121	140	146	126	
продаж за конкурсом з відстрочкою платежу	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
продаж акцій відкритих акціонерних товариств	10423	1045	3015	3383	1282	881	271	140	96	60	23	
					У відсотках до підсумку							
Разом усіма способами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
у тому числі												
вкуп об'єктів приватизації	46,2	40,6	38,1	43,9	45,1	40,3	49,1	46,8	57,6	60,5	64,2	
вкуп за альтернативним планом приватизації	0,5	1,1	0,5	0,7	0,3	0,3	0,2	0,4	0,2	0,1	—	
вкуп майна, зданого в оренду з викупом	18,6	35,9	26,1	13,4	9,8	10,0	11,9	16,3	14,2	15,4	15,9	
продаж на аукціоні	15,9	5,0	8,4	12,2	21,0	25,8	28,6	30,2	23,1	19,8	17,1	
продаж за некомерційним конкурсом	2,5	2,3	3,2	3,8	3,3	1,9	1,0	1,3	1,0	0,8	0,6	
продаж за комерційним конкурсом	4,8	2,4	5,1	8,6	5,4	5,3	4,0	2,3	2,3	2,4	1,9	
продаж за конкурсом з відстрочкою платежу	0,0	0,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
продаж акцій відкритих акціонерних товариств	11,5	12,7	18,6	17,4	15,1	16,4	5,2	2,7	1,6	1,0	0,3	

Водночас, у системі відносин власності залишається низка складних не вирішених проблем. Йдеться насамперед про якісне вдосконалення відносин власності, надійний захист прав власника, у т. ч. держави, від ризиків втрати контролю над державною власністю, яка виявилася найменшою мірою захищеною. Нагальною є потреба у прийнятті правових актів, що регламентують реалізацію та захист прав власності на землю, зокрема тих, що стосуються реалізації Земельного кодексу. Незахищеними залишаються права кредиторів та акціонерів, у т. ч. міноритарних, особливо у питаннях, що стосуються ризиків втрати контролю над власністю внаслідок недобросовісного застосування процедур примусової реалізації майна та банкрутства. Відсутність чіткого законодавчого врегулювання права на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету та державних цільових фондів, позначається на правовідносинах між працедавцем і працівником у питаннях “службових” об'єктів інтелектуальної власності, гарантіях захисту матеріальних інтересів винахідників. Як результат, відносини власності значною мірою реалізуються на тіньовій основі і є найбільш корумпованими.

Україна – єдина з пострадянських держав, де не створено системи реєстрації прав на нерухоме майно. Досі не прийнято низку важливих законопроектів, що регулювали б активне впровадження в життя іпотечного кредитування, створення механізму реєстрації права приватної власності на землю та нерухомість.

Ситуацію, що склалася, можна пояснити:

- ♦ відсутністю чіткої стратегії приватизації: приватизація не використовується як вагомий інструмент інвестування національної економіки, а має суто фіскальний характер; надходження коштів до державного бюджету від приватизації залишається головним аргументом при формуванні переліку підприємств, які підлягають приватизації;
- ♦ необґрунтовано великим переліком підприємств та об'єктів, приватизація яких заборонена;
- ♦ невизначеністю зі структурними реформами у найважливіших секторах економіки, які підлягають приватизації;
- ♦ системними прорахунками у передприватизаційній підготовці об'єктів та незадовільною координацією Кабінетом

Міністрів України дій міністерств і відомств щодо збільшення кількості підприємств, які підлягають приватизації;

- ♦ відставанням нормативної бази приватизації та управління державним майном від вимог часу;
- ♦ несприятливою кон'юнктурою на світових ринках капіталів;
- ♦ фінансовими боргами у вигляді кредиторської та дебіторської заборгованості, які створили непрозорий механізм пільгового отримання об'єктів приватизації за межами приватизаційного законодавства.

Серед основних завдань наступного десятиріччя в реформуванні відносин власності – перехід до системної приватизації у стратегічно важливих галузях економіки, які критично впливають на структурні та макроекономічні процеси в масштабах всієї країни. Завдання полягає у тому, щоб до кінця 2005 р. здійснити продаж усіх пакетів акцій розміром менше 50% плюс одна акція, а до 2008 р. завершити процес приватизації як широкомасштабного соціально-економічного процесу перехідного етапу розвитку української економіки. Йдеться про зменшення питомої ваги державного сектору до 8-10%, що сприятиме більш інтенсивному припливу капіталу в економіку України та її зростанню.

Ключове завдання реалізації стратегії реформування власності – ефективна підготовка системних галузей до приватизації. Також важливою є розробка та прийняття особливо важливих для економіки та безпеки держави, утвердження виробничо-технічних комплексів законів з питань ринкової трансформації. Це допоможе запобігти ризикам від приватизації, передусім тих, що можуть виникнути від приватизації суб'єктів природних монополій.

Приватизації підприємств-монополістів, вертикально інтегрованих структур та господарських об'єднань, що сформувалися у відповідних галузях, має передувати проведення їхньої реструктуризації. В результаті здійснюється їхня децентралізація з метою розвитку конкуренції на відповідних ринках. Водночас, децентралізація не повинна призводити до втрати конкурентоспроможності об'єкта приватизації.

При приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, мають враховуватися

внутрішньо- та міжгалузеві коопераційні зв'язки і міждержавна кооперація. Якщо це не суперечить законодавству стосовно захисту економічної конкуренції, об'єктом приватизації зможе виступати технологічний комплекс у цілому (вертикально інтегрована структура, господарське об'єднання).

Що стосується приватизації невеликих пакетів акцій (до 25% включно), ставиться за мету досягнення 100-відсоткового розміщення акцій ВАТ серед громадян та недержавних суб'єктів господарювання.

Реалізація визначених завдань приватизаційного процесу вимагає:

- ◆ створення єдиної державної системи реєстрації прав на нерухоме майно, яка б об'єднувала реєстрацію прав на земельні ділянки та інші об'єкти нерухомого майна;
- ◆ здійснення невідкладних заходів, спрямованих на встановлення державного контролю щодо обліку, зберігання і реалізації майна, що перебуває у власності держави;
- ◆ врегулювання права власності на державне майно, яке не увійшло до статутних фондів акціонерних товариств і не підлягає приватизації;
- ◆ сприяння прийняттю Законів України “Про внесення змін до Закону України “Про заставу”, “Про акціонерні товариства”, “Про управління об'єктами державної власності”, “Про холдингові компанії”, “Про визначення суб'єктів права власності на розташоване на території України майно загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР” та “Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно”;
- ◆ створення передумов для запровадження єдиної державної схеми обліку, зберігання і реалізації майна, що переходить у власність держави;
- ◆ формування ефективного правового поля щодо реформування відносин власності, прийняття Законів України “Про іпотеку”, “Про особливості створення та діяльність іпотечних установ”, “Про Державний земельний (іпотечний) банк”, “Про оцінку земель”, “Про ринок земель” та інше.

Удосконалення системи корпоративного управління

Однією з причин низької ефективності української економіки, уповільнення її динаміки, тінізації є низька якість системи корпоративного управління. За оцінками експертів Світового банку, система корпоративного управління в Україні є однією з найслабкіших серед країн з перехідною економікою і тому потребує глибокої реструктуризації. У питаннях корпоративного управління Україна відстає не лише від країн-претендентів на вступ до ЄС, а й перебуває позаду Росії і навіть Грузії.

Корпоративний сектор об'єднує 17 млн. індивідуальних акціонерів, у т. ч. – понад 14 млн. дрібних, які з'явилися внаслідок масової приватизації. Сектор займає найвагоміше місце в українській економіці. На його долю припадає майже 75% ВВП. Він охоплює 12,1 тис. відкритих та 22,2 тис. закритих акціонерних товариств, 261,2 тис. товариств з обмеженою відповідальністю та 4,1 тис. інших господарських товариств.

Однак за роки реформ в Україні не створено необхідних інституційних передумов, які б сприяли утвердженню ефективних механізмів корпоративного управління, формуванню в цій сфері професійної культури, міжнародних стандартів. Низький рівень корпоративного управління кореспондується з відповідним станом національного фондового ринку. Залишається низькою прозорість акціонерних товариств, значна частина з яких не звітує про свою діяльність. Лише 6% цінних паперів знаходиться в обігу на організованому ринку. Фактична відсутність організованого ринку деформує механізми ціноутворення акцій, породжує тіньові схеми їхньої реалізації, позбавляє, насамперед малих акціонерів, можливості продавати акції за ринковою ціною чи вигравати від підвищення ринкової ціни акцій.

Великі та малі акціонери майже не мають можливості реалізувати свої управлінські права. Будь-яке бажання впливати на рішення щодо роботи компанії, мати пропорційне представництво у спостережних радах, голосувати на зборах акціонерів та отримувати надійну поточну інформацію про фінансовий стан акціонерного товариства пов'язане з надзвичайними проблемами. Особливо поширеними є порушення базових принципів корпоративного управління – несанкціоноване акціонерами “вими-

вання” основних активів корпорацій – продаж або передача відповідних активів менеджерам за цінами, нижчими за ринкові, “розмивання” акціонерних часток через вторинний випуск акцій без забезпечення привілейованого права акціонерів щодо участі у збільшенні статутного фонду, продаж за тіншовими схемами продукції компаній за цінами нижче ринкових тощо.

Як наслідок – майже кожне друге акціонерне товариство України за результатами роботи у 2003 р. було збитковим. Серед акціонерних товариств, пакети акцій яких перебувають під управлінням держави, збиткових підприємств у 2 рази більше, ніж у середньому по Україні. Більшість акціонерних товариств, у т. ч. й тих, що контролюються державою, з року в рік не сплачують дивіденди акціонерам.

Існуюча правова незахищеність корпоративних прав акціонерів (їхня кількість сягає майже третини населення України) пояснюється значною мірою самоусуненням держави, її правових органів від реалізації своїх безпосередніх обов’язків у зазначеній сфері майнових відносин. Йдеться, по суті, про незахищеність конституційних прав громадян щодо своїх майнових прав, їхнє відверто бруталне порушення. Існуюча ситуація унеможливорює активне залучення заощаджень населення на інвестиційні цілі, утвердження ефективних механізмів реалізації приватної власності, будь-яке зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т. ч. і для іноземних інвесторів. Тінізація корпоративних відносин негативно позначається і на бюджетному процесі: штучно занижує його доходну частину.

Завдання полягає у тому, щоб забезпечити глибоке реформування чинної системи корпоративного управління, створити механізми ефективного захисту прав та законних інтересів акціонерів, особливо дрібних, якнайшвидше усунути існуючі недоліки. Здійснення системної реформи корпоративного управління, його глибока реструктуризація має розглядатися як одне з визначальних завдань Уряду в реалізації євроінтеграційного курсу України. Загалом, потрібні більш цілеспрямовані та ефективні зусилля держави у справі захисту та реалізації майнових прав громадян, забезпеченні недоторканності їхньої власності на житло, земельні ділянки, акції та банківські вклади.

12.5 Державна підтримка малого підприємництва

У 2000-2003 рр. тривала тенденція збільшення кількості малих підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. На 01.01.2004 р. за попередніми даними їх налічувалося 275 тис., у середньому на них працювало 2,0 млн. осіб, що на 17% більше проти відповідного періоду 2000 р. На 1 тис. осіб наявного населення припадає 6 малих підприємств. Водночас основною складовою сектору малого підприємництва є підприємці без статусу юридичної особи. З урахуванням цієї складової кількісний показник в Україні складає 39 суб'єктів малого підприємництва на 1 тис. наявного населення. За попередніми даними, у 2003 р. із загальної кількості працюючих на малих підприємствах 26,9% зайнято в оптовій та роздрібній торгівлі, 21,8% – у промисловості, 12,4% – у будівництві, решта – в інших галузях економіки. Впродовж 2003 р. малими підприємствами вироблено продукції та надано послуг на суму 28,4 млрд. грн., тоді як у 2000 р. – на 19,4 млрд. грн. Позитивно себе зарекомендувало запровадження спрощеної системи оподаткування. Відбулося поліпшення процесів ліцензування підприємницької діяльності та реєстрації суб'єктів підприємництва. Поступово зменшується кількість та тривалість перевірок суб'єктів підприємництва контролюючими органами.

Водночас, загальні параметри розвитку малого підприємництва ще не відповідають можливостям та потребам української економіки. За кількістю малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення, Україна все ще значно відстає від країн Центральної та Східної Європи. Незадовільними залишаються рівень професійної підготовки та фінансовий стан малого підприємництва, його галузева структура та функціональна спрямованість. Найбільш тривожним є те, що поза увагою малого підприємництва залишається інноваційна сфера української економіки. Не отримали розвитку венчурні фірми. Регуляторні обмеження та високий рівень корупції, як і нестабільність умов ведення бізнесу, ведуть, з одного боку, до збільшення витратності підприємницької діяльності, а з іншого – до зростання рівня її тінізації. Поглиблюються диспропорції в регіональному розвитку малого бізнесу.

Структурні завдання

Ключовими завданнями стратегії державної підтримки малого підприємництва мають стати:

- ♦ упорядкування та вдосконалення законодавчої та нормативної бази, що регламентує діяльність малого підприємництва та законодавче врегулювання діяльності органів відповідного контролю. Адаптація нормативно-правової бази до принципів та норм Європейського Союзу;
- ♦ поглиблення регуляторної реформи, спрямованої на спрощення процедур реєстрації, ліцензування та започаткування бізнесу; для цього потрібно розробити та прийняти нормативний акт щодо запровадження заявочного принципу отримання дозволів, необхідних для започаткування діяльності суб'єктів підприємництва, запровадити процедуру отримання дозволів в “єдиному офісі”;
- ♦ зміцнення фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємництва – розвиток ринку фінансових послуг, формування мережі регіональних фондів підтримки підприємництва та кредитно-гарантійних установ, запровадження ефективних кредитно-гарантійних механізмів мікрокредитування суб'єктів малого бізнесу, залучення на прийнятних умовах іноземних кредитних ресурсів для фінансування малого підприємництва, фінансування молодих підприємців-початківців;
- ♦ удосконалення податкової політики щодо малого підприємництва, зокрема збереження єдиного податку як безальтернативного на сьогодні шляху легального виживання підприємців;
- ♦ підвищення мотивації для місцевих органів влади у створенні сприятливого клімату для малого підприємництва шляхом збільшення частки податкових надходжень, яка залишається в місцевих бюджетах;
- ♦ розбудова ефективної інфраструктури підтримки підприємництва, яка забезпечуватиме інформаційні, консультативні, науково-технологічні та навчальні послуги для малих підприємств;
- ♦ поглиблення інноваційної спрямованості розвитку підприєм-

ництва, стимулювання венчурного бізнесу, запровадження ефективних механізмів правової, фінансової, організаційної, кадрової та освітньої підтримки перспективних інноваційних проектів у сфері малого бізнесу;

- ◆ запровадження системи організаційно-освітніх заходів, спрямованих на підвищення фахового рівня, знань, навичок учасників підприємницької діяльності у питаннях ведення бізнесу, поширення серед населення правових та економічних знань, необхідних для здійснення підприємницької діяльності;
- ◆ забезпечення надійної захищеності державою малих підприємств від кримінального рекету та бюрократичного тиску;
- ◆ забезпечення дієвості та комплексності регіональної політики стосовно розвитку підприємництва шляхом запровадження регіональних програм сприяння розвитку підприємства.

Кількісні параметри

Реалізація визначених завдань державної політики щодо підтримки малого підприємництва має забезпечити:

- ◆ збільшення частки малого підприємництва у ВВП держави до 25% (на кінець 2015 р.);
- ◆ щорічне збільшення нових робочих місць у сфері підприємства не менш ніж на 200 тис.;
- ◆ щорічне зростання кількості малих підприємств та чисельності зайнятих на них не менш ніж на 5-7%;
- ◆ щорічне зростання кількості фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності не менш ніж на 10-15%;
- ◆ наближення показника “кількість малих підприємств на одну тис. осіб наявного населення” до показників країн-членів ЄС.

12.6 Розвиток кооперативного сектору економіки

Сучасний стан та проблеми

На кінець 2003 р. у країні налічувалося близько 30 тис. кооперативів, серед яких найбільшого поширення набули три їхні типи: спеціалізовані, багатофункціональні обслуговуючі та кооперативи при сільських громадах. Найбільш потужною, організаційно оформленою ланкою української кооперації є споживча кооперація, яка об'єднує понад 1,1 млн. членів пайовиків у 1700 споживчих товариств і 265 спілок різного рівня.

Останнім часом зміцнюються позиції фінансової кооперації. Активи 128 кредитних спілок, що є членами Національної асоціації кредитних спілок України, збільшилися з 1 млн. грн. у 1995 р. до майже 120 млн. грн. на 01.08.2003 р., об'єднуючи кошти 210 тис. громадян. У 2002 р. ними було видано 90 тис. кредитів на суму 150 млн. грн., а за 7 місяців 2003 р. – 61,8 тис. кредитів на загальну суму понад 113 млн. грн. Це вкрай недостатньо для фінансування розвитку кооперативного сектору, хоча й демонструє позитивну динаміку можливостей кредитних спілок.

У цілому, загальний стан кооперації в Україні залишається досить складним. Однак за роки реформування в основному створено інституційні та соціально-економічні умови, які дають змогу розвивати різні види кооперації як основи кооперативного сектору в Україні.

Стратегічні орієнтири

Головною метою розвитку кооперативної галузі є завершення становлення національного кооперативного руху через:

- ♦ налагодження співробітництва і взаємодії кооперативів різних типів;
- ♦ використання існуючих можливостей для інтеграції споживчих й аграрних кооперативів шляхом створення об'єктів постачальницького, маркетингового, збутового та переробного профілів;
- ♦ об'єднання сільськогосподарських, споживчих, кредитних і промислових кооперативів з метою створення господарських систем із завершеним технологічним циклом.

Структурні завдання

Масштаби і темпи формування кооперативного сектору залежать від розвитку системи кооперативів чотирьох видів: сільськогосподарських, споживчих, кредитних і соціального обслуговування. При цьому домінуюче становище належить кооперативам в аграрній сфері. Посилення кооперативних процесів в агропромислому комплексі матиме важливу структуроутворювальну місію, що сприятиме системності функціонування агропромислового комплексу. Кооперація стане потужним інструментом економічного захисту вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників через формування доступних і вигідних каналів реалізації виробленої сільськогосподарської продукції, постачання матеріально-технічних засобів виробництва і агросервісне та фінансово-кредитне забезпечення на найвигідніших для товаровиробників умовах. Це сприятиме підвищенню результативності вітчизняного сільського господарства, а також зміцненню його конкурентоспроможності, особливо в контексті вступу України до Світової організації торгівлі. Кооперативи також сприятимуть розвитку сільської місцевості.

Іншим пріоритетним напрямом є розвиток споживчої кооперації. Передбачається, що із завершенням реформи кооперативного сектору вона об'єднуватиме понад 2000 багатопрофільних товариств, здатних обслуговувати близько 16 млн. осіб, що мешкають у 29 тис. сільських поселеннях.

Багаторівнева система кредитних спілок має стати невід'ємним елементом кооперативної інфраструктури.

Пріоритетним напрямом розвитку кооперативів в Україні є також соціальна сфера. Реальними можуть стати соціальні поліклініки, будинки для людей похилого віку, аптеки, кооперативи у сфері освіти, туризму, відпочинку.

12.7 Конкуренція та обмеження монополізму

Одним з найважливіших чинників стабільного розвитку вбачається створення та розвиток ефективного конкурентного середовища. Саме воно повинно стати одним з головних рушіїв, що забезпечує поступ національної економіки за інноваційною моделлю. Значення економічної конкуренції не обмежується лише

сферою економічних відносин. Конкуренція в економіці виступає запорукою ствердження та зміцнення загальнодемократичних цінностей, позитивно впливає на мале та середнє підприємництво, сприяє становленню середнього класу – соціальної основи демократичного суспільства.

У 2000-2003 рр. відбулася активізація конкурентної політики. Цьому сприяло прийняття Закону України “Про захист економічної конкуренції”. Водночас в економіці України ще не створено ефективного конкурентного середовища. Держава не гарантує суб’єктам господарювання однакові “правила гри”. Залишаються неефективними і малодієвими механізми державного регулювання природних монополій, не відповідають економічним розрахункам ціни і тарифи на їхні послуги, структура витрат виробництва. Не створено сучасної системи державного регулювання діяльності суб’єктів природних монополій на транспорті та в галузі зв’язку. Держава та її антимонопольні органи не забезпечують дотримання вимог законодавства у процесах роздержавлення власності та приватизації, а також економічної концентрації суб’єктів господарювання.

Структурні завдання

Створення умов для формування та розвитку в Україні конкурентного середовища, впровадження ефективних конкурентних відносин потребує реалізації таких завдань:

- ◆ створення нормативної бази, спрямованої на реалізацію положень Закону України “Про захист економічної конкуренції”;
- ◆ утвердження механізмів, що мають забезпечити процес розмежування адміністративних та господарських функцій органів виконавчої влади;
- ◆ завершення реструктуризації монопольних утворень у сферах транспорту і зв’язку;
- ◆ запровадження ліцензування діяльності суб’єктів природних монополій та суб’єктів, що діють на суміжних ринках, створення національних комісій з питань регулювання діяльності природних монополій;
- ◆ запровадження механізмів ефективного узгодження політики у сфері приватизації з конкурентною політикою;

- ◆ підвищення відповідальності суб'єктів природної монополії за дотримання вимог законодавства та нормативних актів, передусім на найбільш соціально важливих ринках: централізованого тепло-, водопостачання та водовідведення; передачі та розподілу електроенергії; зв'язку загального користування та інших;
- ◆ створення належних умов для добросовісної конкуренції на ринках сільськогосподарської сировини і товарів переробної промисловості, запровадження ефективного контролю за діяльністю монопольних утворень, зокрема на ринках хліба і хлібобулочних виробів, молокопродуктів тощо;
- ◆ подолання негативного впливу “тіньового” сектору економіки на конкуренцію;
- ◆ впорядкування та оптимізація державної підтримки суб'єктів господарювання і галузей економіки, приведення практики надання їм державної допомоги у відповідність до стандартів Європейського Союзу та вимог СОТ, у т. ч. шляхом законодавчого врегулювання надання державної допомоги;
- ◆ завершення структурної демонополізації окремих регіональних ринків, що є потенційно конкурентними, зокрема через відокремлення від підприємств у процесі приватизації непрофільних виробництв та об'єктів соціальної сфери;
- ◆ розширення участі України у міжнародному співробітництві у сфері конкурентної політики, зокрема шляхом налагодження співробітництва з Європейською комісією, ратифікації та реалізації Договору про проведення узгодженої антимонопольної політики країнами СНД, укладання та виконання договорів про співпрацю у галузі захисту конкуренції з іншими державами.

12.8 Розвиток інституту банкрутства та захист прав кредиторів

Механізм відновлення платоспроможності боржника та банкрутства має стати ключовим при вирішенні питань заборгованості та фінансового оздоровлення підприємств, збереження

робочих місць і виробничого потенціалу. Реструктуризація і ліквідація таким шляхом безнадійних підприємств-боржників сприятиме перерозподілу ресурсів на користь життєздатних підприємств.

Завдання полягає у тому, щоб сформувати правове середовище, яке забезпечить **ефективний захист кредиторів та власників** (інвесторів) від ризиків втрати контролю над власністю внаслідок недобросовісного застосування процедур банкрутства. Держава має активізувати участь у процедурах банкрутства підприємств, які перебувають в її власності, є **містоутворювальними або мають стратегічне значення для економіки та національної безпеки**, екологічно небезпечних підприємств і суб'єктів природної монополії з метою відновлення їхньої платоспроможності або ефективної ліквідації. Водночас потрібно активізувати зусилля правоохоронних органів у виявленні злочинних дій, пов'язаних з фіктивними банкрутствами, та запобіганні їм.

Розділ XIII.

Підвищення якості життя населення. Основні завдання демографічної політики

13.1 Нові акценти політики доходів

У вересні 2000 р. 189 країн-членів ООН визначили ключові цілі та завдання розвитку світової цивілізації, відомі як “Цілі Розвитку Тисячоліття”. Адаптація глобальних світових орієнтирів до національних умов забезпечує принципову можливість їхнього використання в Стратегії економічного та соціального розвитку України до 2015 р.

При цьому цілі, які визначаються запропонованою стратегією, більш амбітні. Вони визначають вищі орієнтири розвитку, досягнення яких дозволить нашій державі якнайшвидше інтегруватися у світові глобальні процеси. Вихід української економіки на траєкторію сталого зростання створює необхідні матеріальні передумови для використання результатів стабілізації та зростання задля забезпечення відчутних змін у задоволенні життєвих потреб населення.

Протягом 2004-2015 рр. має бути досягнуто послідовне та стійке зростання показників, що характеризують рівень споживання населення, забезпечення можливості надання соціально важливих послуг, здійснено реформування найважливіших секторів соціальної сфери і на основі цього створені сприятливі умови для поліпшення демографічної ситуації та гендерних відносин, підвищення якості людського потенціалу.

Реалізація цих завдань потребує невідкладної перебудови соціальної сфери. Якщо чинна модель економічної політики зорієнтована переважно на захист соціально вразливих верств насе-

лення, то логіка нової стратегії передбачає принципову корекцію політики доходів – **перенесення основних акцентів соціальної політики насамперед на працюючу частину населення**. Нинішнє заниження вартості робочої сили, як і недостатній рівень соціальних витрат, відчутно гальмує розвиток внутрішнього ринку, динаміку економічних процесів. Практично повністю втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, її вплив на розвиток виробництва, науково-технічний прогрес. Економіка, що базується на низькій вартості робочої сили, не забезпечує високих стандартів споживання, процесів нагромадження, якісного відтворення робочої сили. За таких умов стримується й розвиток житлово-комунальної та соціальної сфер, зокрема формування страхових фондів, ресурсів пенсійного забезпечення та освіти.

У реалізації політики доходів першорядного значення набуває **державне стимулювання випереджального (порівняно з темпами ВВП) зростання заробітної плати**. У відповідності з позицією МОП ціна праці в сучасних ринкових відносинах не може залежати тільки від попиту та пропозиції. Істотне значення має соціальний фактор. Тому найважливішим пріоритетом є розробка ефективних механізмів, що включають елементи державного регулювання з врахуванням взаємодії соціальних партнерів та стану на ринку праці. Сфера державного впливу має охоплювати, крім забезпечення мінімальних соціальних гарантій в оплаті праці, і регулювання заробітної плати у бюджетній сфері, а також тарифне регулювання через механізм соціального партнерства, удосконалення системи соціальних податків і внесків.

У політиці доходів не повинно бути місця для реанімації зрівнялівки. Долати диспропорції, що склалися, треба не штучним обмеженням верхньої планки доходів заможних верств населення, а навпаки – їхньою легалізацією та виведенням з тіні, розширенням прошарку приватних власників (у т. ч. землі), які активно займаються підприємництвом. **Стимулювання людей до володіння приватною власністю та її ефективний захист – один з принципових пріоритетів політики доходів**. При цьому слід враховувати, що громадяни з високим та середнім рівнем доходів будуть здатні дедалі більшою мірою оплачувати значну частку послуг у сфері охорони здоров'я та освіти, соціального страхування.

Життєво важливою справою є забезпечення **випереджально-**

Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата

Роки	Номінальна заробітна плата, грн.	у% до попереднього року	
		номінальна заробітна плата	реальна заробітна плата
1995	73	514,2	110,6
1996	126	171,4	96,6
1997	143	113,7	96,6
1998	153	107,2	96,2
1999	178	115,7	91,1
2000	230	129,6	99,1
2001	311	135,2	119,3
2002	376	121,0	118,2
2003	462	122,8	115,2

го розвитку соціальних інститутів (освіти, медицини, культури) та відповідного **зростання соціальних інвестицій**, безпосередньо спрямованих на розвиток людини. Найближчими роками необхідно посилити адресну підтримку малозабезпечених сімей, яка замінить нинішню соціально несправедливу і вкрай неефективну систему пільг, субсидій та компенсацій. Адресність соціальної допомоги має стати важливим інструментом скорочення рівня бідності. Дієвим важелем у цьому може стати і система обов'язкового соціального страхування, зокрема пенсійного.

Справа великої політичної, економічної та соціальної ваги – **зміцнення позицій середнього класу, питома вага якого в майбутньому має скласти не менше 45-50% від загальної кількості населення. Одночасно повинна скоротитися частка людей, що має доходи, нижчі за прожитковий мінімум.**

Становлення середнього класу передбачає **перехід до нової моделі споживання**, тобто до таких стандартів, які забезпечуватимуть гідний рівень життя і стимулюватимуть розвиток внутрішнього ринку, трудової та підприємницької активності населення. Це, зокрема, якісне житло, висока забезпеченість товарами тривалого користування, доступність якісних медичних, побутових, освітянських послуг тощо.

Становлення середнього класу відбуватиметься за рахунок збільшення стійкого про шарку власників нерухомого майна, земельних ділянок і акцій, прискореного розвитку малого та середнього бізнесу, фермерських господарств, посилення зако-

нодавчого захисту інтелектуальної власності і зміцнення на цій основі соціальних позицій та доходів представників науково-технічної інтелігенції, діячів культури й освіти, фахівців середньої ланки управління, фінансистів та менеджерів.

13.2 Рівень життя населення

Доходи населення

Впродовж 2000-2003 рр. в Україні відбувся злам негативних тенденцій у формуванні доходів населення. Зросла заробітна плата, збільшилася її частка у сукупних доходах населення, почала зростати значимість пенсійних виплат у бюджетах пенсіонерів. **Проте загальний рівень доходів у країні залишається вкрай низьким.**

Високе податкове навантаження (включаючи внески на соціальне страхування) обумовлює поширення практики виплати незареєстрованої заробітної плати, що ускладнює аналіз фактичних тенденцій рівнів оплати праці і визначення платоспроможності працюючого населення. Дані про динаміку продажу дорогих предметів побутової техніки, автомобілів, будівництва житла за кошти населення тощо дають підставу для висновку про те, що рівень доходів, зокрема оплати праці, впродовж 2000-2003 рр. зріс значно більше, ніж це віддзеркалюють офіційні дані статистики.

За експертними оцінками, частка незареєстрованих надходжень перевищує 15% сукупних доходів населення. Все ще велике значення в бюджетах сімей відіграють натуральні надходження. Натомість не виконують належної ролі ринкові складові – доходи від підприємницької діяльності та від операцій з нерухомістю та цінними паперами.

Впродовж 2000-2003 рр. намітилися позитивні тенденції у розподілі населення за рівнем споживання. Вони обумовлені, головним чином, переходом частини населення, що знаходилося у групі з невизначеним матеріальним статусом, до групи із середнім рівнем доходів (з 13 до 20% зросла питома вага осіб із середнім рівнем доходів, а частка осіб з низькими і найнижчими рівнями доходів зменшилася з 57 до 50%).

Загалом, слід зазначити, що, незважаючи на деякі позитивні зміни, рівень життя населення України залишається вкрай низь-

Структура доходів населення

(у відсотках)

Види доходів	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Оплата праці	37,1	40,8	42,8
Доходи від підприємницької діяльності	2,4	3,1	3,2
Доходи від операцій з нерухомістю та цінними паперами	0,7	0,8	0,9
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	5,5	5,0
Пенсії	14,6	16,3	18,8
Інші соціальні трансферти	5,1	4,9	4,3
Грошова допомога від родичів та знайомих	3,8	4,4	4,9
Доходи від продажу власного майна	0,6	1,2	1,0
Доходи від особистого підсобного господарства (натуральні)	17,1	13,1	10,3
Інші надходження	13,3	9,9	8,8

ким, навіть серед постсоціалістичних країн. Про це свідчать як суб'єктивні, так і об'єктивні показники: якість раціону харчування, умови проживання, забезпеченість населення товарами тривалого користування та житлом, доступність якісних медичних та освітніх послуг тощо. Не вдалося подолати негативної тенденції зростання рівня розшарування населення, який впродовж 2000-2003 рр. збільшився. Високим залишається рівень бідності. У 2002 р. він становив 27,2%. Незважаючи на стійку тенденцію зростання заробітної плати, зберігається явище її значної невилплати. На 1 січня 2004 р. сукупний борг по ній становив 1,95 млрд. грн., причому 62,4% цієї суми припадає на промисловість. Сюди ж слід додати і 270 млн. грн. боргів підприємств, які призупинили свою діяльність (включаючи ті, щодо яких порушено справу про банкрутство).

Трансформація системи пільг і допомоги

Потребує суттєвого удосконалення діюча система пільг та допомоги, яка є надто розгалуженою, фінансово необґрунтованою, значною мірою декларативною, непрозорою та соціально несправедливою: порядок надання пільг регулюється понад 40 нормативно-правовими актами. Згідно з діючим законодавством налічується близько 30 пільгових категорій і понад 20 різних

видів пільг. Пільги набули настільки широкого поширення, що на кожного мешканця країни припадало більше одного випадку використання пільг. У 2002 р. потреба в коштах для надання пільг (за розрахунками Міністерства фінансів України) становила 17 329, 7 млн. грн.

Розрахунки вказують і на те, що діюча система пільг орієнтована здебільшого на забезпечене населення – якщо на одного бідного в середньому припадає 8,2 грн. на місяць у вигляді пільг, то на одного небідного – відповідно 19,1 грн. Як наслідок – пільги, допомоги та субсидії поглиблюють диференціацію в доходах.

Неефективною є система адресної соціальної допомоги, якою охоплено близько 5 млн. сімей. Загальна сума витрат на ці виплати сягає 3,0 млрд. грн.

Шляхи підвищення життєвого рівня населення

Удосконалення системи оплати праці. **У межах удосконалення політики доходів стратегічним завданням держави є поетапне підвищення частки оплати праці у структурі ВВП, випереджальне зростання реальної заробітної плати порівняно з іншими складовими доходів населення. Ці завдання досягатимуться за допомогою таких інструментів, як забезпечення державного регульованого мінімального (заснованого на прожитковому мінімумі) рівня заробітної плати, застосування тарифного регулювання оплати праці, упорядкування системи оплати праці в бюджетних галузях на основі Єдиної тарифної сітки та інше.**

Нагальним завданням формування і реалізації політики заробітної плати є підвищення рівня самоорганізації і консолідації роботодавців, посилення дієздатності системи соціального партнерства, розширення діалогу влади і бізнесу. В цьому контексті вирішуватиметься питання реформування структури органів соціального партнерства, зокрема на галузевому та регіональному рівнях, створення єдиного реєстру роботодавців.

Механізми, орієнтовані на підвищення заробітної плати і доповнені реформуванням системи соціального страхування, сприятимуть підвищенню частки оплати праці у структурі ВВП до 50-51% (до 2011 р.). При цьому Україна може за цим показником наблизитися до розвинених країн, зокрема стандартів ЄС.

Пенсійна реформа. Наступне десятиріччя має стати періодом запровадження повномасштабної пенсійної реформи, поступового наближення мінімального розміру пенсій до прожиткового мінімуму та поетапного скасування обмежень їхніх максимальних розмірів. Водночас, слід враховувати, що здійснення пенсійної реформи на рівні сучасних світових стандартів можливе лише за умови розв'язання базової проблеми – забезпечення відсутнього зростання заробітної плати та інших доходів населення. Це органічно взаємопов'язані проблеми, які можуть вирішуватися лише комплексно.

Пенсійна реформа здійснюватиметься у три етапи. **Перший етап (2004-2005 рр.)** – реформування солідарної системи пенсійного забезпечення і запровадження добровільної системи пенсійного страхування. **Другий етап (2005-2006 рр.)** – створення економічних передумов та інформаційно-технічної бази для запровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування. **Третій етап (2007-2011 рр.)** – запровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування. Позитивним наслідком пенсійного реформування має стати підвищення нижньої і верхньої межі коефіцієнта заміщення (співвідношення середньої пенсії та заробітної плати) відповідно до 40 і 60% заробітку, що істотно зменшить частку домогосподарств із рівнем споживання нижче прожиткового мінімуму.

Подолання бідності

Протягом 2000-2003 рр. рівень бідності в Україні не знижувався. Частка бідного населення залишається на рівні близько 27%. Поширення бідності в Україні обумовлює появу негативних демографічних тенденцій, масовий міграційний відплив економічно активного населення за межі країни, низький платоспроможний попит, що гальмує розвиток внутрішнього ринку та економіки в цілому. Існуючий рівень бідності виключає можливість для інтеграції України в Європейське співтовариство.

Основною економічною причиною бідності є низький рівень заробітної плати та соціальних трансфертів, значний рівень безробіття. Значним залишається розшарування населення за рівнем грошових витрат: розрив між 10% найбільш і найменш забезпечених громадян становить 9-10 разів.

Аналіз існуючої ситуації в країні приводить до висновку, що даліше розширення населення може призвести до збільшення питомої ваги вкрай бідних, зростання масштабів застійної бідності, виникнення такого явища, як хронічна бідність. Якщо зазначені процеси будуть розвиватися і надалі, рівень відносної бідності неминуче зросте до 45-47%, а глибина бідності до 50-55%.

Індикатори бідності

(у відсотках)

	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Питома вага населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності	11,0	9,8	8,6	7,1	5,5
Питома вага населення, яке живе за загальнодержавною національною межею бідності	27,2	25,0	22,6	21,5	18,4

Економічне зростання дає можливість сконцентрувати більше ресурсів на боротьбі з найгострішими формами бідності. Однак у випадку несвоечасного використання переваг економічного зростання, невизнання стратегії подолання бідності державним пріоритетом, невпровадження постійно діючих заходів боротьби з бідністю, остання, у т. ч. її найгостріші форми, не зникне з підвищенням рівня економічного розвитку.

Ключові заходи щодо досягнення мети. Завдання подолання бідності передбачає втілення низки заходів для підвищення рівня життя населення й усунення найбільш гострих проявів бідності. Втім, не послаблюючи піклування про малозабезпечених, головні зусилля спрямовуватимуться на створення умов для підвищення добробуту працюючого населення. Таким чином, соціальна політика країни пов'язує процес подолання бідності з підвищенням технологічного рівня та конкурентоспроможності економіки країни як основи зростання рівня оплати праці працюючого населення та джерела підвищення рівня соціальної допомоги непрацюючому населенню.

Президентом України 15 серпня 2001 р. було схвалено розроблену Урядом Стратегію подолання бідності.

Стратегія визначає основні напрями політики подолання бідності:

- ♦ створення економічно-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян та рівня зайнятості;
- ♦ запобігання успадкованої бідності, яка здебільшого притаманна сільському населенню, шляхом підтримки нових виробничих відносин, обумовлених зміною форм власності на землю, покращання соціальної інфраструктури села;
- ♦ підвищення ефективності соціальної підтримки уразливих груп населення шляхом реформування системи соціального захисту та удосконалення пенсійного забезпечення;
- ♦ удосконалення статистики бідності;
- ♦ поєднання політики подолання бідності з політикою становлення середнього класу як важливого чинника економічного та соціального прогресу.

Критерії досягнення поставленої мети. Завдання полягає у зменшенні вдвічі впродовж 2004-2015 рр. питомої ваги населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. за паритетом купівельної спроможності та зменшенні на третину питомої ваги населення, яке живе за національною межею бідності.

Адресність соціальної допомоги

Впродовж 2004-2005 рр. має бути реформована діюча система підтримки соціально вразливих верств населення. Підтримку необхідно **здійснювати на адресних засадах**. З цією метою необхідно забезпечити:

- ♦ **диференціацію максимального рівня допомоги для різних категорій населення**, зниження максимального рівня допомоги для працездатних верств населення та підвищення максимального рівня допомоги для соціально вразливих верств населення, передусім бідних сімей з дітьми за умови одночасного стимулювання зайнятості батьків;
- ♦ **посилення адресності соціальних виплат**, що потребує вдосконалення методики визначення права сім'ї на адресну допомогу, законодавчого врегулювання критеріїв оцін-

ки рівня життя претендентів на адресну допомогу, створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної допомоги, поліпшення поінформованості населення стосовно права на отримання адресної допомоги, перевірки реального рівня життя претендентів на соціальну допомогу;

- ♦ активізацію виявлення нужденних, передусім серед неблагополучних сімей з дітьми, уніфікацію видів соціальної допомоги, зведення їх до однієї адресної виплати з пріоритетним призначенням адресної допомоги окремим категоріям; відповідно до цього необхідно **реформувати систему субсидій на житлово-комунальні послуги і паливо, переорієнтувати її на єдину адресну виплату**;
- ♦ **запровадження моніторингу** оцінки ефективності дії інституту адресної допомоги, забезпечення оптимального співвідношення між державними витратами на соціальні цілі та змінами ситуації з бідністю, систематичне коригування системи пріоритетів надання адресної допомоги відповідно до змін ситуації з бідністю.

Зміцнення позицій середнього класу

Узагальнювальним індикатором підвищення добробуту населення стане збільшення населення із середніми доходами за рахунок поступового підвищення доходів тих груп населення, які зараз балансують між бідністю та добробутом, збільшиться чисельність середнього класу. Питома вага населення, яке має основні ознаки середнього класу (рівень доходів, професійно-освітній статус, можливості самовизначення) зростає з 22,0% у 2003 р. до 25,0% у 2005 р., 32% – у 2009 р., 38-40% – у 2011 р. та 45% у 2015 р.

Стратегія трансформації соціального страхування

Нова організація системи соціального захисту населення України має забезпечити перехід від бюджетного до страхового принципу фінансування значної частини видатків на соціальну сферу. Йдеться про створення нових механізмів управління коштами соціального страхування на основі паритетності представників від застрахованих осіб, роботодавців та держави, за-

безпечення діяльності системи на засадах гласності, прозорості та доступності для всіх верств населення. Ключове значення у цьому матиме запровадження (починаючи з 2004 р.) нової системи пенсійного забезпечення, а також вирішення всього комплексу законодавчих, фінансових та організаційних проблем щодо запровадження загальнообов'язкового медичного страхування.

Кількісні параметри зростання

Передбачається, що динаміка найважливіших показників, які характеризуватимуть життєвий рівень у 2004-2015 рр., буде такою.

Основні параметри рівня життя та соціальної структури українського населення – цільові орієнтири

	2003 р.	2004-2005 рр.	2006-2009 рр.	2010-2011 рр.	2015 р.
Середня заробітна плата, грн. на місяць	462	475	564	669	843
Мінімальна заробітна плата, грн. (грудень 2003 р.)	205	237	299	377	472
Трудова пенсія за віком, грн. на місяць у цінах 2002 р.		166	183	203	286
Питома вага населення, яке має основні ознаки середнього класу (рівень доходів, професійно-освітній статус, самовизначення),%	22,0	25,0	32,0	40,0	45,5

13.3 Забезпечення якісної освіти впродовж життя

Сучасний стан та проблеми

Україна має високі стандарти освіти і значні досягнення у розвитку цієї галузі. Загальний рівень охоплення освітою перевищує рівень країн з середнім рівнем доходів ВВП на одну особу, а по деяких позиціях досягає рівня країн з високим рівнем доходів. Частка осіб з вищою освітою сягає (або перевищує) рівня багатьох країн з вищим, ніж в Україні, обсягом ВВП на одну особу.

Проте, незважаючи на традиційно високі показники розвитку освіти, остання перебуває у складному становищі.

Спостерігається скорочення кількісного і зниження якісного рівня дошкільної і загальної середньої освіти. Далекою від сучасних стандартів є освіта на селі. Вища освіта в Україні після її спаду у середині 90-х років відновила динаміку свого розвитку. Однак набір до вищих навчальних закладів менший, ніж у ряді країн з трансформаційною або ринковою економікою. Організаційні і фінансові механізми функціонування системи вищої освіти потребують удосконалення.

Запропонована стратегія розвитку освіти в Україні визначає завдання щодо підвищення рівня та якості освіти, впровадження державних стандартів, що відповідають вимогам європейської спільноти.

Пріоритети розвитку

XXI століття висуває до освіти нові вимоги. **Освіта є базовою галуззю для переходу до інноваційної моделі розвитку економіки.** Проблема удосконалення робочої сили сьогодні не вичерпується підготовкою працівників певних професій. Сучасна економіка, ринок праці потребують нової якості освіти і професійної підготовки.

Підвищення рівня охоплення освітою

Дошкільна освіта. Найбільший вплив на зниження рівня охоплення дітей дошкільними закладами мало прийняття у 1992 р. Закону України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, згідно з яким сім’ї з дітьми отримали право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку у розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму. Ще одним значним фактором зниження рівня охоплення дітей дошкільними закладами було зростання безробіття серед жінок та подорожчання утримання дітей у дошкільних установах.

Не слід очікувати значного підвищення рівня охоплення дітей дошкільними закладами навіть за умов поліпшення ситуації з кількістю робочих місць для жінок та зростання рівня добробуту населення України. Новим Законом України “Про дошкіль-

ну освіти” (2001 р.), передбачено можливість здобуття дитиною дошкільної освіти в сім’ї.

Загальна середня освіта. У 2003 р. рівень охоплення дітей України відповідного віку початковою освітою становив 93,7.

Кількість учнів 10-12 класів, тобто тих, які отримували повну освіту в загальноосвітніх навчальних закладах, у 2003/04 н.р. збільшилася на 29,5% у порівнянні з 1990/91 н.р. Передусім цьому сприяла необхідність виконання, починаючи з 1996 р., конституційної норми про обов’язковість в Україні повної загальної середньої освіти. Співвідношення кількості учнів 10-12 класів до чисельності постійного населення України у віці 15-17 років у 2003/04 н.р. становило 41,8%.

Водночас, при визначенні загального рівня охоплення дітей повною освітою необхідно також враховувати, що в Україні створено умови для здобуття повної освіти у професійно-технічних навчальних закладах та на перших курсах вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища). Так, у 2003 р. у професійно-технічних навчальних закладах з отриманням повної середньої освіти навчалося 320,0 тис. учнів або 65% від загальної кількості учнів та слухачів професійно-технічних навчальних закладів. Із загальної кількості осіб, зарахованих до вищих навчальних закладів у цьому ж році, 89,2 тис. студентів, або 14,0% закінчили основну школу зі свідоцтвом про базову освіту.

Враховуючи викладене, є всі підстави очікувати, що показник охоплення дітей повною освітою у 2015 р. досягне рівня 99%.

Вища освіта. Протягом останніх років спостерігається тенденція зростання чисельності студентів у вищих навчальних закладах. У розрахунку на 10 тис. населення України у 2003/04 н.р. чисельність студентів вищих навчальних закладів склала 512 осіб при 316 особах у 1990/91 н.р., або на 62,0% більше. Цьому значною мірою сприяло те, що порівняно з 1990/91 н.р. кількість вищих навчальних закладів збільшилася на 13%. Валовий показник охоплення вищою освітою осіб віком 18-22 роки у 2003 р. становив 64,6%, а зокрема у вищих навчальних закладах 3-4 рівнів акредитації – 48,9%.

Післядипломна освіта та освіта впродовж життя. Якщо в середині ХХ ст. знання в цілому застарівали за 25-30

років, тобто первинної професійної підготовки, зазвичай, вистачало на все трудове життя, то сьогодні цей процес скоротився до 5-10 років, а тривалість трудового життя – навпаки, збільшилася до 40-45 років. Це, вочевидь, потребує розширення вікових рамок набуття освіти та фаху, запровадження масштабної післядипломної підготовки. Цьому ж сприяє і старіння населення, яке супроводжується зростанням періоду економічної активності і збільшенням у складі економічно активних контингентів осіб старшого віку.

Відповідно до нової європейської парадигми навчання протягом усього життя першочерговою метою є стимулювання у слухачів бажання та здібностей для продовження навчання за межами закладів формальної освіти. У 2001 р. всього у закладах післядипломної освіти навчалася близько 160 тис. осіб. Дальшому зростанню рівня охоплення населення післядипломною освітою має сприяти розробка та прийняття Закону України “Про післядипломну освіту”.

Підвищення якості освіти

Заходи, спрямовані на підвищення рівня охоплення освітою населення України, дозволять у цілому у 2015 р. досягнути рівня освіти в Україні, відповідного рівню країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Модернізацію системи освіти слід спрямувати на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. В Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій у квітні 2002 р. Указом Президента України, головною метою державної політики щодо розвитку освіти визначено створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти.

Структурні завдання

- ♦ Створення надійного механізму щодо втілення і контролю за виконанням положень Національної доктрини розвитку освіти та інших законодавчих та нормативних актів України у галузі освіти.
- ♦ Завершення формування державних стандартів інфраструктурного забезпечення закладів освіти, забезпечення доступності і безоплатності дошкільної та середньої освіти.
- ♦ Надання допомоги малозабезпеченим сім'ям для оплати навчання.
- ♦ Відновлення кількісних та якісних параметрів для нормування бюджетних коштів, впровадження ефективних схем недержавного фінансування освіти.

Для виконання визначених завдань, які стосуються підвищення рівня охоплення освітою, наближення рівня освітнього потенціалу населення України до рівня країн ЄС та підвищення якості освіти, необхідно здійснити цілу низку відповідних заходів, ключовими серед яких слід визначити такі:

Заходи щодо підвищення рівня охоплення освітою:

- ♦ підготовка та прийняття Закону України “Про післядипломну освіту”, нормативно-правових актів, що впливають з прийнятого в січні 2002 р. Закону України “Про вищу освіту”, Положення про дошкільні навчальні заклади, постанови Кабінету Міністрів України “Про розвиток системи дистанційного навчання в Україні на 2003-2005 роки”, Концепції розвитку професійно-технічної освіти, Положення про забезпечення професійного навчання інвалідів у професійно-технічних навчальних закладах, Державної програми сприяння підприємствам у забезпеченні професійного навчання персоналу, розробка проекту постанови Кабінету Міністрів України щодо спеціалізації та перепрофілювання професійно-технічних навчальних закладів;
- ♦ оптимізація мережі навчальних закладів та збільшення обсягів фінансування освіти;
- ♦ виконання загальнодержавних програм “Шкільний автобус” та “Вчитель”;

- ♦ надання адресної державної підтримки учням і студентам з числа сиріт, інвалідів, малозабезпечених сімей та обдарованої молоді.

Заходи щодо підвищення якості освіти:

- ♦ гармонізація діючої нормативно-правової бази України в галузі освіти з законодавством країн ЄС;
- ♦ поглиблення інтеграційних процесів, розвиток партнерства і співробітництва між Україною і ЄС у галузі освіти;
- ♦ забезпечення розширення співпраці з міжнародними організаціями, фондами, виконавцями програм і проектів з метою залучення фінансової, технічної та гуманітарної допомоги (зокрема з ЄС, Радою Європи, ЮНЕСКО, ООН, Світовим банком тощо);
- ♦ завершення розробки державних стандартів базової і повної середньої освіти, державних стандартів спеціальної середньої освіти дітей з особливими потребами;
- ♦ на законодавчому рівні – підготовка проекту Закону України “Про розвиток і застосування мов в Україні”;
- ♦ впровадження сучасних інформаційних технологій, у т.ч. Інтернет, особливо у сільській місцевості; застосування комп’ютерних технологій при оцінці знань учнів та студентів, удосконалення підготовки педагогічних працівників для системи професійно-технічної освіти;
- ♦ забезпечення підвищення якості підготовки кандидатів і докторів наук у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах;
- ♦ заохочення роботодавців до участі у забезпеченні функціонування та розвитку професійно-технічної освіти, до працевлаштування випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів.

Критерії досягнення поставлених завдань

Критеріями досягнення поставлених цілей та завдань можна визначити такі:

- ♦ збільшення рівня охоплення освітою в дошкільних навчальних закладах дітей віком 3-4 і 5 років відповідно до 65 і 60% у 2015 р.;

- ◆ наближення рівня охоплення дітей середньою освітою до рівня країн Європейського Союзу та виконання конституційної вимоги щодо обов'язковості здобуття повної середньої освіти у повному обсязі у 2015 р.;
- ◆ збільшення чистого показника охоплення повною освітою до 99% у 2015 р.;
- ◆ збільшення чистого показника охоплення осіб у віці 18-22 роки вищою освітою до рівня європейських країн (67% у 2015 р.);
- ◆ підвищення рівня охоплення освітою у вищих навчальних закладах 3-4 рівнів акредитації до 55% у 2015 р.;
- ◆ збільшення частки діючих державних стандартів освіти, які відповідають вимогам європейської спільноти.

13.4 Подолання безробіття

Забезпечення повної продуктивної зайнятості населення

Впродовж практично всього періоду незалежності України спостерігається скорочення зайнятості населення. В цілому, рівень безробіття за методологією МОП в Україні за 9 місяців 2003 р. становив 9,1% й істотно перевищував аналогічні показники в економічно розвинених країнах (в середньому по країнах ЄС у 2002 р. – 7,8%), але приблизно відповідав країнам з перехідною економікою: в Польщі – 19,9%, у Словаччині – 18,6, у Чехії – 7,3, в Угорщині – 5,9%.

Попри істотні зрушення, в Україні зберігається нераціональна структура зайнятості. Найбільша чисельність працюючих сконцентрована у сільському господарстві (5,4 млн. осіб або 25,2% усіх зайнятих у 2002 р.), що значно перевищує чисельність зайнятих у промисловості (4,4 млн. осіб). Така структура зайнятості не відповідає інноваційним стратегіям розвитку, перешкоджає подоланню негативних тенденцій щодо доходів населення та їхнього розподілу. Для порівняння: частка сільськогосподарського сектору в Канаді становить 2,8% загальної чисельності зайнятих, у Франції – 3,6, в Угорщині – 6,3, у Польщі – 19,3, у Чехії – 4,8%.

Безробіття та тривалість пошуку роботи

	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	9 міс. 2003 р.
Всього безробітних у віці 15-70 років, тис. осіб	1437,0	2707,6	2516,9	2301,0	2070,8
з них шукали роботу, намагалися організувати власну справу, тис. осіб	1219,8	2628,7	2431,3	2204,3	1977,4
у т.ч. за тривалістю пошуку роботи, %					
до 3 міс.	32,4	13,2	14,0	15,1	17,5
4-6 міс.	21,1	11,0	11,0	11,6	12,3
7-9 міс.	10,3	12,2	10,1	10,0	10,5
10-12 міс.	8,2	13,1	10,1	9,8	9,5
понад рік	28,0	50,5	54,8	53,5	50,2
Середня тривалість пошуку роботи, міс.	7	10	10	10	9

Складний і тривалий процес економічних реформ призвів до поширення незареєстрованих форм зайнятості, зокрема зайнятості в неформальному секторі та натуральному сільському господарстві. У 2002 р. чисельність зайнятих у неформальному секторі складала 2,8 млн. осіб проти 2,1 млн. у 1999 р.

Зростання обсягів виробництва у 2000-2003 рр. відбувалося без істотного збільшення попиту на робочу силу. Практично така сама ситуація спостерігалася і в інших країнах, зокрема в Польщі. Тільки після того, як продуктивність праці досягне рівня країн з розвинутою ринковою економікою, можна буде розраховувати на істотне збільшення кількості робочих місць.

Прогнозні розрахунки щодо обсягів робочої сили, чисельності зайнятого населення та його розподілу за видами економічної діяльності представлено в балансі робочої сили України на 2005-2015 рр.

Баланс робочої сили

(тис. осіб)

	2002 р.	2005 р.	2009 р.	2011 р.	2015 р.
Населення 15-70 років	36283,9	36270,5	35460,9	34870,5	34117,0
Економічно активне населення	22701,7	22876,3	22768,1	22544,4	22057,2
Зайняте населення	20400,7	20680,2	20650,7	20470,3	19765,0
у т.ч. за видами діяльності:					
сільське, лісове та рибне господарство	4049,3	3929,2	3820,4	3684,7	3457,7
добувна та обробна промисловість виробництво електроенергії, газу та води	5321,4	5252,8	5059,4	5035,7	4941,3
будівництво	966,4	1034,0	1094,5	1125,9	1087,1
оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту, готелі та ресторани	2859,4	2998,6	3035,7	3070,5	2964,8
транспорт та зв'язок	1428,5	1468,3	1476,5	1473,9	1432,9
фінансова діяльність та операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	828,0	889,2	908,6	921,2	890,6
освіта	1709,5	1757,8	1661,9	1658,2	1581,2
охорона здоров'я та соціальна допомога	1567,1	1489,0	1713,5	1781,0	1800,9
інші види економічної діяльності	1671,1	1737,1	1734,7	1719,5	1581,2
зайняті у неформальному секторі економіки	2829,4	2492,0	2271,6	2047,0	1778,9
Питома вага зайнятих у неформальному секторі в загальній чисельності зайнятих, %	13,9	12,1	11,0	10,0	9,5
Безробітне населення	2301,0	2150,4	2117,4	2074,1	2029,3
Економічно неактивне населення	13582,2	13394,2	12692,7	12326,1	12059,8

Цілі та механізми реалізації політики зайнятості

На етапі економічного зростання набуває особливої значущості здійснення регулюючих заходів, спрямованих на **ліквідацію прихованого безробіття, проведення політики забезпечення повної продуктивної зайнятості**. Зусилля органів державної влади і, насамперед Уряду, мають концентруватися на запровад-

женні дієвих стимулів створення нових робочих місць, забезпеченні гарантій зайнятості у процесі приватизації та реструктуризації підприємств, на підтримці підприємництва і самозайнятості населення, розширенні практики громадських робіт, підвищенні гнучкості ринку праці.

У сфері продуктивної зайнятості завдання полягає у прискоренні адаптації населення до ринкових вимог із врахуванням європейських та євразійських інтеграційних процесів розвитку інфраструктури ринку праці, підготовки кадрів. На перший план висуваються завдання удосконалення структури зайнятості та оптимізації структури робочих місць, удосконалення цільових програм з точки зору їх впливу на умови зайнятості у галузях і регіонах.

Мета державної політики щодо неформального сектору та натурального господарства полягає у поступовому переведенні зайнятого там населення до більш високого рівня організації шляхом сприяння повній, продуктивній, вільно обраній зайнятості й покращання соціального захисту вразливих верств населення.

Мікробізнес є дуже нестійким та уразливим видом підприємництва, тому потребує додаткових заходів сприяння на місцевому рівні.

З метою заохочення легалізації підприємницької діяльності для підприємців, які реєструються, слід передбачити:

- ♦ організацію короткострокових безкоштовних курсів, семінарів з правових основ підприємництва, бухгалтерського та податкового обліку;
- ♦ забезпечення консультативного, інформаційно-рекламного обслуговування новостворених підприємницьких структур, зокрема включення до місцевих рекламно-інформаційних довідників безкоштовних юридичних консультацій, інформації про державні та громадські установи, які працюють з підприємцями;
- ♦ сприяння об'єднанню підприємців у громадські організації, спілки для захисту своїх інтересів.

Особливої уваги потребує **вирішення проблем зайнятості сільського населення.**

Державна політика зайнятості в сільській місцевості передбачає такі основні напрями:

- ◆ стимулювання розвитку фермерських господарств та інших підприємств, які займатимуться сільським господарством на професійній основі та з використанням сучасних індустриальних технологій;
- ◆ диверсифікація зайнятості сільського населення, розвиток переробної промисловості та інших галузей агропромислового комплексу, соціальної сфери;
- ◆ законодавче врегулювання статусу і діяльності особистих селянських господарств, в основу визначення яких має закладатися не лише розмір, а й переважний напрям використання землі; права членів домогосподарств на державний соціальний захист і допомогу, у т.ч. допомогу по безробіттю, мають визначатися з урахуванням демографічного складу сім'ї (чисельність працездатних осіб, дітей, людей похилого віку) та об'єктивних можливостей здачі земельної ділянки в оренду (наявність підприємств, готових взяти землю в оренду, розмір орендної плати).

13.5 Житлова політика

Напрями вирішення житлової проблеми

Після тривалого спаду темпів будівництва житла, впродовж 2001-2003 рр. спостерігалось поступове його зростання. Так, у 2003 р. забудовниками усіх форм власності введено в експлуатацію 62,3 тис. квартир загальною площею 6433 тис. м², що на 15,7% більше проти 2000 р. Зростання забезпечується переважно за рахунок збільшення масштабів будівництва забудовниками приватної форми власності. У 2003 р. ними було введено в експлуатацію 61,4% загального обсягу житла (у 2001 р. – 59%, 2002 р. – 60%).

Житлове будівництво

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво, у порівнянних цінах, млн. грн.	2302	2325	2594	2883
Введення в експлуатацію житлових будинків, тис. м ² загальної площі	5558	5939	6073	6433
у т.ч. у сільській місцевості	1229	1166	1215	1359

Проте потреба в житлі (як і за часів УРСР) залишається нагальною й болючою. На кінець 2002 р. в черзі на одержання житла стояло понад 1,5 млн. сімей. Щорічне введення нового житлового фонду з високим рівнем благоустрою, а також дообладнання житлових будинків (за капітальних ремонтів) різними видами зручностей підвищило якість житла, переважно міського населення. На селі рівень благоустрою житла здебільшого не відповідає сучасним вимогам. Так, якщо в містах водою обладнано 76,1% загальної площі житла, то в сільській місцевості – лише 18,2%, каналізацією – відповідно 74,7% та 13,7%, центральним опаленням – 73,6% і 20,5%, ваннами (душовими) – 70,8% і 11,8%, гарячоводопостачанням – 59,2% та 4,4%, підлоговими електроплитами – 5,0% і 0,1%.

Не менш важливим напрямом вирішення житлової проблеми є утримання та збереження вже існуючого житла, особливо це стосується забудівлі 1946-1970 рр.

Оскільки єдиним джерелом фінансування капітального ремонту житлового фонду є бюджетні кошти, їх обмеженість обумовлює зменшення обсягів ремонту житла та погіршення його технічного стану, прискорення старіння і вибуття з експлуатації. У 2003 р. в експлуатації у ветхому та аварійному стані знаходилося 4,8 млн. м² житла (0,5% всього житлового фонду). Тут мешкало майже 200 тис. осіб.

Цілі та завдання розвитку

З урахуванням існуючої ситуації в житлово-комунальній сфері на порядок денний висувається завдання **докорінної перебудови житлової політики**, розширення житлового будівництва за рахунок різних джерел фінансування (сприяння залученню позабюджетних джерел фінансування, зокрема коштів населення, підприємств, установ, організацій, фондів, утвердження механізмів іпотечного кредитування тощо). При цьому слід **зберегти систему забезпечення житлом найменш захищених верств населення, яка фінансуватиметься з державного та місцевих бюджетів**. Предметом особливої уваги має бути стимулювання приватного будівництва на селі, забезпечення житлом військово-службовців, підтримка молодіжного житлового будівництва.

Важливим є запровадження податкових стимулів житлового будівництва. Така практика широко застосовується у багатьох країнах світу. Вона виявилася ефективною у 1998-1999 рр. і в Україні. Слід виходити з того, що активна житлова політика, перехід до широкомасштабного житлового будівництва – вагомий чинник загального оздоровлення економіки, інтенсифікації розвитку внутрішнього ринку, посилення його соціальної спрямованості.

Як важливу ланку житлової політики слід розглядати **проведення у 2004-2005 рр. та на період до 2010 р. житлово-комунальної реформи**. Її мета – підвищення ефективності та надійності функціонування житлово-комунальних систем життєзабезпечення населення і господарського комплексу, поліпшення якості послуг.

Держава має **сприяти розвитку інфраструктури ринку житла**, створенню умов для розвитку бірж, інвестиційних фондів, іпотечних і житлових банків, страхових компаній, інших ринкових структур для забезпечення фінансування житлового будівництва, формуванню ринку будівельних послуг. Потрібні механізми стимулювання підприємств, установ і організацій, що займаються проектуванням, спорудженням і реконструкцією житла, виробництвом екологічно безпечних будівельних матеріалів та устаткування для житлового будівництва, утриманням житлового фонду, а також підприємств, установ і організацій, що будують житло для своїх працівників.

13.6 Реформування системи охорони здоров'я

Проблеми стану здоров'я населення

Найбільш гострою соціальною проблемою в Україні є **незадовільний стан системи охорони здоров'я**. У 2000-2003 рр. спостерігалось зниження первинної захворюваності населення, що пов'язано з деяким поліпшенням у сфері охорони здоров'я, зокрема, зі збільшенням бюджетного фінансування галузі, обсягів надання амбулаторної та стаціонарної медичної допомоги. Однак рівень захворюваності населення, як і в цілому ситуація в галузі, залишаються критичними. За даними 2002 р., лише 42% населення вважаються умовно здоровими, решта – потребують системного лікування.

**Поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу
та активного туберкульозу**

	1990 р.	2000 р.	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Кількість осіб із вперше встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції та СНІДу, на 100 тис. населення	0,08	12,8	14,5	15,4	14,1	13,7	12,4
Кількість померлих від СНІДу у розрахунку на 100 тис. населення		1,0	1,5	1,2	0,7	0,6	0,5
Питома вага ВІЛ-інфікованих дітей, народжених від ВІЛ-інфікованих матерів (рівень вертикальної трансмісії)	Н/д	Н/д	35	30	25	15	5
Кількість осіб із уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу на 100 тис. населення	31,9	60,4	69,5	80,0	56,4	49,0	40,0
Кількість померлих від туберкульозу на 100 тис. населення	8,1	22,3	22,7	19,0	17,0	12,0	10,0

Найгостріші проблеми здоров'я населення України концентруються у захворюваності, інвалідності та смертності від хвороб системи кровообігу, новоутворень та таких соціально небезпечних інфекційних хвороб, як СНІД і туберкульоз.

Епідемія ВІЛ-інфекції/СНІДу охопила більшість регіонів України. За результатами епідеміологічного нагляду, за 1987-2000 рр. в Україні зареєстровано 36889 ВІЛ-інфікованих, у т. ч. 2025 дітей; діагностовано СНІД у 2040 осіб, з них 1000 вже померли. Слід відзначити, що в останні два роки збудник активно поширюється всіма трьома шляхами: через кров серед споживачів ін'єкційних наркотиків, статеві стосунки та від матері до дитини.

Протягом останніх 13 років рівень захворюваності на туберкульоз збільшився у 2,4 раза, або з 31,9 у 1990 р. до 77,8

на 100 тис. населення у 2003 р., рівень смертності від туберкульозу збільшився у 2,7 раза, або з 8,1 у 1990 р. до 21,8 на 100 тис. населення у 2003 р. Зросла кількість важких і запущених форм туберкульозу, з'явилася нова проблема фтизіатричної галузі – розвиток мультирезистентного туберкульозу.

Дещо покращалася ситуація у сфері репродуктивної діяльності населення.

Показник материнської смертності з 90-х років має тенденцію до зменшення. Так, у 1990-2003 рр. кількість померлих від ускладнень вагітності, пологів та післяпологового періоду у розрахунку на 100 тис. народжених живими зменшилася з 32,4 у 1990 р. до 17,4 у 2003 р., тобто на 46,3%.

Протягом останніх 12 років відбулося зменшення кількості абортів на 1000 жінок фертильного віку на 67%, і у 2002 р. цей показник склав 27,6%.

Індикатори здоров'я матері та дитини

	1990 р.	2000 р.	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Кількість померлих від ускладнень вагітності, пологів та післяпологового періоду на 100 тис. народжених живими	32,4	24,7	23,9	22,0	20,3	20,0	19,8
Кількість абортів на 1000 жінок фертильного віку, одиниць	82,6	34,1	29,1	26,7	26,1	25,3	24,4
Рівень смертності дітей віком до 5 років: кількість померлих у середньому за рік на 1000 осіб віком до 5 років	16,7	15,6	14,9	14,3	14,3	13,7	12,3
Рівень смертності немовлят: кількість померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими	12,8	11,9	11,3	10,4	10,4	9,8	9,3

Рівень смертності дітей віком до 5 років та смертності немовлят у 90-х роках мав незначну тенденцію до зменшення. Так, у 1990-2002 рр. кількість померлих у середньому за рік на 1000 осіб віком до 5 років та кількість померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими зменшилася відповідно з 16,7 та 12,8 у 1990 р. до 13,6 та 10,3 у 2002 р.

Водночас, серед підлітків надто високою є частка тих, що захворіли на новоутворення, хвороби системи кровообігу, нервової, кістково-м'язової та сечостатевої систем, які традиційно вважаються хворобами старості.

Незадовільним є стан репродуктивного здоров'я жінок: внаслідок розповсюдженості абортів, безпліддя серед жінок дітородного віку, за оцінками фахівців, становить 6,8%. Все це негативно позначається на демографічній ситуації, спричиняючи подальше зниження народжуваності, підвищення смертності, зменшення життєвого та трудового потенціалу, посилення депопуляції населення.

Основними причинами такого стану є:

- ♦ **Недостатність фінансових і насамперед бюджетних ресурсів для забезпечення ефективної діяльності системи охорони здоров'я.** За показником витрат на охорону здоров'я в розрахунку на одного жителя Україна посідає 111-те місце серед 191 країн світу та 8-ме – серед пострадянських республік. Хоча обсяги державного фінансування останніми роками збільшувалися, сума позабюджетних надходжень не перевищувала 10% (у США ця частка становить 48%, у Греції – 42%, Португалії – 40%, Італії, Ізраїлі, Австрії – 27%, Канаді – 26%, Німеччині – 22%).
- ♦ **Недостатнє медикаментозне і матеріально-технічне забезпечення охорони здоров'я.** Аналіз фармацевтичного ринку України свідчить про недостатню кількість основних життєво необхідних препаратів, а також про їхню недоступність для більшості хворих через обмеженість доходів і невідповідність вартості ліків прожитковому рівню.
- ♦ **Нераціональна організація системи надання медичної допомоги, диспропорція її первинного, вторинного і третинного рівнів.** Головною проблемою у реструктуризації

первинної медичної допомоги та запровадженні сімейної медицини є відсутність рівного доступу до первинної медико-санітарної допомоги через недосконалість законодавчої бази, неефективне фінансування та невідповідну кваліфікацію персоналу. Повільно впроваджуються зміни законодавства про охорону здоров'я щодо платних послуг. Відсутня юридична процедура визначення статусу сімейного лікаря та відповідних установ охорони здоров'я, а також державні стандарти надання медичної допомоги. У фінансовому регулюванні діяльності первинної медичної допомоги не впроваджуються контрактна форма оплати медичних послуг та оплата праці медперсоналу за якісні показники роботи (показники здоров'я населення). Дуже повільно впроваджується багатоканальна система фінансування. Відсутня практика державних замовлень на надання медичних послуг.

- ♦ **Неефективність державної політики щодо формування здорового способу життя.** Основними негативними чинниками здоров'я є нераціональне харчування та забрудненість зовнішнього довкілля у багатьох регіонах. Гострою проблемою залишається поширеність куріння, яке є однією з основних причин низки небезпечних хвороб. У сучасній Україні досягнуто певних успіхів у подоланні масового зловживання алкоголем. Однак смертність від гострих алкогольних отруєнь все ще є невиправдано високою через неадекватне ставлення держави і суспільства до алкоголізму, як медичної проблеми. Крім того, наявна в Україні система фізичного виховання, фізичної культури і спорту поки що не може задовольнити потреб населення у реалізації здорового способу життя. Все це істотно впливає на стан здоров'я населення і створює гострі медичні проблеми.

Стратегічні пріоритети реформи системи охорони здоров'я

Основна мета глибоких перетворень у сфері охорони здоров'я полягає у поліпшенні стану здоров'я населення на основі **забезпечення доступності якісної медичної допомоги**, створення

правових, економічних та організаційних умов надання медичних послуг, переорієнтації державної служби охорони здоров'я на запобігання захворюванням, насамперед інфекційним, зниження ризиків, пов'язаних із забрудненням та шкідливим впливом довкілля, у т.ч. внаслідок Чорнобильської катастрофи.

На часі вироблення та **запровадження механізмів багатоканальності фінансування медичної галузі**, забезпечення керованого розвитку платних медичних послуг та введення державного соціального медичного страхування, оптимального співвідношення між наданням медичних послуг і свободою їх вибору. Водночас необхідно забезпечити доступність медичної допомоги для соціально незахищених верств населення через законодавче визначення гарантованого рівня безоплатного медичного обслуговування.

Структурні завдання

У галузі зниження захворюваності населення:

- ◆ зниження в період 2004-2015 рр. смертності немовлят до загальноєвропейського рівня, тобто до 9,5 на 1000 народжених живими;
- ◆ зменшення рівня материнської смертності на 17%;
- ◆ доведення показників захворюваності та смертності від хвороб системи кровообігу до середнього рівня східноєвропейських держав. Зокрема, досягнення зниження захворюваності систем кровообігу у працездатному віці – на 30%;
- ◆ зниження рівня канцерогенності довкілля, доведення ранньої діагностики онкологічних хвороб до 50% випадків раку I і II стадії та подовження тривалості життя онкологічно хворих на 30%;
- ◆ зниження на 30% захворюваності на бронхіальну астму і хронічні неспецифічні хвороби легенів, доведення показників смертності від хвороб органів дихання серед населення працездатного віку до східноєвропейського рівня (1,9–2,0 ‰);
- ◆ зниження захворюваності на інфекційні хвороби на 50%; приборкання епідемії туберкульозу, доведення захворюваності на цю хворобу до рівня східноєвропейських держав,

тобто зниження її на 42%. Поліпшення лікування хворих на туберкульоз та зниження смертності від нього у 8 разів;

- ♦ зменшення темпів поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу на 13%.

У галузі поліпшення фінансування системи охорони здоров'я:

- ♦ завершити перехід до системи обов'язкового медико-соціального страхування, забезпечити ефективність управління її коштами;
- ♦ здійснити перехід фінансування закладів охорони здоров'я залежно від обсягу та якості медичних послуг, що надаються населенню;
- ♦ забезпечити на програмній основі покриття витрат на профілактику та лікування соціально значущих хвороб, дорогих видів медичної допомоги, придбання особливо дорогого обладнання, будівництво нових об'єктів охорони здоров'я;
- ♦ здійснити перехід від оплати фактичних обсягів медичної допомоги до оплати її планованих обсягів за окремими видами, які визначаються на основі замовлення медичними організаціями.

У галузі поліпшення медикаментозного та матеріально-технічного забезпечення охорони здоров'я:

- ♦ створити систему гарантування якості вітчизняного виробництва ліків з урахуванням міжнародних вимог і контролю за якістю лікарських засобів;
- ♦ забезпечувати розробку, виробництво та впровадження нової медичної техніки та виробів медичного призначення, доведення їх до рівня сучасних світових стандартів;
- ♦ забезпечувати розробку, виробництво та впровадження нових лікарських засобів відповідно до потреб охорони здоров'я.

У галузі раціоналізації системи надання медичної допомоги та розвитку інституту сімейної медицини:

- ♦ розробити і впровадити систему освітніх стандартів для підготовки фахівців загальної практики / сімейної меди-

щини; забезпечити наступність до- та післядипломної вищої медичної освіти з питань загальної практики / сімейної медицини;

- ◆ реорганізувати заклади охорони здоров'я відповідно до етапів впровадження сімейної медицини та пристосування приміщень існуючих амбулаторно-поліклінічних закладів для потреб і функціонування сімейної медицини;
- ◆ впровадити диференційований розподіл бюджетних коштів за рівнями надання медичної допомоги з урахуванням потреб первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини;
- ◆ опрацювати і затвердити в установленому порядку типові угоди, що регулюють порядок взаємодії між лікарями загальної практики / сімейними лікарями, іншими закладами охорони здоров'я та населенням.

У галузі підвищення ефективності державної політики щодо формування здорового способу життя:

- ◆ розробити і впровадити комплекс економічних, правових та адміністративних заходів, спрямованих на скорочення споживання населенням алкогольних напоїв, тютюну і тютюнових виробів; здійснювати контроль за якістю цих виробів; створити ефективну систему протидії їх незаконному обігу;
- ◆ розробити і запровадити заходи щодо економічного стимулювання підприємств, установ та організацій усіх форм власності, які здійснюють фізкультурно-оздоровчу і спортивну діяльність, сприяють розвитку самодіяльного масового спорту;
- ◆ забезпечити оснащеність навчальних закладів та закладів фізичної культури і спорту необхідним фізкультурно-спортивним інвентарем та обладнанням згідно розроблених нормативів.

13.7 Демографічні процеси та основні важелі демографічної політики

З 1989 по 2001 р. (між двома переписами населення) загальна кількість населення України скоротилася з 51,7 млн. до 48,5 млн. осіб. Відбулося зниження тривалості життя, падіння народжуваності, формування від'ємного сальдо міграції та інші негативні демографічні процеси. Відповідні явища виникли не сьогодні. Вони накопичувалися протягом тривалої демографічної еволюції. За оцінками експертів, соціальні катастрофи 20-50-х років, дві світові війни, три голодомори (1921-1922, 1932-1933, 1947 рр.), форсована індустріалізація і примусова колективізація, масові репресії 30 та 50-х років, Чорнобильська катастрофа, затяжна системна криза 90-х вкрай негативно вплинули на нормальний процес демографічної трансформації, призвели до передчасної смерті близько 16 млн. осіб, помітних деформацій складу населення. У поєднанні зі зниженням народжуваності ще у 60-х роках це зумовило вичерпання демографічного потенціалу, що, зрештою, призвело до високого рівня старіння населення й депопуляції.

На якісний склад населення негативно вплинули міграційні процеси: упродовж 70-80-х років на роботи в регіони Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі виїжджали молоді люди, а поверталися переважно пенсіонери. Це істотно посилює процес старіння. Внаслідок постійної концентрації професійних кадрів у центрі СРСР знижувався професійний та освітній потенціал України. Відповідні процеси розвивалися і впродовж 90-х років. Йдеться про міграційні процеси, зниження народжуваності, зростання смертності населення працездатного віку при стагнації у післяпрацездатному віці та зниженні у допрацездатному.

У 2001-2003 рр. намітилися деякі позитивні процеси, зокрема, почала зростати народжуваність. Однак у цілому демографічна ситуація в Україні залишається складною. У зв'язку з цим перед Верховною Радою України та Урядом стоїть завдання – опрацювати та затвердити Комплексну державну програму національної демографічної політики в Україні на наступні 25-30 років. Реалізація програми має стати визначальним пріоритетом діяльності органів влади як у центрі, так і на місцях. Особливо важливим є підвищення рівня наукових досліджень з актуальних проблем демографічної політики, її кваліфіковане інформа-

ційне забезпечення. Поряд зі створенням необхідних економічних умов слід сконцентрувати зусилля на включенні демографічних пріоритетів до питань розвитку духовної сфери суспільства. Активну популяризацію здорового способу життя слід піднести до рангу державної політики.

Цілі та завдання демографічної політики

Цілями і завданнями демографічної політики є подолання впродовж 2004-2015 рр. наслідків негативних тенденцій відтворення населення. Основною складовою демографічної політики має бути збереження і поліпшення здоров'я населення як одного з найважливіших пріоритетів нації, що дбає про своє сучасне і майбутнє. Це сприятиме не тільки зниженню смертності та відповідному пом'якшенню депопуляції, але й загальному добробуту суспільства, гуманізації його розвитку.

Як “наріжний камінь” пріоритетів конкретних інструментів реалізації стратегії демографічної політики повинна виступати державна підтримка сім'ї. Для сім'ї характерний весь спектр демографічних процесів. Тому саме сімейна політика є тим системоформуючим ядром, яке об'єднує всю систему заходів демографічної політики в єдине ціле. Йдеться про забезпечення зростання народжуваності, зниження смертності, формування дбайливого ставлення людей до власного здоров'я та працевлаштування, покращання рівня і доступності медичного обслуговування, пом'якшення негативних наслідків старіння населення, поліпшення якості освіти та ін. Лише при спрямуванні конкретних важелів демографічної політики на сім'ю зазначені напрями взаємно доповнюватимуть і підсилюватимуть дію один одного.

Основні параметри демографічного розвитку

(на початок року)

	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,1	1,2	1,3	1,4
Смертність немовлят, ‰	9,0	8,8	8,4	8,1
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років				
жінки	74,65	75,18	76,10	77,06
чоловіки	64,00	64,98	66,74	68,26
Загальна чисельність населення, тис. осіб	47 622	47 060	46 199	45428
Питома вага осіб у віці 60 років і старше, %	20,8	20,5	21,5	22,8

Основні важелі демографічної політики

Підвищення рівня народжуваності до 1,3 дитини в розрахунку на 1 жінку шляхом:

- ♦ пропаганди серед населення моделі дводітної сім'ї;
- ♦ поступове підвищення розмірів допомоги сім'ям на дітей до рівня мінімальної заробітної плати;
- ♦ запровадження комплексу заходів, спрямованих на збереження репродуктивного здоров'я населення, проведення спеціальних програм статевого виховання у межах шкільної освіти, розширення мережі медичних закладів, консультаційних та діагностичних кабінетів з проблем планування сім'ї та лікування безпліддя;
- ♦ розвиток системи надання житлових і споживчих кредитів молодим сім'ям із частковим їх погашенням при народженні дитини;
- ♦ допомога сімейному бізнесу (грошова, лізинг чи оренда на пільгових умовах устаткування, приміщення тощо);
- ♦ сприяння розвитку на якісно новому рівні системи дитячого дошкільного виховання і ранньої освіти дітей, підвищенню якості обслуговування, використанню нових форм організації роботи на засадах різних форм власності.

Зростання середньої очікуваної тривалості життя до 68 років для чоловіків і 76 – для жінок через:

- ♦ пропаганду здорового способу життя та “вітальної поведінки”, розвиток мережі закладів фізичної культури і спорту;
- ♦ забезпечення доступності кваліфікованої медичної допомоги, передусім первинної медико-санітарної;
- ♦ розвиток технологій лікування поза стаціонаром, а також профілактику інфекційних захворювань, особливо серед дітей та підлітків, забезпечення повної й ефективної їх імунізації;
- ♦ відновлення практики обов'язкових періодичних медичних обстежень на базі безкоштовної медицини, а також масової санітарно-гігієнічної освіти населення;
- ♦ забезпечення всього населення країни незалежно від місця проживання якісною питною водою;

- ♦ створення дієвих механізмів, які б істотно обмежили можливість надходження до торговельної мережі та підприємств громадського харчування неякісних продуктів та їх реалізації з порушенням правил;
- ♦ посилення контролю за дотриманням норм охорони і безпеки праці, запровадження механізму заохочення підприємців до скорочення зайнятості у шкідливих та небезпечних умовах праці.

Оптимізація міграційних процесів і мінімізація міграційних втрат (перехід сучасного стихійного процесу інтеграції України в світовий ринок праці на врегульовану основу, посилення соціальної захищеності українських громадян за кордоном та забезпечення вільного переміщення населення в межах країни):

- ♦ сприяння репатріації етнічних українців і депортованих народів;
- ♦ інтеграція біженців в українське суспільство;
- ♦ скорочення масштабів нелегальної трудової міграції населення за межі країни шляхом створення механізмів легального працевлаштування громадян України за кордоном на основі системи міждержавних договорів про взаємне працевлаштування громадян та їхній соціальний захист, приєднання до конвенцій МОП щодо захисту прав працівників-мігрантів, статей Європейської Соціальної Хартії (оновленої) та ратифікація цього документа, посилення контролю за діяльністю організацій – вербувальників вітчизняної робочої сили для роботи за кордоном та підвищення ефективності дій силових структур стосовно виявлення та припинення діяльності фірм, що незаконно займаються працевлаштуванням громадян України за кордоном;
- ♦ створення ефективних механізмів усунення масштабної трудової міграції населення за межі країни передусім шляхом випереджаючого зниження безробіття серед молоді завдяки впровадженню комплексу спеціальних програм щодо посилення професійно-освітньої підготовки, підвищення кваліфікації, перекваліфікації, стимулювання само-

зайнятості та мікропідприємництва, орієнтованих саме на молодь.

- ♦ формування у суспільстві толерантного ставлення до мігрантів;
- ♦ забезпечення реалізації прав громадян України на вільний вибір місця проживання в межах країни шляхом наповнення фактичним змістом проголошеної ліквідації інституту прописки (процедура реєстрації населення за місцем фактичного проживання повинна бути максимально спрощена і не вимагати дозволу з боку чиновника), введення персональних карток соціального страхування.

Розв'язання проблем старіння населення через:

- ♦ максимально повне використання життєвого досвіду літніх людей, створення гідних для життя умов;
- ♦ залучення засобів масової інформації до подолання стереотипу літньої людини як безпорадного, нездібного до творчого процесу споживача суспільних ресурсів, створення та підтримка у суспільстві іміджу літньої людини як творчого носія потужного інтелектуального і духовного потенціалу;
- ♦ реформування пенсійної системи, сприяння створенню професійних пенсійних фондів і перенесенню на них обов'язків фінансування дострокових пенсій, підставою для яких є праця у шкідливих та небезпечних умовах, передбачення можливості захисту права на працю пенсіонерів;
- ♦ створення належної системи соціального обслуговування осіб похилого віку і забезпечення його доступності незалежно від місця проживання;
- ♦ сприяння підтримці здоров'я у старості, забезпечення доступності якісної діагностики та лікування;
- ♦ підготовки фахівців з геронтології й запровадження відповідних посад у лікувальних закладах.

13.8 Забезпечення гендерної рівності

В Україні, незважаючи на високий освітній та професійний потенціал жінок та відсутність прямих суперечностей Конвенції ООН "Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок" у законодавстві країни, кількісне представництво жінок у складі

органів влади, зокрема у Верховній Раді України, протягом останнього десятиріччя залишалося дуже низьким. Після здобуття незалежності України питома вага жінок у складі депутатів національного парламенту становила 3%. Протягом перехідного періоду відбулося певне зростання кількості жінок у складі Верховної Ради: якщо під час виборів 1994 р. серед народних депутатів було обрано 5,7% жінок, то у 1998 р. – 8,1%. Проте в результаті останніх виборів, що відбулись у березні 2002 р., частка жінок серед депутатів навіть зменшилася до 5,1%. Станом на кінець 2002 р. жодної жінки не було призначено на посаду Міністра у складі Кабінету Міністрів України.

За даними 2003 р., середньомісячна заробітна плата жінок становила 68,6% середньомісячної заробітної плати чоловіків, тобто гендерний розрив в рівні оплати праці склав 31,4%. Оскільки дискримінація у сфері оплати праці в Україні заборонена законом і працівники отримують однакову винагороду за ідентичну роботу, основною причиною гендерного розриву в рівні заробітної плати є “вертикальна” професійна сегрегація. Хоча частка працюючих жінок, які мають вищу освіту, значно перевищує відповідний показник для чоловіків, у більшості галузей жінки обіймають нижчі посади, зайняті виконанням низькокваліфікованої роботи з обмеженими можливостями професійного зростання і, внаслідок цього, отримують нижчу заробітну плату.

Хоча серед загальної кількості державних службовців, як керівників, так і спеціалістів, переважають жінки (відповідно 60,6% і 79,5%), їхня кількість зменшується відповідно до підвищення службових посад. Жінки становлять лише 16,9% вищих державних службовців (1-2 посадової категорії керівників), тобто дуже мало представлені саме на тому рівні, де приймаються відповідальні державні рішення.

Недостатнє представництво жінок на вищих рівнях прийняття рішень не лише суперечить принципам паритетної демократії, а й знижує ефективність державного управління, спричиняє недостатню увагу до проблем соціальної політики.

За умови ігнорування гендерних диспропорцій, наявних у системі управління та на ринку праці України, можна очікувати зростання гендерного розриву у рівні доходів населення та прискореної фемінізації бідності в країні.

Цілі та завдання

Дії, що сприятимуть наближенню до паритетного співвідношення жінок і чоловіків у представницьких органах влади, зокрема, у Верховній Раді України та на вищих щаблях виконавчої влади, включають:

- ♦ розробку законодавчих та інституційних механізмів щодо сприяння гендерній рівності, зокрема, впровадження гендерного квотування за необхідності;
- ♦ введення в постійну практику гендерної експертизи законодавчих та нормативних актів, програм і заходів економічної та соціальної політики;
- ♦ розробку освітніх та просвітницьких програм, спрямованих на зміну гендерних стереотипів, розроблення необхідних механізмів для забезпечення паритетного представлення жінок у партійних списках на висунення кандидатів у депутати;
- ♦ залучення засобів масової інформації з метою підвищення уваги громадськості до гендерної проблематики в контексті соціально-політичних подій.

Дії, що сприятимуть забезпеченню гендерного паритету на ринку праці України, включають:

- ♦ розвиток практичних програм, які захищають інтереси жінок, що зазнали негативного впливу економічних реформ, вирішення проблеми жіночої зайнятості;
- ♦ сприяння підвищенню рівня професійної кваліфікації жінок, зокрема шляхом післядипломної освіти;
- ♦ боротьбу з гендерними стереотипами на всіх рівнях освіти, починаючи з початкової;
- ♦ сприяння активнішому розвитку малого бізнесу, сімейного та жіночого підприємництва, створення системи кредитування для жінок, що мають намір розпочати власну справу;
- ♦ розвиток системи побутового обслуговування та догляду за дітьми, що сприятиме скороченню “подвійної зайнятості” жінок.

Критерії досягнення

1. Забезпечення паритетного представництва (з наближенням до співвідношення 50/50) жінок та чоловіків у Верховній Раді України; досягнення пропорційного у гендерному відношенні складу органів виконавчої влади на всіх рівнях управління, зокрема, збільшення питомої ваги жінок серед вищих державних службовців (1-2 категорії керівників) до рівня не менше 30%, на думку міжнародних спеціалістів, забезпечить відчутні зміни в державному управлінні, а саме – орієнтацію на збалансоване прийняття рішень та ефективну соціальну політику.

2. Скорочення гендерної нерівності на ринку праці, подолання часткової дискримінації жінок в їх правах на здійснення оплачуваної трудової діяльності.

Розділ XIV.

Зовнішньоекономічна стратегія. Розвиток міжнародної співпраці

14.1 Місце України у світовому економічному просторі

За роки незалежності Україна досягла високого рівня відкритості своєї економіки. Якщо у 1992 р. частка експорту товарів та послуг у структурі ВВП складала 24,0%, то у 1997 р. – 40,6, 1999 – 54,3, 2001 р. – 55,4%, 2003 р. – 58,6%. Це майже вдвічі перевищує середньостатистичні показники у світі та майже втричі перевищує питому вагу експорту у Росії та Польщі. Відповідно меншою є частка внутрішнього ринку у структурі ВВП. Поставки української металопродукції на внутрішній ринок та експорт у 2002 р. становили відповідно 14,1% та 85,9%. І це співвідношення практично не змінилося з 2001 р. (13,6% та 86,9%). У 2003 р. спостерігалася тенденція до незначного збільшення питомої ваги внутрішнього ринку – обсяг внутрішнього споживання складав на рівні 23%.

Водночас мав місце асиметрично низький рівень взаємозв'язку економіки України зі світовими потоками капіталу: на одного мешканця в Україні станом на 1 січня 2003 р. припадало лише 114 дол. США прямих іноземних інвестицій (станом на 1 січня 2004 р. цей показник зріс до 140 дол.). Для порівняння: у Польщі цей показник дорівнював 1009; у Росії – 157; у Чехії – 2601 дол. США.

Такий тип залежності від зовнішніх чинників розвитку свідчить про **істотний дисбаланс між розвитком зовнішньої торгівлі та розвитком внутрішнього ринку України.** Результа-

том цього дисбалансу є надмірна зовнішньоторговельна залежність економіки при невисокому потенціалі залучення інвестицій, а отже, й проблематичність забезпечення високих темпів розвитку економіки на тривалу перспективу (за умови збереження існуючих структурних пропорцій).

Нааявна в Україні форма інтеграції у світове господарство є значною мірою спонтанним результатом дії ряду об'єктивних чинників, серед яких найважливішу роль відіграють такі:

- ♦ обмеженість внутрішнього попиту внаслідок процесу збіднення широких верств населення та масштабного знецінення заощаджень дореформених років. За цих умов експорт стає гіпертрофованим чинником економічного зростання, що не нормально як з погляду економічної безпеки країни, так і перспектив розширення впливу країни на світогосподарські процеси. Вузькість внутрішнього ринку не створює належних стимулів для інвестування як з боку вітчизняних, так і з боку іноземних інвесторів;
- ♦ несприятливість інвестиційного клімату через незавершеність інституційних перетворень, надмірне втручання державних органів у господарську діяльність, корупція, низький рівень розвитку ринкової інфраструктури. Це також звужує внутрішній ринок і відвертає від країни основні потоки капіталів.

У процесі реалізації стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя постає завдання подолання двох вищеназваних недоліків. Відповідно це означає **коригування моделі інтеграції української економіки у світовий економічний простір**. У майбутньому відповідна модель характеризуватиметься такими рисами:

- ♦ за збереження значної ролі зовнішньої торгівлі у процесі відтворення має відбуватися *зменшення частки експорту у ВВП*: у 2005 р. – до 57%, 2009 р. – 39 та у 2011 р. до 37%. Така динаміка сприятиме **реалізації пріоритету розвитку внутрішнього ринку, що не суперечить курсу країни на економічну відкритість, рівень якої у функціональному плані (з точки зору відкритого характеру зовнішньоторговельного режиму країни) після приєднання до СОТ має підвищитися**. Йдеться про прискорений розвиток внутрішнього попиту і пропозиції порівняно із зовнішнім попитом

та пропозицією. Причому цей процес стимулюватиметься не тільки внутрішніми чинниками, а й уповільненою динамікою економічного розвитку світового господарства, особливо серед найрозвиненіших країн;

- ♦ **інтенсифікація процесу внутрішнього та зовнішнього інвестування в країну сприятиме значному підвищенню ролі іноземних інвестицій у розвитку української економіки.** За розрахунками платіжного балансу в міру того, як ліквідуватиметься обмеженість внутрішнього попиту, орієнтація іноземних вкладень дедалі більше спрямовуватиметься на використання зростаючого потенціалу внутрішнього ринку, який при цьому дедалі більше інтегруватиметься у структуру глобальних ринків.

Участь у міжнародній торгівлі

Для України процес входження у світове господарство супроводжується формуванням **нераціональної структури експорту**, а отже, малоперспективної моделі міжнародної спеціалізації. Основні риси сучасної моделі міжнародної спеціалізації економіки країни пов'язані з тим, що Україна експортує на міжнародні ринки ті товари і послуги (харчові продукти, руди, метали, передусім чорні, транспортні послуги), які є відносно малодинамічними та характеризуються скороченням їхньої частки в глобальних продажах товарів і послуг. На цих ринках до того ж панує жорстка цінова конкуренція і цінові переваги можуть дуже швидко переходити до інших країн, особливо якщо стосовно країни вживаються обмежувальні, дискримінаційні торговельно-економічні заходи. Водночас, вкрай мізерними є поставки на високодинамічні ринки, які визначають перспективи розвитку світової економіки.

Структурні особливості української зовнішньої торгівлі *мають бути кардинально змінені у процесі інноваційного оновлення української економіки.*

Для України характерні низькі показники експорту високотехнологічних товарів та послуг. Це віддзеркалює недосконалу структуру конкурентних переваг української економіки, яка базується передусім на цінових факторах та порівняльних перевагах у вартості природних ресурсів та робочої сили. При цьо-

му наявні для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності умови належним чином не використовуються.

Очевидним є *відставання України* і в розвитку інформаційних технологій.

Стратегічні орієнтири

Для того, щоб посісти чільне місце у світовому економічному просторі, потрібно реалізувати такі стратегічні цілі зовнішньоекономічної політики України:

- ♦ упродовж 2004 р. вирішити весь комплекс питань, пов'язаних із вступом України до СОТ;
- ♦ сформувати конкурентоспроможні, фінансово потужні транснаціональні корпорації, опанувати стратегію глобального маркетингу та інвестицій, форм і методів реалізації великих міжнародних коопераційних проєктів;
- ♦ активніше застосувати політичні, дипломатичні та інші інструменти для подолання бар'єрів на шляху виходу українських експортерів високотехнологічної продукції на зарубіжні товарні ринки;
- ♦ протидіяти дискримінаційним заходам з боку торговельних партнерів України шляхом вдосконалення нормативно-правової бази і механізмів надання експортерам консультаційної, інформаційної, юридичної та іншої державної підтримки.

Особливо важливим є створення комплексів, технологічно пов'язаних, конкурентоспроможних (на міжнародних ринках) виробництв, здатних нарощувати експорт як товарів, так і науково-технічних, інжинірингових, освітніх, інформаційних та інших послуг. Йдеться про реалізацію таких пріоритетів:

- ♦ орієнтація на експорт високоякісного прокату, металомісткої продукції, включаючи транспортні засоби (особливо судна), екскаватори, металорізальні верстати, комплексне устаткування, зокрема гірниче, енергетичне, металургійне і хімічне, максимально можливе використання попиту на ці види продукції на ринках країн, що розвиваються;
- ♦ розвиток експортної спеціалізації за окремими видами сільськогосподарської продукції (зерно, олійне насіння), переробної і харчової промисловості (м'ясопродукти, ок-

рем'я молокопродукти, олія, цукор, кондитерські вироби, алкогольні та безалкогольні напої), сільськогосподарські машини та обладнання для харчової промисловості;

- ◆ розвиток спеціалізованого, зорієнтованого на міжнародні ринки комплексу виробництва ракетної та авіаційної техніки (насамперед, будівництво транспортних літаків), підтримка оборонно-промислового комплексу, передусім за напрямками, що вже сьогодні мають перспективи виходу на зовнішні ринки (бронетехніка, техніка ППО, стрілецька зброя, інженерна техніка);
- ◆ створення нового виробничого комплексу на основі галузей з видобутку рідкісноземельних металів, розвитку мікроелектроніки (у т. ч. з використанням нових космічних технологій), випуску комп'ютерів, побутової електроніки та іншої техніки, залучення до цього комплексу іноземного капіталу з метою прискореної модернізації і створення нових виробництв;
- ◆ формування нового наукоємного комплексу на базі виробництв, що безпосередньо пов'язані з реалізацією перспективних науково-технічних досягнень, а також наукових установ Національної академії наук України і провідних університетів України — у галузі порошкової металургії, зварювальної апаратури, нових високоякісних матеріалів тощо; організаційними формами розвитку такого комплексу могла б стати мережа стратегічних альянсів, дочірніх фірм, підприємств, технопарків і технополісів, створена із залученням іноземного капіталу, а також провідних наукових установ України до міжнародних науково-технологічних програм, зокрема в рамках ЄС;
- ◆ істотне розширення та модернізація транспортного комплексу і транспортної інфраструктури України для реалізації транзитів за напрямками Схід — Захід і Північ — Південь; йдеться про всі види перевезень з використанням трубопровідного, залізничного, автомобільного, морського і повітряного транспорту;
- ◆ створення в Україні комплексу розвитку міжнародного туризму на основі широкого залучення іноземного капіталу до розвитку відповідної інфраструктури.

Важливим напрямом інтеграції України у систему світового господарства має стати прискорена інформатизація економіки та зовнішніх економічних зв'язків України на різних ієрархічних рівнях. Цьому сприятимуть такі заходи:

- ♦ створення комплексної інформаційної системи в сфері зовнішньої економічної діяльності та державного моніторингу здійснення експортно-імпортних операцій;
- ♦ створення єдиної інформаційної бази даних тендерів, що проводяться в інших країнах, розробка заходів щодо державної інформаційної підтримки вітчизняних підприємств, що беруть участь у міжнародних тендерах;
- ♦ впровадження у практику господарської діяльності міжнародних стандартів бухгалтерського і статистичного обліку;
- ♦ заохочення підключення суб'єктів зовнішньої економічної діяльності до міжнародних інформаційних мереж.

Географічна структура зовнішньої торгівлі

Упродовж останніх років спостерігалися позитивні зміни у географічній структурі зовнішньої торгівлі, зокрема експорту українських товарів. Відбувається її переорієнтація на ринки країн далекого зарубіжжя. Водночас, тривав процес скорочення обсягів торгівлі з країнами СНД та Балтії. З 1996 до 2003 р. частка країн цієї групи у загальному експорті українських товарів скоротилася з 53,3 до 30%, частка Росії у загальному обсязі експорту товарів скоротилася з 38,7 до 18,7%. Натомість частка експорту товарів до країн далекого зарубіжжя зросла з 46,7 до 70%, у т. ч. до країн ЄС з 11,1 до 19,8%. Нині на ЄС з урахуванням країн-кандидатів припадає 34,1% експорту українських товарів, що у 1,8 раза перевищує відповідний показник експорту до Росії.

За прогнозними оцінками, у 2004-2006 рр. принципових змін у географічній структурі зовнішньої торгівлі не відбудеться. **Зростатимуть обсяги зовнішньої торгівлі з країнами далекого зарубіжжя, насамперед ЄС, але такими самими темпами зростатиме торгівля з країнами СНД та Росією.** З урахуванням цього процес інтеграції української економіки у світове господарство має органічно поєднувати загальні для всіх регіонів підходи із здійсненням специфічного комплексу заходів щодо окремих регіонів світової економіки.

**Розподіл зовнішньої торгівлі товарами
по географічних регіонах
(за даними торговельного балансу)**

Регіони	2000 р.		2001 р.		2002 р.		2003 р.	
	млн. дол. США	% до загально-го обсягу	млн. дол. США	% до загально-го обсягу	млн. дол. США	% до загально-го обсягу	млн. дол. США	% до загально-го обсягу
<i>Експорт – усього</i>	14573	100,0	16265	100,0	17957	100,0	23080	100,0
Країни СНД	4498	30,9	4676	28,7	4377	24,4	6048	26,2
у т.ч.:								
Російська Федерація	3516	24,1	3680	22,6	3189	17,8	4311	18,7
Інші регіони світу	10075	69,1	11589	71,3	13580	75,6	17032	73,8
Європа	4680	32,1	5721	35,2	6516	36,3	9157	39,7
у т.ч.:								
ЄС	2354	16,2	2977	18,3	3530	19,7	4561	19,8
Країни, що увійдуть до ЄС у 2004 р.	1660	11,4	1965	12,1	2234	12,4	3310	14,3
Азія	3438	23,6	3971	24,4	5068	28,2	5401	23,4
Америка	1218	8,4	1012	6,2	937	5,2	1219	5,3
Африка	732	5,0	877	5,4	1055	5,9	1250	5,4
Австралія	7	0,05	8	0,05	4	0,02	5	0,02
<i>Довідково: ЄС та країни – кандидати на вступ до ЄС</i>								
	4014	27,5	4942	30,4	5764	32,1	7871	34,1
<i>Імпорт – усього</i>	13956	100,0	15775	100,0	16977	100,0	23021	100,0
Країни СНД	8040	57,6	8832	56,0	8968	52,8	11508	50,0
у т.ч.:								
Російська Федерація	5825	41,7	5814	36,9	6317	37,2	8647	37,6
Інші регіони світу	5916	42,4	6943	44,0	8009	47,2	11513	50,0
Європа	4312	30,9	4982	31,6	5751	33,9	8167	35,5
у т.ч.:								
ЄС	2881	20,6	3422	21,7	4038	23,8	5801	25,2
Країни, що увійдуть до ЄС у 2004 р.	1050	7,5	1233	7,8	1380	8,1	1959	8,5
Азія	832	6,0	971	6,2	1172	6,9	1971	8,6
Америка	581	4,1	741	4,7	857	5,1	1072	4,7
Африка	136	1,0	198	1,2	177	1,0	249	1,1
Австралія	55	0,4	51	0,3	52	0,3	54	0,2
<i>Довідково: ЄС та країни – кандидати на вступ до ЄС</i>								
	3931	28,2	4655	29,5	5418	31,9	7760	33,7

Стратегічним напрямом зовнішньої торгівлі України має стати **дальше поглиблення торговельних відносин з країнами ЄС**, де визначальним завданням є нарощування обсягів реалізації готових виробів та високотехнологічної продукції.

У взаємовідносинах з **країнами-членами СНД** принципова позиція України полягатиме у необхідності встановлення між країнами СНД режиму вільної торгівлі на основі норм і принципів ГАТТ/СОТ без будь-яких обмежень та вилучень. З огляду на чинні домовленості щодо діючих двосторонніх вилучень у торгівлі сторонам необхідно взяти зобов'язання щодо їх фіксації та поступового скорочення протягом певного перехідного періоду (шляхом переговорів і консультацій). Для максимального використання переваг виробничої кооперації (відповідно до положень Ашгабатської угоди) та відновлення втрачених ринків збуту в країнах-членах СНД необхідно уточнити обсяги і номенклатуру продукції та розширити коло галузей, які б отримали можливість участі у виробничій кооперації.

Важливим напрямом розвитку є **посилення економічної присутності України в Закавказзі та на ринках країн Центральної Азії**. Цьому сприяли б активна участь України у створенні транскавказького транспортного коридору, підписання окремих угод щодо співробітництва – в галузі транспорту, постачання нафти, газу, бавовни тощо. Україна має також реальні перспективи збільшення експорту послуг до країн СНД за рахунок будівництва та реконструкції промислових об'єктів, трубопроводів, шляхів сполучення, здійснення геологорозвідувальних робіт і надання транзитних послуг.

Ринки Близького Сходу, Африки та окремих країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону є найперспективнішими для збуту української продукції машинобудівного комплексу та металопрокату, надання науково-технічних і будівельних послуг. У цих державах Україна могла б взяти активну участь у будівництві, насамперед, об'єктів виробничої інфраструктури – мостів, доріг, шляхопроводів, портів, аеродромів, залізниць, великих енергетичних і промислових об'єктів. Перспективним є розширення співробітництва з країнами Азії та Африки у військово-технічній сфері, спільне впровадження українських технологій з дальшим спільним освоєнням національних і регіональних ринків.

На ринках США і Канади до пріоритетних завдань може належати більш активна співпраця в окремих високотехнологічних галузях та у сфері послуг. Реалізація цього завдання має сприяти розширенню співробітництва в сфері стандартизації

продукції та впровадження в Україні ефективнішої системи захисту інтелектуальної власності.

Перспективними напрямками виходу **на ринки країн Латинської Америки** є надання послуг з проведення геологорозвідувальних робіт, проектування, будівництва нафтогазових та енергетичних об'єктів. З огляду на відносно невисоку платоспроможність країн Латинської Америки конкурентоспроможною (за критерієм “ціна/якість”) на більшості ринків регіону може бути і продукція вітчизняного машинобудування, зокрема авіаційної промисловості та ракетно-космічного комплексу.

14.2 Практичні кроки у здійсненні європейської інтеграції України

З 1996 по 2003 р. частка зовнішньоторговельного обороту України з країнами ЄС зросла з 13,6 до 22,5% від загальної суми, а в абсолютних показниках – відповідно з 4,4 млрд. дол. до 10,4 млрд. дол. З країнами СНД цей показник становив 17,6 млрд. дол., або 38,1% загального зовнішньоторговельного обороту України. Згідно з прогнозами Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, у 2004 р. після вступу до ЄС країн-кандидатів (за умови сприятливої кон'юнктури) Україна може збільшити зовнішньоторговельний оборот з ЄС приблизно у 1,5 раза – до 12,5-13,0 млрд. дол. на рік.

Найбільшими торговельними партнерами України серед країн-членів ЄС традиційно є Німеччина, Італія та Великобританія. Найбільшими торговельними партнерами України серед 10 країн-кандидатів до ЄС є Польща, Угорщина та Чеська Республіка – їхня частка в зовнішній торгівлі України з країнами-кандидатами становить понад 61%.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з країн-членів ЄС станом на 1 січня 2004 р. становив 2,4 млрд. дол., або 35,8% від загального обсягу інвестицій нерезидентів в економіку України.

Обсяг українських інвестицій в економіку країн-членів ЄС на 1 січня 2004 р. склав 17,3 млн. дол., що становить 10,6% загального обсягу зарубіжних інвестицій України.

В економічних відносинах України з країнами ЄС активізується секторальне співробітництво. У 2000-2003 рр. активізувався

діалог між Україною та ЄС про співробітництво в енергетичній сфері, реалізуються угоди між Урядом України та ЄС щодо адаптації енергетичного законодавства України до законодавства ЄС, ратифіковано угоди про співробітництво з питань атомної енергії та ядерної безпеки та в галузі керованого термоядерного синтезу. Задовільно розвиваються відносини України з ЄС і в інших напрямках, зокрема у питаннях, що стосуються захисту навколишнього середовища, транспорту, юстиції та внутрішніх справ. Нових імпульсів набуває міжрегіональне та транскордонне співробітництво, зокрема у рамках діючих євро регіонів та нових транскордонних об'єднань. Підписано угоду між Україною та ЄС про наукове і технологічне співробітництво.

На шостому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС (березень 2003 р.) опрацьовано заходи щодо поглиблення секторального співробітництва, зокрема визначено 7 пріоритетів спільної діяльності: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення законодавства України до ЄС, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво. Крім того, сторони домовилися значно активізувати співробітництво у сфері науки і техніки, а також вивчати можливості для співробітництва у сфері досліджень космосу.

Перспективи розвитку

Практична реалізація євроінтеграційного курсу України у визначеній перспективі (2004-2015 рр.) має координуватися з цілями ЄС щодо співробітництва у форматі, передбаченому концепцією “Ширша Європа”, та в межах Угоди про партнерство і співробітництво (УПС), що регулює відносини Україна – ЄС. Новий формат відносин з розширеним ЄС у перспективі надає нашій державі можливості максимального наближення до Євросоюзу і має на меті створення умов для реалізації “чотирьох свобод” – свободи вільного пересування людей, послуг, товарів та капіталів (хоча і не передбачає перспективи участі в інституціях ЄС та у валютному союзі).

Водночас, мають бути врегульовані тимчасові економічні складнощі, які виникають у відносинах України з країнами

Центральної і Східної Європи внаслідок набуття ними членства в ЄС. Йдеться про:

- ♦ скорочення українського експорту до країн Балтії та подорожчання експортних та імпорتنих товарів через припинення дії угод про вільну торгівлю, укладених Україною з цими країнами;
- ♦ запровадження відповідними країнами нетарифних обмежень, що відповідають стандартам ЄС;
- ♦ втрату традиційних ринків збуту в нових країнах-членах ЄС внаслідок поширення на них антидемпінгових заходів ЄС щодо України;
- ♦ зменшення обсягів торгівлі товарами військового призначення, надання послуг щодо їх ремонту і модернізації;
- ♦ фактичне закриття в межах нових країн-членів ЄС ринків сільськогосподарської продукції українського походження;
- ♦ запровадження візового режиму та більш складних технологічних схем руху транспортних засобів та вантажів через державний кордон;
- ♦ обмеження доступу робочої сили з України на ринки праці нових країн-членів ЄС тощо.

У зв'язку із зазначеними втратами Україна виступає за запровадження відповідно до існуючої міжнародної практики системи компенсаційних заходів. Це питання було предметом всебічного обговорення на Ялтинському саміті “Україна – ЄС”. В його позитивному вирішенні об'єктивно зацікавлені й нові країни – майбутні члени ЄС.

Загалом Україна виходить з того, що адекватною відповіддю на виклики розширення ЄС має стати створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС. Адже це є життєво необхідним елементом поглиблення економічних реформ в Україні, зміцнення її інвестиційної привабливості, диверсифікації виробничих та коопераційних зв'язків між суб'єктами господарювання України та ЄС, стимулювання зростання обсягів взаємної торгівлі.

Цілі та завдання розвитку

Реалізація завдань євроінтеграційної стратегії України передбачає здійснення впродовж 2004-2015 рр. таких заходів:

- ◆ приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах (2004-2007 рр.);
- ◆ розв'язання проблем, пов'язаних зі вступом України до СОТ (2004 р.);
- ◆ здійснення переговорного процесу (2004-2005 рр.) щодо:
  - нового порівняно з УПС формату стосунків Україна – ЄС та підписання відповідної угоди (з питань економіки, зовнішньої торгівлі, регіональної та соціальної політики, галузевого та транскордонного розвитку, охорони довкілля та екологічної безпеки);
  - створення (протягом 2005-2007 рр.) зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка б передбачала функціонування ринкових інститутів, гарантування правових норм у діловій сфері, стабільні та недискримінаційні правові рамки, чітко визначені права власності, застосування відповідних правил походження товарів, належну організацію прикордонної інфраструктури тощо;
  - поступове залучення України до участі в галузевих програмах Європейського Союзу (у сферах транспорту, енергетики, розвитку міського господарства, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти та ін);
  - для запровадження з 2007 р. нових інструментів у сфері технічної допомоги та з метою підвищення ефективності реалізації програм та проектів технічної допомоги з боку ЄС: проведення відповідних інституційних змін за аналогією з країнами – кандидатами; створення протягом 2004-2006 рр., нових схем адміністрування програм та проектів технічної допомоги.
- ◆ інтеграція інфраструктурних мереж України в європейські (2004-2007 рр.), зокрема енергетичні, транспортні та телекомунікаційні;
- ◆ виконання процедур, необхідних для набуття чинності нового формату відносин Україна – ЄС (2005-2007 рр.); новий статус дозволить Україні бути краще інформованою

щодо внутрішніх перетворень у Євросоюзі, брати неформальну участь у переговорах, отримувати полегшений та більший доступ до фінансових ресурсів ЄС;

- ♦ розробка проекту Стратегії технічного та техніко-економічного співробітництва на 2008-2015 рр.;
- ♦ проведення переговорного процесу та створення Митного союзу між Україною та ЄС (2007-2009 рр.), метою якого має стати поступове усунення митних, правових і технологічних перешкод;
- ♦ повне виконання Україною зобов'язань за укладеними міжнародними угодами та досягнення копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі (2007-2011 рр.).

14.3 Формування зони вільної торгівлі та підвищення ефективності економічного співробітництва на теренах СНД

Національним інтересам України відповідає всебічне розширення взаємовигідних економічних відносин з країнами СНД, насамперед з Російською Федерацією. Позиція України стосовно СНД в економічному плані полягає у тому, що Співдружність має трансформуватися у механізм взаємовигідної торговельно-економічної співпраці, який спирається на функціонування зони вільної торгівлі.

Нині склалися сприятливі об'єктивні та суб'єктивні умови для створення зони вільної торгівлі. Йдеться, з одного боку, про створення відповідної нормативної бази, а з іншого, – про наявність як політичної волі керівництва переважної більшості пострадянських держав, так і зацікавленість їхніх суб'єктів господарчої, підприємницької діяльності в розширенні та поглибленні економічної взаємодії. Це підтверджено Ялтинським самітом СНД (вересень 2003 р.), на якому було відзначено завершення правового оформлення створення зони вільної торгівлі, а також ухвалено План реалізації найважливіших заходів, спрямованих на розвиток і підвищення ефективності взаємодії держав-учасниць СНД в економічній сфері в 2003-2010 рр.

Проте на шляху до завершення формування та початку повномасштабного функціонування ЗВТ залишилося чимало проблем. Це насамперед позиція РФ, яка погоджується на формування

повномасштабної ЗВТ (без вилучень і обмежень) лише за умов створення єдиного митного простору. У цьому контексті РФ розглядає ідею створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) чотирьох пострадянських держав, як перехід до більш високого рівня інтеграції.

Україна розглядає ЄЕП як інструмент завершення формування ЗВТ СНД без вилучень та обмежень, який не повинен суперечити стратегічному курсу України на європейську інтеграцію. Створення ЗВТ СНД на принципах та нормах СОТ є для України оптимальним рівнем інтеграції в рамках ЄЕП, у т. ч. і для економічних відносин з Росією. Загалом українська сторона передбачає формування ЄЕП з дотриманням принципів різноформатної, різнорівневої та різношвидкісної інтеграції, консенсусного ухвалення рішень, фінансування в рівних частинах.

Створення ЗВТ на пострадянському просторі відповідає стратегічним інтересам України щодо дальшого зміцнення національної економіки. Важливість вдосконалення режиму вільної торгівлі у відносинах з країнами СНД зумовлена структурою українського експорту, в собівартості якого значну частку займає продукція так званого критичного імпорту: енергоносіїв – газу, нафти, ядерного палива, які надходять в Україну за світовими цінами. Підвищення цін на імпортовані сировинні ресурси безпосередньо впливає на собівартість і зниження конкурентоспроможності української продукції на товарних ринках країн Співдружності. Водночас у запровадженні ЗВТ СНД Україна вбачає механізм створення необхідних умов для поліпшення двосторонніх економічних відносин з пострадянськими державами. У зв'язку з цим Україна є ініціатором переважної більшості документів щодо ЗВТ СНД. Наша держава має значний та багатопозиційний експортний потенціал, стабільну фінансову систему. Продукція українських підприємств загалом користується попитом та конкурентоспроможна на пострадянському просторі.

Завершення формування та повномасштабне функціонування ЗВТ СНД має на меті:

- ♦ збереження традиційних ринків збуту продукції українського виробництва;
- ♦ лібералізацію торгівлі України з пострадянськими державами та збільшення її обсягів;

- ◆ ліквідацію високих експортних митних ставок, насамперед на російські енергоносії, а також імпортного мита на українські товари;
- ◆ створення сприятливих умов для зростання обсягів вітчизняного виробництва;
- ◆ структурну перебудову економіки України на ринкових засадах;
- ◆ входження України до європейської та світової економічних систем.

Пострадянським державам (у т. ч. й Україні) непросто пристосуватися до об'єктивних процесів глобалізації світової економіки. У пошуках відповідей на виклики глобалізації важливо виступати спільною структурою, у центрі уваги якої перебували б питання лібералізації торгівлі та інвестицій, розширення економічної та технічної взаємодії, усунення різноманітних перешкод на шляху підприємництва. А саме такою структурою і є ЗВТ СНД. Врешті-решт йдеться про створення передумов для дотримання взаємодоповнюваності потенціалів пострадянських держав в інтересах забезпечення їхнього мирного і передбачуваного розвитку.

Цілі та завдання розвитку

Заходами, спрямованими на реалізацію домовленостей про створення ЗВТ, мають стати, насамперед, перехід усіх держав-учасниць ЗВТ на схему стягнення непрямих податків за принципом країни призначення, а також розробка та підписання протоколів про фіксацію (перший етап) та поступове усунення (другий етап) усіх вилучень з режиму вільної торгівлі. Останнє, згідно з нормами Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р., зокрема ст. 30, 56, 59) має супроводжуватися зобов'язаннями щодо денонсування двосторонніх угод про вільну торгівлю, основні положення яких у частині вилучень, оподаткування та застосування спеціальних обмежувальних заходів не узгоджуються з нормами багатосторонньої угоди про ЗВТ СНД. При цьому позиція України полягає у тому, що без переходу на схему стягнення непрямих податків за принципом країни призначення фіксація, а тим більше розширення наявних переліків вилучень з режиму вільної торгівлі, є неприйнятними.

У зв'язку з цим перед країнами СНД, що виявляють зацікавленість у ствердженні ЗВТ, постають такі невідкладні завдання:

- ◆ завершення правового оформлення зони вільної торгівлі;
- ◆ створення нормативно-правової бази вільної торгівлі, що вміщує упорядкування багатосторонніх та двосторонніх документів. Синхронне денонсування усіх двосторонніх документів, які втратили актуальність;
- ◆ забезпечення всебічного використання основоположних норм та правил вільної торгівлі, які визначають порядок застосування обмежень, мита, запровадження (скасування) вилучень тощо, та обрахування ефекту від цієї практики;
- ◆ узагальнення та аналіз застосування норм щодо створення ЗВТ у законодавствах держав-учасниць;
- ◆ здійснення постійного моніторингу та, відповідно, управління процесами, які мають місце в ЗВТ.

На другому етапі необхідно зосередитися на виконанні завдань, схвалених на Ялтинському саміті (2003 р.), зокрема Рішенням Ради глав держав СНД про дальший розвиток взаємодії в економічній сфері держав-учасниць СНД, і відображених у Плані реалізації найважливіших заходів, спрямованих на розвиток та підвищення ефективності взаємодії держав-учасниць СНД в економічній сфері у 2003-2010 рр., підготовлених за найактивнішої участі України.

Поряд з утвердженням на теренах СНД зони вільної торгівлі важливе значення має підвищення ефективності багатостороннього співробітництва в різних галузях економіки. Важливу роль у цьому має відіграти виробнича кооперація, зокрема створення міжнародних (транснаціональних) структур у пріоритетних сферах економічної діяльності. З цією метою необхідно вдатися до таких дій та рішень.

- ◆ Використати можливості ЗВТ для розвитку транспортної сфери, передусім **міжнародних транспортних коридорів**, що пролягають територіями наших країн, як єдиної та взаємодоповнюючої інфраструктури міжконтинентального значення Європа – Азія. Основними напрямками реалізації цього завдання мають стати:
  - проведення узгодженої тарифної політики, у т.ч. вста-

- новлення тарифних коридорів на головних напрямках міжнародного транзиту;
- розвиток співробітництва для оптимального використання наявних потужностей національних транспортних систем при переміщенні експортно-імпортних вантажів;
  - щонайшвидше вирішення актуальних завдань розвитку інфраструктури, оновлення рухомого складу, поліпшення технологій та організації роботи транспорту, реконструкція та модернізація автомобільних та залізничних магістралей.
- ◆ Приділити особливу увагу питанням **паливно-енергетичного комплексу**, роль якого у забезпеченні стабільного економічного та соціального розвитку країн Співдружності дуже важлива. Частка ПЕК складає (у розрізі окремих країн) від 45 до 75% взаємної торгівлі.
  - ◆ Відпрацювати питання щодо **створення на теренах СНД механізмів координації аграрного ринку**, у т.ч. створення системи оптових продовольчих інфраструктур, які з успіхом функціонують у Європі.
  - ◆ Поглиблювати **співробітництво у науково-технічній сфері, в галузях інновацій та високих технологій**. Найбільш глибокі інтеграційні зв'язки формуються насамперед на основі кооперації у зазначеній сфері. Виробництво високотехнологічної продукції, по суті, неможливе без глибокої міжнародної кооперації та обміну. Країни-партнери можуть і повинні інтегруватися у світовий ринок не лише як виробники сировинних товарів, а й як високотехнологічні держави. Інтелектуальний та науково-технічний потенціал країн СНД за їх розумної кооперації дозволить крок за кроком рухатися в цьому напрямі.

У даний час органи СНД разом із зацікавленими українськими структурами **опрацювали низку перспективних напрямів інтенсифікації співробітництва в галузі машинобудування**. Україна має у своєму розпорядженні досить вагомий портфель пропозицій щодо взаємовигідної кооперації, насамперед у літакобудуванні, кооперації в різних галузях ОПК, у виробництві турбінного обладнання для модернізації електростанцій країн Співдружності, реалізації програм переоснащення металургійних підпри-

емств, спільного виробництва вантажних автомобілів різних модифікацій, розвитку телекомунікаційних потужностей тощо. Завдання полягає у тому, щоб забезпечити реалізацію цих можливостей.

14.4 Оптимізація економічних відносин з Російською Федерацією

Оптимізація економічних відносин з Росією – одне з пріоритетних завдань зовнішньоекономічної стратегії України. Це водночас і органічна складова процесу інтегрування України в Європу. При цьому стратегія економічного партнерства має будуватися на фундаменті спільних інтересів, а не залежностей. Росія є найбільшим торговим партнером України, але таким же важливим партнером для РФ є Україна, причому в найпріоритетніших галузях, від розвитку яких залежать рівень відносин Росії з ЄС та ефективність інтегрування у світову систему господарства.

За час існування суверенних держав (України та РФ) їхні відносини пройшли непростий шлях, на якому втрат було більше, ніж здобутків. Відбулося значне скорочення обсягів взаємної торгівлі: з 14,4 млрд. дол. у 1996 р. до 8,0 млрд. у 1999 р. За цей час частка РФ у загальному обсязі торгівлі України зменшилася з 45% до 34,1%. Структура українсько-російських торговельних відносин до цього часу залишається заручницею колишнього народногосподарського комплексу СРСР.

Останніми роками економічні відносини України з РФ почали набувати ознак стабільності. У 2003 р. товарообіг України з РФ зріс проти 2002 р. на 36,3%, у т.ч. український експорт – на 35,2%, імпорт – 36,9%. У структурі українського експорту товарів зростає частка продукції машинобудування (з 23,3% у 2000 р. до 29,3% у 2003 р.). На взаємовигідних засадах активізується співробітництво в аерокосмічній галузі, нафтопереробній промисловості, енергетиці та суднобудуванні. Позитивної динаміки набуває співпраця в металургійному комплексі, хімічній промисловості, транспортному машинобудуванні. Відчутно поживався розвиток регіональних зв'язків.

Незважаючи на це, існуючий рівень економічного співробітництва між Україною та Росією лише невеликою часткою (за

експертними оцінками, на 35-40%) реалізує наявний потенціал. Причиною цього є значна кількість нерегульованих проблемних питань, які заважають активізації українсько-російської торгівлі. Основними серед них є такі.

- ◆ Застосування штучних тарифних та нетарифних обмежень у торгівлі з Україною. На сьогодні такі обмеження у вигляді квотування та введення спеціального, компенсаційного або антидемпінгового захисного мита застосовуються щодо українських труб та металопродукції (арматури), оцинкованого прокату, компресорів для холодильного обладнання, підшипників, карамелі, крохмалю тощо.
- ◆ Збереження в Російській Федерації експортного мита на численний перелік сировинних товарів. Це підвищує собівартість українських товарів і зменшує їхню конкурентоспроможність на російському ринку. Загалом, під такі обмеження підпадає понад 120 товарних груп, серед яких нафта, природний газ, деревина, кольорові метали, продукція хімічної промисловості.
- ◆ Застосування ПДВ при експорті енергоносіїв. Податковим кодексом Російської Федерації передбачається перехід до сплати непрямих податків у зовнішній торгівлі “за країною призначення” за винятком нафти, газу та газового конденсату, що впливає на вартість української продукції, для виробництва якої використовуються переважно російські енергоносії.
- ◆ Неузгодження транспортних тарифів. Зберігаються розбіжності у порядку встановлення транзитних тарифів і режимів, місцевих податків і портових зборів. Це спричиняє не виправдане підвищення цін на товари (послуги, роботи), перешкоджає вільному їх переміщенню, провокує поширення нелегальних форм у взаємній торгівлі. У зв’язку з цим актуальним є запровадження єдиного залізничного тарифу як для внутрішніх перевезень в Росії, так і для здійснення перевезень територією Росії через сухопутний кордон у напрямку морських портів України.
- ◆ Низький рівень коопераційних зв’язків з російськими партнерами.
- ◆ Слабкі зв’язки у сфері взаємного інвестування як за обся-

гами, так і за спрямуванням інвестиційних коштів в економіку. Обсяги прямих російських інвестицій в Україну на 1 січня 2004 р. становили лише 377,6 млн. дол. (менше 6% їхнього загального обсягу).

- ◆ Недостатня ефективність міжрегіонального і прикордонного співробітництва.

До взаємних втрат призводить і неузгодженість дій на ринках третіх країн, відсутність зваженої політики щодо захисту внутрішніх ринків від недобросовісної конкуренції і продукції з третіх країн.

Така ситуація склалася внаслідок того, що **після набуття незалежності країни стали конкурентами в економічній сфері і ця конкуренція наростатиме надалі.**

У зв'язку з цим **Україна наполегливо порушує питання про якісну перебудову економічних відносин з РФ саме з позицій європейських стандартів і правил СОТ.** Зазначена проблема могла б бути вирішена за умов **створення повноцінної зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень.** Проте у рамках СНД цей процес стримується через фактичне блокування з боку РФ.

Перспективні напрями співробітництва між Україною та Росією

Одним з найважливіших пріоритетів для України та Росії є **співробітництво у сфері розвитку високих технологій.**

За нинішніх економічних умов взаємодія між підприємствами обох країн у високотехнологічних галузях може стати вирішальним чинником у спільному створенні і виробництві конкурентоспроможної продукції на світовому і внутрішньому ринках.

Конкретні напрями співробітництва такі.

- ◆ Співробітництво в галузі літакобудування:
  - створення спільного серійного виробництва і здача в експлуатацію оперативно-тактичного військово-транспортного літака Ан-70 і транспортного Ан-70т з двигунами Д-27;
  - створення ближньомагістрального пасажирського літака Ту-334 і підготовка його серійного виробництва;
  - початок коопераційного серійного виробництва пасажирського літака Ан-140 для регіональних авіаліній;

- реалізація комплексної програми модернізації літаків Ан-124 і Ан-124-100.
- ◆ Співробітництво в металургійній промисловості передбачає врегулювання проблеми постачання української продукції трубної промисловості.
- ◆ Співробітництво в галузі сільськогосподарського машинобудування:
  - налагодження спільного виробництва сільськогосподарської техніки на базі існуючих українських і російських моделей: виробництво тракторів ХТЗ із двигунами КамАЗ, бурякозбиральних комплексів ВАТ “Тернопільський комбайновий завод” тощо.
- ◆ Співробітництво в галузі атомної енергетики:
  - співробітництво у спорудженні (на завершальному етапі) на території України енергоблоку №2 Хмельницької АЕС і енергоблоку №4 Рівненської АЕС;
  - реалізація Угоди між урядами Республіки Казахстан, Російської Федерації і України про сприяння розвитку та експлуатації закритого акціонерного товариства “Спільне українсько-казахстансько-російське підприємство з виробництва ядерного палива”.
- ◆ Військово-технічне співробітництво:
  - у сфері електронної техніки* – створення нових виробів електронної техніки і елементної бази;
  - у сфері суднобудування:*
    - випробування кораблів і плавзасобів РФ і України на морських полігонах двох країн;
    - здійснення загальних досліджень і розробок для створення сучасних конкурентоспроможних суден і плавзасобів, зразків суднового комплекуючого оснащення, удосконалення технології й організації виробництва;
  - у сфері створення базових спеціальних технологій:*
    - створення високоенергетичних матеріалів;
    - розробка перспективних конструкційних матеріалів і методів проектування з них конструкцій і елементів;
    - створення високоєфективних засобів для захисту від стрілецької зброї;
    - розробка високоєфективних силових елементів конст-

рукцій для виробів авіаційної техніки з волокнистими конструкційними матеріалами на основі алюмінію;

- створення нової елементної бази і матеріалів електронної техніки;
- керування сигналами об'єктів;

у сфері спільної розробки озброєнь і військової техніки (ОВТ) – розробка засобів ППО наземного і морського базування; засобів високоточної зброї й оптико-електронної боротьби, систем їх наведення; засобів РЕБ; систем прицілювання оперативно-тактичних ракет; керованих систем поразки і систем керування рухливими об'єктами; лазерних систем точного прицілювання і фотоприймачів ІЧ діапазону тощо.

Економічно доцільним може бути співробітництво України і Росії в знищенні й утилізації зразків ОВТ, що підлягають скороченню, і боеприпасів. Ці роботи стають актуальними у зв'язку з тим, що як в Росії, так і в Україні є значна кількість ракет, що “знімаються” з бойового чергування, і інших боеприпасів, у яких закінчилися терміни збереження. Ці дуже небезпечні види зброї потрібно знищувати, за можливістю використовуючи їхні складові для цивільних цілей.

14.5 Створення договірно-правової бази співробітництва України з іншими країнами світу

За роки незалежності Україна здійснила величезну роботу у напрямі налагодження міжнародно-правових відносин з іншими країнами світу, а саме: підготовки міжнародних договорів України про правову допомогу, забезпечення виконання положень міжнародних договорів України з питань цивільного та кримінального судочинства, розвиток співробітництва в сфері юстиції. Загалом з 1993 по 2003 р. було укладено 32 двосторонні міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу, оформлено правонаступництво за 5-ма міжнародними договорами СРСР. Україна приєдналася до 13-ти конвенцій Ради Європи з питань кримінального судочинства та 3-х Гаазьких конвенцій. Крім того, відносини з державами-членами СНД врегульовано Конвенцією про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколом до вказаної Конвенції. Нині проводиться робота щодо

розширення двосторонньої договірної бази в окремих сферах надання правової допомоги з країнами, які не є учасниками багатосторонніх договорів, переважно державами Азії, Африки, Латинської Америки.

Стратегічні цілі

Стратегічними цілями поглиблення договірно-правової бази щодо розвитку співробітництва з іншими країнами світу можна назвати такі:

- ♦ розвиток двосторонньої договірної бази з питань правових відносин та правової допомоги у цивільних і кримінальних справах;
- ♦ приєднання до європейських та інших конвенцій у сфері кримінального судочинства;
- ♦ виконання положень міжнародних договорів про надання правової допомоги у цивільних і кримінальних справах;
- ♦ укладення міжвідомчих міжнародних договорів про співробітництво та забезпечення виконання програм двостороннього правового співробітництва;
- ♦ розвиток міжвідомчого міжнародного співробітництва з метою обміну досвідом і вивчення положень законодавства інших країн з питань надання правової допомоги у цивільних і кримінальних справах;
- ♦ узгодження з принципами Гаазької конвенції з міжнародного приватного права з метою налагодження правовідносин у цивільних справах та врегулювання колізійних питань у зазначеній сфері.

Пріоритетами співробітництва з іншими країнами світу є поступове укладання двосторонніх договорів про правову допомогу з іноземними державами з одночасним проведенням роботи щодо приєднання до багатосторонніх європейських документів. Така діяльність має здійснюватися систематично, за щорічно затвердженими планами та контролем за їх виконанням.

Для забезпечення ефективної реалізації поставлених завдань необхідні, з одного боку, підготовка кваліфікованих фахівців-юристів-міжнародників з глибокими знаннями іноземної мови та досвідом роботи у відповідній сфері, а з іншого – фінансове забезпечення участі українських делегацій у міжнародних зу-

стрічах та семінарах, а також проведення подібних заходів із залученням іноземних експертів в Україні, що є невід'ємною частиною ефективного міжнародного спілкування та становлення України як активної учасниці світових процесів.

Розвиток співробітництва з іншими країнами

Найактуальніше завдання України стосовно **Центральноазіатського регіону** – забезпечення реалізації проектів створення трансконтинентальних енергетичних і транспортних коридорів, в яких вона відіграватиме роль природної з'єднувальної ланки між Сходом і Заходом. Цьому сприятиме участь України у проєкті ТРАСЕКА, запропонованого Комісією Європейського Союзу. Відтак, зростає значення відносин України з Киргизстаном, який за згаданим проєктом перетворюватиметься на головне перехрестя глобальної транспортної мережі.

Особливу роль у цьому має відіграти активна позиція України щодо удосконалення механізмів співробітництва в рамках ГУУАМ.

Україна повинна ефективніше використовувати свій науково-технічний потенціал у співробітництві з розвиненими країнами світу. Передусім це стосується дальшого **співробітництва з США**. Утвердження інноваційної моделі розвитку української економіки надало особливого значення таким напрямам співпраці із Сполученими Штатами, як трансфер технологій та залучення прямих іноземних інвестицій. Активізація відносин між країнами у цих напрямках можлива після впровадження у правову практику ефективного механізму захисту права інтелектуальної власності. Забезпечення такого правового захисту сприятиме збільшенню надходжень від продажу вітчизняного інтелектуального продукту на світових ринках технологій.

У напрямі співробітництва із США необхідно:

- ♦ вжити ефективних заходів проти піратства оптичних носіїв інформації і запровадити адекватне та ефективне законодавство в сфері інтелектуальної власності, а також у найкоротші терміни привести законодавство у відповідність до норм і принципів СОТ;
- ♦ активізувати процес надання Україні режиму нормальних торговельних відносин із США на постійній та безумовній

основі та продовжити роботу з Адміністрацією і Конгресом щодо скасування поправки Джексона-Веніка до закону США про торгівлю (1974 р.), а також щодо набуття Україною статусу країни з ринковою економікою в контексті антидемпінгових розслідувань;

- ♦ сприяти законному розв'язанню інвестиційних спорів і проблемних питань.

Не менш важливим стратегічним партнером для України є **КНР**. З огляду на вражаючі темпи розвитку китайської економіки провідні світові експерти вважають, що саме цій країні належатиме одне з провідних місць у розвитку світової економічної системи у найближчому десятилітті. Це зумовлює необхідність налагодження тіснішої взаємовигідної співпраці між Україною і КНР у різних сферах економіки, прискорення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з Китаєм.

У регіоні **Далекий Схід і Південно-Східна Азія (ПСА)** економічні та політичні інтереси України окреслюються таким чином:

- ♦ налагодження та розвиток взаємовідносин з тими країнами, які своєю діяльністю сприяють зміцненню регіональної та міжнародної стабільності;
- ♦ участь у роботі Економічної та соціальної комісії ООН у справах країн Азії та басейну Тихого океану (ЕСКАТО), міжнародних конференціях з питань економічного співробітництва та забезпечення регіональної безпеки;
- ♦ розвиток зовнішньоекономічних зв'язків з Японією, країнами – членами Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) та іншими державами, що входять до Конфедерації азіатсько-тихоокеанських торгово-економічних палат (КААТТПП) і Азіатсько-Тихоокеанського Економічного Співробітництва (АПЕК);
- ♦ залучення інвестицій до промислового та аграрного секторів України з фінансових центрів регіону – Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сингапуру, які мають значні валютні резерви і можуть стати для України кредиторами та експортерами капіталу;
- ♦ створення сприятливих правових та соціально-економічних умов для діяльності на теренах України спільних підприємств.

емств за участю державних, приватних та змішаних капіталів промислово розвинених, неоіндустріальних країн ПСА;

- ♦ сприяння взаємній передачі високих технологій, залученню провідних країн регіону до програм перепрофілювання та диверсифікації підприємств оборонно-промислового комплексу України.

Багатовекторність зовнішньої політики України зумовлює необхідність зосередження постійної уваги **на Південноамериканському континенті**. На найближчу перспективу політику України щодо країн Латинської Америки доцільно спрямувати на зміцнення контактів з ОДА, вивчення досвіду її функціонування, співробітництво з “Групою Ріо”, до якої входять 14 країн регіону, налагодження контактів з НАФТА та МЕРКОСУР, вивчення та входження до програм і проектів МАБР, особливо до програми “Болівар”, розвиток відносин з впливовими країнами регіону.

Важливість **розвитку відносин України з країнами Близького Сходу та Північної Африки** визначається такими чинниками:

- ♦ значною ємністю товарних ринків та їхньою відносною невибагливістю;
- ♦ традиційними (з часів СРСР) торгово-економічними зв'язками цих країн з Україною;
- ♦ можливістю досягнення сталого зростання товарообігу з позитивним сальдо;
- ♦ перспективами військово-технічного співробітництва;
- ♦ наявністю запасів альтернативних сировинних та енергетичних ресурсів;
- ♦ перспективами участі у реалізації пріоритетних проектів розвитку інфраструктури цих країн;
- ♦ можливостями забезпечення транзиту товарів з Близького Сходу на європейські ринки і у зворотному напрямку.

14.6 Розбудова міжнародних транспортних коридорів

Розбудова та експлуатація міжнародних транспортних коридорів є пріоритетним напрямом зовнішньоекономічної діяльності України. Прогнозоване на найближчі 20 років зростання попиту на енергоресурси та посилення залежності основних

енергоспоживаючих регіонів від імпортованих енергоносіїв вимагає прискорення інтеграційних процесів, зорієнтованих на об'єднання енергетичних потенціалів країн у масштабах євразійського континенту, посилення ролі України як енерготранзитної держави.

Серед тенденцій, які матимуть тривалий вплив на розвиток енерготранзитного потенціалу України – лібералізація європейського енергетичного ринку та забезпечення енергетичної безпеки європейських країн, зростання обсягів видобутку енергетичних ресурсів у Каспійському регіоні та Росії, створення та розвиток додаткових маршрутів транспортування енергоносіїв на євразійському просторі, зокрема з метою розв'язання проблем Босфору. Зазначені тенденції сприятимуть посиленню конкуренції країн за право контролювати джерела енергії та шляхи їх транспортування.

Міжнародне співробітництво України у сфері транспортування енергоносіїв має бути спрямоване на:

- ♦ збереження та посилення ролі України як транзитної держави;
- ♦ забезпечення недискримінаційного доступу до енергоресурсів та ринків їх збуту;
- ♦ створення умов для залучення інвестиційних ресурсів і новітніх технологій у нафтогазову сферу на визнаних міжнародно-правових засадах;
- ♦ перебрання частини транзиту каспійської нафти, що має ринок збуту в Центральній та Західній Європі через ЄАНТК;
- ♦ створення передумов для інтеграції нафто- та газотранспортної систем держави у загальноєвропейську систему і диверсифікації постачання енергоносіїв в Україну та до інших європейських країн.

Важливе значення для забезпечення енергетичної безпеки України та європейських держав має міжнародне співробітництво в рамках Договору до Енергетичної Хартії (ДЕХ). Великої значення набуває міжнародне співробітництво у розбудові Критських транспортних коридорів, що, по суті, є передумовою європейської інтеграції України. Розширення їх на захід (МТК №5 до Ліссабону) та територією України на схід до транспортних коридорів Транссибу, дозволяє створити у перспективі єди-

ний транспортний простір, що охопить весь євразійський континент.

Особливого значення Україна надає розбудові транспортно-го коридору Європа-Кавказ-Азія (ТРАСЕКА) та розширенню міжнародного співробітництва у Чорноморському регіоні. Останні півроку наша країна була головуючою у керівному комітеті Чорноморської пан'європейської транспортної зони (ПЕТРА). Саме на розвитку транспортних комунікацій базується співробітництво у рамках ГУУАМ.

Створення Єдиного економічного простору потребує налагодження ефективних транспортно-економічних зв'язків. Для цього підписаний Меморандум про співробітництво країн-учасниць СНД у сфері міжнародних транспортних коридорів, який спрямований на створення взаємовигідних умов для переміщення вантажів та пасажирів і регулює загальні питання організації роботи у транспортних коридорах. Єдиний транспортний простір країн СНД потребує проведення скоординованої тарифної, технічної, інформаційної політики. Дедалі більшої актуальності набувають скоординовані заходи країн СНД щодо безпеки міжнародних транспортних комунікацій.

14.7 Набуття Україною членства у СОТ

За сучасного розвитку світового господарства членство України у СОТ є необхідною умовою підвищення рівня ефективності зовнішньоторговельної діяльності країни на світових ринках. Отримання Україною статусу члена СОТ дозволить брати активну участь у роботі спеціалізованих органів СОТ, що відкриває доступ до інформації про ефективні механізми здійснення зовнішньоекономічної політики, розширює можливості впливу на формування правил регулювання міжнародних торговельних зв'язків відповідно до національних інтересів країни.

Зокрема, з набуттям статусу країни-члена СОТ українська економіка отримає такі переваги:

- ◆ поширення дії міжнародно визнаних прав захисту національних економічних інтересів на світових ринках;
- ◆ зменшення втрат від дискримінаційних заходів;
- ◆ забезпечення полегшеного доступу на світові ринки товарів та послуг;

- ◆ створення умов для розвитку цивілізованого конкурентного середовища;
- ◆ активізація виробництва в окремих експортоорієнтованих галузях;
- ◆ створення умов для дальшого використання потенційних переваг української економіки.

Крім того, набуття членства в цій організації дозволить активізувати євроінтеграційні процеси, які визначають стратегію економічного та соціального розвитку України на найближчі десять років. Зокрема, це наблизить нашу країну до набуття статусу країни з ринковою економікою, дозволить прискорити процес набуття асоційованого членства в ЄС та значно активізувати переговори щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Проте поряд з позитивними перевагами вступу до СОТ слід враховувати й можливі негативні явища. Це, зокрема, стосується ринку високотехнологічних продуктів, який фактично “монополізований” ТНК. Слід також враховувати несумісність товарної структури експорту України зі структурою світової торгівлі, де частка промислових товарів у 2000 р. дорівнювала 74,9%, сировини та паливно-енергетичних товарів - 13,1%, товарів агропромислового комплексу - 9%.

Крім того, необхідно враховувати, що за вступу до СОТ мають бути вирішені питання щодо узгодження тарифної політики, оскільки вступ України до СОТ у разі використання заходів нетарифного регулювання повністю не усуває проблеми антидемпінгових розслідувань. Важливою проблемою для України буде розробка нової політики державної підтримки окремих секторів економіки, яка була б сумісна з нормами СОТ. Не менш актуальними будуть соціальні проблеми через можливе зростання рівня безробіття.

Основні завдання у рамках вступу України до СОТ:

- ◆ завершення переговорного процесу щодо вступу України до СОТ у 2004 р.;
- ◆ наближення законодавства України до законодавства ЄС та відповідних міжнародних норм і стандартів СОТ, зокрема у сфері санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю; технічних бар’єрів у торгівлі; торговельних аспектів прав інтелектуальної власності;

- ◆ забезпечення подання та експертне супроводження у Верховній Раді України проектів законів, передбачених Графіком уведення в дію законопроектів з метою гармонізації законодавства відповідно до норм та вимог СОТ;
- ◆ проведення двосторонніх переговорів та підписання відповідних протоколів з метою врегулювання проблемних питань та завершення переговорного процесу з країнами – членами Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ;
- ◆ удосконалення механізму імплементації національного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності;
- ◆ приведення національної системи стандартизації у повну відповідність до міжнародних та європейських стандартів і норм;
- ◆ забезпечення прийняття законопроектів про відповідальність за дефектну продукцію та загальну безпеку продукції на основі європейських директив;
- ◆ реформування системи державного нагляду за дотриманням стандартів, норм і правил та контролю на ринку з метою вирішення проблеми підвищення ефективності захисту прав споживачів.

14.8 Співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями

Членство України у таких впливових міжнародних фінансових інституціях, як Світовий банк та МВФ забезпечує країні не лише позитивний імідж і дозволяє використовувати необхідні фінансові ресурси, а й вимагає ефективних дій щодо виконання зобов'язань перед ними.

Головною метою у співробітництві з міжнародними фінансовими організаціями (МФО) є забезпечення кредитної підтримки сталого соціального та економічного зростання за рахунок залучення інвестиційних ресурсів для реалізації проектів у пріоритетних секторах вітчизняної економіки. У зв'язку з цим головним критерієм стратегії співробітництва з МФО має бути об'єктивна оцінка ефективності використання залучених ресурсів із врахуванням економічної безпеки України. Основним проблем-

ним питанням у співробітництві України з МФО залишається відсутність стратегічного підходу до формування власних портфелів проектів, здійснення яких передбачається за участю МФО.

До інших проблем системного характеру, які пов'язані з реалізацією проектів МФО в Україні, потрібно віднести:

- ◆ недосконалу нормативно-правову базу, що регулює співробітництво України з МФО;
- ◆ недосконалу систему управління підготовкою, реалізацією та наглядом за впровадженням проектів, наслідком чого є недосягнення цілей, невиконання бюджетів проектів, порушення термінів їх впровадження з наступним зниженням або втратою ефекту від реалізації;
- ◆ несприятливий інвестиційний клімат в Україні, що призводить до появи ризиків некомерційного характеру, які можуть негативно впливати на підготовку та реалізацію проектів;
- ◆ відсутність прозорого механізму відносин Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, громадськості у справі визначення пріоритетних напрямів співробітництва України та МФО;
- ◆ відсутність належної взаємодії між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування у справі підготовки та реалізації спільних з МФО проектів;
- ◆ політичні ризики, пов'язані з політикою МФО щодо встановлення залежності між фінансуванням певних проектів та здійсненням економічних та структурних реформ в Україні.

Вирішення вказаних проблем сприятиме підвищенню ефективності співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями.

Стратегічні орієнтири

Ключовими завданнями у співробітництві України з МФО є:

- ◆ спрямування інвестицій МФО у розвиток високотехнологічних виробництв та галузей, які передбачатимуть імпорт передових технологій та кращого управлінського досвіду;

це стосується, зокрема, таких галузей, як судно-, авіа-, машино-, автомобіле-, ракетобудування;

- ◆ залучення коштів МФО для розв'язання найгостріших соціальних проблем та подолання бідності в Україні;
- ◆ припинення практики використання коштів МФО для фінансування поточних витрат;
- ◆ залучення коштів МФО для підтримки макроекономічної стабільності та збалансованості бюджету;
- ◆ диверсифікація джерел залучення інвестиційних ресурсів МФО;
- ◆ удосконалення нормативної бази щодо підготовки та реалізації проектів МФО.

Стратегічні пріоритети у співробітництві з МВФ:

- ◆ забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності;
- ◆ розбудова ефективної банківської та фінансової систем;
- ◆ реформування податково-бюджетної системи;
- ◆ зміцнення системи соціального захисту та підвищення рівня життя населення;
- ◆ приєднання до СОТ.

У співробітництві з Групою Світового банку:

- ◆ забезпечення сталого економічного зростання;
- ◆ розбудова фінансового сектору та забезпечення його стійкості;
- ◆ впровадження інноваційної моделі розвитку та розбудова економіки знань;
- ◆ подолання бідності, соціальний захист незахищених верств населення, зміцнення середнього класу;
- ◆ всебічний та гармонійний розвиток людини;
- ◆ захист навколишнього середовища та техногенна безпека;
- ◆ поступова інтеграція у світові економічну та фінансову системи;
- ◆ динамічний розвиток регіонів та зменшення регіональних диспропорцій;
- ◆ ефективне державне управління.

У співробітництві з ЄБРР:

- ◆ зміцнення банківського і фінансового сектору та забезпечення фінансових потреб малого та середнього бізнесу;
- ◆ розвиток енергетичного сектору та міжнародних транспортних коридорів;

- ♦ допомога в комерціалізації та структурних реформах у сфері муніципальних послуг та інфраструктури (зокрема транспорту, телекомунікацій тощо) та секторі енергозбереження;
- ♦ забезпечення ядерної безпеки;
- ♦ підтримка та реструктуризація промислового сектору.

У співробітництві з Чорноморським банком торгівлі та розвитку (ЧБТР):

- ♦ розвиток енергетичного сектору;
- ♦ стимулювання українського експорту, насамперед до країн-членів ЧБТР;
- ♦ фінансова підтримка сільського господарства та промисловості;
- ♦ розвиток середнього і малого бізнесу в Україні.

Розділ XV.

Здійснення активної державної регіональної політики

15.1 Зміцнення потенціалу розвитку регіонів та їхньої конкурентоспроможності

Інтегрування України в європейські структури потребує вироблення та реалізації такої **моделі взаємовідносин з регіонами й управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу**, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі “центр-регіони”, загальноновизнаній практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій.

Метою державної регіональної політики як складової стратегії економічного та соціального розвитку України є **створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій**. Політика щодо підтримки регіонального розвитку має спрямовуватися на активізацію всього ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності. Це має стати ключовим напрямом регіональної політики.

Потрібно виходити з того, що основним пріоритетним завданням регіональної економічної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності економіки країни, має стати **забезпечення дальшого розвитку науково-технологічного та інноваційного потенціалу регіонів**. Мають бути створені умови для формування в кожному регіоні сучасного виробничого комплексу, здатного до розвитку та забезпечення внутрішніх потреб,

нарощування експорту конкурентоспроможної продукції та послуг, збільшення обсягів виробництва наукоємної промислової продукції на основі найбільш повного використання вітчизняного виробничого потенціалу.

Водночас треба враховувати і таку принципову позицію – фундаментом регіонального розвитку має стати самостійність регіонів щодо визначення цілей свого розвитку та можливості фінансування заходів для їхньої реалізації передусім за рахунок власних джерел та залучених інвестицій. Йдеться про те, що основою політики економічного зростання на регіональному рівні повинно стати раціональне використання трудового потенціалу та виробничих ресурсів, максимальне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, забезпечення раціонального використання навколишнього середовища.

Зазначений підхід передбачає підвищення ролі та відповідальності місцевих органів влади за майбутнє території, необхідність пошуку нових інструментів стимулювання економічного розвитку, зокрема об'єднання зусиль місцевого бізнесу, громадськості, самоврядування та держави. Регіональні та місцеві органи влади мають стати ключовими в організації розвитку території. Держава має делегувати їм низку повноважень з метою максимального наближення послуг адміністративного та суспільного характеру до населення, підсилення спроможності територіальних громад та їхніх представницьких органів до вирішення місцевих проблем власними силами. Йдеться про створення інституційних умов, які б дозволили регіонам повністю реалізувати наявний у них потенціал, максимально збільшити їхній внесок у національну економіку, здобути конкурентні переваги на світових ринках. Саме за такими принципами здійснюється регіональна політика країн ЄС.

З урахуванням цих завдань державна регіональна політика у 2004-2015 рр. має забезпечити:

- ♦ формування оптимальної високоефективної структури господарства регіонів, яка б сприяла їхньому комплексному розвитку на основі природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалів, наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій з використанням переваг та можливостей геополітичного становища регіонів;

- ◆ застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у стимулюванні регіонального розвитку, зокрема підтримку розвитку депресивних територій;
- ◆ вирішення спільних регіональних та міжрегіональних проблем розвитку шляхом об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- ◆ підвищення ролі регіонів у зовнішньоекономічному співробітництві, активне входження регіонів до міжнародних організацій та формувань, активізація міжрегіонального та транскордонного співробітництва;
- ◆ удосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку, розробка стратегій розвитку регіонів;
- ◆ децентралізацію влади, розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з розширенням повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- ◆ підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави;
- ◆ адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу.

Загалом, державна регіональна політика має стати органічною складовою національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язуватися із здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою. Забезпечення рівних можливостей і умов соціального та економічного розвитку територій є однією з головних цілей державної регіональної політики.

Державна регіональна політика покликана забезпечити необхідний баланс між окремими регіонами шляхом стимулювання найрозвинутіших і запровадження вирівнювальних механізмів подолання економічних та соціальних проблем слабких регіонів. Така політика має стимулювати інтеграційні процеси в суспільстві, протистояти ризику посилення регіональних відмінностей.

Приведення політики регіонального розвитку України відповідно до принципів і стандартів країн ЄС має здійснюватися поетапно. Для цього необхідне впровадження існуючих в ЄС підходів та процедур програмування, фінансування, моніторингу, застосування стимулюючих інструментів підтримки розвитку регіонів, адаптація українського законодавства з питань регіональної політики до відповідного законодавства європейської спільноти.

Стратегічні орієнтири

1. Стратегія зміцнення ресурсного потенціалу регіонів та підвищення їхньої конкурентоспроможності повинна забезпечити:

- ♦ створення економічних, організаційних та нормативно-правових передумов для реалізації основних принципів сталого розвитку регіонів;
- ♦ реструктуризацію економіки регіонів на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей їхнього потенціалу та конкурентних переваг;
- ♦ розвиток підприємництва, насамперед малого та середнього бізнесу як головного чинника соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;
- ♦ сприяння всебічному розвитку людського потенціалу на основі стабілізації та поліпшення демографічної ситуації, досягнення продуктивної зайнятості населення, розвиток соціальної інфраструктури;
- ♦ комплексний розвиток територій зі спеціальним економічним статусом – територій пріоритетного розвитку та спеціальних (вільних) економічних зон – за допомогою залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження наявних і створення нових робочих місць, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф, запровадження нових технологій, активізацію зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення виробництва високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури;

- ♦ розбудову та модернізацію інфраструктури регіонального розвитку для підвищення інвестиційної привабливості регіонів, поліпшення умов запровадження передових інноваційних технологій;
- ♦ удосконалення системи охорони довкілля та використання природних ресурсів, механізмів, інструментів вироблення та реалізації на регіональному рівні екологічної політики.

2. Головними пріоритетами розвитку виробничо-економічного потенціалу мають бути розбудова виробничої, транспортної й ринкової інфраструктур, сприяння розвитку підприємництва, реалізація інноваційної політики в регіонах.

Забезпеченню їхньої реалізації сприятиме проведення заходів щодо:

- ♦ розширення галузевої спеціалізації економіки регіонів;
- ♦ створення на сучасній технологічній базі переробної промисловості в кожному регіоні;
- ♦ виведення з експлуатації або перепрофілювання виробничих потужностей, які негативно впливають на навколишнє середовище;
- ♦ формування регіональної інфраструктури підтримки та розвитку підприємництва, зокрема розвитку мережі консультативних, юридичних, бухгалтерських, маркетингових фірм, бізнес-інкубаторів;
- ♦ створення сприятливих фінансово-кредитних умов для підприємницької діяльності, розвиток небанківського фінансового сектору у вигляді регіональних кредитно-гарантійних установ, фондів сприяння розвитку підприємництва, страхових, інноваційних та інвестиційних фондів;
- ♦ розвитку інфраструктури регіональних і міжрегіональних товарних ринків, бірж, оптових ринків, аукціонів тощо;
- ♦ здійснення земельної реформи та вдосконалення земельних відносин з урахуванням місцевих природно-географічних та соціально-економічних особливостей і потреб, забезпечення персоніфікованого обліку земельних ділянок, інших об'єктів та прав власності;

- ♦ формування інфраструктури ринків землі, іншого нерухомого майна, насамперед вторинного, та забезпечення її функціонування, створення умов для розвитку конкуренції, забезпечення прозорості операцій та зменшення інвестиційних ризиків на цих ринках;
- ♦ ефективного управління комунальною власністю.

3. Для реалізації інноваційної політики в регіонах першочерговими мають стати такі заходи:

- ♦ створення нових організаційних структур, що здійснюють інноваційну діяльність – технопарків, інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, інших трансфертних та інфраструктурних фірм, які сприяють упровадженню нової техніки і технологій у виробництво;
- ♦ організація лізингових фірм нової техніки, дослідного обладнання і унікального устаткування;
- ♦ створення регіональних комісій з науково-технічної експертизи розробок, які пропонується впроваджувати на підприємствах регіону;
- ♦ підтримка формування виробництв із замкненим циклом, зокрема науково-промислово-фінансових груп, концернів, корпорацій тощо;
- ♦ створення під егідою держави та місцевих органів виконавчої влади регіональних центрів передачі інноваційних промислових технологій з державного до приватного сектору;
- ♦ організація управлінського консалтингу підприємств.

4. Забезпеченню всебічного розвитку людського потенціалу регіонів сприятимуть такі заходи:

- ♦ реалізація соціальних програм, спрямованих на вирішення найгостріших проблем регіонів, насамперед з питань забезпечення зайнятості населення, створення нових робочих місць, підвищення ефективності роботи служб зайнятості, організація належного контролю за виконанням цих програм;
- ♦ реалізація державної політики у сфері регулювання внутрішньорегіональної та міжрегіональної трудової міграції;
- ♦ врегулювання відносин власності щодо об'єктів соціальної інфраструктури та житла;
- ♦ запровадження нових механізмів розвитку регіональної

соціальної інфраструктури на основі залучення коштів держави, регіонів і бізнесу;

- ♦ створення системи навчання протягом життя.

5. Удосконалення механізмів управління регіональним розвитком. Необхідно створити дієву систему інституцій, які б мали можливість працювати на забезпечення сталого розвитку окремих територій, узгоджувати свою діяльність з іншими організаційними структурами. Такою інституцією може бути система агентств регіонального розвитку з репрезентуванням державних, громадських, приватних інтересів. Існуючі в Україні агентства регіонального розвитку – це потенційна база вдосконалення інфраструктури регіонального розвитку. Регіональні агентства розвитку мають на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку.

Новим для України, проте добре апробованим в європейських країнах, напрямом підвищення конкурентоспроможності регіонів має стати **комплексний маркетинг регіонів та створення їхнього іміджу**. Він передбачає створення державних і регіональних інформаційних систем, які б нагромаджували інформацію про регіони, їхній потенціал, потреби та конкурентні переваги, зокрема історико-культурні надбання, презентацію регіонів на міжнародних виставках, симпозіумах тощо.

15.2 Стратегія подолання соціально-економічних диспропорцій у регіональному розвитку

До ключових завдань державної регіональної політики України належить зменшення регіональних економічних та соціальних диспропорцій. Поглиблення дисбалансу соціально-економічного та культурного розвитку суттєво ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, збільшує загрозу регіональної кризи, дезінтеграцію національної економіки. Регіо-

нальні диспропорції гальмують забезпечення високих темпів економічного зростання на всій території держави. Відбувається територіальний перерозподіл економічного потенціалу, його зосередження в кількох найпотужніших регіонах. За результатами 2002 р., у шести регіонах (Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській областях та м.Києві) було зосереджено 48,5% основних засобів країни, 65,4% виробництва промислової продукції, 48,5% обсягу інвестицій в основний капітал.

Глибока регіональна диференціація за всіма економічними і соціальними показниками була характерною для України ще за часів перебування нашої держави у складі СРСР. За роки незалежності її рівень не лише не зменшився, а й відчутно зріс. Зокрема, за узагальнюючим індикатором рівня економічного розвитку – показником обсягу виробництва валової доданої вартості на одну особу – різниця між максимальним і мінімальним його значенням зростає з 2,7 раза у 1996 р. до 5,9 раза у 2001 р. У 2003 р. різниця між максимальним та мінімальним значенням обсягу виробництва промислової продукції у розрахунку на одну особу у порівнянних цінах становила 8,5 раза проти 15,3 раза у 1997 р., інвестицій в основний капітал на одну особу – 8,1 раза у 2002 р. проти 4,2 раза у 1997 р., надходжень до бюджетів усіх рівнів на одну особу – 12,5 раза у 2003 р. проти 7,7 у 1998 р.

Глибокою є диференціація основних соціальних параметрів. Варіація за рівнем безробіття за методологією МОП у січні-вересні 2003 р. становила від 5,1% (м.Київ та Одеська область) до 13,6–14,3% (Сумська та Рівненська області). Продовжує зберігатися значна диференціація (у 2,5 раза) заробітної плати у 2003 р. Найвищою була середньомісячна заробітна плата у м.Києві, Донецькій, Запорізькій та Дніпропетровській областях (від 760,8 грн. до 526,1 грн.). Низьким залишається розмір середньої заробітної плати у Тернопільській, Волинській, Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській та Чернігівській областях (від 304,2 грн. до 342,3 грн.).

Державна політика щодо підтримки депресивних територій недостатня. Вона повинна носити більш системний характер та бути більш ефективною з точки зору досягнення кінцевих результатів, тобто подолання депресивності територій. Дуже важливим є законодавче врегулювання проблеми стимулювання розвитку

регіонів, ухвалення Верховною Радою України відповідного Закону. Заходами державного стимулювання розвитку депресивних територій мають стати:

- ♦ вироблення офіційних критеріїв надання територіям статусу депресивної та інструментарію державної політики щодо цих територій;
- ♦ цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури депресивних регіонів;
- ♦ надання державної підтримки, зокрема фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню інфраструктури розвитку підприємництва;
- ♦ спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, а також здійснення інших найважливіших заходів;
- ♦ сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації трудових ресурсів, розвиток соціально-культурної сфери, поліпшення охорони довкілля;
- ♦ встановлення обґрунтованого співвідношення між частками інвестиційних ресурсів, які спрямовуються на стимулювання динамічного зростання регіонів і на зменшення регіональних відмінностей;
- ♦ визначення гранично допустимого рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації, запровадження відповідного моніторингу на державному і регіональному рівнях;
- ♦ запровадження механізму інвестиційного стимулювання розвитку депресивних територій;
- ♦ забезпечення правового вирішення питання щодо управління спільною власністю територіальних громад, що дозволить активізувати розвиток місцевого ринку цінних паперів, ефективно вирішувати місцеві питання розвитку ринку комунальних позик і комунального кредиту, сприяти фінансовому забезпеченню територій у цілому та розвитку комунальної й спільної власності територіальних громад;
- ♦ запровадження принципу додатковості, коли державні ресурси щодо вирішення регіональних проблем розвитку

розглядаються як додаткові до ресурсів, що акумулюються регіоном самостійно;

- ♦ встановлення правової відповідальності як Уряду, так і місцевих органів влади за виконання взятих ними зобов'язань щодо регіонального розвитку.

15.3 Стратегія вдосконалення міжбюджетних відносин

Головною метою стратегії вдосконалення міжбюджетних відносин є акумулювання на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць обсягу ресурсів, достатнього для виконання власних і делегованих функцій органів місцевого самоврядування. Нині бюджетне забезпечення регіонального та місцевого розвитку за джерелами надходжень характеризується значною неоднорідністю. Місцева податкова база у 2001 р. забезпечила 2,06% надходжень до місцевих бюджетів, у 2002 р. – 1,93 (для порівняння: у 1992 р. – 4%), а відрахування від загальнодержавних надходжень склали 69,0% та 66,8% відповідно, тобто понад дві третини. Водночас частка трансфертів із державного бюджету становила 29,0% та 31,3% відповідно. Крім того, за стандартами розвинутих країн співвідношення між місцевими бюджетами та державним має складати 40:60. В Україні ж складається співвідношення на користь державного бюджету – 66,4:33,6 у 2001 р. та 68,2:31,8 у 2002 р.

Така ситуація не дозволяє органам місцевого самоврядування відчувати себе фінансово самостійними, не сприяє виникненню у них необхідних стимулів забезпечення відповідного управління бюджетами і проведення економічної політики, спрямованої на стимулювання ділової активності.

Для усунення зазначених проблем необхідно змінити фінансові умови, в рамках яких оперують місцеві органи виконавчої влади і самоврядування. Значною мірою це протиріччя було вирішено прийняттям у 2001 р. Бюджетного кодексу України. **Однак, як засвідчила практика, цим законодавчим інструментом не забезпечено відсутнього розширення фінансових повноважень місцевих органів влади і самоврядування.** Незважаючи на те, що Бюджетний кодекс закріпив за місцевими бюджетами на довгостроковій основі 17 різних

джерел доходів, які не враховуються під час розрахунку міжбюджетних трансфертів, фіскальні повноваження місцевих органів влади є незначними. Недосконалою залишається система перерозподілу ресурсів. У результаті дії міжбюджетних трансфертів виникає практика “зрівнялівки”. Місцеві органи влади позбавлені можливості самостійно вирішувати власні проблеми через залежність від дотацій або через вилучення понадпланових коштів. У місцевої влади немає стимулів для ефективнішого розвитку місцевого господарства – вигідніше залишатися “реципієнтом”, ніж переходити до розряду “донорів”.

Отже, **бюджетна система України сьогодні неповною мірою відповідає потребам розвитку регіонів**. Процес формування місцевих бюджетів в Україні має ще багато невирішених нормативно-правових, методологічних та організаційно-технологічних питань, що негативно позначається на якості прийнятих місцевих бюджетів, а звідси – на вирішенні питань місцевого значення. Невиправдана централізація фінансових потоків призводить до того, що органи місцевого самоврядування не мають можливості проводити незалежну політику у межах своєї компетенції. Як підсумок – нинішня модель міжбюджетних відносин потребує дальшого реформування з метою посилення самостійності місцевих бюджетів, удосконалення міжбюджетних відносин.

Стратегічні орієнтири

Стратегічною метою подолання диспропорцій у розвитку регіонів є створення ефективної системи міжбюджетних відносин, їхнє узгодження із загальною логікою змін на регіональному та місцевому рівнях, а також із пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку України. Досягнення стратегічної мети передбачає удосконалення нормативно-законодавчої бази, прискорення адміністративно-територіальної реформи.

До кінця 2011 р. необхідним є вирішення наступних завдань.

- ♦ **У сфері проведення адміністративно-територіальної реформи:**
  - створення адміністративно-територіальних одиниць із необхідною інфраструктурою;
  - об'єднання фінансових можливостей територіальних

громад для вирішення своїх соціально-економічних проблем, що дозволить зменшувати видатки на забезпечення діяльності органів управління.

♦ ***У сфері реформи бюджетної системи:***

- включення до Державного бюджету України спеціальної бюджетної програми щодо розвитку регіонів;
- поступовий перехід до взаємовідносин державного бюджету безпосередньо з бюджетами місцевого самоврядування.

♦ ***У сфері зміцнення доходної бази місцевих бюджетів:***

- формування ресурсного мінімуму (мінімальної ресурсної бази) в органах місцевого самоврядування, що включає місцеві податки і збори та комунальну власність;
- запровадження механізмів зацікавленості місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у збільшенні місцевих фінансів шляхом закріплення за місцевими бюджетами на довгостроковій основі частки загальнодержавних надходжень;
- визначення нормативів відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів на основі диференційованих коефіцієнтів, що враховують місцеві особливості, рівень розвитку регіону;
- надання місцевим органам влади більших прав щодо регулювання ставок, закріплених за місцевими бюджетами, податків, розширення податкової бази місцевих бюджетів за рахунок уведення податку на майно і спадщину.

♦ ***У сфері визначення видаткових повноважень місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування:***

- удосконалення нормативів соціальних видатків, які повинні враховувати регіональну і місцеву специфіку.

♦ ***У сфері міжбюджетних відносин:***

- вироблення чітких критеріїв надання державної підтримки розвитку регіонів;
- забезпечення на конкурсній основі процедур фінансування регіональних програм;

- упровадження механізму надання бюджетних трансфертів для забезпечення виконання делегованих повноважень;
- запровадження формульної системи розподілу державних централізованих капітальних вкладень (інвестиційних субвенцій) за визначеними критеріями.

Реалізація таких заходів дозволить забезпечити закріплення автономії регіональної й місцевої влади із розподілом податкових і витратних повноважень. Це конкретизує витратні зобов'язання кожного рівня управління і гарантуватиме їхнє автономне фінансування за рахунок достатньої власної ресурсної бази.

15.4 Розвиток транскордонного і міжрегіонального економічного співробітництва

Нинішні темпи розвитку транскордонного співробітництва, активного залучення до нього центрально- і східноєвропейських держав, свідчать про відставання України в цій сфері. Це вимагає здійснення цілісної загальнодержавної політики, яка має бути підкріплена відповідною правовою базою, а також зусиллями всіх зацікавлених сторін як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях.

У вирішенні питань організації співробітництва регіонів України з прикордонними територіями сусідніх держав необхідно враховувати досвід транскордонної взаємодії регіонів Європейського Союзу, зокрема принципів утворення і напрямів діяльності єврорегіонів. Йдеться про перетворення єврорегіонів на самостійні об'єкти територіальної структури світового ринку з відповідним розвитком прикордонної інфраструктури і формуванням сприятливих умов інтенсифікації співробітництва з суміжними країнами. В межах єврорегіонів, як організаційної форми прикордонних відносин, місцеві органи влади мають можливість розробляти спеціальні програми економічного, культурного і гуманітарного співробітництва, реалізовувати конкретні проекти, вирішувати проблеми зайнятості населення, інфраструктури і екології. В цілому організація єврорегіонів у країнах ЄС, Центральної та Східної Європи є потужним поштовхом для економічного піднесення прикордонних територій.

Правове підґрунтя для транскордонного співробітництва створюють ратифікована Україною Європейська хартія місцевого самоврядування (1985р.) та Декларація про транскордонне співробітництво в Європі (1989 р.), які в концептуальному плані мають позитивний вплив на розвиток транскордонного співробітництва та єврорегіонів, здійснення реформ місцевого самоврядування в Україні, а також сприяють удосконаленню правових механізмів співпраці між органами самоврядування прикордонних міст і районів.

Нині регіони України входять до 4 єврорегіонів на західному та південно-західному кордонах: “Карпатський”, “Буг”, “Нижній Дунай”, “Верхній Прут”. У 2003 р. створено єврорегіон “Дніпро”, до якого увійшла Чернігівська область разом з регіонами Російської Федерації та Республіки Білорусь. Співробітництво у рамках діючих єврорегіонів здійснюється у напрямках поєднання зусиль в економічній сфері, розбудові соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктур, будівництва та модернізації інфраструктури кордону, розвитку транспортної мережі, наукової та культурної співпраці, охорони навколишнього природного середовища тощо.

Проте нині переважна частина виробничо-коопераційних зв'язків між суб'єктами господарювання прикордонних областей здійснюється на рівні локальних угод. Розвиток транскордонного співробітництва гальмується відсутністю комплексного підходу до вирішення проблем організації взаємодії, побудованого на балансі національних, регіональних і підприємницьких інтересів. Особливо позначається правова невизначеність повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у транскордонному співробітництві, передусім розвитку єврорегіонів, внаслідок чого недостатньо використовуються можливості співпраці з асоціаціями європейських регіонів, участі в європейських програмах прикордонного економічного і соціального розвитку, екологічних програмах тощо.

Стратегічні орієнтири

Стратегічним завданням реформування транскордонного співробітництва має стати ефективне використання природно-ресурсного, демографічного, виробничого і науково-технічного

потенціалів регіонів з метою вирішення питань комплексного розвитку територій. Головною метою такого співробітництва є подолання взаємних історичних упереджень між населенням по обидва боки кордону, розвиток демократії, функціональних органів управління на регіональному та місцевому рівнях, подолання різниці у рівні розвитку центральних та периферійних районів, підвищення рівня життя громадян та економічного розвитку регіонів.

Важливість суттєвого прискорення прикордонного співробітництва на західному кордоні держави диктується також безпосереднім наближенням у середньостроковій перспективі кордонів ЄС до України та поширенням Європейською Комісією Звернення “Шляхом запровадження нового інструменту регулювання відносин із країнами-сусідами”.

Забезпечення ефективного розвитку транскордонного співробітництва обумовлює необхідність вирішення впродовж 2004–2015 рр. таких пріоритетних завдань:

- ♦ формування конкурентної економічної структури інтеграційного комплексу, прискорення економічної трансформації і більш ефективне використання природних ресурсів;
- ♦ реалізація єдиної транспортної політики щодо митних переходів і головних транспортних напрямів, будівництва та ремонту автомагістралей, розвитку регіональної системи залізниць, будівництва і реанімації регіональних аеропортів, розвитку міжрегіонального повітряного сполучення;
- ♦ створення спільних фондів, асоціацій, реалізація проектів спільного розвитку, укладання міжрегіональних угод, що забезпечуватимуть найефективніше використання і розвиток потенціалів суміжних територій, сприятимуть поглибленню інтеграції на мікроекономічному рівні;
- ♦ формування однорідного соціально-економічного простору на основі поглиблення міжнародної кооперації праці між підприємствами регіонів, розвиток спільної підприємницької діяльності, формування спільної або сумісної банківської, транспортної й промислової інфраструктур;
- ♦ вирішення проблем полегшення взаємних розрахунків за поставки виробничо-технічного призначення; утворення за підтримки національних банків зацікавлених сторін міжре-

гіональної клірингової палати, до складу якої мають увійти впливові регіональні банки та підприємницькі структури;

- ◆ консолідація фінансових ресурсів на вирішенні пріоритетних завдань регіонального розвитку та спільних проблем у галузі охорони природи, відновлення лісових масивів, підтримання водно-повітряного балансу тощо;
- ◆ узгодження політики регулювання потоків робочої сили.

Для реалізації завдань розвитку транскордонного співробітництва областей як центральним, так і регіональним органам влади необхідно здійснити такі організаційні заходи:

- ◆ забезпечити законодавче врегулювання повноважень місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо надання їм більшої самостійності у вирішенні спільних з прикордонними регіонами інших держав завдань регіонального та місцевого розвитку, а також надання державної фінансової підтримки програмам і проектам розвитку транскордонного співробітництва;
- ◆ сприяти виробленню узгодженої політики ЄС щодо України шляхом врахування спільних інтересів прикордонних областей та єврорегіонів;
- ◆ розвивати єврорегіональне співробітництво в рамках європейських регіональних структур (Конгресу місцевих та регіональних влад Європи, Палати регіонів Ради Європи, Комітету регіонів Європейського Союзу, Асамблеї Європейських прикордонних регіонів);
- ◆ забезпечити синхронізацію дій української сторони та інших країн, щодо транскордонних проектів у сферах економічного розвитку, розбудови прикордонної інфраструктури, культурного обміну, туризму, охорони довкілля з метою отримання одночасного фінансування з фондів програм технічної допомоги (Phare/Interreg/Tacis);
- ◆ сприяти поглибленню зв'язків із сусідніми державами у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій транскордонного характеру, проведенню спільних заходів щодо захисту населення від надзвичайних ситуацій, розбудові міжнародних транспортних коридорів, створенню біосферних та природних заповідників, національних природних парків.

Реалізація зазначених напрямів сприятиме вирішенню спільних регіональних та міжрегіональних проблем економічного розвитку територій та євро регіонів шляхом залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Запропоновані заходи щодо розвитку транскордонного співробітництва спираються на набутий світовий досвід співробітництва між місцевими та регіональними владами, насамперед європейський, і підпорядковані створенню сприятливих організаційно-економічних умов для досягнення комплексного, сталого розвитку прикордонних регіонів. Наявний європейський досвід може стати основою формування державної програми, що має спрямовуватися на вирішення ряду важливих прикордонних проблем із країнами-учасниками СНД при збереженні специфіки, самотності та індивідуальності кожної зі сторін.

15.5 Відновлення економічної бази малих населених пунктів

Складна економічна і соціальна ситуація склалася у малих містах України. Специфіка малих міст, соціально-економічне становище яких безпосередньо пов'язане з економічним станом структуроутворюючих підприємств, значно загострила соціально-трудові відносини, призвела до безробіття в значних масштабах. Малі міста найчисленніша (за кількісним складом) група міст України, значна частина їх одночасно є адміністративними центрами районів. З ними безпосередньо пов'язане життя 22,4 млн. міських та сільських жителів. Ці міста відіграють важливу роль у формуванні поселенської мережі та розвитку і розміщенні продуктивних сил України.

Виконання соціально-економічних програм їх розвитку, як правило, не забезпечене фінансовими ресурсами. Зокрема, з 350 малих міст (що складає 3/4 загальної кількості в Україні) 61% – слабо розвиваються, 33% – є депресивними і тільки 6% – мають позитивну динаміку виробництва. Найбільше таких міст зосереджено у Львівській, Донецькій, Луганській та Київській областях.

У малих містах складна ситуація, передусім у сфері формування і функціонування ринку праці. На цьому позначається насамперед монофункціональна специфіка промисловості понад третини малих міст. Відстає у своєму розвитку комунальна інфраструктура – системи водо-, енерго-, теплопостачання та каналізаційних мереж. Незадовільний стан транспортного та дорожнього господарства, розвитку соціальної інфраструктури, медичного та побутового обслуговування, сфери освіти.

Цілі та завдання розвитку

З метою вирішення актуальних та складних соціально-демографічних, економічних та екологічних проблем малих міст Верховна Рада України 4 березня 2004 р. ухвалила Закон України, яким затвердила “Загальнодержавну програму комплексного розвитку малих міст”. Ця Програма відображає основні стратегічні напрями їх розвитку, головними з яких є такі.

1. В інституційній сфері:

- ♦ запровадження організаційно-правових і економічних форм державного регулювання розвитку малих міст, включення заходів з їх розвитку до основних напрямів державної стратегії регіонального розвитку до 2010 р. та до Державної програми економічного і соціального розвитку України;
- ♦ формування об’єктів права комунальної власності громад малих міст;
- ♦ стимулювання регіональних, міжрегіональних та міжнародних економічних зв’язків малих міст на основі виробничої кооперації;
- ♦ розвиток сучасних мереж та засобів зв’язку;
- ♦ визначення переліку завдань центральних органів виконавчої влади, спрямованих на сприяння піднесення малих міст, виконання яких є обов’язковим на всій території України.

Особлива увага приділятиметься державою соціально-економічному розвитку малих монофункціональних міст, які найбільше потерпіли від кризових явищ. Вузька спеціалізація виробництва в них обумовила залежність економіки від стабільності роботи одного-двох промислових підприємств та поставила під за-

грозу можливість дальшого існування малих монофункціональних міст.

2. *Забезпечення зайнятості населення*

Державна політика щодо розвитку малих міст спрямовуватиметься на збереження та відновлення існуючих і створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки шляхом проведення активної інвестиційної політики, розвитку малого та середнього підприємництва. Головним напрямом розв'язання проблеми зайнятості населення у малих містах стане економічне стимулювання платоспроможного попиту на робочу силу, а саме:

- ♦ підтримка малого та середнього підприємництва, спрямованого на створення нових робочих місць з належними умовами праці;
- ♦ розвиток самостійної зайнятості населення.

Важливим джерелом соціально-економічної стабілізації ринку праці малого міста має стати вплив на економічні інтереси суб'єктів господарювання на основі зростання рівня заробітної плати, формування ринку житла, розвитку транспортного сполучення та підвищення мобільності робочої сили. Створюватиметься правова база сфери самозайнятості, що дозволить знизити гостру проблему безробіття.

Формуванню гнучкого ринку праці в і посиленню його соціальної спрямованості сприятиме активізація процесу перепідготовки працеспроможного населення, зокрема за професіями, які забезпечать дальший розвиток підприємницької діяльності та самозайнятості населення, підвищення їхньої професійно-кваліфікаційної мобільності.

Випереджаючими темпами порівняно з аналогічними середніми показниками по Україні створюватимуться нові робочі місця у малих містах, насамперед, розташованих на депресивних територіях.

Передбачається до 2005 р. у створити 110-140 тис., а протягом 2006-2010 рр. – 130-150 тис. нових робочих місць. Пріоритетними в цьому напрямі будуть західні області, у малих містах яких рівень працевлаштування незайнятого населення є низьким (до 15%).

У загальній кількості зайнятого населення питому вагу осіб, які працюють на малих підприємствах, буде доведено до 50-55%.

Пріоритет надаватиметься створенню малих підприємств саме у сфері виробництва, особливо у малих містах, розташованих на територіях Полісся, Поділля, Київської, Черкаської, Чернігівської областей, де питома вага малих підприємств виробничої сфери в загальній кількості не перевищує 30%.

Розвиток сфери зайнятості населення цих міст забезпечуватиметься шляхом систематичного і оперативного регулювання обігу робочої сили, реалізації цільових комплексних програм професійної підготовки та перепідготовки.

3. *Розвиток промислового виробництва в малих містах*

Найважливішим напрямом промислового розвитку є **прискорений розвиток соціально орієнтованих галузей промисловості**, насамперед:

- ◆ галузі зв'язку;
- ◆ місцевої промисловості на базі ефективного і повного використання місцевих матеріальних і сировинних ресурсів;
- ◆ легкої промисловості шляхом стабілізації та нарощування виробництва текстильної й хутряної продукції, натуральних і штучних шкір, льняних тканин, взуття та шкіряно-галантерейних виробів, розширення виробництва імпортозамінної продукції;
- ◆ харчової промисловості на базі переробки сільськогосподарської продукції;
- ◆ деревообробної, целюлозно-паперової промисловості та промисловості будівельних матеріалів;
- ◆ виробничої інфраструктури та підприємств, що обслуговують основне виробництво.

Державними галузевими пріоритетами розвитку малих монофункціональних міст є такі:

- ◆ **для вугільної галузі** – надання державної підтримки, зокрема на реструктуризацію вугледобувних і вуглепереробних підприємств;
- ◆ **для об'єктів електроенергетики** – забезпечення модернізації енергетичних об'єктів зі збереженням інженерних споруд;
- ◆ **для об'єктів зв'язку** – забезпечення модернізації підприємств зв'язку і розвитку на їхній базі цифрових технологій зв'язку.

Економічний розвиток малих міст, які формувалися **як супутники великих машинобудівних центрів чи як самостійні**, спеціалізовані на одному-двох напрямках машинобудування, залежатиме від структурної перебудови машинобудівного комплексу (переважно оборонного призначення).

Сталий **розвиток економіки міст гірничо-хімічного профілю** забезпечуватиметься шляхом реалізації альтернативних напрямів розв'язання екологічних проблем, що виникли внаслідок нерациональної господарської діяльності.

Загальними завданням малих міст, промисловість яких базується на **переробці сільськогосподарської продукції**, стане розширення виробничої інфраструктури, зокрема мережі складських приміщень, холодильників, елеваторів, під'їзних колій та автомобільних шляхів у межах однієї області чи суміжних областей.

Стратегічним напрямом розвитку промисловості в малих містах має стати поступова ліквідація існуючого розриву між рівнями розвитку соціальної та виробничої інфраструктури з великими містами, у результаті чого малі міста можуть стати більш привабливими для інвесторів, розміщення нових високотехнологічних підприємств, утворення технопарків.

Перспективи розвитку малого підприємництва та місцевої промисловості малих міст пов'язані із **забезпеченням тісного взаємозв'язку та співробітництва малих і великих підприємств, а також максимального використання місцевих ресурсів**. Зміцненню ділової кооперації між великими і малими підприємствами сприятиме політика держави, спрямована на підтримку малого підприємництва, особливо на регіональному рівні.

4. *Розвиток соціальної сфери малих міст*

Завдання розвитку соціальної сфери окремих малих міст виконуватимуться з урахуванням їхніх особливостей.

У монофункціональних індустріальних та аграрно-індустріальних центрах створюватимуться завершені комплекси об'єктів обслуговування населення, які складатимуться передусім із підприємств торгівлі, громадського харчування, поштового та електрозв'язку, побутового обслуговування, навчальних закладів, закладів освіти та культури, охорони здоров'я.

У малих містах – центрах вугледобування, металургійної, хімічної промисловості, які мають несприятливу демографічну

ситуацію внаслідок зниження народжуваності та природного приросту населення і в яких переважає населення старших вікових груп особлива увага приділятиметься розвитку соціальних служб, медичного обслуговування (особливо геронтологічного профілю), сфери побуту.

У малих містах – центрах розвитку електроенергетики, зокрема атомної, де відбувається швидке зростання чисельності населення за рахунок природного приросту і значної частки осіб молодших вікових груп, гострий дефіцит житла та інших об'єктів соціальної інфраструктури буде ліквідуватися шляхом прискорення темпів житлового будівництва, комунального благоустрою, формування мережі дитячих дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів. Діяльність установ та закладів медичної допомоги, культури та організації дозвілля буде зорієнтована передусім на забезпечення потреб дітей та матерів.

Для категорії малих міст-супутників, населення яких має змогу користуватися розвинутою сферою соціальних послуг великого міста – центра цієї міської агломерації, розвиватимуться об'єкти повсякденного та невідкладного попиту: станції швидкої допомоги, аптеки, відділення соціального забезпечення, дитячі садки, школи, магазини з продажу товарів першої необхідності.

Для категорії малих міст-курортів забезпечуватиметься дальший розвиток соціальної сфери, роль якої у таких населених пунктах є провідною, а також розвиток пов'язаних з нею галузей та видів діяльності. Так, поряд з лікуванням, відпочинком, туризмом розвиватимуться наука (курортологія, медична, інтродукція рослин тощо). А також фестивальна, театральна-концертна, спортивно-видовищна діяльність, будівельна індустрія, харчова, легка, сувенірна промисловості, виробництво будівельних матеріалів, транспорт, роздрібна торгівля, громадське харчування та інші галузі. Велика увага приділятиметься підготовці кадрів (для охорони здоров'я, екскурсійної справи, перекладачів тощо).

Розвиток транспорту та інженерно-технічної інфраструктури здійснюватиметься шляхом технічного переоснащення підприємств автомобільного та залізничного транспорту, зв'язку, аеропортів, морських, річкових портів, відновлення дорожніх мостів, вулиць за рахунок централізованих коштів та використання позик.

Одним із завдань соціального розвитку малих міст є охорона культурної спадщини відповідно до Закону України “Про охорону культурної спадщини” шляхом реконструкції та реставрації пам’яток культурної спадщини, формування мережі будинків народних ремесел з відродженням національної культури.

Реалізація зазначених заходів поряд із розвитком і реконструкцією дорожньої мережі сприятиме створенню ефективної індустрії туризму, удосконаленню готельного господарства, максимальному використанню діючих зон відпочинку та лікування.

Малі міста, що належать до категорії історичних, історико-культурних та туристичних центрів, будуть включені до системи туристичних маршрутів держави.

З метою поліпшення побутового обслуговування і надання якісних послуг населенню створюватимуться багатопрофільні підприємства всіх форм власності.

5. *Розвиток селищ міського типу*

Селища міського типу є важливим компонентом територіальної структури продуктивних сил. Станом на 1 січня 2004 р. в Україні було 886 селищ міського типу. Їхня кількість порівняно з 1 січня 1989 р. зменшилася на 4,4%, а кількість населення в них – на 14,3%. Це зумовлено негативною тенденцією зменшення людності селищ та здрібненням селищної мережі. Тому проблема збереження селищ та стимулювання їхнього економічного і соціального розвитку є актуальною і складною. Вирішення її пов’язане головним чином з відновленням економічної бази та державною підтримкою нових прогресивних галузей, господарства та видів виробництва.

Стратегічні напрями економічного розвитку селищ будуть диференційованими відповідно до їхніх функціональних типів і аналогічними до відповідних типів малих міст. Значна частина селищ виконують функції центрів районів, тому їхні економічні функції повинні гармонійно поєднуватися з адміністративними. Завдання полягає у тому, щоб забезпечити взаємозв’язок у розвитку економічної бази селищ і малих міст.

6. *Малі сільські поселення*

Малі сільські поселення займають особливе місце у територіальній структурі сільського розселення та організації агропро-

мислового комплексу завдяки децентралізованому розміщенню населення, що сприяє ефективнішому використанню сільськогосподарських угідь.

За даними перепису 2001 р., в Україні нараховується 10,5 тис. поселень людністю до 200 осіб, що становить 37% загальної кількості сільських поселень, в яких мешкає майже 911 тис. осіб або 5,7% всього сільського населення. Розгалужена мережа цих поселень має тенденцію до розширення. Так, протягом 1989-2001 рр. кількість малих сіл в Україні збільшилася на 795 (8,2%), а чисельність населення – на 1,5%. Отже, проблема збереження та соціально-економічного розвитку малих сільських поселень України є гострою і складною.

В умовах демографічної кризи в сільській місцевості України середні за людністю села втрачають свій людський потенціал і переходять до групи малих, а потім поступово й до безлюдних. Для того, щоб запобігти такій деградації, потрібно розробити і реалізувати державну політику, спрямовану на збереження та стимулювання соціально-економічного розвитку малих сільських поселень. На це був спрямований Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (1992). Але цей Закон не виконується. Новим кроком у державному регулюванні сільської поселенської мережі та стимулюванні економічного розвитку малих сіл стала “Державна програма розвитку соціальної сфери села на період до 2005 р.”, затверджена Указом Президента України від 15 липня 2002 р. Однак її виконання гальмується через незабезпеченість фінансування.

Стратегічні напрями збереження та зміцнення економічної бази малих сіл безпосередньо пов'язані з реформуванням аграрного сектору економіки України та реалізацією аграрної політики держави і передбачають:

- ♦ дальший розвиток земельних відносин та формування ринку землі;
- ♦ прискорення темпів формування селянських (фермерських) господарств, у т. ч. й у малих селах;
- ♦ формування аграрного ринкового середовища;
- ♦ матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників;

- ◆ відновлення поголів'я худоби та тваринницьких ферм у малих селах;
- ◆ державна підтримка малих форм господарювання;
- ◆ сприяння держави фінансовому забезпеченню дрібних товаровиробників, які мешкають у малих селах і мають значні труднощі в розвитку власного бізнесу;
- ◆ повне використання природного та виробничого потенціалів малих сіл.

Реалізація зазначених заходів сприятиме відновленню економічної бази малих сіл, її зміцненню та підвищенню рентабельності сільськогосподарського виробництва.

15.6 Основні засади адміністративно-територіальної реформи

У 2009-2011 рр. в Україні передбачено проведення адміністративно-територіальної реформи. Період 2004-2008 рр. розглядається як підготовчий.

Відповідно до Конституції України територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації й децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їхніх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Однією з найважливіших його форм є адміністративно-територіальний устрій, систему якого в Україні складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. За станом на 1 січня 2004 р. в державі налічувалося 24 області, 490 районів, 455 міста, 118 районів у містах, 886 селищ міського типу, 28597 сільських населених пунктів. Міста Київ і Севастополь мають спеціальний статус. Крім того, як окремі адміністративно-територіальні одиниці відповідно до раніше встановленого законодавством порядку, виділяються сільради, кількість яких становить 10279.

Завданням удосконалення та реформування системи адміністративно-територіального устрою є приведення її у відповідність до Конституції України та критеріїв ЄС, що з урахуванням національного та кращого міжнародного досвіду дозволить оптимізувати систему адміністративно-територіального устрою Украї-

ни, сприятиме укрупненню адміністративно-територіальних одиниць, підвищенню на цій основі рівня соціально-економічного розвитку країни, ефективності управління територіями, зниженню витрат на утримання державних органів та органів місцевого самоврядування, а також поліпшенню якості надання послуг населенню на рівні загальнодержавних соціальних стандартів, незалежно від місця проживання.

Найбільш істотними і актуальними проблемами у сфері адміністративно-територіального устрою України є:

- ◆ законодавча неврегульованість правового статусу адміністративно-територіальних одиниць, порядку вирішення питань у сфері адміністративно-територіального устрою;
- ◆ невідповідність Конституції України та внутрішня неузгодженість існуючої багаторівневої системи адміністративно-територіальних одиниць, збереження всупереч Основному Закону України таких категорій адміністративно-територіальних одиниць, як селище міського типу, сільрада, а також селищна, міська ради;
- ◆ недосконалість класифікації міст, відсутність чітких критеріїв для утворення районів, районів у містах, а також віднесення населених пунктів до категорії сіл, селищ, міст;
- ◆ відсутність у багатьох випадках на планово-картографічних матеріалах меж адміністративно-територіальних одиниць, встановлення значної частини меж таких одиниць без урахування місцевих природних, історичних та інших факторів;
- ◆ надмірна подрібненість адміністративно-територіальних одиниць на рівні села, селища.

Зазначені проблеми в системі адміністративно-територіального устрою перешкоджають:

- ◆ вирішенню питань соціально-економічного розвитку регіонів;
- ◆ забезпеченню ефективного державного управління;
- ◆ реалізації відповідно до Конституції та законів України гарантій місцевого самоврядування, виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування передбачених законодавством повноважень;

- ◆ забезпеченню надання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування повноцінних послуг населенню, реалізації прав власності, вирішенню земельних питань, проведення виборів тощо.

Зволікання з розв'язанням проблем удосконалення адміністративно-територіального устрою, формуванням необхідного для цього законодавства та створенням умов для його належного виконання значною мірою спричинено недостатньо чітким розмежуванням сфер регулювання законодавства щодо адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування, земельних відносин, відносин власності, оподаткування тощо.

Цілі та завдання розвитку

Проблеми у сфері адміністративно-територіального устрою та його вдосконалення мають розв'язуватися шляхом здійснення таких заходів.

- ◆ Прийняття Закону України “Про адміністративно-територіальний устрій України”, інших нормативно-правових актів, створення фінансових, організаційних, наукових, кадрових передумов для вдосконалення системи адміністративно-територіального устрою.
- ◆ Визначення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань адміністративно-територіального устрою.
- ◆ Підготовка та прийняття відповідно до Конституції та законів України законопроектів про внесення змін до адміністративно-територіального устрою, зокрема з питань упорядкування мережі адміністративно-територіальних одиниць, установлення та зміни їхніх меж, найменування і перейменування населених пунктів.
- ◆ Прийняття Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами у межах повноважень, визначених Конституцією та законами України, відповідних рішень з питань удосконалення системи адміністративно-територіального устрою.
- ◆ Проведення заходів відповідно до Закону України “Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого само-

врядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області”.

- ◆ Реалізація з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування, їхніх асоціацій, Фонду сприяння місцевому самоврядуванню, державних органів, наукових установ відповідних пілотних дослідницьких проектів та інших наукових досліджень, за результатами яких мають бути розроблені рекомендації та проекти нормативно-правових актів щодо вдосконалення мережі сіл, селищ та міст, а також сільських, селищних та міських рад, формування економічно і фінансово спроможних територіальних громад. Це має забезпечити на належному рівні вирішення питань місцевого значення, надання послуг населенню на рівні загальнодержавних соціальних стандартів, задовольнити інші потреби та інтереси громадян.
- ◆ Розроблення наукових засад дальшого реформування адміністративно-територіального устрою з урахуванням соціально-економічного розвитку України та її регіонів, укрупнення в разі необхідності та оптимізації меж адміністративно-територіальних одиниць, поліпшення умов для транскордонного міжрегіонального співробітництва з державами Європейського Союзу та іншими сусідніми державами, забезпечення гармонізації національного законодавства у цій сфері з міжнародними нормами і стандартами.
- ◆ Обговорення з широкою громадськістю результатів проведених наукових досліджень та пропозицій щодо вдосконалення та реформування системи адміністративно-територіального устрою з метою забезпечення повної їхньої відповідності інтересам держави і суспільства.
- ◆ Поетапного закріплення на планово-картографічних матеріалах меж адміністративно-територіальних одиниць.

Створення комп'ютерної бази даних про адміністративно-територіальний устрій України та відповідної геоінформаційної системи.

Розділ XVI.

Стратегія забезпечення економічної та екологічної безпеки

16.1 Стратегія забезпечення економічної безпеки держави

Повільний характер створення на попередньому етапі базових засад незалежності України, утвердження її як повноправного суб'єкта світового співтовариства **зміщує можливі загрози нашій державності у площину економічної безпеки. Проте до останнього часу в Україні не створено цілісної системи організації економічної безпеки держави.** Вкрай недосконала її нормативно-правова база. На законодавчому рівні перелік загроз економічній безпеці, сформульований у Законі України “Про основи національної безпеки України”, був прийнятий Верховною Радою України лише в червні 2003 р. Однак до цього часу не затверджено проект Стратегії забезпечення економічної безпеки України, який розроблено Кабінетом Міністрів, не розпочато роботу над Національною програмою економічної безпеки. Все це призводить до того, що впродовж тривалого часу економічна політика в Україні здійснювалася без врахування існуючих загроз економічній безпеці держави, необхідних експертних оцінок та відповідного моніторингу.

Основні загрози економічній безпеці в Україні

1. **В інституційній сфері** – недостатня діяльність гілок влади. Суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема

ринкової трансформації економіки, утвердження ефективного конкурентного середовища, незбалансованість кадрового потенціалу та переважання утриманських (у ставленні до держави) очікувань та сподівань.

Системні диспропорції зберігаються у відносинах власності. Процес її структуризації залишається незавершеним. Найвідчутнішим для економічної практики виявилось проведення приватизації та утвердження основних постулатів приватної власності, яка у своїй основі залишається системно несформованою та інституційно незахищеною. Зберігається нероздільність власності та влади за домінування останньої. Зрощування влади (у всіх її формах) та власності є основним підґрунтям корумпованості економіки, системної бюрократизації. У деструктивних формах здійснюється роздержавлення та приватизація землі. На одну з найгостріших проблем, що стримує економічне зростання, перетворилася криза корпоративного управління. Вона унеможливає ефективну реструктуризацію підприємств, розвиток фондового ринку, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т. ч. і для іноземних інвесторів.

Деформаційні процеси у відносинах власності засвідчують відсутність в Україні повноцінного ринкового середовища, його інституційного забезпечення.

Деструктивною для економічної безпеки є слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень. Це створює сприятливе середовище для зростання корупції, дискредитує державну регуляторну політику, сприяє поширенню у суспільстві психології “правового нігілізму”. На такому тлі формується зневажливе ставлення підприємців та інших суб’єктів господарювання до державної влади в цілому.

2. У соціальній сфері – занижена (у декілька разів) вартість одного із основних виробничих ресурсів – робочої сили. Наслідок цього – низька платоспроможність населення, відсутність стимулів зростання його кваліфікаційного потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу. Глибока диференціація доходів населення унеможливає утвердження вагомого прошарку середнього класу, критичної межі досягли бідність та безробіття, особливо приховане. Накопичення у зв’язку з цим достатньо високої критичної маси конфліктності суспільства, його поляризації, яка за несприятливих умов може слугувати детонатором серйоз-

них соціальних потрясінь, економічної дестабілізації, ускладнення демографічної ситуації.

З 1994 р. в Україні сформувалася усталена тенденція до зменшення населення країни, щорічні показники смертності перевищують відповідні показники народжуваності, коефіцієнт природного приросту набув від'ємних значень, а узагальнений показник якості (рівня) життя – очікувана тривалість життя – знизився з 65,6 років для чоловіків та 74,9 для жінок у 1990 р. до 62,7 – для чоловіків та 74,1 – для жінок у 2002 р. та є одним з найнижчих у Європі (наприклад, у Німеччині очікувана тривалість життя становить відповідно 74,5 та 80,5 років).

Погіршуються показники здоров'я населення. З 1995 р. в Україні триває епідемія туберкульозу, невпинно поширюється захворюваність на ВІЛ/СНІД, збільшується кількість осіб, що вживають наркотичні та психотропні речовини. Ці та інші чинники суттєво погіршують відтворення робочої сили, її якісні параметри та трудовий потенціал.

3. Загрози фінансовій безпеці. Залишається структурно незбалансованим фінансовий сектор економіки. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційної перебудови національної економіки. Низький рівень розвитку фондового ринку, не дозволяє зробити його ефективним інструментом мобілізації інвестиційних ресурсів, а відтак і політики економічного зростання. Зберігається структурна розбалансованість державних фінансів, їх суто фіскальна спрямованість. Не зменшується взаємна заборгованість підприємств та організацій.

Україна поки що не **посіла належного місця в міжнародному русі капіталів**, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою економічного зростання та структурної перебудови. Прямі іноземні інвестиції в українську економіку на 1 січня 2004 р. становили 6,66 млрд. дол., а в розрахунку на одного жителя України – лише 140 дол.

4. Тінізація та коруптованість української економіки. Існуючий рівень тінізації економіки дійшов тієї небезпечної межі, коли можна говорити про існування системи розширеного відтворення тіньових економічних відносин в Україні. Тінізація економіки є одним з основних чинників, які створюють реальну

загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Вона негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, гальмує та викривлює соціально-економічні реформи. Значні масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги та структуру ВВП і спотворюють офіційні дані про стан економіки. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є її негативний вплив на зростання корумпованості та криміналізації суспільства. Водночас тінізація економіки, повільні темпи її зниження призводять до викривлення принципів існування громадянського суспільства, формують негативний імідж держави серед міжнародної спільноти, стримують надходження до країни іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних відносин українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримують євроінтеграційні зусилля України.

5. Структурні диспропорції. Україна отримала у спадщину надзвичайно енергоємний промисловий комплекс, суттєво змінити структуру якого за роки незалежності виявилось неможливим. Позначається і надзвичайно висока зовнішньоекономічна орієнтація та критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості.

На економічній безпеці позначаються критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України.

6. Недосконалість системи інноваційного розвитку. За роки реформ не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації існуючого науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності. Відповідні витрати не перевищують 0,4% ВВП, тоді як у Німеччині та Японії – відповідно 2,4 та 2,8%.

У галузях промисловості, що визначають технічний та технологічний рівень країни, а отже і її інноваційну безпеку, не спостерігається відчутного збільшення виробництва наукоємної продукції. Частка машинобудівної продукції у загальному обсязі промисловості неприпустимо низька: у 1999 р. вона становила 14,1% (за ЗКНГ), в 2003 р. – 13,1% (розрахункові за КВЕД). Це спричинило появу на внутрішньому ринку України імпортованої високотехнологічної продукції і водночас призвело до “згорання” науково-технічних досліджень, уповільнення розвитку наукоємних галузей вітчизняної промисловості, зниження конкурентоспроможності національної економіки загалом.

Негативним чинником для України є вплив науковців і висококваліфікованих фахівців. Зокрема, кількість спеціалістів, які безпосередньо виконують науково-технічні роботи, у 2002 р. проти 1991 р. зменшилася в 2,7 раза (з 295 тис. до 107,4 тис. осіб), у т. ч. кандидатів наук – у 1,6 раза (з 27,8 тис. до 17,2 тис. осіб). Якщо враховувати одночасне зменшення за цей період наукових працівників у всіх секторах науки (академічному, університетському, галузевому та заводському), то можна констатувати їх вплив у комерційну, фінансову сфери та за кордон. У 1996-2002 рр. з України емігрували 261 доктор та 907 кандидатів наук.

7. Застарілість виробничої інфраструктури. Відпрацювала свій нормативний термін значна частина конструкцій, споруд та обладнання. Особливе занепокоєння викликає технічний стан мостових споруд – 14% залізничних мостів знаходяться у незадовільному стані, не відповідають правилам експлуатації 46, а серед комунальних – 76%.

Десятки років без оновлення експлуатується обладнання нафто- і газодобувної та нафтопереробної промисловості.

Серйозні проблеми існують в енергетиці. На сьогодні в Україні розроблено низку державних, галузевих і регіональних програм, прийнято нормативно-правові акти щодо забезпечення надійності й безпечної експлуатації споруд, конструкцій, обладнання та інженерних мереж, визначено центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державне регулювання у зазначеній сфері. Однак при цьому охоплюються лише окремі напрями забезпечення технологічної безпеки, у повному обсязі програми не виконуються, а центральні і місцеві органи виконавчої влади та їхні відповідні підрозділи діють розрізнено, дублюючи один одного.

Цілі та завдання посилення економічної безпеки держави

Ключовими завданнями в цій сфері мають стати:

- ♦ остаточне подолання наслідків економічної кризи, забезпечення сталого зростання з підпорядкуванням його цілям інноваційного та соціального розвитку держави;
- ♦ істотне посилення фінансової безпеки, першочергове зміцнення фінансового потенціалу реального сектору економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої та зовнішньої захищеності національної валюти, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату;
- ♦ створення надійних гарантій технологічної та техногенної безпеки, оновлення виробничого обладнання, рівень зношеності якого у провідних галузях промисловості наближається до критичного, а в окремих галузях перевищує порогове значення забезпечення безаварійної роботи на об'єктах підвищеної небезпеки, вирішення проблем утилізації відходів, упровадження ефективних технологій їх переробки;
- ♦ посилення енергетичної безпеки, здійснення активної політики енергозбереження та розвитку власного енергопотенціалу, диверсифікація ринків і створення умов для реальної конкуренції у сфері енергопостачання;
- ♦ вирішення комплексу проблем, від яких залежить продовольча безпека держави, недопущення надмірного імпорту продовольчих товарів, які може випускати в необхідних обсягах і належної якості національний агропромисловий комплекс;
- ♦ моніторинг ситуації внутрішнього і зовнішнього середовища з метою виявлення потенційно загрозливих явищ і тенденцій та прогнозування ступеня їх впливу на економіку України і розроблення запобіжних заходів щодо зменшення можливих втрат.

16.2 Стратегія забезпечення екологічної безпеки

Екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як кризову. Щоправда, рівень загального антропогенного навантаження на довкілля останніми роками мав тенденцію до зменшення. Протягом 1995-2002 рр. викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел знизилися в 1,4 раза. Зменшилися обсяги скидів у водні об'єкти забруднених стічних вод. Протягом 1995-2002 рр. цей показник скоротився з 4,65 млрд. м³ до 2,92 млрд. м³. Однак за цих умов загальний стан довкілля залишається незадовільним. Відповідна ситуація пов'язана насамперед із структурними деформаціями народного господарства, за яких впродовж тривалого часу перевага надавалася розвитку сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Ці чинники, а також відсутність протягом останнього десятиріччя необхідних обсягів інвестицій для оновлення технологій та здійснення природоохоронних заходів, обумовили незадовільний стан довкілля. Як наслідок, ризик виникнення надзвичайних ситуацій в Україні значно вищий, ніж у розвинених країнах, зокрема у країнах ЄС.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося ще за часів існування УРСР у найбільш дешевий спосіб без будівництва відповідних очисних споруд. Низьким залишається рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій, включаючи і технології переробки, утилізації та знищення відходів.

Значну питому вагу мають потенційно небезпечні виробництва. На їхню частку припадає майже третина обсягу промислової продукції. Основне навантаження на довкілля у промисловому секторі здійснюють підприємства хімічної, металургійної, гірничодобувної галузей та електроенергетики. В Україні функціонує 4 атомних електростанції, 2664 об'єкти, які виробляють небезпечні речовини, 308 шахт та 7 розрізів, 6 потужних нафтопереробних заводів, кожен з яких зосереджує від 300 до 500 тис. т вуглеводневого палива, енергоємність якого еквівалентна 3-5 мегатоннам тротилу. Найбільша кількість таких об'єктів розташована у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській та Херсонській областях.

Головними джерелами **радіаційної небезпеки** є атомні станції. Вони ж є місцями нагромадження радіоактивних відходів. На АЕС не існує повного циклу первинної переробки відходів відповідно до норм, правил і стандартів з ядерної і радіаційної безпеки, що призводить до нераціонального використання сховищ і збільшує ризик радіаційних аварій. У 30-кілометровій зоні Чорнобильської АЕС зберігається у тимчасових, непристосованих для зберігання сховищах велика кількість радіоактивних відходів, серед яких є відходи ядерної енергетики. Головним джерелом небезпеки в 30-кілометровій зоні Чорнобильської АЕС залишається об'єкт "Укриття", в якому зосереджені небезпечні радіоактивні речовини і ядерні матеріали, радіоактивність яких складає близько 20 млн. кюрі. Через існування великої кількості штучних і природних джерел іонізуючого випромінювання (понад 100 тис.) і в результаті Чорнобильської катастрофи в Україні склалася дуже складна радіоекологічна ситуація, що викликає необхідність створення системи заходів радіаційного захисту населення і навколишнього середовища.

Протягом останніх десятиліть загострилися **проблеми підтоплення**, що загрожує безпеці проживання населення, знижує сейсмічну стійкість територій, негативно впливає на ведення сільського господарства. Підтоплення призводить до зниження родючості та міцності ґрунтів, активізації зсувних процесів, зростання агресивності ґрунтових вод, зниження сейсмічної стійкості, прискорення міграції забруднень до підземних та поверхневих водних об'єктів. Значного розвитку процеси підтоплення набули в містах і селищах Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Одеської, Херсонської областей. Щорічні економічні збитки від підтоплення тільки міських територій оцінюються у 2,2 млрд. грн. Основну увагу необхідно зосередити на усуненні причин підтоплення територій.

Ситуація загострюється **екологічно необґрунтованим веденням сільськогосподарського виробництва**, незбалансованим внесенням мінеральних добрив, зменшенням проведення агротехнічних і агроеліоративних заходів, перевантаженістю просапними культурами, низькою часткою багаторічних трав при високій розораності земель, яка досягла 72%, а в ряді регіонів перевищує 88%. До оброблення включені малопродуктивні угіддя, у т. ч. заплавні луки і пасовища на схилах. Тривале екстен-

сивне використання чорноземів обумовило прогресуючу деградацію земельних угідь. Інтенсивною ерозією уражені 18% території України, переважно в Хмельницькій, Вінницькій, Чернівецькій, Одеській, Київській, Черкаській, Кіровоградській областях і Автономній Республіці Крим.

Нагальною проблемою є **нераціональна практика лісокористування**, що призводить до виснаження лісів, зниження їх загальної продуктивності, погіршення товарної структури лісосічного фонду. Лише за останнє десятиліття в Україні від промислових викидів загинуло 2,5 тис. га лісових насаджень. Радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС зазнали 3,5 млн. га лісів. У населених пунктах скорочуються площі зелених насаджень, руйнуються системи захисних лісосмуг уздовж залізничних колій, автомобільних шляхів і каналів. Значно зменшилися обсяги заготівлі грибів, ягід, горіхів і лікувальних рослин.

Викликають занепокоєння місця **зберігання стратегічного й оперативного боєзапасу Міністерства оборони України**. Ці об'єкти перевантажені у середньому в 1,4 раза. Частина боєзапасу не захищена від дії атмосферних факторів. У зв'язку зі скороченням окремих видів озброєнь у Збройних Силах України накопичилася значна кількість компонентів ракетного палива, яке не може бути використане для військових потреб, а проблема його утилізації залишається невирішеною.

Незадовільним є **стан водних об'єктів**. Основними забруднювачами вод залишаються водогінно-каналізаційні господарства населених пунктів, очисні споруди яких перебувають у незадовільному технічному стані, перевантажені, із зношеним обладнанням, що потребує капітального ремонту та реконструкції. Найбільшого забруднення зазнають річки басейнів Дніпра, Сіверського Дінця, Приазов'я, окремі притоки Дністра, Західного Бугу.

Потребує удосконалення законодавча база екологічної безпеки. Правові відносини у сфері забезпечення природно-техногенної безпеки регулюються численними законодавчими та нормативними актами, які визначають вимоги екологічної безпеки для різних видів діяльності. Проте ці різні за рівнем та призначенням нормативно-правові акти, не мають належного узгодження.

Завдання зміцнення екологічної безпеки

На всіх рівнях – національному, регіональному та об'єктно-му – мають постійно й послідовно вирішуватися найгостріші поточні та перспективні питання екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища. Необхідно розвивати і вдосконалювати згідно зі стандартами ЄС законодавчу базу, застосовувати дієві економічні інструменти для відтворення та раціонального використання природних ресурсів. Зокрема потребують перегляду та належного обґрунтування нормативи плати за забруднення навколишнього середовища та за спеціальне використання природних ресурсів.

До пріоритетних напрямів належать:

- ♦ гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, мінімізація впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- ♦ поліпшення екологічного стану річок, зокрема басейну Дніпра, та якості питної води;
- ♦ стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в містах та промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
- ♦ будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд,
- ♦ запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їхнього екологічного стану;
- ♦ формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- ♦ підвищення безпеки проживання населення в сейсмонебезпечних районах;
- ♦ збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи.

Ключові цілі

Перед українською державою стоїть завдання забезпечити інтегрований підхід до сталого розвитку довкілля, коли вирішення екологічних проблем є, з одного боку, завданням, а з іншого – інструментом більш справедливого розподілу суспільного ба-

гатства, який згодом буде впливати на технологічну перебудову економіки, та забезпечення сталого розвитку країни в цілому.

До 2015 р. повинна суттєво зрости частка населення, яке матиме доступ до питної води, причому розрахунок відповідного показника повинен спиратися на більш жорсткі (порівняно з діючими) стандарти.

Важливим напрямом забезпечення сталого розвитку довкілля має стати збереження розмаїття рослинного та тваринного світу. Це необхідно не лише для поліпшення ресурсозабезпечення економіки держави та рекреаційної цінності території, але й з точки зору етичного виховання підростаючого покоління.

Індикатори сталого розвитку довкілля

Індикатори	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2011 р.	2015 р.
Частка населення міст та селищ міського типу, яке користується питною водою, що відповідає національним стандартам, %	86	87	88	90	93
Частка сільського населення, яке користується питною водою, що відповідає національним стандартам (з урахуванням колодязної води), %	63	64	66	69	75
Обсяг шкідливих викидів, що потрапляють у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн. т на рік	4,05	4,15	4,20	4,20	4,10
Площа природних та біосферних заповідників та національних природних парків, % від загальної території України	4,2	6,1	7,5	8,6	10,4

Автотранспорт можна вважати одним із основних резервів зменшення викидів у атмосферу. Тому ключовими завданнями до 2015 р. вбачаються такі:

- ♦ 2004 р. – заборона обігу у будь-якому вигляді етилованого бензину;

- ♦ 2007 р. – обов’язкове встановлення каталізаторів на автомобільному транспорті з бензиновими двигунами та відповідний перегляд норм викидів шкідливих речовин у повітря;
- ♦ 2011-2015 рр. – активне впровадження нових видів двигунів транспортних засобів (електричних, газових, спиртових тощо).

Щодо зменшення забруднення повітря основними діями Уряду будуть встановлення більшої вартості природокористування взагалі й спрямування значно більшого обсягу коштів на природоохоронні заходи зокрема. Це повинно привести до активізації технологічного переобладнання у промисловості – яка є одним із основних забруднювачів повітря. За рахунок цього обсяг викидів за 2011-2015 рр. має скоротитися до рівня 2001 р.

Згідно з Програмою **розвитку національної екологічної мережі**, прийнятою Верховною Радою України (Закон “Про розвиток Національної екологічної мережі України”), в 2015 р. частка земель природно-заповідного фонду має складати 10,4% загальної території України, проміжний показник у 2005 р. – 7%. Розширити мережу національних парків і заповідників можна, передусім за рахунок створення нових національних парків у гірських районах Карпат, на узбережжях морів і великих річок, у лісопарковій зоні великих міст.

Вдосконалення державної системи управління екологічною безпекою, зокрема реформування територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та технологічне переоснащення виробничих підприємств сприятиме:

- ♦ забезпеченню охорони та раціональному використанню земель, покращанню якості атмосферного повітря та водних ресурсів;
- ♦ оптимізації державної системи моніторингу довкілля та управління у сфері використання природних ресурсів;
- ♦ міжнародному співробітництву у природоохоронній сфері.

Механізми забезпечення екологічної безпеки

Невідкладними завданнями удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки мають стати:

- ♦ розвиток правового поля щодо реалізації механізмів у системі регулювання екологічної безпеки;
- ♦ зміцнення інституційних засад державної системи регулювання екологічної безпеки;
- ♦ розвиток системи екологічного контролю та моніторингу, впровадження системи аналізу екологічної ситуації, прогнозування, планування і здійснення запобіжних заходів щодо ймовірних чинників шкідливого впливу на довкілля та здоров'я людей;
- ♦ впровадження регіональних, місцевих та об'єктних планів дій, програм з охорони довкілля та розвитку системи регулювання екологічної безпеки;
- ♦ розроблення дієвих механізмів інтеграції екологічної складової у стратегію та плани соціально-економічного розвитку.

Підґрунтям механізму забезпечення нейтралізації зовнішніх загроз екологічній безпеці України має бути визначено виконання міжнародних зобов'язань України в рамках міжнародних договорів, а також контроль виконання таких зобов'язань сусідніми країнами. Центральні органи виконавчої влади, визначені Урядом відповідальними за виконання міжнародних договорів, повинні розробити відповідні національні плани дій щодо реалізації цих договорів, визначити інфраструктуру і забезпечити гармонізацію національного законодавства у відповідних сферах.

З метою забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів потрібно запровадити економічні механізми та регуляторні екологічні інструменти: ліміти, дозволи, ліцензії, квоти, нормативи, стандарти природокористування.

Потрібно удосконалити систему зборів (платежів) за спеціальне використання природних ресурсів та довкілля, зокрема: плату за забруднення довкілля (викиди в атмосферу та скиди у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів); плату за спеціальне використання природних ресурсів (водних, лісових, надр); штрафні санкції та відшкодування завданих збитків

внаслідок порушення природоохоронного законодавства; надання фінансової допомоги при виконанні природоохоронних заходів.

Слід забезпечити цілове використання коштів від збору за забруднення довкілля.

Завдання полягає у тому, щоб забезпечити інтеграцію екологічної складової у стратегію проведення соціально-економічних реформ. **Йдеться про:**

- ◆ підсилення у суспільстві мотивацій для врахування вимог екологічної безпеки при плануванні та здійсненні соціально-економічних планів розвитку;
- ◆ впровадження методики розрахунків економічної ефективності природоохоронних заходів;
- ◆ ліцензування небезпечних видів діяльності як інструменту регулювання рівня безпеки при діяльності з небезпечними речовинами та процесами;
- ◆ екологічне страхування, як механізм сприяння вирішенню проблем екологічної безпеки;
- ◆ оцінку екологічного ефекту при інвестуванні в економічний сектор з метою переходу на інноваційну модель розвитку;
- ◆ запровадження екологічного аудиту як одного з важливих інструментів оцінки рівня небезпечності;
- ◆ застосування понять “ризиків” як інтегральних показників можливих екологічних загроз;
- ◆ вдосконалення економічних механізмів природокористування, які б були органічно пов’язані з інструментами соціально-економічного регулювання життєдіяльності суспільства в умовах ринкової економіки;
- ◆ удосконалення системи штрафних санкцій за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу та гармонізації цієї системи з системою штрафних санкцій за економічні порушення.

Система екологічного управління (на об’єктному рівні) на підприємствах і в організаціях повинна стати невід’ємною складовою загальної системи їхнього управління. Рішення з питань екологізації виробництва мають прийматися на основі висновків і рекомендацій екологічного аудиту. Найбільш нагальними завданнями на цьому рівні екологічної політики мають стати:

- ◆ забезпечення дотримання вимог екологічної безпеки в енергетиці та ядерній галузі;
- ◆ забезпечення екологічної безпеки під час поводження з радіоактивними відходами;
- ◆ розробка комплексу технологій, методик та технічних засобів для оцінки екологічної безпеки автомобілів при їх експлуатації;
- ◆ досягнення екологічної безпеки при поводженні з відходами;
- ◆ досягнення стабільної і гарантованої екологічної безпеки військової діяльності та конверсії ОПК;
- ◆ розробка науково-методологічних основ регулювання та планування техногенно-екологічної безпеки в рамках єдиної державної системи запобігання аваріям, катастрофам та надзвичайним ситуаціям;
- ◆ розробка екологічних вимог до охорони, раціонального використання надр у нових економічних умовах;
- ◆ визначення пріоритетних напрямів та активізація наукових досліджень у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля.

* * *

Сутність Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. полягає у здійсненні глибоких якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя. Реалізація визначених Стратегією завдань створить реальні передумови для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, забезпечить стале економічне зростання, сприятиме утвердженню інноваційної моделі розвитку та соціальній переорієнтації економічної політики.

Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004 – 2015 рр. – це стратегія майбутнього України з урахуванням, з одного боку, історичного досвіду та особливостей розвитку суспільства, які визначаються національними, культурними, духовними традиціями, а з іншого – викликів XXI століття щодо майбутнього шляху розвитку всієї цивілізації, оскільки Україна повною мірою стала відкритою для сприйняття зовнішніх дій

як позитивного, так і негативного характеру. Вже у найближчій історичній перспективі питання полягатиме не в тому, щоб вбудувати ринкову економіку у вузькопрагматичному плані, оскільки основні складові її вже вибудовані, а в тому, щоб знайти відповіді на ці виклики нового століття і забезпечити на основі випереджаючого розвитку зближення України з рівнем розвитку країн, які задають динаміку і якість розвитку у світі, із збереженням національної ідентичності.

Головним результатом реалізації Стратегії має стати зміна чинників економічного зростання та переорієнтація на ті з них, які базуються на розширенні внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, зміцненні конкурентоспроможності національної економіки, підвищенні ефективності національних економічних ресурсів. Стратегія розглядається як засіб реалізації на основі використання передових технологічних та організаційних досягнень потенційних переваг України, які полягають в значному науково-технологічному потенціалі та розвиненому людському капіталі.

Основні положення Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. знайдуть реальне відображення у перспективних програмах економічного та соціального розвитку країни, відповідних галузей та регіонів нашої держави.

Додатки

Баланс інвестиційних ресурсів

Показники	2003	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.	2007 прогн.
А. Потреба в інвестиціях					
1. Приріст ВВП до попереднього року	37,4	37,0	37,0	38,0	40,0
2. Приріст фондомісткості ВВП (прогноз потреби в інвестиціях в основний капітал на одиницю приросту ВВП, грн./грн.)	1,33	1,48	1,68	1,86	2,01
3. Потреба в інвестиціях для приросту ВВП у прогнозованих обсягах	49,6	54,6	62,3	70,8	80,2
Б. Джерела покриття потреби в інвестиціях					
1. Власні ресурси підприємств	31,2	35,5	41	45,3	50,1
2. Кошти державного і місцевих бюджетів	4,8	5,3	6,5	7,5	8,0
3. Кошти іноземних інвесторів	3,8	5,0	5,9	8,3	9,0
4. Позики	2,5	3,3	4,7	6,4	9,6
5. Кошти населення (житлове будівництво)	2,0	2,6	3,0	3,3	3,5
6. Інші джерела	5,3	2,9	1,2	-	-

(інвестиції в основний капітал)

(млрд. грн.)

2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
44,9	52,1	47,2	48,5	49,3	56,1	63,9	69,1
2,07	2,05	2,57	2,81	3,03	2,97	2,89	2,96
92,8	106,9	121,3	136,5	149,6	166,5	184,5	204,6
54,6	61,7	66,9	72,5	78,0	86,4	95,4	104,5
10,0	11,7	13,3	14,6	15,8	17,0	18,3	20,6
10,6	10,3	10,8	10,6	10,4	11,0	11,3	11,6
13,9	19,2	26,0	34,1	40,3	46,6	53,5	61,4
3,7	4,0	4,3	4,7	5,1	5,5	6,0	6,5
-	-	-	-	-	-	-	-

Прогноз платіжного балансу

Показники	2001	2002	2003 очікув.	2004 прогн.
Рахунок поточних операцій	1 402	3 173	2 891	2 532
Баланс товарів та послуг	613	1 857	1 288	971
експорт товарів та послуг	21 086	23 351	28 953	32 627
імпорт товарів та послуг	-20 473	-21 494	-27 665	-31 656
Баланс товарів	198	710	-269	-735
експорт товарів	17 091	18 669	23 739	27 125
імпорт товарів	-16 893	-17 959	-24 008	-27 860
Баланс послуг	415	1 147	1 557	1 706
надходження	3 995	4 682	5 214	5 502
виплати	-3 580	-3 535	-3 657	-3 796
Доходи (сальдо)	-667	-606	-581	-629
Поточні трансферти (сальдо)	1 456	1 922	2 184	2 190
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	-109	-1 935	-631	-532
Капітальні трансферти	3	15	-	-
Прямі інвестиції (сальдо)	769	698	1 411	1 200
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	-735	-1 957	-1 705	-1 140
Середньо- та довгострокові кредити і облігації	-129	356	1 256	930
Інший короткостроковий капітал	-17	-1 047	-1 593	-1 522
Зведений баланс	1 293	1 238	2 260	2 000
Фінансування	-1 293	-1 238	-2 260	-2 000
Валові офіційні резерви (мінус: зростання)	-1 606	-1 045	-2 045	-1 700
Використання ресурсів МВФ (чисте)	-79	-191	-215	-300
Заборгованість за двосторонніми кредитами	148	-335	-282	-
Реструктуризація двосторонніх кредитів	244	333	282	-
Довідково:				
Поточний рахунок у відсотках ВВП	3,7	7,7	5,9	4,8
Темпи зростання експорту товарів та послуг, %	9,5	10,7	24,0	12,7
Темпи зростання імпорту товарів та послуг, %	14,1	5,0	28,7	14,4
Темпи зростання експорту товарів, %	10,6	9,2	27,2	14,3
Темпи зростання імпорту товарів, %	13,0	6,3	33,7	16,0
Резерви у місяцях імпорту майбутнього періоду	1,8	2,5	2,5	2,9

України на 2004 – 2011 роки

(млн. доларів США)

2005 прогн.	2006 прогн.	2007 прогн.	2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.
1 476	864	372	239	-50	-173	-5
60	-637	-1 205	-1 413	-1 618	-1 800	-1 704
34 384	35 996	37 735	39 816	42 070	44 545	47 421
-34 324	-36 633	-38 940	-41 229	-43 687	-46 345	-49 126
-1 614	-2 274	-2 815	-3 015	-3 235	-3 436	-3 364
28 753	30 219	31 790	33 666	35 686	37 900	40 477
-30 367	-32 493	-34 605	-36 681	-38 921	-41 336	-43 841
1 674	1 637	1 610	1 602	1 617	1 636	1 660
5 631	5 777	5 945	6 150	6 384	6 645	6 944
-3 957	-4 140	-4 335	-4 548	-4 766	-5 009	-5 285
-684	-679	-683	-688	-857	-883	-896
2 100	2 180	2 260	2 340	2 425	2 510	2 595
-75	1 051	843	1 181	783	813	622
-	-	-	-	-	-	-
1 350	1 950	1 550	1 600	1 600	1 650	1 700
-730	-450	-270	-120	-40	-	40
513	601	576	708	358	268	-47
-1 208	-1 050	-1 013	-1 007	-1 135	-1 105	-1 071
1 401	1 915	1 215	1 420	733	640	617
-1 401	-1 915	-1 215	-1 420	-733	-640	-617
-1 100	-1 500	-800	-1 100	-655	-640	-617
-301	-415	-415	-320	-78	-	-
-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-
2,5	1,3	0,5	0,3	-0,1	-0,2	-0,0
5,4	4,7	4,8	5,5	5,7	5,9	6,5
8,4	6,7	6,3	5,9	6,0	6,1	6,0
6,0	5,1	5,2	5,9	6,0	6,2	6,8
9,0	7,0	6,5	6,0	6,1	6,2	6,1
3,1	3,4	3,4	3,5	3,5	3,5	3,4

Баланс електроенергії на 2004 – 2015 роки

Показники	2003	2004	2005	2006	2007
		прогн.	прогн.	прогн.	прогн.
А. Пропозиція - всього	182035	183040	185650	188900	192550
I.I. Виробництво електроенергії	181503	182850	185580	188825	192475
у т. ч.:					
1) Мінпаливенерго - всього	172894	174623	177165	180367	183969
у т. ч.:					
А) ТЕС	84117	87010	85550	82740	83470
Б) ГЕС	8117	9435	9435	9440	9450
В) ГАЕС	165	165	165	170	230
Г) АЕС	80484	78000	82000	88000	90800
Д) Електростанціями на нетрадиційних та відновлювальних джерелах енергії	11	13	15	17	19
2) Блокстанціями	8609	8227	8415	8458	8506
I.II. Отримання електроенергії від локальних джерел	65	70	70	75	75
II. Імпорт електроенергії	467	120	0	0	0
Б. Попит - всього	182035	183040	185650	188900	192550
1. Споживання електроенергії (брutto)	176637	178850	181800	185050	188700
у т. ч.:					
1.1. Витрати електроенергії на її транспортування у високовольтних мережах	4490	4600	4670	4780	4920
1.2. Витрати електроенергії на її транспортування у розподільчих мережах	29947	29930	30100	30350	30565
2. Промисловість - всього з неї:	86680	87940	89350	90945	92755
Електроенергетика	13100	13420	13530	13790	14115
у т. ч.:					
Власні потреби електростанцій	12270	12580	12680	12930	13160
Виробничі потреби	830	840	850	860	955
у т. ч. закачка ГАЕС	265	270	270	270	355
Паливна промисловість	10600,0	10650,0	10760	10920	11050
Чорна металургія	34900,0	35360,0	35900	36200	36500
Кольорова металургія	3950,0	3970,0	4000	4018	4050

по Об'єднаній енергетичній системі України

(млн.кВт·год)

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
прогн.							
196610	201350	206200	211350	215650	219900	224700	229100
196530	201270	206115	211265	215560	219810	224600	229000
187981	192673	197475	202577	206860	211010	215700	220000
86710	91090	95590	100640	101380	100530	100170	99470
9450	9500	9500	9500	9500	9500	9500	9500
300	560	860	910	950	950	1000	1000
91500	91500	91500	91500	95000	100000	105000	110000
21	23	25	27	30	30	30	30
8549	8597	8640	8688	8700	8800	8900	9000
80	80	85	85	90	90	100	100
0	0	0	0	0	0	0	0
196610	201350	206200	211350	215650	219900	224700	229100
192760	197500	202350	207500	211650	215900	220200	224600
5050	5210	5370	5550	5660	5775	5890	6000
30845	31200	31400	31950	32530	33243	33805	34480
95015	97640	100450	103090	105175	107207	109410	111560
14595	15440	16300	16830	17160	17400	17805	18100
13530	13980	14410	14860	15160	15400	15805	16100
1065	1460	1890	1970	2000	2000	2000	2000
455	840	1260	1330	1350	1350	1500	1500
11200	11380	11550	11750	11985	12225	12470	12720
37000	37500	38100	38900	39680	40480	41274	42091
4100	4150	4200	4250	4335	4423	4510	4600

Показники	2003	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.	2007 прогн.
Хімічна та нафтохімічна промисловість (включаючи хіміко-фармацевтичну промисловість)	6680,0	6780,0	6950	7180	7400
Машинобудування і металообробка (включаючи промисловість медичної техніки)	6800,0	6920,0	7100	7330	7600
Лісова, деревообробна і целюлозно-паперова промисловість	1270,0	1290,0	1320	1340	1360
Промисловість будівельних матеріалів	2120,0	2150,0	2200	2300	2450
Скляна та фарфоро-фаянсова промисловість (в т. ч. підприємства по виробництву медичних виробів з скла, фарфору і пластмас)	342,0	350,0	360	370	394
Легка промисловість	515,0	522,0	530	550	580
Харчова промисловість	3040,0	3100,0	3200	3320	3500
Мікробіологічна промисловість	8,0	8,0	9	10	11
Борошномельно-круп'яна і комбікормова промисловість	540,0	550,0	564	580	600
Медична промисловість	165,0	165,0	168	172	175
Поліграфічна промисловість	100,0	105,0	109	115	120
Інші промислові виробництва	2550,0	2600,0	2650	2750	2850
3. Будівництво	755,0	770,0	800	840	880
у т. ч. будівництво нафтових та газових свердловин	110,0	112,0	117	122	126
4. Комунальне господарство	24630,0	24955,0	25490,0	26160,0	26920,0
у т. ч.:					
Освітлення і побутові потреби міського населення	17300,0	17550,0	17950	18500	19100
Освітлення вулиць в містах та селищах міського типу	240,0	245,0	250	260	270
Комунальний водопровід і каналізація	4870,0	4900,0	4970	5050	5150

Продовження

2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
7700	8000	8300	8600	8770	8945	9125	9310
7900	8200	8500	8800	9000	9200	9400	9600
1400	1440	1480	1500	1530	1560	1590	1625
2550	2650	2750	2850	2910	2970	3030	3100
413	427	440	450	460	470	480	490
600	620	646	680	694	708	722	736
3660	3800	4020	4150	4235	4320	4405	4495
12	13	14	15	15	16	16	17
630	660	690	715	730	745	760	775
180	190	200	210	215	220	225	230
125	130	135	140	143	145	148	151
2950	3040	3125	3250	3313	3380	3450	3520
910	950	990	1050	1080	1110	1150	1200
130	135	140	148	152	155	160	165
27575,0	28310,0	29085,0	29890,0	30510,0	31130,0	31760,0	32370,0
19600	20180	20800	21400	21850	22300	22750	23200
275	280	285	290	295	300	305	310
5250	5350	5450	5600	5715	5830	5950	6050

Показники	2003	2004	2005	2006	2007
		прогн.	прогн.	прогн.	прогн.
Інші комунальні підприємства	2220,0	2260,0	2320	2350	2400
5. Сільське господарство - всього	10350,0	10505,0	10690,0	10905,0	11110,0
у т. ч.:					
Виробничі потреби	3470,0	3520,0	3560	3600	3650
Освітлення та побутові потреби сільського населення	6640,0	6740,0	6880	7050	7200
Підприємства та установи зв'язку, культури, охорони здоров'я, торгівлі і т.ін. в сільській місцевості	240,0	245,0	250	255	260
6. Транспорт - всього	9285,0	9450,0	9700,0	9870,0	10080,0
у т. ч.:					
Залізничний, водний, повітряний, автомобільний транспорт, метро, трамваї, тролейбуси	8380,0	8500,0	8700	8850	9000
Магістральні нафтопроводи, продуктопроводи, магістральні газопроводи	905,0	950,0	1000	1020	1080
7. Підприємства та установи зв'язку, культури, охорони здоров'я, торгівлі і т.ін. в містах, селищах міського типу	10500,0	10700	11000	11200	11470
II. Експорт електроенергії	5398	4190	3850	3850	3850

Продовження

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
прогн.							
2450	2500	2550	2600	2650	2700	2755	2810
11365,0	11660,0	11975,0	12330,0	12580,0	12830,0	13090,0	13380,0
3700	3780	3850	3950	4030	4110	4195	4280
7400	7610	7850	8100	8265	8430	8600	8800
265	270	275	280	285	290	295	300
10300,0	10530,0	10830,0	11140,0	11365,0	11600,0	11830,0	12060,0
9200	9400	9650	9900	10100	10300	10500	10700
1100	1130	1180	1240	1265	1300	1330	1360
11700	12000	12250	12500	12750	13005	13265	13550
3850	3850	3850	3850	4000	4000	4500	4500

Паливно-енергетичний баланс

Статті балансу	Одиниця виміру	2002	2003	2004	2005	2006
				прогн.	прогн.	прогн.
А. Пропозиція - всього	тис.т.у.п.	182991	196878	190369	198554	205607
I. Видобуток природного палива в Україні - всього у т. ч.:	тис.т.у.п.	61166	62293	62629	67986	70647
1) Вугілля (товарне)	тис.т тис. т.у.п.	48555 33989	49250 34475	50212 35148	53726 37608	55663 38964
2) Нафта	тис.т тис. т.у.п.	3737 5392	3900 5627	3900 5627	4300 6204	4400 6349
3) Природний газ	млн.куб.м тис. т.у.п.	18781 21786	19130 22191	18840 21854	20840 24174	21840 25334
II. Виробництво природних енергетичних ресурсів в Україні - всього у т. ч.:	тис. т.у.п.	32941	33741	32936	34459	36707
1. Традиційні природні енергетичні ресурси - всього у т. ч.:	тис. т.у.п.	32937	33737	32931	34454	36701
1) Атомна енергія - всього у т. ч.:	тис. т.у.п.	29339	30288	29353	30876	33119
а) на виробництво електроенергії на АЕС	млн.кВтг тис. т.у.п.	77990 29075	80484 30021	78000 29086	82000 30570	88000 32798
б) на виробництво теплоенергії на АЕС	тис.Гкал тис. т.у.п.	1679 265	1700 267	1700 267	1950 306	2050 322
2) Гідроенергія - всього у т. ч.:	тис. т.у.п.	3598	3449	3578	3578	3582
а) Виробництво електроенергії на ГЕС та ГАЕС	млн.кВтг тис. т.у.п.	9655 3598	9254 3449	9600 3578	9600 3578	9610 3582
2. Нетрадиційні природні енергетичні ресурси - всього у т. ч. виробництво електроенергії нетрадиційними джерелами енергії	тис. т.у.п. млн.кВтг тис. т.у.п.	3 9 3	4 11 4	5 13 5	6 15 6	6 17 6

України на 2004 – 2015 роки

2007	2008 *	2009 *	2010 *	2011 *	2012 *	2013 *	2014 *	2015 *
прогн.								
211099	214226	216909	219702	221060	223939	227313	230686	234060
73798	75410	76760	78220	78097	78097	78097	78097	78097
58302	60193	61709	62876	63000	63000	63000	63000	63000
40811	42135	43196	44013	44100	44100	44100	44100	44100
4500	4700	4900	4300	5200	5200	5200	5200	5200
6493	6781	7070	6204	7503	7503	7503	7503	7503
22840	22840	22840	24500	22840	22840	22840	22840	22840
26494	26494	26494	28003	26494	26494	26494	26494	26494
37776	38075	38191	38303	38274	39643	41507	43370	45234
37769	38067	38183	38294	38264	39632	41496	43359	45223
34161	34433	34433	34433	34384	35737	37601	39464	41328
90800	91500	91500	91500	91500	95000	100000	105000	110000
33832	34104	34104	34104	34104	35408	37272	39135	40999
2100	2100	2100	2100	2100	2100	2100	2100	2100
329	329	329	329	329	329	329	329	329
3608	3634	3750	3861	3880	3895	3895	3895	3895
9680	9750	10060	10360	10410	10450	10450	10500	10500
3608	3634	3750	3861	3880	3895	3895	3914	3914
7	8	8	9	10	11	11	11	11
19	21	23	25	27	30	30	30	30
7	8	8	9	10	11	11	11	11

Статті балансу	Одиниця виміру	2002	2003	2004	2005	2006
				прогн.	прогн.	прогн.
III. Відбір природного газу з ПСГ	млн.куб.м тис. т.у.п.	11962 13876	16800 19488	10650 12354	10834 12567	11634 13495
IV. Імпорт для потреб України	тис. т.у.п.	68495	74967	76184	77401	78618
V. Залишки у постачальників і споживачів на початок року	тис. т.у.п.	6513	6389	6265	6140	6140
Б. Попит - всього		182991	196878	190369	198554	205607
I. Споживання в Україні - всього	тис.т.у.п.	148646	163735	161019	167434	173877
у т. ч.:						
1) на перетворення в інші види енергії: електро- і теплоенергію, стиснене повітря	тис.т.у.п.	30384	32883	33262	33584	33909
2) на виробничо-технологічні потреби (включаючи втрати при зберіганні та транспортуванні, інші статті розподілу)	тис.т.у.п.	118262	130852	127757	133850	139968
II. Закачування природного газу в ПСГ	млн.м ³ тис.т.у.п.	18204 21116	13700 15892	10904 12649	12904 14969	13904 16129
III. Експорт з України	тис.т.у.п.	5559	9737	9343	8949	8555
IV. Залишки у постачальників і споживачів на кінець року	тис.т.у.п.	7670	7514	7358	7202	7046

*) Прогнозні показники 2008-2015 рр. підлягають корегуванню після підписання

Продовження

2007	2008 *	2009 *	2010 *	2011 *	2012 *	2013 *	2014 *	2015 *
прогн.								
11854	11854	11854	11854	11854	11854	11854	11854	11854
13549	13549	13549	13549	13549	13549	13549	13549	13549
79835	81052	82269	83490	84790	86090	87390	88690	89990
6140	6140	6140	6140	6350	6560	6770	6980	7190
211099	214226	216909	219702	221060	223939	227313	230686	234060
178759	182436	185669	195282	196372	198983	202089	205194	208300
34237	34569	34903	35241	35582	35902	36225	36551	36880
144522	147867	150766	160041	160790	163081	165864	168643	171420
14904	14904	14904	9500	9600	9700	9800	9900	10000
17289	17289	17289	11020	11136	11252	11368	11484	11600
8161	7767	7373	6980	6924	6868	6812	6756	6700
6890	6734	6578	6420	6628	6836	7044	7252	7460

угод щодо закупівлі природного газу із країн Середньої Азії.

Прогнозні показники ефективності використання паливно-

Галузь	2005 - прогноз		
	I сценарій	II сценарій	III сценарій
Питомі витрати різних видів палива			
Паливоємність ВВП, кг у.п./грн.	0,747	0,732	0,727
Вуглеємність ВВП, кг/грн.	0,328	0,324	0,324
Газоємність ВВП, м ³ /грн.	0,324	0,316	0,314
Нафтоємність ВВП, кг/грн.	0,075	0,074	0,074
Нафтопродуктоємність ВВП, кг у.п./грн.	0,102	0,101	0,100
Електроємність ВВП, кВт.год/грн.	0,810	0,785	0,779
Теплоємність ВВП, Мкал/грн.	1,121	1,093	1,075
Зміна питомих витрат палива			
Паливоємність	82,5	80,8	80,3
Вуглеємність	88,1	87,1	87,0
Газоємність	80,6	78,5	78,2
Нафтоємність	136,8	135,2	134,0
Нафтопродуктоємність	118,8	117,3	116,3
Електроємність	82,2	79,7	79,1
Теплоємність	84,5	82,4	81,0

енергетичних ресурсів за їх видами в економіці України

2010 - прогноз			2015 - прогноз		
I сценарій	II сценарій	III сценарій	I сценарій	II сценарій	III сценарій

та енергії на одиницю валового внутрішнього продукту України

0,589	0,557	0,537	0,503	0,465	0,434
0,262	0,247	0,238	0,224	0,206	0,201
0,244	0,230	0,223	0,203	0,189	0,176
0,064	0,062	0,059	0,058	0,055	0,050

0,087	0,085	0,081	0,079	0,074	0,068
-------	-------	-------	-------	-------	-------

0,663	0,633	0,622	0,610	0,586	0,533
-------	-------	-------	-------	-------	-------

0,939	0,901	0,828	0,844	0,789	0,714
-------	-------	-------	-------	-------	-------

та енергії на одиницю ВВП України відносно 2000 р., (2000=100)

65,1	61,5	59,3	55,6	51,4	48,0
70,3	66,3	63,9	60,2	55,3	54,0
60,8	57,1	55,4	50,6	47,1	43,7
116,6	113,5	108,3	105,7	99,8	90,9
101,2	98,5	94,0	91,7	86,7	78,8
67,3	64,3	63,1	62,0	59,5	54,1
70,8	67,9	62,4	63,6	59,5	53,8

Виробництво валової продукції сільського

Показники	2002 - факт.			2003 - попередн.		
	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2001	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2002
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2000 року, млн.грн.	62106,1	101,2		55801,7	89,8	
у т.ч.: рослинництво	37189,7	98,4		31633,2	85,1	
тваринництво	24916,4	105,6		24168,5	97,0	
Зернові культури	38804	16924,5	97,7	20234	8810,3	52,1
Цукрові буряки (фабр.)	14452	1735,7	92,8	13392	1602,1	92,7
Олійні культури - всього	3487	1830,5	141,1	4619	2335,4	132,5
у т.ч.: соняшник	3271	1687,9	145,3	4254	2192,4	130,1
ріпак	61	34,9	45,2	51	78,9	83,6
Картопля	16619	7894,3	95,8	18453	8764	111,0
Овочі	5827	4633,7	98,7	6538	3963	112,2
Баштанні культури	404	106,9	114,1	382	175	94,7
Плоди та ягоди	1211	1943,8	109,5	1697	1535	140,1
Інша продукція		2120,3	87,8		4449	209,8
Разом по рослинництву		37189,7	98,4		31633,2	85,1
Вирощування м'яса	2533	12016,7	104,2	2290	10859	90,4
Молоко	14142	9344,5	105,2	13661	8956	96,6
Яйця, млн. штук	11309	2707,2	117,0	11477	2744	101,5
Вовна у фізичній вазі, тонн	3392	13,3	103,9	3353	15	98,9
Інша продукція		834,7	89,3		1594	191,0
Разом по тваринництву		24916,4	105,6		24168,5	97,0

господарства у порівнянних цінах 2000 року

2004 - прогноз			2005 - прогноз			2005 у % до 2002
тис. тонн	млн. грн.	у % до 2003	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2004	
	61990	111,1		63780	102,9	102,7
	37940	119,9		38670	101,9	104,0
	24050	99,5		25110	104,4	100,8
35200	15337	174,0	38000	16557	108,0	97,8
16360	1965	122,2	16500	1982	100,9	114,0
3600	1858	77,9	3700	1910	102,8	97,3
3200	1652	75,2	3200	1652	100,0	97,8
170	96	333,3	300	169	176,5	491,8
17850	8479	107,4	17900	8503	100,3	107,7
6200	3754	94,8	6300	3815	101,6	108,1
680	180	103,0	690	183	101,5	170,8
1120	1014	66,0	1300	1177	116,1	107,3
	5354	120,3		4546	84,9	115,4
	37940	119,9		38670	101,9	104,0
2500	11829	109,2	2550	12358	102,0	102,8
12970	8504	94,9	13000	8524	100,2	91,9
11300	2705	98,5	12600	3016	111,5	111,4
3650	16	108,9	3500	15	95,9	103,2
	996	62,5		1200	120,5	132,6
	24050	99,5		25110	104,4	100,8

Показники	2006 - прогноз			2006
	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2005	у % до 2002
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2000 року, млн.грн.		65860	103,3	106,0
у т.ч.: рослинництво		39450	102,0	106,1
тваринництво		26410	105,2	106,0
Зернові культури	38550	16796	101,4	99,2
Цукрові буряки (фабр.)	16600	1994	100,6	114,7
Олійні культури - всього	4000	2064	108,1	105,1
у т.ч.: соняшник	3200	1652	100,0	97,8
ріпак	520	293	173,3	852,5
Картопля	18000	8550	100,6	108,3
Овочі	6400	3875	101,6	109,8
Баштанні культури	710	188	102,9	175,7
Плоди та ягоди	1350	1222	103,8	111,5
Інша продукція		4761	104,7	120,9
Разом по рослинництву		39450	102,0	106,1
Вирощування м'яса	2740	13279	107,5	110,5
Молоко	13500	8852	103,8	95,5
Яйця, млн. штук	12700	3040	100,8	112,3
Вовна у фізичній вазі, тонн	3550	15	101,4	104,7
Інша продукція		1220	101,7	134,9
Разом по тваринництву		26410	105,2	106,0

Продовження

2007 - прогноз			2007 у % до 2002	2008 - прогноз			2008 у % до 2002
тис. тонн	млн. грн.	у % до 2006		тис. тонн	млн. грн.	у % до 2007	
	68070	103,4	109,6		70830	104,1	114,0
	40170	101,8	108,0		41200	102,6	110,8
	27900	105,6	112,0		29630	106,2	118,9
39200	17079	101,7	100,9	40500	17646	103,3	104,3
16700	2006	100,6	115,4	16900	2030	101,2	116,7
4320	2230	108,0	113,5	4670	2410	108,1	122,7
3250	1677	101,6	99,4	3300	1703	101,5	100,9
860	485	165,4	1409,8	1050	592	122,1	1721,3
18050	8574	100,3	108,6	18100	8598	100,3	108,9
6500	3936	101,6	111,5	6600	3996	101,5	113,3
720	191	101,4	178,2	740	196	102,8	183,2
1400	1267	103,7	115,6	1450	1313	103,6	119,7
	4888	102,7	130,6		5012	102,5	127,3
	40170	101,8	108,0		41200	102,6	110,8
2970	14394	108,4	119,8	3230	15654	108,8	130,3
14000	9180	103,7	99,0	14520	9521	103,7	102,7
12800	3064	100,8	113,2	12900	3088	100,8	114,1
3600	16	101,4	106,1	3650	16	101,4	107,6
	1250	102,5	138,2		1352	108,2	149,4
	27900	105,6	112,0		29630	106,2	118,9

Показники	2009 - прогноз			2009 у % до 2002
	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2008	
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2000 року, млн.грн.		73890	104,3	119,0
у т.ч.: рослинництво		42410	102,9	114,0
тваринництво		31480	106,2	126,3
Зернові культури	42000	18299	103,7	108,1
Цукрові буряки (фабр.)	17500	2102	103,6	120,9
Олійні культури - всього	5050	2606	108,1	132,7
у т.ч.: соняшник	3350	1729	101,5	102,4
ріпак	1290	727	122,9	2114,8
Картопля	18150	8621	100,3	109,2
Овочі	6700	4057	101,5	115,0
Баштанні культури	760	201	102,7	188,1
Плоди та ягоди	1500	1358	103,4	123,9
Інша продукція		5165	103,1	131,2
Разом по рослинництву		42410	102,9	114,0
Вирощування м'яса	3520	17059	109,0	142,0
Молоко	15050	9868	103,7	106,4
Яйця, млн. штук	13100	3136	101,6	115,8
Вовна у фізичній вазі, тонн	3700	16	101,4	109,1
Інша продукція		1400	103,6	154,7
Разом по тваринництву		31480	106,2	126,3

Продовження

2010 - прогноз			2010 у % до 2002	2011 - прогноз			2011 у % до 2002
тис. тонн	млн. грн.	у % до 2009		тис. тонн	млн. грн.	у % до 2010	
	76600	103,7	123,3		79300	103,5	127,7
	43140	101,7	116,0		43620	101,1	117,3
	33460	106,3	134,3		35680	106,6	143,2
42500	18517	101,2	109,4	42700	18604	100,5	109,9
17800	2138	101,7	123,0	17900	2150	100,6	123,7
5460	2818	108,1	143,5	5670	2926	103,8	149,0
3400	1755	101,5	103,9	3450	1781	101,5	105,5
1580	890	122,5	2590,2	1700	958	107,6	2786,9
18150	8621	100,0	109,2	18150	8621	100,0	109,2
6800	4117	101,5	116,7	6900	4178	101,5	118,4
770	204	101,3	190,6	780	206	101,3	193,1
1600	1448	106,7	132,1	1700	1539	106,3	140,4
	5276	102,1	134,0		5395	102,3	137,0
	43140	101,7	116,0		43620	101,1	117,3
3840	18610	109,1	154,9	4190	20306	109,1	169,0
15600	10229	103,7	110,3	16170	10603	103,7	114,3
13200	3160	100,8	116,7	13400	3208	101,5	118,5
3750	16	101,4	110,6	3800	17	101,3	112,0
	1450	103,6	160,3		1550	106,9	171,3
	33460	106,3	134,3		35680	106,6	143,2

Показники	2012 - прогноз			2012
	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2011	у % до 2002
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2000 року, млн.грн.		81870	103,2	131,8
у т.ч.: рослинництво		43850	100,5	117,9
тваринництво		38020	106,6	152,6
Зернові культури	42800	18648	100,2	110,2
Цукрові буряки (фабр.)	18000	2162	100,6	124,3
Олійні культури - всього	5810	2999	102,5	152,7
у т.ч.: соняшник	3500	1806	101,4	107,0
ріпак	1800	1014	105,9	2950,8
Картопля	18150	8621	100,0	109,2
Овочі	7000	4239	101,4	120,1
Баштанні культури	790	209	101,3	195,5
Плоди та ягоди	1700	1539	100,0	140,4
Інша продукція		5434	100,7	138,0
Разом по рослинництву		43850	100,5	117,9
Вирощування м'яса	4570	22148	109,1	184,3
Молоко	16770	10996	103,7	118,6
Яйця, млн. штук	13600	3256	101,5	120,3
Вовна у фізичній вазі, тонн	3850	17	101,3	113,5
Інша продукція		1600	103,2	176,9
Разом по тваринництву		38020	106,6	152,6

Продовження

2013 - прогноз			2013 у % до 2002	2014 - прогноз			2014 у % до 2002
тис. тонн	млн. грн.	у % до 2012		тис. тонн	млн. грн.	у % до 2013	
	85140	104,0	137,1		88760	104,3	142,9
	44580	101,7	119,9		45480	102,0	122,3
	40560	106,7	162,8		43281	106,7	173,7
43300	18866	101,2	111,5	44500	19389	102,8	114,6
18100	2174	100,6	125,0	18200	2186	100,6	125,7
6300	3251	108,4	165,6	6600	3406	104,8	173,5
3550	1832	101,4	108,5	3600	1858	101,4	110,1
2300	1296	127,8	3770,5	2600	1465	113,0	4262,3
18200	8645	100,3	109,5	18200	8645	100,0	109,5
7050	4269	100,7	121,0	7100	4299	100,7	121,8
800	212	101,3	198,0	830	220	103,8	205,4
1750	1584	102,9	144,5	1800	1630	102,9	148,6
	5579	102,7	141,7		5706	102,3	144,9
	44580	101,7	119,9		45480	102,0	122,3
4990	24183	109,2	201,2	5450	26412	109,2	219,8
17400	11409	103,8	123,0	18000	11803	103,4	127,3
13800	3303	101,5	122,0	14000	3351	101,4	123,8
3900	17	101,3	115,0	3950	17	101,3	116,5
	1650	103,1	182,4		1700	103,0	187,9
	40560	106,7	162,8		43281	106,7	173,7

Продовження

Показники	2015 - прогноз			2015
	тис. тонн	млн. грн.	у % до 2014	у % до 2002
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2000 року, млн.грн.		92720	104,5	149,3
у т.ч.: рослинництво		46460	102,2	124,9
тваринництво		46260	106,9	185,7
Зернові культури	45600	19868	102,5	117,4
Цукрові буряки (фабр.)	18500	2222	101,6	127,8
Олійні культури - всього	7100	3664	107,6	186,6
у т.ч.: соняшник	3650	1884	101,4	111,6
ріпак	3000	1690	115,4	4918,0
Картопля	18200	8645	100,0	109,5
Овочі	7150	4329	100,7	122,7
Баштанні культури	840	222	101,2	207,9
Плоди та ягоди	1850	1675	102,8	152,8
Інша продукція		5834	102,3	148,2
Разом по рослинництву		46460	102,2	124,9
Вирощування м'яса	5950	28835	109,2	240,0
Молоко	18700	12262	103,9	132,2
Яйця, млн. штук	14200	3399	101,4	125,6
Вовна у фізичній вазі, тонн	4000	17	101,3	117,9
Інша продукція		1750	102,9	193,4
Разом по тваринництву		46260	106,9	185,7

**Прогнозовані обсяги виробництва основних видів
металопродукції для внутрішнього попиту
та експорту до 2015 року**

(МЛН. ТОНН)

№ п/п	Сортамент	2005	2010	2015
1	Готовий прокат - всього	27,0	27,0	27,0
	внутрішній попит	6,8	11,8	15,0
	у т.ч. експорт	20,2	15,2	15,2
1.1	Сортовий прокат - всього	12,0	13,0	13,0
	внутрішній попит	3,8	6,0	7,8
	у т.ч. експорт	8,2	7,0	5,2
1.2	Листовий прокат - всього	10,0	12,0	12,0
	внутрішній попит	3,0	5,8	7,0
	у т.ч. експорт	7,0	6,2	5,0
1.3	Заготовка - всього	5,0	2,0	2,0
	у т.ч. експорт	5,0	2,0	2,0
2	Труби сталеві - всього	2,3	3,0	3,0
	внутрішній попит	0,8	1,2	1,2
	у т.ч. експорт	1,5	1,8	1,8
3	Металовироби - всього	0,6	0,8	0,8
	внутрішній попит	0,5	0,7	0,7
	у т.ч. експорт	0,10	0,10	0,10
4	Вироби подальшої переробки - всього	0,4	0,7	0,7
	внутрішній попит	0,4	0,6	0,6
	у т.ч. експорт	-	0,1	0,1

**Баланс попиту
Зерно**

№ п/п	Показники						
		2002 звіт	2003 очікув.	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.	2007 прогн.
1	Попит на продукцію -						
	всього	41721	27934	35100	35000	36900	38240
1.1	Внутрішнього ринку -						
	всього	29461	24034	26100	28800	29400	30240
	з нього:						
1.1.1	Фонд споживання	8435	7700	7500	7200	6800	6440
1.1.2	Інше споживання	21026	16334	18600	21600	22600	23800
1.2	Зовнішнього ринку (експорт)	12260	3900	9000	6200	7500	8000
2	Пропозиції продукції -						
	всього	41721	27934	35100	35000	36900	38240
2.1	Внутрішнього ринку -						
	всього	41555	24434	33600	34850	36800	37700
2.1.1	Власне виробництво	38804	20234	35200	38000	38550	39200
2.1.2	Зміна запасів	-2751	-4200	1600	3150	1750	1500
2.2	Зовнішнього ринку (імпорт)	166	3500	1500	150	100	540
	Споживання хлібних продуктів на душу населення (кг за рік)	131,2	124,5	118,7	114,8	109,4	104,4

і пропозицій

(ТИС. ТОНН)

Роки							
2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
39800	41350	42200	42690	42780	43380	44670	45865
31300	32650	33900	35690	37580	39380	41170	43665
6200	6150	6100	6090	6080	6080	6070	6065
25100	26500	27800	29600	31500	33300	35100	37600
8500	8700	8300	7000	5200	4000	3500	2200
39800	41350	42200	42690	42780	43380	44670	45865
39500	41200	42000	42400	42490	43000	44300	45400
40500	42000	42500	42700	42800	43300	44500	45600
1000	800	500	300	310	300	200	200
300	150	200	290	290	380	370	465
101,0	101,0	101,0	101,0	101,0	101,0	101,0	101,0

**Баланс попиту
Цукор**

№ п/п	Показники					
		2002 звіт	2003 очікув.	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.
1	Попит на продукцію - всього	2043	2500	2100	2190	2180
1.1	Внутрішнього ринку - всього	1740	1785	1800	1790	1780
1.2	Зовнішнього ринку (експорт)	303	715	300	400	400
2	Пропозиції продукції - всього	2043	2500	2100	2190	2180
2.1	Внутрішнього ринку - всього	1786	1370	1915	1890	1880
2.1.1	Власне виробництво	1428	1454	1800	1820	1840
2.1.2	Зміна запасів	-358	84	-115	-70	-40
2.2	Зовнішнього ринку (імпорт)	257	1130	185	300	300
	Споживання на душу населення (кг за рік)	36,1	35,5	38,0	38,0	38,0

і пропозицій

(ТИС. ТОНН)

Роки								
2007 прогн.	2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
2170	2160	2240	2230	2230	2230	2220	2220	2220
1770	1760	1740	1730	1730	1730	1720	1720	1720
400	400	500	500	500	500	500	500	500
2170	2160	2240	2230	2230	2230	2220	2220	2220
1870	1860	1990	1980	1980	1980	1970	1970	1970
1860	1880	1900	1920	1940	1960	1980	2000	2020
-10	20	-90	-60	-40	-20	10	30	50
300	300	250	250	250	250	250	250	250
38,0	38,0	38,0	38,0	38,0	38,0	38,0	38,0	38,0

**Баланс попиту
Олія**

№ п/п	Показники					
		2002 звіт	2003 очікув.	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.
1	Попит на продукцію - всього	1097,6	1462	1535	1650	1700
1.1	Внутрішнього ринку - всього з нього:	523,1	531	610	750	800
1.1.1	Продовольче споживання	513,5	520	590	650	640
1.1.2	Інше споживання	9,6	11	20	100	160
1.2	Зовнішнього ринку (експорт)	574,5	931	925	900	900
2	Пропозиції продукції - всього	1097,6	1462	1535	1650	1700
2.1	Внутрішнього ринку - всього	967,8	1350	1400	1510	1560
2.1.1	Власне виробництво	980,1	1350	1400	1440	1560
2.1.2	Зміна запасів	12,3	0	0	-70	0
2.2	Зовнішнього ринку (імпорт)	129,8	112	135	140	140
	Споживання на душу населення (кг за рік)	10,7	10,9	12,4	13,8	13,7

і пропозицій

(ТИС. ТОНН)

Роки								
2007 прогн.	2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
1800	1940	2030	2220	2360	2390	2550	2770	2890
900	940	1030	1120	1160	1190	1350	1470	1590
620	610	600	600	590	590	590	590	590
280	330	430	520	570	600	760	880	1000
900	1000	1000	1100	1200	1200	1200	1300	1300
1800	1940	2030	2220	2360	2390	2550	2770	2890
1660	1790	1880	2070	2210	2240	2390	2610	2730
1690	1830	1970	2130	2210	2270	2460	2580	2780
30	40	90	60	0	30	70	-30	50
140	150	150	150	150	150	160	160	160
13,4	13,2	13,1	13,1	13,0	13,0	13,0	13,0	13,1

**Баланс
М'ясо**

№ п/п	Показники						
		2002 звіт	2003 очікув.	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.	2007 прогн.
1	Попит на продукцію -						
	всього	1723	1791	1722	1782	1942	2117
1.1	Внутрішнього ринку - всього з нього:	1577	1607	1590	1672	1797	1937
1.1.1	Фонд споживання	1570	1600	1585	1665	1790	1930
1.1.2	Нехарчове споживання	7	7	5	7	7	7
1.2	Зовнішнього ринку (експорт)	146	184	132	110	145	180
2	Пропозиції продукції -						
	всього	1723	1791	1722	1782	1942	2117
2.1	Внутрішнього ринку - всього	1638	1669	1622	1660	1790	1940
2.1.1	Власне виробництво	1648	1707	1632	1670	1800	1950
2.1.2	Зміна запасів	10	38	10	10	10	10
2.2	Зовнішнього ринку (імпорт)	85	122	100	122	152	177
	Споживання на душу населення (кг за рік)	32,6	33,5	33,4	35,3	38,3	41,6

попиту і пропозицій
і м'ясопродукти

(ТИС. ТОНН)

Роки							
2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
2327	2547	2787	3007	3227	3477	3737	4027
2107	2297	2507	2707	2917	3157	3407	3687
2100	2290	2500	2700	2910	3150	3400	3680
7	7	7	7	7	7	7	7
220	250	280	300	310	320	330	340
2327	2547	2787	3007	3227	3477	3737	4027
2100	2290	2490	2730	2980	3260	3560	3890
2110	2300	2500	2740	2990	3270	3570	3900
10	10	10	10	10	10	10	10
227	257	297	277	247	217	177	137
45,5	50,1	54,9	59,5	64,2	69,6	75,2	81,5

**Баланс
Молоко**

№ п/п	Показники						
		2002 звіт	2003 очікув.	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.	2007 прогн.
1	Попит на продукцію - всього	13886	13684	13450	13100	13595	14150
1.1	Внутрішнього ринку - всього з нього:	12961	12430	12450	12500	12895	13450
1.1.1	Фонд споживання	10859	10420	10440	10550	10870	11350
1.1.2	Нехарчове споживання	2102	2010	2010	1950	2025	2100
1.2	Зовнішнього ринку (експорт)	925	1254	1000	600	700	700
2	Пропозиції продукції - всього	13886	13684	13450	13100	13595	14150
2.1	Внутрішнього ринку - всього	13827	13610	13370	13000	13490	13990
2.1.1	Власне виробництво	14142	13660	12970	13000	13500	14000
2.1.2	Зміна запасів	315	50	-400	0	10	10
2.2	Зовнішнього ринку (імпорт)	59	74	80	100	105	160
	Споживання на душу населення (кг за рік)	225,3	218,0	219,8	223,8	232,5	244,6

попиту і пропозицій
і молокопродукти

(ТИС. ТОНН)

Роки							
2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
14678	15208	15740	16326	16916	17610	18250	18855
13978	14508	14990	15626	16266	16960	17600	18405
11800	12250	12650	13200	13750	14350	14900	15600
2178	2258	2340	2426	2516	2610	2700	2805
700	700	750	700	650	650	650	450
14678	15208	15740	16326	16916	17610	18250	18855
14510	15040	15590	16160	16760	17390	17990	18690
14520	15050	15600	16170	16770	17400	18000	18700
10	10	10	10	10	10	10	10
168	168	150	166	156	220	260	165
255,7	267,8	278,0	291,1	303,5	317,1	329,6	345,5

**Баланс
Спирт**

№ п/п	Показники					
		2002 звіт	2003 очікув.	2004 прогн.	2005 прогн.	2006 прогн.
1	Попит на продукцію - всього	29,1	25,8	32,0	32,0	32,0
1.1	Внутрішнього ринку - всього	23,3	18,1	24,3	24,3	24,3
1.2	Зовнішнього ринку (експорт)	5,8	7,7	7,7	7,7	7,7
2	Пропозиції продукції - всього	29,1	25,8	32,0	32,0	32,0
2.1	Внутрішнього ринку - всього	29,1	25,3	32,0	32,0	32,0
2.1.1	Власне виробництво	28,4	25,6	30,2	32,0	32,0
2.1.2	Зміна запасів	-0,7	0,3	-1,8	0	0
2.2	Зовнішнього ринку (імпорт)	0	0,5	0	0	0

попиту і пропозицій
етиловий

(млн. дал)

Роки								
2007 прогн.	2008 прогн.	2009 прогн.	2010 прогн.	2011 прогн.	2012 прогн.	2013 прогн.	2014 прогн.	2015 прогн.
32,0	32,5	32,5	32,5	32,5	33,0	33,0	33,0	33,0
24,3	24,7	24,7	24,7	24,7	25,0	25,0	25,0	25,0
7,7	7,8	7,8	7,8	7,8	8,0	8,0	8,0	8,0
32,0	32,5	32,5	32,5	32,5	33,0	33,0	33,0	33,0
32,0	32,5	32,5	32,5	32,5	33,0	33,0	33,0	33,0
32,0	32,5	32,5	32,5	32,5	33,0	33,0	33,0	33,0
0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0

Баланс виробництва і споживання основних виробів чорної металургії у 2005 – 2015 роках

(млн. тонн)

Найменування	Стаття балансу	2005 прогн.	2010 прогн.	2015 прогн.
Залізна руда	Виробництво	62-66	62-72	62-72
	Споживання	43	43-47	43-47
	Імпорт	-	-	-
	Експорт	19-23	19-25	19-25
Марганцева руда	Виробництво	3,33	3,35	3,35
	Споживання	3,33	3,35	3,35
Кокс 6-відсоткової вологості	Виробництво	20	20	20
	Споживання	20	20	20
	Експорт	-	-	-
Феросплави	Виробництво	1,85	1,85	1,85
	Споживання	1,08	1,08	1,08
	Імпорт	0,05	0,05	0,05
	Експорт	0,82	0,82	0,82
Вогнетриви	Виробництво	1,32	1,4	1,4
	Споживання	1,2	1,2	1,2
	Імпорт	0,03	0,02	0,02
	Експорт	0,15	0,22	0,22
Вапняк	Виробництво	18	19,4	19,4
	Споживання	17	18,2	18,2
	Експорт	1	1,2	1,2
Чавун	Виробництво	26	26	26
	Споживання	26	26	26
	Експорт	-	-	-

Продовження

Найменування	Стаття балансу	2005 прогн.	2010 прогн.	2015 прогн.
Сталь	Виробництво	32	31,2	31,2
	Споживання	32	31,2	31,2
Готовий прокат	Виробництво	27	27	27
	Споживання	7	12	15
	Імпорт	0,2	0,2	0,2
	Експорт	20,2	15,2	12,2
Труби сталеві	Виробництво	2,3	3	3
	Споживання	0,82	1,22	1,22
	Імпорт	0,02	0,02	0,02
	Експорт	1,5	1,8	1,8
Металовироби	Виробництво	0,6	0,8	0,8
	Споживання	0,5	0,7	0,7
	Експорт	0,1	0,1	0,1
Вироби подальшої переробки	Виробництво	0,4	0,7	0,7
	Споживання	0,4	0,6	0,6
	Експорт	-	0,1	0,1

З м і с т

Авторський колектив.....	3
Вступ.....	9
Розділ I.	
Україна та глобальні тенденції соціально-економічного розвитку. Реалізація стратегії євроінтеграційного розвитку нашої держави.....	15
1.1 Посилення світових глобалізаційних процесів.....	15
1.2 Розширення ЄС – можливості та перспективи для України.....	17
1.3 Євроатлантична інтеграція.....	21
1.4 Взаємовідносини з країнами СНД, зокрема з Росією. Участь України у формуванні Єдиного економічного простору (ЄЕП).....	24
1.5 Співробітництво з майбутніми новими членами ЄС.....	32
Розділ II.	
Стратегічні цілі та пріоритети.....	36
2.1 Основні підсумки економічних та соціальних перетворень (1991-2003 рр.).....	36
2.2 Стратегічні пріоритети на 2004-2015 рр.....	42
Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.....	42
Забезпечення сталого економічного зростання.....	43
Утвердження інноваційної моделі розвитку.....	44
Соціальна переорієнтація економічної політики.....	45
2.3 Етапи соціально-економічних перетворень і кількісні параметри зростання.....	45
Розділ III.	
Економічний потенціал України.....	48
3.1 Валовий внутрішній продукт.....	48
3.2 Основні засоби.....	51
3.3 Людський капітал – основний стратегічний ресурс держави.....	54

	Трудовий потенціал.....	54
	Демографічна ситуація.....	55
	Освіта.....	56
3.4	Науковий потенціал України.....	58
3.5	Природно-ресурсний потенціал України.....	63
	Земельні ресурси.....	64
	Водні ресурси.....	66
	Лісові ресурси.....	67
	Надра і території видобування корисних копалин.....	68

Розділ IV.

	Стратегія випереджального розвитку.....	71
4.1	Макроекономічні індикатори та можливі сценарії розвитку макроекономічної ситуації в Україні на період до 2015 року.....	71
	Стратегічні орієнтири.....	71
	Завдання визначених етапів.....	72
	Розвиток економіки України у 2004-2015 рр. за базовим сценарієм.....	75
	Розвиток економіки України у 2004-2015 рр. за оптимістичним сценарієм.....	77
	Розвиток економіки України у 2004-2015 рр. за песимістичним сценарієм.....	78
4.2	Стратегія підвищення конкурентоспроможності національної економіки.....	80
4.3	Політика розширеного інноваційного відтворення основних фондів.....	83
	Прогнозні оцінки.....	86
4.4	Формування інвестиційного потенціалу, збільшення норми нагромадження та підвищення інвестиційної привабливості національної економіки.....	90
	Сучасний стан та проблеми.....	90
	Цілі та завдання розвитку.....	92
4.5	Реформування банківської системи.....	96
	Сучасний стан та проблеми.....	96
	Стратегічні орієнтири.....	99
	Кількісні параметри.....	100

	Структурні завдання.....	102
	Етапи розвитку.....	103
4.6	Розвиток небанківських кредитно-фінансових інститутів та ринку страхових послуг.....	104
	Сучасний стан та проблеми.....	104
	Структурні завдання.....	105
	Кількісні параметри.....	107
4.7	Розвиток фондового ринку. Удосконалення системи корпоративного управління.....	107
	Сучасний стан та проблеми.....	107
	Структурні завдання.....	109
	Кількісні параметри.....	110

Розділ V.

	Стратегія утвердження інноваційної моделі розвитку.....	112
5.1	Основні напрями становлення інноваційної економіки.....	112
	Стратегічні орієнтири.....	114
5.2	Розбудова економіки знань.....	115
5.3	Науково-технологічні пріоритети.....	121
	Критичні технології.....	121
	Ресурсозберігаючі технології.....	122
	Нові матеріали та види продукції.....	123
	Біотехнології.....	125
	Ракетно-космічні та авіакосмічні технології.....	125
	Технології оборонно-промислового комплексу.....	126
	Енергозберігаючі технології.....	128
5.4	Державна політика у сфері науки та технологій.....	130
	Стратегічні орієнтири.....	130
	Формування внутрішнього ринку високих технологій..	132
	Інституційно-організаційне забезпечення реалізації пріоритетів технологічного розвитку.....	133
	Трансфер засобів виробництва.....	135
	Система технічного регулювання.....	136
5.5.	Сценарії розвитку наукомісткого виробництва.....	137
	Етапи інноваційного розвитку.....	139

Розділ VI.

Пріоритети структурно-інноваційної перебудови

промисловості. Розвиток внутрішнього ринку.....	142
6.1 Подолання галузевих структурних дисбалансів.....	142
Стратегічні орієнтири.....	143
6.2 Стратегія розвитку внутрішнього ринку.....	145
Етапи структурно-інноваційної перебудови.....	147
Кількісні параметри.....	149
6.3 Енергетичне забезпечення економіки. Перспектив- ний баланс паливно-енергетичних ресурсів.....	151
Сучасний стан та проблеми.....	151
Стратегічні орієнтири.....	152
6.4. Розвиток ринку електроенергії.....	156
Сучасний стан та проблеми.....	156
Стратегічні орієнтири.....	157
Кількісні параметри.....	159
Нафтогазовий комплекс.....	160
6.5 Розвиток вугільної галузі.....	163
Сучасний стан та проблеми.....	163
Структурні завдання.....	164
Кількісні параметри.....	166
6.6 Стратегія розвитку металургійної галузі економіки.....	167
Сучасний стан та проблеми.....	167
Стратегічні орієнтири.....	168
Кількісні параметри.....	169
Завдання структурної перебудови роботи галузі.....	170
6.7 Випереджальний розвиток машинобудування.....	172
Сучасний стан та проблеми.....	172
Стратегічні орієнтири.....	174
Розвиток оборонно-промислового комплексу.....	175
Етапи реструктуризації оборонно-промислового комплексу.....	176
6.8 Розвиток легкої промисловості.....	177
Структурні завдання.....	178
6.9 Розвиток харчової промисловості.....	179
Структурні завдання.....	179

Розділ VII.

Розвиток аграрного сектору.....	181
Сучасний стан та проблеми.....	181
Стратегічні орієнтири.....	183
Структурні завдання.....	184
Кількісні параметри.....	188
Етапи розвитку аграрного сектору до 2015 року.....	189

Розділ VIII.

Інформатизація економіки, розвиток телекомунікацій та інформаційної структури, системи зв'язку.....	193
Сучасний стан та проблеми розвитку галузі зв'язку та сфери інформатизації.....	193
Стратегічні орієнтири.....	195
Структурні завдання.....	196

Розділ IX.

Ефективне використання геостратегічного потенціалу України. Підвищення ефективності транспортної інфраструктури та реструктуризація дорожнього господарства.....	199
Стратегічні орієнтири.....	202

Розділ X.

Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу. Політика охорони культурної спадщини.....	205
Модернізація туристичної та рекреаційної сфери.....	205
Цілі та завдання розвитку.....	205
Політика охорони культурної спадщини.....	208
Структурні завдання.....	209

Розділ XI.

Макроекономічне забезпечення стратегії випереджального розвитку.....	211
11.1 Трансформація бюджетних ресурсів у чинник економічного зростання. Зниження податкового навантаження.....	211
Стратегічні орієнтири.....	213

11.2	Обмеження боргової залежності держави. Динаміка виплат по зовнішньому боргу (2004-2011 рр.).....	215
11.3	Стратегія розвитку грошово-кредитної системи. Підвищення надійності грошової стабілізації. Основні параметри грошово-кредитної та валютної політики до 2011 року.....	218
	Кількісні параметри.....	220
11.4	Прогнозні оцінки динаміки платіжного балансу України до 2015 року.....	222

Розділ XII.

	Стратегія інституційних перетворень.....	226
12.1	Формування в Україні політичної системи європейського зразка. Підвищення дієздатності влади та держави.....	227
	Структурні завдання.....	229
12.2	Новий етап адміністративної та судової реформи. Запровадження принципів відкритості та підзвітності влади перед суспільством.....	230
12.3	Подолання тінізації економіки та її дебіюрократи зація....	232
	Дебіюрократизація економіки.....	234
12.4	Удосконалення відносин власності та стратегія приватизації. Зміцнення позицій приватної власності та налагодження ефективного корпоративного управління.....	235
	Поглиблення процесів приватизації.....	236
	Удосконалення системи корпоративного управління.....	241
12.5	Державна підтримка малого підприємництва.....	243
	Структурні завдання.....	244
	Кількісні параметри.....	245
12.6	Розвиток кооперативного сектору економіки.....	246
	Сучасний стан та проблеми.....	246
	Стратегічні орієнтири.....	246
	Структурні завдання.....	247
12.7	Конкуренція та обмеження монополізму.....	247
	Структурні завдання.....	248
12.8	Розвиток інституту банкрутства та захист прав кредиторів.....	249

Розділ XIII.

Підвищення якості життя населення. Основні завдання демографічної політики.....

13.1	Нові акценти політики доходів.....	251
13.2	Рівень життя населення.....	254
	Доходи населення.....	254
	Трансформація системи пільг і допомоги.....	255
	Шляхи підвищення життєвого рівня населення.....	256
	Подолання бідності.....	257
	Адресність соціальної допомоги.....	259
	Зміцнення позицій середнього класу.....	260
	Стратегія трансформації соціального страхування.....	260
	Кількісні параметри зростання.....	261
13.3	Забезпечення якісної освіти впродовж життя.....	261
	Сучасний стан та проблеми.....	261
	Пріоритети розвитку.....	262
	Підвищення рівня охоплення освітою.....	262
	Підвищення якості освіти.....	264
	Структурні завдання.....	265
	Критерії досягнення поставлених завдань.....	266
13.4	Подолання безробіття.....	267
	Забезпечення повної продуктивної зайнятості на- селення.....	267
	Цілі та механізми реалізації політики зайнятості.....	269
13.5	Житлова політика.....	271
	Напрями вирішення житлової проблеми.....	271
	Цілі та завдання розвитку.....	272
13.6	Реформування системи охорони здоров'я.....	273
	Проблеми стану здоров'я населення.....	273
	Стратегічні пріоритети реформи системи охорони здоров'я.....	277
	Структурні завдання.....	278
13.7	Демографічні процеси та основні важелі демогра- фічної політики.....	281
	Цілі та завдання демографічної політики.....	282
	Основні важелі демографічної політики.....	283

13.8	Забезпечення гендерної рівності.....	285
	Цілі та завдання.....	287
	Критерії досягнення.....	288

Розділ XIV.

Зовнішньоекономічна стратегія. Розвиток міжнародної співпраці.....			289
14.1	Місце України у світовому економічному просторі.....	289	
	Участь у міжнародній торгівлі.....	291	
	Стратегічні орієнтири.....	292	
	Географічна структура зовнішньої торгівлі.....	294	
14.2	Практичні кроки у здійсненні європейської інтеграції України.....	297	
	Перспективи розвитку.....	298	
	Цілі та завдання розвитку.....	300	
14.3	Формування зони вільної торгівлі та підвищення ефективності економічного співробітництва на теренах СНД.....	301	
	Цілі та завдання розвитку.....	303	
14.4	Оптимізація економічних відносин з Російською Федерацією.....	306	
	Перспективні напрями співробітництва між Україною та Росією.....	308	
14.5	Створення договірно-правової бази співробітництва України з іншими країнами світу.....	310	
	Стратегічні цілі.....	311	
	Розвиток співробітництва з іншими країнами.....	312	
14.6	Розбудова міжнародних транспортних коридорів.....	314	
14.7	Набуття Україною членства у СОТ.....	316	
14.8	Співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями.....	318	
	Стратегічні орієнтири.....	319	

Розділ XV.

Здійснення активної державної регіональної політики.....			322
15.1	Зміцнення потенціалу розвитку регіонів та їхньої конкурентоспроможності.....	322	
	Стратегічні орієнтири.....	325	

15.2	Стратегія подолання соціально-економічних диспропорцій у регіональному розвитку.....	328
15.3	Стратегія вдосконалення міжбюджетних відносин.....	331
	Стратегічні орієнтири.....	332
15.4	Розвиток транскордонного і міжрегіонального економічного співробітництва.....	334
	Стратегічні орієнтири.....	335
15.5	Відновлення економічної бази малих населених пунктів.....	338
	Цілі та завдання розвитку.....	339
	Забезпечення зайнятості населення.....	340
	Розвиток промислового виробництва в малих містах....	341
	Розвиток соціальної сфери малих міст.....	342
	Розвиток селищ міського типу.....	344
	Малі сільські поселення.....	344
15.6	Основні засади адміністративно-територіальної реформи.....	346
	Цілі та завдання розвитку.....	348

Розділ XVI.

	Стратегія забезпечення економічної та екологічної безпеки.....	350
16.1	Стратегія забезпечення економічної безпеки держави.....	350
	Основні загрози економічній безпеці в Україні.....	350
	Цілі та завдання посилення економічної безпеки держави.....	355
16.2	Стратегія забезпечення екологічної безпеки.....	356
	Завдання зміцнення екологічної безпеки.....	359
	Ключові цілі.....	359
	Механізми забезпечення екологічної безпеки.....	362
	Додатки.....	366

ББК 338(477) "2004/2015"
УДК 65,30(4Укр)
С 83

Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

ISBN 966-7773-68-X

**СТРАТЕГІЯ
ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
(2004–2015 роки)**

шляхом європейської інтеграції

Офіційне видання

**Загальне керівництво підготовкою Стратегії
здійснював
Прем'єр-міністр України В.Ф.ЯНУКОВИЧ**

Комп'ютерна верстка – Н.І.Жабіна

Підписано до друку 23.03.2004.

Формат 60x90^{1/16}.

Папір офсетний. Гарнітура Ukrainian Peterburg.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,8.

Обл.вид. арк. 23,74.

Тираж 2000.

Зам. №159.

Інформаційно-видавничий центр

Держкомстату України

01023, Київ – 23,

вул. Шота Руставелі, 3.

Тел.: (044) 227-64-02

Факс: (044) 227-43-33